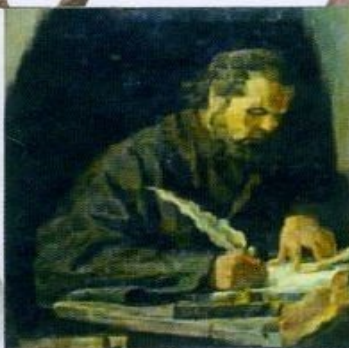

**Андрей Пантев
Борислав Гаврилов**

100^{-те} НАЙ-
ВЛИЯТЕЛНИ
БЪЛГАРИ В НАШАТА
ИСТОРИЯ

РЕПОРТЕР 7

В тази енциклопедия – класация проф. Андрей Пантев и проф. Борислав Гаврилов подреждат личностите не по азбучен или хронологичен ред, а повлиянието – положително или отрицателно, което са оказали върху българската история.

Освен политически и религиозни водачи, в класацията има писатели, музиканти, художници, лечители, спортисти и дори една ясновидка – Ванга. От книгата ще разберете какво голямо влияние са оказали върху живота ни малко известни личности като Дико Илиев и Гюро Михайлов. Снимки, портрети, картини, географски и военни карти и скици допълват информацията за личностите и събитията, променили хода на българската история.

Това е трето издание. Предишните две (1997 и 2003 г.) оглавиха класациите на бестселърите и бяха продадени в общ тираж от 7000 екземпляра.

-
- [ПРОФ. АНДРЕЙ ПАНТЕВ, ПРОФ. БОРИСЛАВ ГАВРИЛОВ — 100-ТЕ НАЙ-ВЛИЯТЕЛНИ БЪЛГАРИ В НАШАТА ИСТОРИЯ](#)
    - [ВЛИЯНИЕ, ВЕЛИЧИЕ, ПОПУЛЯРНОСТ](#)
    - [ЛИЧНОСТИТЕ В ТАЗИ КНИГА](#)
    - [1. ХАН АСПАРУХ](#)
    - [2. КНЯЗ БОРИС I](#)
    - [3. СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ](#)
    - [4. ВАСИЛ ЛЕВСКИ](#)
    - [5. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ](#)
    - [6. ЦАР СИМЕОН I](#)
    - [7. ИВАН ВАЗОВ](#)
    - [8. АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ](#)
    - [9. ЦАР ФЕРДИНАНД](#)
    - [10. СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ](#)
    - [11. ХРИСТО БОТЕВ](#)
    - [12. АСЕНЕВЦИ](#)
    - [13. СВ. ИВАН РИЛСКИ](#)
    - [14. ЦАР САМУИЛ](#)
    - [15. ЦАР КАЛОЯН](#)
    - [16. БРАТЯ МИЛАДИНОВИ](#)
    - [17. ПОП БОГОМИЛ](#)
    - [18. ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР](#)
    - [19. СТЕФАН СТАМБОЛОВ](#)
    - [20. ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ](#)
    - [21. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ](#)
    - [22. ХАН КРУМ](#)
    - [23. ЦАР БОРИС III 1894 — 1943](#)
    - [24. ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ 1872 — 1903](#)
    - [25. ГЕОРГИ ДИМИТРОВ 1882 — 1949](#)
    - [26. АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ 1879 — 1923](#)

- [27. ЕКЗАРХ ЙОСИФ](#)
- [28. ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ](#)
- [29. КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I БАТЕНБЕРГ](#)
- [30. ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ](#)
- [31. МАРИН ДРИНОВ](#)
- [32. НЕОФИТ РИЛСКИ](#)
- [33. ПЕТКО КАРАВЕЛОВ](#)
- [34. ДИМИТЪР БЛАГОЕВ](#)
- [35. ДРАГАН ЦАНКОВ](#)
- [36. КИМОН ГЕОРГИЕВ](#)
- [37. ПЕТЪР ДЪНОВ](#)
- [38. НАЙДЕН ГЕРОВ](#)
- [39. НЕОФИТ БОЗВЕЛИ 1785 — 1848](#)
- [40. ГЕОРГИ БЕНКОВСКИ](#)
- [41. ГЕОРГИ РАКОВСКИ](#)
- [42. ХРИСТО Г. ДАНОВ 1828 — 1911](#)
- [43. ЕВЛОГИЙ И ХРИСТО ГЕОРГИЕВИ](#)
- [44. ДАНАИЛ НИКОЛАЕВ](#)
- [45. ИВАН ЕВСТ. ГЕШОВ](#)
- [46. ЕКЗАРХ АНТИМ I](#)
- [47. СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ](#)
- [48. ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ 1812 — 1875](#)
- [49. ИВАН \(ВАНЧЕ\) МИХАЙЛОВ](#)
- [50. ВАСИЛ РАДОСЛАВОВ](#)
- [51. ДИМИТЪР ПЕТКОВ 1858 — 1907](#)
- [52. ЦАР ИВАН АСЕН II](#)
- [53. НИКОЛА ПЕТКОВ 1893 — 1947](#)
- [54. ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ](#)
- [55. СВ. ГЕОРГИ НОВИ СОФИЙСКИ СВ. НИКОЛАЙ СОФИЙСКИ](#)
- [56. ХРИСТО ТАТАРЧЕВ](#)
- [57. АТАНАС БУРОВ](#)
- [58. ПРОФ. ИВАН ШИШМАНОВ](#)
- [59. БОРИС ХРИСТОВ](#)
- [60. ПЕЙО ЯВОРОВ 1878 — 1914](#)
- [61. БОРИС САРАФОВ](#)
- [62. ГЕН. ИВАН ФИЧЕВ](#)
- [63. ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ](#)
- [64. ЕКЗАРХ СТЕФАН](#)
- [65. ГАВРИЛ КРЪСТЕВИЧ](#)
- [66. АЛЕКСАНДЪР МАЛИНОВ](#)
- [67. ПЕТЪР ДИМКОВ](#)
- [68. ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ](#)
- [69. ПАТРИАРХ КИРИЛ](#)
- [70. ВАСИЛ АПРИЛОВ 1789 — 1847](#)
- [71. ПЕТЪР БЕРОН](#)

- [72. ЕЛИН ПЕЛИН](#)
- [73. КОНСТАНТИН СТОИЛОВ](#)
- [74. ИВАН БОГОРОВ](#)
- [75. ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ](#)
- [76. ХАДЖИ ДИМИТЪР \(1840–1868\)](#)
- [77. ЦАНКО ЦЕРКОВСКИ 1869 — 1926](#)
- [78. ЙОРДАН ЙОВКОВ](#)
- [79. Г. М. ДИМИТРОВ](#)
- [80. АЛЕКСАНДЪР ЦАНКОВ](#)
- [81. МИХАИЛ ГЕРДЖИКОВ](#)
- [82. ЯНЕ САНДАНСКИ](#)
- [83. НАУМ ТЮФЕКЧИЕВ](#)
- [84. КОЛЬО ФИЧЕТО](#)
- [85. ЙОАН КУКУЗЕЛ](#)
- [86. АНДРЕЙ ЛЯПЧЕВ](#)
- [87. ВАСИЛ ДРУМЕВ](#)
- [88. ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ— МАЙСТОРА](#)
- [89. ДАН КОЛОВ](#)
- [90. ДИМИТЪР МОЛЛОВ](#)
- [91. АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН](#)
- [92. ТОДОР ЖИВКОВ](#)
- [93. ПЕТЪР БОГДАН](#)
- [94. СТОЯН ЗАИМОВ](#)
- [95. БАБА ТОНКА](#)
- [96. ДИКО ИЛИЕВ](#)
- [97. ГЮРО МИХАЙЛОВ Ок. 1862 — 1880](#)
- [98. МЕТОДИЙ КУСЕВ](#)
- [99. ЛАЗАР ДОБРИЧ](#)
- [100. ЛЕЛЯ ВАНГА](#)
- [ИМЕНА ОТ ВТОРАТА СТОТИЦА](#)
- [АЗБУЧЕН УКАЗАТЕЛ НА ИМЕНАТА](#)
- [ИНФОРМАЦИЯ ЗА ТЕКСТА](#)

- [notes](#)

- [1](#)
- [2](#)
- [3](#)
- [4](#)
- [5](#)
- [6](#)
- [7](#)
- [8](#)
- [9](#)
- [10](#)
- [11](#)
- [12](#)

- [13](#)
- [14](#)
- [15](#)
- [16](#)
- [17](#)
- [18](#)
- [19](#)
- [20](#)
- [21](#)
- [22](#)
- [23](#)
- [24](#)
- [25](#)
- [26](#)
- [27](#)
- [28](#)
- [29](#)
- [30](#)
- [31](#)
- [32](#)
- [33](#)
- [34](#)
- [35](#)
- [36](#)
- [37](#)
- [38](#)
- [39](#)
- [40](#)
- [41](#)
- [42](#)
- [43](#)
- [44](#)
- [45](#)
- [46](#)
- [47](#)
- [48](#)
- [49](#)
- [50](#)
- [51](#)
- [52](#)
- [53](#)
- [54](#)
- [55](#)
- [56](#)
- [57](#)

- [58](#)
- [59](#)
- [60](#)
- [61](#)
- [62](#)
- [63](#)
- [64](#)
- [65](#)
- [66](#)
- [67](#)
- [68](#)
- [69](#)
- [70](#)
- [71](#)
- [72](#)
- [73](#)
- [74](#)
- [75](#)
- [76](#)
- [77](#)
- [78](#)
- [79](#)
- [80](#)
- [81](#)
- [82](#)
- [83](#)
- [84](#)
- [85](#)
- [86](#)
- [87](#)
- [88](#)
- [89](#)
- [90](#)
- [91](#)
- [92](#)
- [93](#)
- [94](#)
- [95](#)
- [96](#)
- [97](#)
- [98](#)
- [99](#)
- [100](#)
- [101](#)
- [102](#)

- [103](#)
  - [104](#)
  - [105](#)
  - [106](#)
  - [107](#)
  - [108](#)
  - [109](#)
  - [110](#)
  - [111](#)
  - [112](#)
-

**ПРОФ. АНДРЕЙ ПАНТЕВ, ПРОФ. БОРИСЛАВ
ГАВРИЛОВ — 100-ТЕ НАЙ-ВЛИЯТЕЛНИ
БЪЛГАРИ В НАШАТА ИСТОРИЯ**

ВЛИЯНИЕ, ВЕЛИЧИЕ, ПОПУЛЯРНОСТ

Всяка епоха и всеки човек има свои кумири. Времето минава и отсява истинските от мнимите заслуги. Последното столетие подложи на преоценка много авторитети, някои даже — повече от веднъж. От историческата дистанция това, което ни се е струвало значително и важно вчера, може днес да се окаже лъжовно.

Изминаха повече от десет години от предишното издание на тази книга и близо две десетилетия от написването ѝ. През това време влязохме в XXI век, случиха се събития, които ни изглеждаха исторически, появили се нови политици, някои от тях даже нарекохме харизматични. България се промени много — стана член на НАТО и на Европейския съюз, друго е нашето място в света.

Ето защо с авторите още веднъж огледахме класацията и се запитахме — не се ли появили нови хора, достойни да влязат в стотицата? Или обратното — има ли в нея някой, който днес е заслужено забравен? Но като сравнихме новите лидери с личностите, описани в книгата, не намерихме нито един, чиито дела да са сравними със заслугите на тези от стотицата. Времето може би малко е коригирало някои образи, но тяхното място и роля в историята остават. Това, разбира се, е субективна преценка на автори и редактор, но се оказва, че тя се споделя от мнозинството.

През 2006 г. Българската национална телевизия покани зрителите да излъчат стоте най-велики българи. Класацията беше качена в интернет на сайта velikite.bg. Между стотицата, определена с гласуване, и тази в книгата има една съществена разлика в критериите. Зрителите гласуваха за най-великите, а този том е за най-влиятелните българи.

Макар да си приличат и често да се смесват, двете думи имат различно значение. Величието е винаги с положителен знак. Към великите често се причисляват популярните лица на деня, но тяхното значение понякога се оказва мимолетно. Докато сред влиятелните има и хора, оставили лоша, но несъмнено дълбока следа в нашата история. Влиянието се оценява по размера, а не по това дали е положително или отрицателно. Този, който е направил голяма злина, стои по-напред от онзи, който е свършил малка добрина.

Въпреки това цялата първа десетка, излъчена чрез вота, вече бе намерила място в тази книга. Възможно е, разбира се, това съвпадение да се дължи на въздействието на авторите и на техните аргументи върху публиката, защото „100-те най-влиятелни българи в нашата история“ още с първото си появяване на книжния пазар през 1997 г. предизвика огромен интерес, който се оказа и траен. Доказателство са бързо изчерпаните допечатки и следващи издания.

100-те са подредени в книгата по три критерия. Първо — доколко са променили хода на историята или живота на обикновените хора. Второ, колко обхватно и дълго е било тяхното влияние. И трето, какъв е личният им принос, т. е. щяха ли същите събития да се случат и без тях.

Фактът, че не се налага през няколко години тази класация да се прережда, пренаписва или редактира, показва, че критериите на авторите не са били повлияни от политическа или друга конюнктура. Има непреходни ценности, безспорни заслуги и незабравими личности.

От редактора
София, 2014 г.

ЛИЧНОСТИТЕ В ТАЗИ КНИГА

От следващите таблици можете да видите кога са живели и в коя сфера са се изявили стотте най-влиятелни българи. В тази класификация има известна условност. Много от личностите в тази книга са живели и работили в две епохи или пък са се изявили в различни области. В тези случаи сме ги поставили в онази епоха и в онази сфера, където са извършили най-значителните си дела.

В книгата са включени общо 106 личности, тъй като делата и имената на някои от тях са неразривно свързани — например Кирил и Методий, братя Миладинови или Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Във втората таблица са включени 104 души, защото Наум Тюфекчиев и Ванга не могат да се причислят към нито една от изброените групи.

А. Кога са живели 100-те българи

Първо българско царство (681-1018 г.) — 10 души

Византийско владичество и Второ българско царство (1018–1396 г.) — 7 души

Турско владичество (1396–1878 г.) — 22-ма души

Трето българско царство (1878–1946 г.) — 56 души

Република България (от 1946 г.) — 11 души

Б. В коя област са се изявили 100-те българи

Политици и държавници — 32-ма души

Религиозни водачи — 14 души

Борци за национално освобождение — 14 души

Просветни дейци — 12 души

Писатели и поети — 11 души

Учени — 7 души

Стопански дейци, банкери, финансисти — 4 души

Военни и пълководци — 3-ма души

Певци и музиканти — 3-ма души

Художници — 2-ма души

Артист — 1

Спортист — 1

1. ХАН АСПАРУХ

Ок. 644 — ок. 701

Есперерих княз управлява 61 година. Родът му Дуло. А властта му е дадена в годината на тигъра — верени, месец първи — алем.

Именник на българските ханове

Основателят на българската държава Аспарух завинаги ще остане полулегендарна личност, но неговото място в челото на тази класация е неоспоримо. Той е началото на всичко, което е окачествено като българско, защото от множеството племена и етноси, преминали през шеметния водовъртеж на историческите събития от епохата на Ранното средновековие, много малко са онези, които са успели да съградят трайни държави. Един от тях е и българският етнос, погълнал, съединил и възпроизвел в ново качество всичко заварено тук. Заслугата за това историческо творчество безспорно принадлежи на Аспарух, защото създаването на всяка държава е свързано с името, волята и личността на нейния пръв владетел, който става начален импулс, двигателен фактор и олицетворение на нейното образуване.

Основните сведения за Аспарух се съдържат предимно в хрониките на византийските хронисти Теофан Изповедник и патриарх Никифор. За пръв път името на най-ранния български владетел е споменато по повод събитията около смъртта на Кубрат и разпадането на т. нар. Стара Велика България. Около 630 г. прабългарите начело с Кубрат се отделили от Западнотюркския хаганат и създали Старата Велика България, която попаднала под ударите на хазарите някъде към 651 г. Във връзка с тези събития византийските хронисти разказват за петимата синове на Кубрат и за тяхната особена историческа съдба. Третият — Аспарух, преминал реките Днепър и Днестър, завзел Онгъла (някъде около делтата на Дунав) и се настанил в съседство с Византия. Така Аспаруховите българи заселили обширна област, простираща се от долното течение на Днестър до делтата на Дунав. Всички хронисти са единодушни, че през 680 г. сам византийският император Константин IV Погонат оглавил големия поход против българите, които непрекъснато нападали „близките до Дунав земи“. Развоят на събитията ни дава основание да предположим, че с активните си бойни действия прабългарите на Аспарух предизвикали оттеглянето и разгрома на византийската армия. Така те успели да минат на юг от Дунав и да завладеят териториите до Стара планина.

Като преминали Дунава, сочи Лъв Граматик, *българите станали по-дръзки, надвили и като заели по-широко пространство, започнали да опленяват ромейската земя*. Изправен пред тази заплаха, императорът сключил мир с тях, като се съгласил да им плаща годишен данък за срам на ромеите... Това било едно от най-съществените и важни условия за признаване на равнопоставеност в дипломатическата практика на междудържавните отношения в Ранното средновековие. Всички хронисти единодушно отбелязват, че империята загубва земите си на север от Стара планина. Мирният договор явно е сключен между Византия и Българската държава, а самото му подписване е равностойно на легитимно признаване и отбелязва създаването на новата държава, която става част от тогавашната държавно-политическа система в Европа. За жалост точната дата на това събитие трудно може да се установи. Далеч по-важен обаче е фактът на поставеното начало, а **личността на Аспарух е неговото абсолютно въплъщение**. Без него е немислима цялата по-нататъшна съдба на България, защото в историята остават онези народи, които са създали своя държавност. Другите просто преминават през нея, без да оставят следа. От тази гледна точка Аспарух е исторически № 1 за нас българите, тъй като основаната от него държава съществува и днес. Твърденията, че българската държавност е съществувала и преди това, игнорират факта, че държавата освен всичко друго е и територия. А на тази територия, на която е тя днес, я създава именно Аспарух.

С прозорливостта на държавник и дипломат, възпитан в сложните условия на т. нар. варварски свят, Аспарух интуитивно схваща важността на съюза със славяните. Сключеният с тях договор определя задълженията на всяка една от различните етнически групи. Но във всеки случай той има формата на диктат, според който славяните трябва да охраняват планинските проходи, а българите внасят организацията и военната сила. Аспарух и неговите българи дават на заварените славяни три неща, без които не би било възможно сливането на различните племенни образувания и съюзи в единна общност: държавна организация, династия и име. Като държавник основател Аспарух проявява изключителното прозрение да включи в рамките на държавата си и славяните, което е гаранция за трайността и бъдещето на неговото съзидателно дело.

В една късна българска хроника от XV век името на Аспарух се свързва и с други важни събития: *Този цар създаде велики градове: на Дунав — Дръстър град, той създаде и велик презид^[1] от Дунав до морето, той създаде и Плюска^[2] град*.

Естествено, укрепването на новосъздадената държава не е непосредствено дело само на Аспарух, но така е и с историята на всички значителни държавни формации. Пък и за да се укрепи нещо, то все пак първо трябва да бъде създадено. **А заслугата за това първо съзидание принадлежи на Аспарух — основателя на българската държава.**

2. КНЯЗ БОРИС I

Неизв. — 907

В същата година (907) почина на 2 май, в събота вечерта, Божият раб, бащата на този княз, живеещ в чистата вяра и правоверното изповедание на нашия господ Исус Христос. Това бе великият, честният и благоверният наш господар, български княз на име Борис, чието християнско име бе Михаил. Този Борис покръсти българите в годината 6372 (864). В името на Отца и Сина и Светия дух — амин!

Черноризец Тудор Доксов

В историята на всеки народ и на всяка държава има моменти, когато историческото битие ги изправя пред кръстопът, от който зависи цялата тяхна по-нататъшна съдба и дори самото им съществуване. За България този момент идва в средата на IX век, когато трябва да се направи изборът между „варварския свят“ и кръга на цивилизованите християнски държави. И нека не ни подвежда привидната еднозначност и леснина на избора. Раздялата с „варварското“ минало означава скъсване с целия бит, с манталитета, вярванията и преданията, с цялата идентичност, която, колкото и първична, все пак е дълбоко вкоренена у тогавашните българи. Подобно сътресение е много по-голямо от труса на една социална революция, защото в основата си е **всеобхватна историческа промяна** на всички прояви на обществения и индивидуалния живот на човека — от мисленето през тривиалната практика на всекидневието до основните категории и измерения на заобикалящия го свят.

Развитието на България в изминалите дотогава две столетия ясно показва необходимостта от някакво вътрешно обединение на разнородните етнически елементи. При това етническият дуализъм^[3] е и верски, и светогледен. Прабългари и славяни живеят в отделни селища, а дори и да са заедно, култовите им огнища са различни. Религиозният дуализъм е непреодолима пречка за вътрешната консолидация на държавата, а оттук и за устойчивостта ѝ срещу евентуален външен натиск и трябва да бъде премахнат. В противен случай я очаквала участва на много други ефимерни политически общности, възникнали тук и там по територията на Европа, за да паднат под напора на вътрешните си напрежения или на външни удари и да изчезнат завинаги от политическата карта на континента. **Историческата отговорност и заслугата за този избор се падат на Борис I**, приел при светото кръщение името Михаил.

Борис поема управлението на българската държава в един доста труден момент. Според

някои автори, *когато... наследил властта, облак от франки покрил цяла България*. Вероятно става дума за споменаваната и от някои западни хронисти война с Германската империя, датирана през 853 г. Като цяло първите десет години на управлението му са белязани от серия военни поражения, които го карат да преосмисли отново цялата стратегия за бъдещото развитие на държавата. Борис поема една България с голяма територия, с многочислено, разнородно и разединено население и с вътрешно напрежение, което трябва да бъде преодоляно. Преодоляването на основните най-съществени различия и противоречия — етнически, религиозни и културни, става възможно само с една обща идентификация, с една обща вяра и култура.

На практика до покръстването си България има население, но няма народ, а държава без народ е нетрайна така, както е немислима и без обща територия и власт. Още в началото на IX век възниква и се налага необходимостта да се създаде чувство за единна политическа принадлежност сред поданиците на държавата. Известни стъпки в това отношение бележи Крумовото законодателство, но **решителната роля се пада именно на Борис**.

По това време България е обект и на външнополитическо подценяване от страна на Византия — тя продължава да я смята за временна държава на своя територия, която би се разпаднала под напора на вътрешните си напрежения или външните удари. В сложната обстановка на първите десетина години от своето властване Борис явно разбира, че мястото на неговата държава в европейския Югоизток трябва да се търси не толкова на бойното поле, колкото в прокарването на една последователна политическа линия и отчитането на съществуващите реалности. При наличието на най-малко два етнически елемента с две различни култури и религии политическата спойка, осигурявана от владетеля, изглежда недостатъчна, а господстващото езичество отчуждава страната от постиженията на християнството и я обрича на духовна и политическа изолация.

Историята ни дава основание да мислим, че християнството е имало влияние в българското владетелско семейство. Навярно по-големите синове на Омуртаг (Енравота и Звиница), пренебрегнати в линията на наследяването на трона, са отстранени именно поради привързаността си към християнството. При Пресиян (836–852) гоненията срещу християните в България престават, а при неговия син Борис през 864 г. е покръстен и целият народ. Чрез покръстването и учредяването на Българската църква Борис-Михаил обединява духовно двете съставни части на населението в българската държава. **Голямата историческа заслуга на Борис е, че въвежда християнството в България, с което я включва в кръга на цивилизованите европейски държави.**

Покръстването на българите, Илюстрация в Манасиевата хроника

Придал на християнизацията на България стойността на важен политически акт, Борис продължава да води и дипломатическа борба за създаването на самостоятелна българска църква. В сложните политически комбинации между Рим и Константинопол решението за църковната ориентация на България в крайна сметка отново остава в ръцете на Борис. Католицизъм или православие — за българския владетел този въпрос вече е решен и така завинаги се определя културният кръг, към който ще принадлежи България — кръгът на византийската цивилизация и източното православие. На Цариградския VIII вселенски събор (4 март 870 г.) е призната пълната църковна независимост на Българската църква като автономна архиепископия.

Същността на църковната автономия по принцип се заключава в две неща: извършване на богослужението на роден език и създаване на църковна йерархия от средата на народа, който е паството на дадения църковен диоцез^[4]. Без тези две неща автономията би била фиктивна. **Личната заслуга на Борис е, че като осъществява първото, не забравя да мисли и за второто, като осигурява на учениците на Кирил и Методий възможност да работят в България.** Те пристигат в българските предели през 886 г. и Борис им предоставя условия да разгърнат дейността си, прекъсната под ударите на католическото духовенство в Моравия. **Непреходно историческо постижение на Борис е, че възприема като важно държавно дело въвеждането и разпространяването на славянската писменост и книжнина.** Дело, от което зависи трайното изграждане на чувството за обща идентичност у неговите поданици, без което не би съществувал днешният български народ. **Последиците от това са колосални и определят цялата по-нататъшна съдба на България въз основа на принципа един Бог и една вяра; един народ, една родина и един владетел; един език, една писменост и една духовнокултурна общност.** Заслугите на Борис I за развитието и утвърждаването на българската народност, за поставянето на България на равна нога в семейството на европейските държави са изключителни, а мястото му в челото на тази класация е безспорно и заслужено.

Неоспорим е и неговият принос за опазването на това дело, заплашено от унищожаване още в зародиш. Когато през 889 г. Борис доброволно се оттегля от престола в полза на първородния си син Владимир (Расате), отново възникват условия за **възвръщане на новопокръстения народ към езическите богове.** Изправен пред съдбоносен избор, той не се поколебава да извърши държавен преврат — сваля Расате от трона и поставя на него другия си син — Симеон, подготвян до този момент за духовна кариера. Това става на свикания през 893 г. в Плиска църковно-народен събор, който споява основите за бъдещото развитие на християнска България.

С цялостната си дейност Борис-Михаил завинаги ще остане владетелят, чието държавническо мислене и решителност начертават главната насока за по-късното развитие на България.

3. СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ

826/7 — 869 815 — 885

Обаче ако запиташи славянските азбукарчета...: „Кой ви е създал азбуката или превел книгите?“, всички знаят и в отговор ще рекат: „Св. Константин Философ, наречен Кирил. Той ни създаде азбуката и преведе книгите и брат му Методий.“

Черноризец Храбър „Сказание за буквите“

Делото на светите братя Константин-Кирил и Методий надхвърля рамките на българската история и слага своя отпечатък върху развитието на славянството и цялата европейска християнска цивилизация. Създаването на славянското писмо е едно от най-забележителните и най-важни събития в историята на българската и изобщо на славянската култура. Пък и колко от създателите на оригинални писмени системи са имали историческия шанс да останат в паметта на потомството?

Официалните светски източници дават доста оскъдна информация за живота и делото на двамата братя, но за сметка на това съществува богата житийна литература, в която основните моменти на техния жизнен и творчески път са подробно представени.

Методий е роден през 815 г., а Кирил — около 826 г., в Солун, в семейството на друнгария^[5] Лъв, заместник на солунския стратег, и Мария. Дългият спор за произхода на двамата братя вероятно никога няма да завърши. Но един съществен аргумент за славянския им корен е отличното познаване на славянския език и анализът на произведенията им, който показва, че са написани именно на говорения от славяните в района на Солун диалект. Родината и народността на Кирило-Методиевия език се определят решително и от един довод, който не се среща в ранните жития, но се появява в някои по-късни, включително и в т. нар. Солунска легенда. Там се твърди, че след диспут с иконоборците Константин-Кирил участвал в кръщаването на големи маси славянско население по долината на река Брегалница в Македония. Възможно е наистина двамата братя да са били в България, където са проповядвали християнството на славянски език и са прокарали онзи път, по който тръгват по-късно учениците им, дошли тук от Моравия. Краткото житие на Кирил недвусмислено изтъква, че той е бил *по род българин*, с което очевидно подчертава славянския произход на майка му.

Както ни съобщават изворите, Кирил създава славянското писмо и превежда най-необходимите текстове за просветната си дейност сред славяните още във Византия, преди

да се отправи за Велика Моравия през 863 г. Там ги изпраща византийският император по молба на моравския княз Ростислав, който иска да създаде славянска църква и така да се противопостави на германизацията. Трудностите при това идват най-вече от уникалното обстоятелство, че трябва да се превежда на език, който още не е литературно изграден и в който липсват думи за редица религиозни, философски и културни понятия. Създадените при превода неологизми убедително свидетелстват, че за Кирил и Методий славянският език е близък, майчин. Постиженията в развитието на езика, талантливо предаденото значение на абстрактни категории показват, че братята са гениални преводачи.

До 862 г. Кирил и Методий превеждат т. нар. Изборно евангелие (избрани евангелски текстове за четене в неделни и празнични дни), Хризостомовата (Златоустовата) литургия, Служебник (молитви и четива за различните църковни служби), части от Псалтира и Требника. Естествено Кирил е могъл да избере за литературен език на славяните само онова славянско наречие, което познавал най-добре — солунското. И ако при създаването на азбуката се извява като отличен фонетик, при превода на някои от свещените книги (Апракоса — Изборното евангелие) той се проявява като тънък познавач на българската народна реч от IX век и гениален преводач.

Кирил и Методий остават в Моравия около три години и половина. Поради възникналите конфликти с немското духовенство отиват да защитят делото си пред папата в Рим. Те пристигат там през 867 г. Блестящият полемичен дар на Кирил принуждава папа Адриан II да признае официално славянските книги. В римската църква „Св. Марина“ е отслужена литургия на славянски език.

В Рим Кирил се разболява и на 14 февруари 869 г. умира. Погребан е в базиликата „Св. Климент“ в Рим. Методий продължава своята проповедническа и просветна дейност сред западните славяни до смъртта си на 6 април 885 г.

Създаденият от Кирил и Методий славянски литературен език е старобългарски. Назоаването му с други имена, като старославянски или старочерковнославянски, не е основателно. При това тук не става дума за измисляне на изкуствен език, а за живата, обработена реч на един народ. Старобългарският не е употребяван само като книжовен език за църковни нужди, той е служел на народа в неговото развитие, а оттам ляга и в основата на средновековната култура. Така българите записват в летописа на европейската цивилизация епохалните постижения на една ранна култура, която вдъхновява духовното развитие на почти цяла Източна Европа.

Преводите на светите братя полагат основите на славянските литератури и на практика заявяват и защитават тезата за равенството на славяните и включването им в тогавашния официално признат културен кръг на цивилизованите народи. Според Иван Дуйчев **Кирил и Методий са едни от най-забележителните личности от европейското средновековие и в известен смисъл са свързващото звено между славянските народи, Византия и Запада.**

Създаването на нова азбука, пригодена за славянската реч, и възникването на нова, славянска книжнина с помощта на тази азбука предизвиква истинска културна революция в живота на тогавашния християнски свят. На едно многочислено славянско население се признава правото да има азбука и книжнина. Кирило-Методиевото дело разрушава и неофициалната концепция за „трите свещени езика“ — иврит, гръцки и латински, която до известна степен е била пречка за културното развитие на останалите европейски народи. При голямата тогава културна и езикова общност между отделните славянски клонове книжовният език на Кирил и Методий и техните ученици бързо и лесно се превръща в

общославянски книжовен език.

Отначало църквата празнува поотделно паметта на всеки от двамата братя на датите от смъртта им — св. Кирил на 14 февруари, св. Методий — на 6 април. За първото обединяване на празника им научаваме от сведението в Проложното житие в пролога на Станислав от 1330 г., според което той е на 6 април. Но поради Великия пост, когато църковният устав забранява тържествено да се чества паметта на светците, за ден на празника им е избран 11 май. Сборникът на московския Успенски събор — паметник на старобългарската писменост от XII век, поставя празника на двамата тъкмо на тази дата. **Св. св. Кирил и Методий са в основата на широко разпространения сред българите в Македония култ към светите Седмочисленици.** От средата на XIX век техният празник е възстановен с решението на Светия всерусийски синод за празнуването на 1000-годишнината от моравската мисия на двамата братя.

Възникването на славянската писменост, чиито създатели са св. св. Кирил и Методий, бележи огромна промяна не само в историческия живот на славяните, но и на цялата европейска цивилизация.

4. ВАСИЛ ЛЕВСКИ

1837–1873

Човече, трябва да работиш за народа си и всичко да жертвуваш. За него, там съм аз. Ако ти умреш, нали аз за теб се разпнах.

Васил Левски

Преселването на една историческа личност от битието в народната памет става по сложни и още неизследвани напълно закони. Васил Иванов Кунчев, като фигура от първа величина на историческата ни памет, е превърнат в народен избраник, по когото се равняват и съпоставят историческите ценности на българското минало. Това е резултат както на един спонтанен процес, така и на съвършено целенасочени и в някаква степен доста постоянни усилия. Колосалните измерения на този своеобразен култ и мястото, което той заема в живота на съвременния българин, поставят Васил Левски високо в нашата класация.

Васил Иванов Кунчев е роден на 6 (18) юли 1837 г. в Карлово, в семейството на видния майстор от бояджийския еснаф Иван Кунчев. На 14 години Васил загубва баща си и заедно с майка си Гина поема грижата за изхранването на многобройното семейство. Той учи в Карловското взаимно и в Старозагорското класно училище, но липсата на средства и перспектива за по-високо образование го карат през 1858 г. да приеме монашество под името Игнатий. Връзката му с борбите на българите за национално освобождение го отвежда в Първата българска легия (1862), където получава и прозвището си Левски^[6]. През 1867 г. той е знаменосец в четата на войводата Панайот Хитов и заедно с други четници се включва във формирането на Втората българска легия (1867–1868).

С подкрепата и средствата на дейците от „Българското общество“ Васил Левски предприема първата си революционна обиколка из страната и така слага началото на цялостното преориентиране на нашето освободително движение. Според неговите виждания то трябвало да се изгради върху широка мрежа от комитети, които да организират и пропагандират каузата на националното освобождение. За да изгради тази мрежа, Левски предприема няколко обиколки из страната, като посещава и най-затънтените ѝ краища и с основание си спечелва прозвището Апостол^[7] на българската свобода.

Какви са всъщност реалната му тежест и влияние?

Васил Левски се появява в българското освободително движение в преломен момент —

пролетта на 1868 г., когато след смъртта на Раковски то сякаш изпада в идейна, политическа и организационна безпомощност. Разединено между поне три идейни линии, поставено в зависимост от чужди сили, в него няма организация, способна да мобилизира националната енергия за радикални освободителни акции. Очевидна е необходимостта от личност, която да осмисли възможностите и да систематизира идейните и политическите му доктрини. Тази личност е Васил Левски.

Негова е заслугата за утвърдената идея, че българското освобождение може да бъде постигнато само чрез самостоятелно организирана и подготвена общонародна революция^[8]. Прозренията му (за жалост забравени твърде скоро) като идеолог и стратег на националната революция изпъкват най-ясно в разработката на външнополитическите ѝ проблеми. А те имат решаващо значение за българското освобождение, което не можеше да се постигне вън от сложния лабиринт на т. нар. Източен въпрос: *Ако е за в Българско, то времето е в нас и ний сме във времето. То нас обръща и ний него обръщаме. А колкото за извън Българско, днес не даваме ухото си на никакви техни обещания... По-напред да си наредим работата извън, а на подир да им се молим за по-голямото.* Колкото до поставянето на българското национално освобождение в зависимост от интересите на Русия, Левски е с ясни позиции и категоричен: *Не отказваме помощ и от гявола, но имаме си предназначение.*

Външнополитическите концепции на Левски са епоха в развитието на националноосвободителната идеология и поставят в качествено нова обстановка българската освободителна борба и нейните отношения с останалия свят. Колкото и парадоксално да звучи, фактът, че българското освобождение бе постигнато с война, а не чрез национална революция, не опровергава, а потвърждава правилността на неговите схващания. Разбирайки, че българският въпрос не може да се реши вън от сложните международни отношения, Левски единствен схваща, че решен без българите (както на практика става при дипломатическата подготовка на войната от 1877–1878 г. и след това на Берлинския конгрес), този въпрос ще послужи единствено на интересите на голямата политика за сметка на българските исторически права. **В този смисъл идеите на Васил Левски имат непреходно значение за българската история и представляват идеен и методически арсенал за програмиране на българската политика.** Това, че тя рядко се възползва от него, само потвърждава опасенията за нейното бъдеще.

Извеждането на Васил Левски на толкова предна позиция в тази класация е до известна степен признание на историческия и националния модел и символ, в който той се е превърнал. Изграждането на този култ не е от вчера. Още в трите психологически елемента на следосвободенската епоха — опиянението от новополучената свобода, недоволството от незавършеността на конкретния изход и надеждата в бъдещето — трябва да се търси основата, върху която се изгражда част от преценката за истинското място и стойност на повечето от възрожденските ни дейци. В тази обстановка образите на националните водачи започват да се извайват като особено героични типажии с всички последствия от иконографското им схематизиране. За Левски шампата е наложена още от неговия първи биограф Г. Я. Кирков (три години след Освобождението), който го рисува като *голяма и благородна личност, сродена с безсмъртието*. Захарий Стоянов развива тезата как един обикновен син на народа, прост и необразован, благодарение на изключителните качества на своя характер става велик водач във велика епоха. У Стоян Заимов окончателно надделява романтичното обожание с епико-митологически изразни средства — *мускули на атлет и очи на магьосник*. Днес неговата личност е добила гигантския мащаб на национален символ,

зад който много трудно могат да се доловят истинската личност и конкретните измерения на делото му.

Реалната дейност на Левски е значителна, но резултатите от нея (след разгрома на Вътрешната организация) могат да се оценят само в една по-далечна историческа перспектива. Под негово ръководство в продължение на две години в цялата страна се създават многобройни градски и селски революционни комитети, като ловешкият е обявен за Централен комитет на Вътрешната революционна организация. На проведеното през април — май 1872 г. в Букурещ заседание на БРЦК Левски е утвърден за „главен апостол на цяла България, Тракия и Македония“. Подемът в цялостния ход на организираното от Левски националноосвободително движение е прекъснат от необмисления обир на турската поща в Арабаконак (22 септември 1872 г.), организиран и проведен от Димитър Общи.

В кризисната ситуация след залавянето на Димитър Общи в ръцете на турските власти попада и самият Левски, заловен в село Къкрина, Ловешко. На съдебния процес в София той се опитва и до голяма степен успява да запази в тайна общата структура и размерите на организираната от него комитетска мрежа. В чисто прагматичен план не може да се отрече, че въпреки разгрома и провала на част от комитетите след залавянето на Димитър Общи и обесването на Левски, скелетът на организацията е запазен и именно по него три години по-късно апостолите на Априлското въстание възстановяват мрежата на организацията. Със или без Васил Левски България щеше да се освободи или да бъде освободена. Но той и неговите последователи направиха така, че тя да стане достойна за свободата си.

И все пак може би най-ценно ще остане неговото така и невъзприето схващане, че да се решава българският въпрос, като се залага на външни сили, винаги ще се оказва фатално за съдбата на България: *Който ни освободи, той и ще да ни зароби!* Не трябва да се игнорира и обстоятелството, че комитетската система на Левски лежи в идейните и организационните основи на по-късното институционализиране на българската държава и на изграждането на функционалните структури на българското националноосвободително движение в Тракия и Македония.

В образа на Левски народният спомен е подредил всичко, подчинил го е на определени изисквания, съответстващи на общоприетите представи за добро и зло, пренесъл го е през паметта на поколенията, за да създаде накрая един „вечен“ Левски, когото днес почитаме до обожествяване.

Национален герой, мъченик и „светия“ на българската история може да стане само личност с безспорни исторически заслуги и качества, отговорила с живота и делата си на вековните възжелания на народа ни. Васил Левски покрива в най-висока степен тези изисквания на националното мислене. Всъщност той покрива (или по-скоро е предназначен да покрие) и второто изискване — да отговаря на универсалната ни представа за доброто и на народния стремеж към вечното.

Тук наблюдаваме и един особен феномен — националният герой е не само висша изява на духа на народа, но отразява и онова, което е липсвало на този народ в процеса на неговото историческо присъствие. В крайна сметка образът на героя се създава, за да може чрез него да се търси решение на вечната дилема за съпоставяне между доброто и злото. **Защото идеалите винаги ще оказват влияние върху живота ни**, а висотата, на която е издигнат идеалът Васил Левски, ни дава всички основания да го идентифицираме със своята вяра в историческото ни бъдеще.

5. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

1722 — 1773

Паисий е първият наистина свободен българин на новото време. Без него, без неговата гореща вяра и настойчива проповед Българското възраждане едва ли би получило този облик и яснота на развитие, както ги намираме в началото на XIX в.

Акад. Михаил Арнаудов

Според утвърденото в българската историография схващане, на скромния хилендарски монах Паисий принадлежи заслугата за **духовното възпламеняване на Българското възраждане и полагането на основите на новата българска литература.**

Паисий е роден вероятно в Банско, в семейството на търговеца Михаил Хадживълчев. Светското му име е Пенко или Петър и както сам ни съобщава в своята „История славяноболгарска...“, няма системно образование. След 1745 г., когато приема монашеството, прекарва по-голямата част от живота си като таксидиот^[9] на Хилендарския манастир. По-късно се премества в Зографския манастир, където към 1762 г. завършва своята „История славяноболгарска за народа и за българските царе и светци и за всички деяния и минало български“.

Като поставяме Паисий толкова напред в класацията, все пак трябва да уточним, че според едни по-нови анализи за културно възраждане в България преди началото на XIX век може да се говори в доста условен смисъл. Но този масов процес е предшестван от появата на няколко внушителни личности, с основание признати за будители на нацията. **От гледна точка на движението за национална пробуда „История славяноболгарска...“ на Паисий се смята за начало и програма на Българското възраждане и за първа изява на формиращата се модерна българска нация.** Концепцията за нацията като общност, основана на езика, културата и общото историческо минало, става популярна в Европа именно в края на XVIII и началото на XIX век най-вече чрез трудовете на германските философи Хердер, Новалис, Шлайермахер и Фихте. В нашите условия и, разбира се, на съвсем друго ниво тези идеи са формулирани в малката, но изключително важна Паисиева „История славяноболгарска...“.

В сравнение с другите балкански народи през XVIII век българите като че ли закъсняват с пробуждането си. Но Паисий интуитивно намира най-силното средство — **историята**, за да извика за нов живот прекъсналия връзката с миналото си български народ и така да отговори на нуждите на новата епоха^[10]. Историята според Паисий дава разум, а разумът и знанието водят към съзнателните цели в живота. Историзмът на Паисий е ново явление в епохата, защото свързва миналото със съвременността и чрез историята решава задачите на Българското възраждане. Нуждата от опознаването на „своя род и език“ извиква всъщност

появата на Паисиевата история.

„История славяноболгарска...“ е първото произведение на новата българска литература и историография. Целта на нейния автор е не само да даде знания за родната история (твърде елементарни и фрагментарни), но чрез тях да вдъхне на българите национално самочувствие и да разпали националното им самосъзнание. **С това Паисий има огромната заслуга да положи основите на един нов културно-политически идеал и на една нова епоха в българското историческо битие.**

Според някои изследователи наред с общоизвестната оценка на „История славяноболгарска...“ като програма за национално освобождение и духовна еманципация тя очертава и един съществуващ и до днес подход за културна идентификация. Паисий предлага здраво и добре обмислено съотношение между религиозен и народен дълг и в този смисъл, както твърди Михаил Арnaudов, е първият наистина свободен българин на новото време. Както изтъква по-късно П. Р. Славейков: *Прочитането на тая история развея калугерската мъгла, която ме бе обзела, и възроди в мене друг мерак. Досега аз мислех едностранчиво само как да спася душата си, а след прочитането на тая история аз си дадох за цел как да спася народа си...*

„История славяноболгарска...“ представя живота на „рода и езика“ (Паисий разбира думата „език“ по-широко, като народност, каквото е всъщност и едно от значенията на тази дума по онова време). Така той интуитивно схваща процесите на формирането на нацията, за която историята е средство за разкриване на минала общност и основа за общото ѝ бъдеще. Род и отечество добиват чрез „История славяноболгарска...“ една нова, непозната и неизвестна дотогава нравствена стойност, превръщат се в мит, който става стимул за общи стремежи и идеали. Това е безспорно приобщаване към духа на тогавашното европейско време, навлязло в модерната епоха.

Паисий обръща особено внимание на езика. За него (и това е другата му огромна заслуга) именно езикът съхранява общността, пренася я във времето и е гаранция за нейното бъдеще. Като се стреми към опазване и развитие на българския език, той цели опазването и развитието на българската нация. В този смисъл с пълно основание Паисий може да се смята за родоначалник на съвременния български книжовен език.

Въздействието, което оказва „История славяноболгарска...“ върху съвременниците си, е ярко доказателство за това, че тя идеално отговаря на потребностите на епохата. За него говорят думите на йеромонах Макарий в т. нар. Жеравненски препис от 1772 г.: *Прочитам сию историю и разумех, что ест писано в нея. И вие потрудите са, братия, та я прочитети, да ви буди на ползу, болгаром похвала, а на пакост греком.*

6. ЦАР СИМЕОН I

864 — 927

Анонимен оловен печат на цар Симеон I

Симеон бе Карл Велики за България, по-образован от нашия Карл Велики и много по-щастлив от него, защото положи основата на една национална култура.

Алфред Рембо, „Гръцката империя през X в.“

Симеон I бележи първия голям връх в историята на българската държава и култура. Днес, от хребета на историята, за нас са важни не толкова победоносните му войни, колкото условията, които осигурява за утвърждаване на християнството, за създаването на Българската автокефална [\[1\]](#) църква и особено за Златния век на българската книжнина и култура. Военната слава е нетрайна. Тя може да бъде обезсмислена с първата загубена битка. Но много трудно могат да бъдат заличени плодовете на знанието, културата и духовното развитие. Част от онова, което сме днес, е заложена още тогава, а това ни дава право да поставим този владетел от Първата българска държава на толкова предно място в класацията.

Симеон е третият син на Борис I от съпругата му Мария и първият от владетелските синове, възпитан в истинската християнска традиция. След началното си образование той е изпратен в Константинопол (ок. 878 г.), където изучил дисциплините от т. нар. първи цикъл на учеността — граматика, поезия и реторика. По-късно постъпва в най-добрия за времето си учебен център — прословутата Магнаурска школа, където овладява и т. нар. философски изкуства — класически езици, литература, аритметика, астрономия и музика. Плановите за църковната му кариера пропадат, когато в 893 г. Симеон е възкачен на българския престол на мястото на отменалия се от християнството Владимир (Расате). Всъщност Борис явно не се е съмнявал, че големите цели на неговия живот може да осъществи именно Симеон. Така според решенията на Преславския събор от 893 г. за официален богослужебен език се обявявал славянският, а византийското духовенство в църквите постепенно трябвало да бъде заменено с българско. Въвеждането на славянски език в литургията, проповедта и администрацията означавало изместване на гръцкото влияние и духовна еманципация от византийския „империализъм“. **Голямата заслуга на Симеон е в онова, което някои изследователи наричат „национализация“ на Българската църква.** В житието на св. Климент Охридски се казва: *Симеон продължил недовършеното от баща му, като засилил Божествената проповед, непоколебимо утвърдил православието с построените навсякъде*

църкви и дал широк и открит път по Божия закон. Симеон полага основите на църква дълбоко народностна по своя характер, тъй като е представена от клир, излъчен от средите на българския народ.

Църквата, литературата и школата, създадени с покровителството на Симеон, имат огромно значение за развитието на нашата средновековна култура и за укрепване единството на българската народност. Неговата дейност за сетен път потвърждава казаната по друг повод максима, че правото на съществуване на една култура се основава до голяма степен на възможността ѝ да излъчи и утвърди гении от общочовешка величина. Белег на този съзидателен гений е и издигнатата от Симеон нова българска столица Преслав — с великолепни църковни и светски сгради, с изящна архитектура и многоцветна керамична украса, с внушителни отбранителни съоръжения. Създаването на град, още повече столица, е показателно за мащаба и дълбочината на делото, с което се е заел основателят му (Александър Македонски и Александрия; Ромул и Рим; Петър I и Петербург са само най-популярните примери). Ненапрасно построеният от Симеон град получава името Велики Преслав — събрал като във фокус всички постижения на българската материална култура от онова време.

В нашата история името на Симеон I безспорно се свързва с един от най-големите върхове на българската военна мощ, но и със зараждането на твърде спорния мит за покоряването на Константинопол (Цариград), който играе значителна роля и в по-късната българска история. Симеон води много войни и за разлика от баща си съумява да спечели повечето от тях. Между тях са и „първата икономическа война в средновековна Европа“, която той води с Византия заради преместването на българското стоково тържище от Цариград в Солун, и триумфът при Ахелой (27 август 917 г.), и периодичните схватки с нахлуващите от север маджари. С военните си победи Симеон I остава един от най-ярките примери за политически максимализъм, който се превръща в идеал (понякога, както е случаят с Фердинанд I, с твърде спорна стойност) за много следващи български владетели.

Симеон и Златният век са двете страни на един и същ феномен. **Историческата заслуга на Симеон е, че избира пътя за духовна еманципация на България — „догонване“ на Византия и изравняване с постиженията на византийската цивилизация.** В определен смисъл именно под негово влияние българската култура се развива ускорено, да не кажем стремително. Тук личното въздействие и заслугата на Симеон I са от решаващо значение. **Духовният взрив, наричан Златен век, е уникално явление в историята на средновековна България.** В столицата Преслав Симеон става център на един интелектуален кръг, който полага основните начала на нова култура, основана на славянския език. Около Симеон се оформя внушителен литературен и книжовен елит, който налага дълбок отпечатък върху бъдещото развитие на християнската култура в европейския Югоизток и целия славянски свят: Климент, Наум, Презвитер Константин, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др. **Именно при Симеон България се оформя като културен посредник между постиженията на византийската цивилизация и славянския свят.** Голямата заслуга тук е в хармонията, която съществува между отделните явления и процеси и позволява създаването на една блестяща култура с голяма стойност за времето си и с още по-голяма за бъдещето.

Под егидата на Симеон в България се създава една нова литература, на която е отредено да играе съдбоносна роля в живота на славянството. Смята се, че бързият разцвет по времето на Симеон е бил възможен само защото създаваната книжнина е била предимно преводна.

Но това не отразява истинското положение на нещата. Разбира се, по-лесно е да се внедри една култура, отколкото да се изгради по самостоятелен път, но и за внедряването се изискват определени условия. Духовният и интелектуалният климат в Симеонова България помага за бързото възприемане на новата християнска култура.

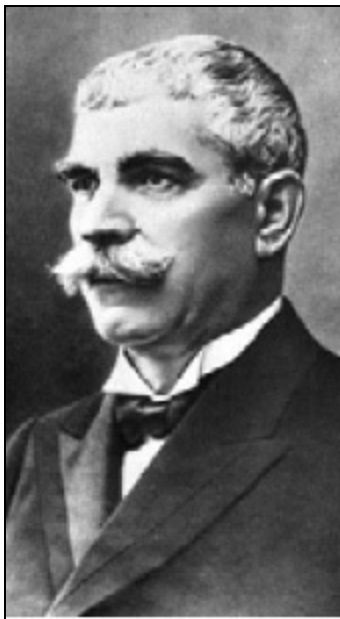
Книжовното богатство, създадено с покровителството и съдействието на Симеон и на неговия литературен кръг, има две главни заслуги. На първо място, то полага основите на старославянската литература като цяло. На второ — именно Симеонова България дава на славянството онзи литературен език, с който то си служи в продължение на векове. Сам Симеон участва не само като вдъхновител на този духовен кипеж, но и като задълбочен и компетентен автор. Според негови съвременници *той изучил всички стари и нови канонически и неканонически книги, а преди всичко Божественото писание и разбирайки нравите и обичаите на всички учители и тяхната мъдрост..., той избрал от всички слова (на св. Йоан Хризостом) и съставил от тях една книга, която нарекъл Златоструй.*

Някои автори аргументирано твърдят, че кирилицата е навлязла в употреба именно в Симеоновия литературен кръг в Преслав, като опозиция на консервативната югозападна школа, ръководена от Климент и Наум — преките ученици и следовници на Кирил и Методий.

Истинската стойност на Симеоновото дело, славата му на книжовник и строител надвишава многократно неговите военни или дипломатически успехи. Симеон има заслугата да бъде двигателят на една цяла нова епоха в историята на славянския свят и основателят на славянската православна цивилизация.

7. ИВАН ВАЗОВ

1850 — 1921

И аз на своя ред ще си замина,
трева и мен ще расте над прахът
един ще жали, друг ще ме проклина,
но моите песни се ще се четат.

Иван Вазов

Иван Вазов и неговото творчество имат огромно, несравнимо с ниchie друго, влияние върху духовния свят на българина от модерната епоха. Сам Вазов като явление в българската литература и в цялостния живот на нова България е резултат от съзидателния процес на зрялото Възраждане. Онова, което го прави извънредно влиятелен върху цялото по-късно развитие на българската душевност, е фактът, че в неговото творчество намират най-адекватен израз събудените за нов исторически живот българско самосъзнание и самочувствие. Именно Вазов населява нашия духовен свят с образи и герои, без които той би бил направо немислим. Неговото творчество е истинско „българоведение“, отразяващо съдбата на България. С творчеството си Иван Вазов въздейства върху поколения наред — негови стихотворения има и вероятно ще има винаги във всички български буквари. Няма писател, който заслужава да бъде поставен преди Вазов в тази класация.

Иван Минчов Вазов е роден на 27 юни 1850 г. в Сопот в многолюдното семейство на богат и почтен български търговец, но така и не тръгва по пътя на сделките и търговията. Единственото му по-системно образование е малкото време, прекарано в Централното българско училище в Пловдив през учебната 1866–1867 г. След това баща му го взема да му помага в дюкяна, но той не проявява никакъв интерес към търговията. Прави първите си

литературни опити, насърчаван тайно от майка си Съба. В 1870 г. младият Вазов е изпратен в кантората на чичо си в Олтеница (дн. Румъния), но търговската кариера не го привлича и той споделя живота на хъшовете в кръчмата на Нено Тодоров, наричан Странджата. По-късно той ще ги обезсмърти в повестта си „Немили-недраги“ и в пиесата „Хъшове“.

Вазов никога вече не се връща към търговията, а се отдава на обществено-политическа и литературна дейност. След Освобождението на няколко пъти заема държавни постове в Княжество България и в Източна Румелия, като дори за кратко време е министър в кабинета на Константин Стоилов. Като администратор обаче той не оставя никаква по-трайна диря^[12].

Обществен деец и писател, Иван Вазов живее с проблемите на съвременното, с най-злободневните събития и тревоги. Но онова, с което той въздейства и до днес, е искреността, с която ни внушава чувствата си, характерни тогава за мнозина разочаровани от потъпканите възрожденски идеали в следосвободенска България. Като никой друг Вазов схваща изчистения от партизански страсти народен идеал, който трябва да бъде защитен.

Способността да откликва на най-важните моменти в живота на нова България завинаги му осигурява място в сърцата на следващите поколения. В цикъла „Епопея на забравените“ той увековечава героите на нашето Възраждане и националноосвободителните ни борби. Стихосбирката му „Сливница“ само за месец претърпява две издания, а с няколкото военни разказа от това време той **слага началото на късия разказ в българската литература.**

Безспорно най-влиятелният литературен факт от огромното му творчество ще си остане романът „Под игото“ — панорамна епопея на българския живот от последните години преди Освобождението и както го характеризира проф. Милена Цанева, *безсмъртен художествен паметник на въодушевлението, което изкара кротките абаджици на средногорските височини... с черешовите топове.* Не по-малко въздействащ обаче е и романът „Нова земя“, замислен и реализиран като продължение на „Под игото“, но вече в условията на свободна България. Този роман и идеите, които Вазов внушава чрез него, бяха дълго време съзнателно скривани от българския читател, но с това влиянието им ни най-малко не намалява.

Иван Вазов е **единственият истински „народен“ поет**, но той е и белетрист, драматург, публицист, културен и обществен деец, действителен член на Българското книжовно дружество (от 1881), почетен член на БАН (от 1921) и почетен доктор на филологическите науки на Софийския университет (от 1921).

Преведено на повече от 50 езика, неговото творчество остава най-голямото индивидуално дело в българската литература — 22 тома, с образци и постижения и в трите литературни рода. Автор е на 18 оригинални лирически сборки и над 2000 стихотворения.

Иван Вазов живее дълго — до 71 години, и прониква дълбоко в душевността не само на своето съвремие, но и на хората, на българите, които ще дойдат след него. От патетичните дни на 1875 г., когато излиза програмното му стихотворение „Новонагласената гусла“, до трагичната 1919-а, когато след пълната катастрофа на българските идеали публикува „Не ще загине“, лежи цяла една епоха, може би най-бляскавата, но и най-трагичната в нашата нова история. С чувствителността на духовен сеизмограф Вазов отбелязва всяко нейно трепване. Половин век той носи в сърцето си съдбата на нова България и нейните идеали, и пише поетичната хроника на войните за нашето национално обединение. И други са се опитвали да правят това, но влиянието на Вазов е гарантирано от неговото **уникално умение да отсее временното от вечното.**

Всеки народ има по един поет, който е истински народен, единствен, неповторим и

вечен. Още приживе българското общество спонтанно отрежда тази чест на Вазов, защото, както казва проф. М. Цанева, *от тогава и до днес не се роди друг мъж, по-силен, по-характерен, по-светъл и по-талантлив, който да носи и запечата така неотклонно, така ритмично и така завършено всички борби и идеали на тая епоха, всичката ѝ гордост от сенките на миналото, всичката ѝ вяра в бъдещето, всичката ѝ наивна радост и трагична скръб в настоящето.*

Вазов става синоним на самото понятие „литература“, писател, от чието творчество учи словото си цял народ. Но той има и съвсем конкретно влияние върху формирането на езика. Вазов въвежда и широко използва деепричастията (на — *ейки* и — *айки*), които той нарича „прелестни“, и вижда в тях ценно средство за обогатяване на книжовния синтаксис.

За Иван Вазов и неговото място в живота на българина са изречени много и много красиви фрази, но може би няма по-искрени от думите, които казва за него друг голям български писател, Елин Пелин: *Можем ли да си представим какво би било без Вазов от Освобождението насам? Колко празно щеше да бъде цялото това време, колко просто безсъдържателно!*

8. АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

1863–1897

Аз питая в себе си вяра, че ще дойде един ден, когато ти, след като прочетеш тази книжка, ще се позамислиш, ще въздъхнеш и ще речеш: — Европейци сме, ама все не сме дотам!...

Алеко към своя литературен герой Бай Ганьо

Алеко Константинов умира млад и не успява да разгърне напълно своя голям и безспорен талант, така че в нашата белетристика има и по-големи имена. Той обаче е преди тях в стотицата благодарение на своя герой Бай Ганьо. Този литературен образ, превърнал се в символ, и до днес оказва огромно влияние върху нашата национална идентификация.

Естествено всяка нация предпочита да мисли за себе си в позитивни категории и да се декорира с красиви и героични символи. Но всяка има по едно свое второ Аз, по-истинско и по-естествено и поради това по-близко и по-понятно. Ако символът на Япония е самураят, на Русия — мужикът, а на Англия — олицетворението на средната класа Джон Бул, никой не може да оспори, че най-плътният и обобщен български лик наднича от мустакатата физиономия на Алековия Бай Ганьо. С него той става онзи апостол в българската литература, който дава оценка на новите обществени и културни идеали в освободена България, като продължава просветителското начало от епохата на Възраждането. Никой друг български писател не създава литературен герой, който дори да се доближава до Бай Ганьо — превърнал се в най-популярния български символ и в знак за национална идентификация.

Алеко Иваницов Константинов е роден на 1 януари 1863 г. в Свищов, в семейството на богатия и образован търговец Иваница Хаджиконстантинов. Получава отлично образование отначало при Емануил Васкидович и Янко Мустаков, а по-късно в Габровското класно училище и в правния факултет на Новоросийския университет в Одеса.

От дипломирането си през 1885 г. до края на живота си работи като юрист — прокурор, съдия, юрисконсулт, адвокат. Няколко пъти е уволняван заради гражданската си смелост. През 1894 година безуспешно участва в изборите като кандидат на Демократическата партия. По този повод Алеко Константинов написва първия си фейлетон. В продължение на четири години той пише подлистници във вестника на Демократическата партия „Знаме“.

От 1893 г. се отдава изцяло на литературата със своята първа сериозна белетристична творба, пътеписа „До Чикаго и назад“. Тя е и първото българско художествено произведение, което напуска тесните рамки на нашия национален живот и изразява тревога за съдбата на света и човечеството пред задъхания ритъм на настъпващата техническа ера.

През следващата 1894 г. в сп. „Мисъл“ Алеко започва да публикува първите части от „Бай Ганю“, излязла като отделна книга в 1895 г. Този образ се ражда като цикъл приятелски разкази и анекдоти в бохемския кръг на компанията „Весела България“^[13]. Но от това въздействието му върху сетивата и психиката на цялата нация не намалява ни най-малко. С него Алеко предупреждава или по-скоро илюстрира развитието на българската душевност и дебелашките нрави в динамиката на новото ни общество. В този смисъл Бай Ганьо е едновременно социален, морален, политически и национален типаж.

Не бива да забравяме, че Алеко Константинов е един от последните от онова поколение български писатели, за които литературата е преди всичко средство за въздействие върху обществото. Такъв е характерът, такава е целта и такава е внушението на неговото най-прочуто произведение. **А в събирателния образ на Бай Ганьо се крие огромното влияние, което Алеко Константинов винаги ще оказва върху нашето чувство за самопознание и идентификация.** В него той постига пределната за един литературен герой степен на художествено обобщение, без да изпуска нито един елемент от българския национален характер. Разбира се, Бай Ганьо не бива да бъде схващан като елементарна съвкупност от най-различни качества — национални и социални, културни и психологически, та дори биологически и расови. В основата си той е динамичен и променящ се исторически тип и точно в това е огромната заслуга на Алеко Константинов, съумял да го предаде именно такъв.

Наред с образите, които Алеко Константинов създава в своето творчество, не трябва да пропускаме и фейлетоните му — не толкова заради конкретната им същност, колкото заради някои от изразите, с които той влиза завинаги в жаргона на българския обществен и политически живот. По гениален начин те резюмират някои дълбоки същностни характеристики от българския манталитет и съдейки по всичко, още дълго ще бъдат блестящи етикети на нашите ценности и нрави. Изрази като „солунската митница“ или „гасете свещите“, изглежда, ще останат вечни характеристики на българския политически манталитет и българската ценностна система. Дори с ранната си смърт Алеко, известен с литературния си псевдоним Щастливеца, сякаш потвърждава колко опасно доминиращи са байганьовците в живота на България. Той загива, убит погрешка, при политически атентат срещу неговия приятел, политика Михаил Такев, в деня на св. св. Кирил и Методий — 11 май 1897 г., близо до с. Радилово, Пазарджишко.

Алеко Константинов е и един от създателите на дружество „Славянска беседа“. Възторжен почитател на красотата на българската природа, той я описва в пътеписи и на 27 август 1895 г. става основоположник на организирания туризъм у нас с изкачването на Черни връх. Така Алеко слага началото на една богата, жива и сега традиция. Неговите думи: *Опознай родината, за да я обикнеш!* са девиз на туристическото движение в България.

9. ЦАР ФЕРДИНАНД

1861 — 1948

Това, което аз градих в продължение на тридесет години, Вие го разрушихте за три години.

Екзарх Йосиф към цар Фердинанд, 1915 г.

Народите и държавите са като хората. Точно като тях те се раждат, съзряват, постигат успехи и търпят поражения и ако нямат историческия шанс да се възпроизведат, слизат — понякога незаслужено — от историческата сцена. Всяка младост, както на отделния човек, така и на една държава, е белязана с оптимизъм, надежди и мечти. Но ако за провала на своите надежди човек може да упреква само себе си, за краха на националните идеали отговорността обикновено носи цяло поколение. Понякога обаче вината може да бъде персонифицирана, за да отекне по-силно болката от загубеното, свързана с мъчителната съпоставка **какво можехме да бъдем и какво сме!** В историята на нова България тази непривлекателна роля е отредена на втория владетел на Третата българска държава — Фердинанд Максимилиан Карл Леополд Мария Сакскобургготски.

Вероятно мнозина ще са изненадани или дори възмутени, че цар Фердинанд е поставен толкова напред — пред Христо Ботев и много други бележити дейци от българската история. Нашата класация е не само по заслуги, а най-вече по влияние — положително, но и отрицателно. Няма съмнение, че Фердинанд носи голяма историческа вина пред България, а влиянието му — макар и негативно, изпитваме и до днес.

Когато на 30 юли 1887 г. новоизбраният княз Фердинанд стъпва на българска територия, никой не подозира, че този човек ще стане съдба за България. При това съдба, от която тя никога няма да може да се отърси. Още тогава във въображението на младия владетел и бивш австрийски офицер тлее амбицията да изгради една силна държава и да положи основите на стабилна династия. Трябва да признаем, че при положително развитие неговите намерения биха оформили здрава база за доброто бъдеще на младата държава. Самото му идване в България по това време изисква не само амбиция да управлява, но и готовност да поеме риск с неизвестни размери. От всички вероятни и приемливи кандидатури за неудобния български трон към юли 1886 г. условно възможна остава само личността на Фердинанд.

Според много познавачи на онзи период княз Фердинанд влиза в нашата история в един

много интересен момент, когато нацията се намира в подем, а създанието и оптимизмът бележат трайно развитието на страната. При неговото управление България отбелязва видим напредък в политическо, стопанско и културно отношение. В самия край на XIX и началото на XX век тя е безспорен лидер сред балканските държави, бързо скъсява историческата дистанция и уверено върви към достигането на нормалните европейски стандарти.

Важна историческа заслуга на Фердинанд I е, че съумява да схване тази тенденция, да насърчи процесите на модернизация. Голям любител на ботаниката и орнитологията, той колекционира видове от българската природа и създава първата в България зоологическа градина.

Но от друга страна, той е монарх с чувство за историческа мащабност, а това в известни отношения влиза в противоречие с относително тесните перспективи, които малкото балканско княжество може да му предложи. Трябва да имаме предвид и твърде сложната и преплетена генеалогия на втория български монарх, която като че ли завинаги изключва проявите на чист патриотизъм към каквато и да е национална кауза. Фердинанд I завинаги остава един космополит на българския трон въпреки искреното му желание да направи чрез себе си България по-значителна^[14].

Един от големите проблеми пред българската историография е оценката на т. нар. личен режим на Фердинанд. В определен смисъл той не е плод само на политическите амбиции на царя — този и без това прекалено амбициозен владетел. На границата между двата века тенденцията да се засили ролята на монархическия институт, да се наложи той извън рамките на конституционната монархия, се проявяват в историческото развитие на повечето балкански държави. Всички монарси се опитват да управляват „лично“, но успехът на тези опити зависи от местната историческа традиция и политическия климат. Според някои изследователи, като неотговорен и стабилизиращ фактор, монархът често манипулира парламента и най-вече правителството, като си осигурява главна роля в управлението на държавата и утвърждава реномето си на владетел, от когото зависи крайното решение. Той е улеснен в известна степен и от някои неясноти в Търновската конституция, която не регламентира в достатъчно конкретен план реалното съотношение в триъгълника на властта, изграден от държавния глава (княза), Министерския съвет и Народното събрание. При непрестанното редуване на правителства и при политически живот, доминиран от партии най-вече на котерийна основа, личният режим дава алтернатива за комбинативна намеса в рамките на конституцията и за обуздаване на безпринципните посегателства към средствата на властта. Една понякога премълчавана заслуга на Фердинанд е, че докато в съседните балкански страни политическите преврати, често съпътствани от кървава разправа по върховете, са всекидневие, в България политическата сцена е стабилна, макар и напрегната.

Едно от интересните и безспорно важни поприща на Фердинанд е дейността му като главнокомандващ по устройството и ръководенето на българската войска. В нейно лице той вижда главно средство за постигане на националното обединение. В мечтите си за външнополитическо могъщество на България, сравнено с миналия блясък на Византия, Фердинанд залага преди всичко на армията.

В областта на външната политика, в която след 1894 г. Фердинанд постепенно се налага като почти едноличен авторитет, нещата също са твърде сложни. Безспорно той възприема лансираната от Стефан Стамболов теза, че подкрепата от страна на която и да било велика сила ще се диктува най-вече от нейните собствени, а не от българските интереси. В този смисъл негова заслуга е, че разработва и поддържа балансирана външнополитическа линия в

сложната обстановка на границата между двата века. Големият проблем след 1908 г. е все по-сериозното разминаване между хипертрофияния оптимизъм (не само на Фердинанд, но и на цялата българска общественост) и реалното съотношение на силите в Европа и на Балканите. Негов позитивен приоритет е, че разбира основната задача на българската дипломация за онова време — националното обединение. До лятото на 1913 г. към Фердинанд едва ли може да се отправи обвинение, че самоцелно решава дипломатическите проблеми на България.

Провалът на политика Фердинанд и негова заслуга с отрицателен знак е, че в решителния за националната кауза период след 1912 г. не съумява да вникне в особеностите на балканския национализъм. Той трябва да понесе главната отговорност за **българо-сръбския договор и подялбата като път за решаване съдбата на Македония, което завинаги обрича българската кауза там на неуспех**. Хазартната му природа, личната самонадеяност и недооценката на редица конкретни обстоятелства поставят този съдбоносен за бъдещето на нацията и държавата ни въпрос върху хлъзгавата плоскост „всичко или нищо“.

За ролята на Фердинанд в Междусъюзническата война някои прецизни изследователи смятат, че по принцип монархът прави морално оправдан избор, като насочва българските щикове към Сърбия и Гърция, защото двете държави вече имат сключен зад гърба на страната ни съюзен договор срещу нас. Те флагрантно оспорват изконни исторически и етнически права на своята съседка. Вината на Фердинанд е другаде — в лошия избор на момента и в липсата на точна представа за съотношението на силите, за дипломатическата и военната ситуация. Този погрешен избор има за България стойността на **първа национална катастрофа**. Тя загубва обширни територии в Македония и Тракия и както се оказва, завинаги трябва да се прости с осъществяването на националните си идеали, за които работят две поколения дейци след Освобождението.

Балканите по Букурещкия мирен договор от 1913 г.

Заширихованите територии са придобивката на всеки от бившите съюзници.

Изборът на партньор в Първата световна война, отговорността за който също пада най-вече върху Фердинанд, е в известна степен предопределен. Разбира се, участието на България в този военен конфликт е пореден опит да бъде решен българският национален въпрос, но и този път средствата и моментът за неговото решаване са неправилно избрани. Историческата отговорност за това отново пада върху Фердинанд. Оценявайки влиянието му, не може да не

си зададем един важен въпрос. „Лисица“ ли бе Фердинанд? От гледна точка на вътрешнопартийните и дворцови манипулации отговорът е положителен. Но той не прояви тези свои качества в сферата на балканската и европейската политика в решителния час за българската обединителна идея. Така лекотата, с която съумява да манипулира българския политически елит, му измени в сложната игра на междудържавните отношения.

Първата национална катастрофа в числа

Държави Преди войните (Територия кв. км / Население) След войните (Територия Население) Завоювани територии

Румъния 131 000 7 100 000 139 000 7 400 000 8000

България 96 345 4 330 000 112 000 4 700 000 15 700

Гърция 65 100 2 650 000 85 100 4 500 000 20 000

Сърбия 48 300 2 960 000 83 300 4 400 000 35 000

Черна гора 9000 275 000 11 000 300 000 2000

Албания — 32 000 800 000 32 000

Турция (само европейската част) 170 000 6 125 000 23 000 1 800 000 157 000

На 3 октомври 1918 г. 32-годишното властване на Фердинанд I завършва с абдикацията му в полза на престолонаследника княз Борис Търновски. Но дори от своето уединение в Кобург Фердинанд не престава да следи събитията в България. В смутните години на Втората световна война той поддържа тесни връзки с отявлени германофили като генерал Жеков и водача на легионерите Иван Дочев.

Фердинанд умира на 87-годишна възраст през 1948 г, ставайки свидетел не само на края на своята династия, но и на смъртта на двамата си синове — цар Борис III и принц Кирил. Жестока съдба, подобна на жестокото наследство, което волно или неволно сам той оставя на България.

10. СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Ок. 838 — 916

Той не давал сън на очите си, нито дрямка на клепачите си, но грижата си за народа правел своя храна и удоволствие.

Теофилакт Охридски

Климент Охридски (светското му име е неизвестно) е сред онези дейци, които след светите братя Кирил и Методий допринасят най-много за налагането, развитието и разцвета на българската и славянската писменост и култура. Той е сред първите помощници и ученици на братята и без съмнение е един от най-последователните и упорити техни следовници. Приема се, че когато се отправили към Моравия, равноапостолите просветители св. св. Кирил и Методий взели със себе си от своята родина наред с другите ученици и юношата Климент. От това заключаваме, че той се е родил във или около Солун някъде към 838 г. В неговото кратко житие ясно е отбелязан народностният му произход: *Този велик наш отец и български светилник бе по род от европейските мизи, които обикновеният човек нарича българи...*

Преминал през основните степени на средновековното християнско обучение — дидаскала (елементарната грамотност) и граматическата школа, където усвоил Светите писания, Климент се присъединява към Методий и вероятно помага при създаването на славянската писменост. В този смисъл Климент **присъства и участва** не само в раждането на новата азбука, но и при полагането на основите на славянския книжовен език, на първите преводи и първите литературни произведения. По всяка вероятност участва активно и в изграждането на църковната организация в Моравия. Климент придружава своите учители в Рим и е един от тримата ученици на солунските братя, посветени в монашество от римския папа Адриан II. В 885 г., след смъртта на Методий, архиепископ на Моравия, католическото духовенство прогонва оттам неговите последователи. Смъртта на Методий всъщност е повратна точка за съдбата на славянската писменост и книжовност. Дунавските славяни по онова време са изложени на силно католическо влияние и на пряката намеса на римското духовенство в лицето на епископ Вихинг. Тогава Климент и неговите събратя се ориентират към България, където очакват да намерят добър прием: *те закопнели за България, за*

България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие...

Пренасянето на преведените от Кирил и Методий на старобългарски език богослужебни книги в България от учениците им е дело не по-малко епохално за българската държава и народност от самото въвеждане на християнството. То дава началото на едно рядко срещано в историята на който и да е народ духовно строителство, при това писмено, на местен, разбираем език. Заслугата за това безспорно принадлежи на всички ученици на светите братя, но най-вече на Климент. По времето, когато християнското слово в Европа се проповядва само на латински или гръцки, до тях се нарежда един нов писмен език, който е благословен да разшири влиянието си и да стане международен.

В България владетелят княз Борис изпраща Климент в югозападните райони на държавата (886 г.) — в областта Кутмичевица с главни градове Девол и Охрид. Там Климент работи седем години (886 — 893) с голяма ревност като учител и книжовник сред новопокръстеното население. Областта всъщност заема обширен район около Охридското и Преспанското езеро с голяма част от Южна Албания и изпращането му там се определя освен всичко друго и от важни държавни съображения. Климент има огромната заслуга да продължи и задълбочи християнизацията сред тамошното население, *понеже българският народ още не бе изцяло просветен чрез кръщение и притежаваше варварска дивост, той чрез своите боговдъхновени поучения просвети всички в Богопознание...* За седем години той успява да обучи на елементарна грамотност и начална литургика около 3500 души и полага основите на манастира „Свети Пантелеймон“, завършен около 893 г.

На църковния събор в Преслав през 893 г. Климент е избран за **„първ епископ на българския език“** (тук „език“ е употребено и в смисъл на народ, което е многозначително). Епархията му се намира в Македония — с важно значение за българската държава тогава, и поради това е поверена именно на неговите грижи. Тя включва градовете Девол, Главиница, Белица, Охрид и Струга. Акцентът на колосалната му просветителска дейност, продължила повече от три десетилетия, пада върху подготовката на духовници за българската църковна йерархия, както и върху превода на богослужебните книги, с което България влиза в културния кръг на тогавашната православна християнска цивилизация.

Според някои сведения именно Климент *изнамерил и други образи на буквите, по-ясни в сравнение с онези, които изнамери премъдрият Кирил. Чрез тях той написа цялото Боговдъхновено Писание, възхвалните слова и житията на мъчениците и преподобните светци.* Всъщност Климент опростява Кириловата глаголица в т. нар. кръгла глаголица, в която очертанията на буквите са по-семпли и ясни. Точно поради това в неговия район глаголическата писменост запазва най-дълго влиянието си и има паметници от XI, дори от XIII век. Самата кирилица се базира на гръцкото унциално (уставно) писмо, с течение на времето получава широко разпространение и постепенно измества глаголическата писменост, която излиза от употреба. Този процес започва от X век, откогато са и най-старите датирани кирилски паметници — Добруджанският надпис от 943 г. и Самуиловият надпис от 993 г.

Името на св. Климент Охридски се свързва със създаването на близо 63 „Слова“ (само около една четвърт от тях са подписани от него) и на 26 „Похвални слова“, които лягат в основата на българската и славянската литература и помагат за окончателното утвърждаване на независимата българска църква. В областта на литературата Климент създава един нов вид поучение — „Поучение-образец“, чиято цел е да даде на новоръкоположените славянски свещеници такива проповеди, които с малки изменения могат да се употребяват при всички

празници на светии, апостоли или мъченици. **Старобългарската, староруската и старосръбската литература, които на практика са грамадният дял от средновековната славянска литература изобщо, водят своето начало до голяма степен от Климентовите произведения.**

Само в западната половина на тогавашна България той има около 3500 ученици, които приемат свещенически сан и постепенно изместват гръцкото духовенство от българската църква. Още приживе на княз Борис Климент започва изграждането на манастир в Охрид, където построява и две църкви, едната от които по-късно става архиепископска катедрала.

Климент умира на 27 юли 916 г. По-късно, в началото на XV век и след завладяването на Охрид от турците, мощите му са пренесени в църквата „Св. Богородица“ в Охрид. В по-ново време (XVIII век) монаси пренасят черепа на светеца в манастира „Св. Йоан Предтеча“ край Бер, в Гърция, където и до днес има много силен култ към свети Климент. В деня на неговата смърт, 27 юли, Българската православна църква празнува паметта на всичките свети Седмочисленици: Кирил, Методий, Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий.

11. ХРИСТО БОТЕВ

1848–1876

*Но... стига ми тая награда — да каже нявга народът:
умря сиромаш за правда,
за правда и за свобода...
Христо Ботев, „На прощаване“*

Христо Ботйов Петков е роден на 25 декември 1847 г. в Калофер, в семейството на известния възрожденски учител Ботьо Петков и Иванка Ст. Дренкова. Началното си образование получава в трикласното училище в Калофер, а по-късно с помощта на Найден Геров (по онова време руски консул в Пловдив) постъпва във Втора одеска гимназия като стипендиант на руското правителство. Свободолюбивият му дух влиза в остър конфликт със строгите училищни порядки и му спечелва доста врагове сред учителите и членовете на Одеското българско настоятелство. По тяхно предложение през есента на 1865 г. Ботев е изключен от гимназията. През същата година той постъпва като свободен слушател в Историко-филологическия факултет на току-що открития Новоросийски университет. По време на следването си се свързва с някои видни университетски преподаватели, сред които особено се откроява професор Виктор Григорович — приятел на братя Миладинови и специалист по фолклор. Според по-късните сведения на Киро Тулешков именно на професора Ботев показва първото си стихотворение — „Майце си“, отпечатано през 1867 г. от Петко Славейков във вестник „Гайда“.

След кратко учителстване в бесарабското българско село Задунаевка Ботев се завръща в родния си град, за да поеме учителското място на баща си. На 11 май 1867 г. по време на честването на празника на св. св. Кирил и Методий той произнася слово, в което обвинява своите колеги, че като пропагандират лоялност към султанското правителство, всъщност приспиват съзнанието на народа и го обричат на вечно робство. След този случай оставането му в Калофер вече е невъзможно и той емигрира в Румъния, където се включва дейно в живота на българската революционна общност. Ботев никога вече не се завръща в Калофер,

където остава и неговата първа голяма любов — Мина Горанова, на която посвещава едно от най-интимните си стихотворения „До моето първо либе“.

През следващата 1868 година Ботев се препитава от случайна работа и познава негодите на хъшовския живот. През пролетта на 1869 г. става учител в Александрия и Измаил, където преподава български и руски. В този период се запознава с Любен Каравелов, който му дава трибуна за изява на страниците на революционния си вестник „Свобода“. През 1872–1873 г. Ботев е най-близкият сътрудник на Каравелов в списването на „Свобода“ и „Независимост“ и сам започва да издава сатиричния вестник „Будилник“. В Браила издава вестник „Дума на българските емигранти“, в който излага своята политическа програма и печата някои от най-хубавите си стихотворения: „Елегия“, „Борба“, „Хайдуги“ и „На прощаване“. В края на 1874 г., след спирането на Каравеловия вестник „Независимост“, Ботев започва да издава „Знаме“, който веднага се превръща в трибуна на революционната емиграция. След оттеглянето на Каравелов от активна революционна дейност Ботев става централната, най-авторитетна и влиятелна фигура сред водачите на българското революционно движение. През 1875 г. на бял свят излиза първата и единствена негова книга — „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“.

Корабът „Радецки“, който Ботевата чета завзема, за да слезе на козлодуйския бряг.

От 1874 г. до неуспешния край на Старозагорското въстание през 1875-а Христо Ботев е член на Българския революционен централен комитет (БРЦК), но го напуска поради идейни различия с някои от членовете му. С избухването на Априлското въстание той организира чета, с която на 17 май 1876 г. стъпва на българския бряг при Козлодуй. *Бог ще ме пази — пише той на съпругата си Венета, — а като оживея, то ние ще бъдем най-честити на тоя свят. Ако умра, то знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе...*

На родна земя четата не среща очакваната подкрепа и Ботев дава нареждане да се изтегли към Балкана. След тежки сражения при Милин камък и Веслец той загива на 20 май (2 юни) 1876 г. в битката при възвишенията Околчица. По-късно Никола Обретенов си спомня: *...Ботев се изправи с целия си ръст да види накъде отидоха момчетата и има ли някоя опасност за четата. Тогава моментално изгърмя пушка и Ботев политна да падне на гърба си. Аз и Апостолов го поехме от двете страни и докато го сложим на земята, той издъхна пронизан в сърцето...*

Няма съмнение, че четническата акция на Ботев, предприета в момент, когато той твърде добре е знаел за провала и разгрома на въстанието, има своя цел и логика. Тя дава първоначален тласък за онзи широк обществен резонанс, който довежда до небивалата популярност на българската освободителна кауза по света. От тази гледна точка трагичният разгром на Априлското въстание се превръща в своеобразен политически успех. Понататъшното развитие на събитията и превръщането на българския проблем в главен компонент на Източния въпрос потвърждават ефикасността на тази интуитивна политическа

стратегия.

Според неговия все още най-добър биограф Захарий Стоянов Ботев **представлява рядкост сред своите съвременници**, човек необикновен, олицетворяващ цялата тогавашна епоха с всичките ѝ безобразия и идеали. За нея живее той, а не за себе си, и именно тя го издига и поставя на онзи пиедестал, който днес се опитваме да обясним. Ботев бе деец на българското националноосвободително движение, но такива и преди, и заедно с него, и по-заслужили от него бяха Раковски, Каравелов и Левски. Онова, което го отличава и му отрежда по-предно място в тази класация, са **„огънят, възвишените чувства и поетическата дарба“**, които единствен и само той притежава сред дейците от онази, а и от всички останали епохи в нашата история.

По разказа на Стоян Заимов една вечер в Гюргево, в дома на Д. Горев, за няколко минути Ботев написва одата „Хаджи Димитър“. И остава в душата българска завинаги. Такова влияние върху душевността, представите и образите от нашето минало няма нито един друг поет (с изключение може би само на Иван Вазов). Поезията му издига българската национална литература до равнището на световните идейно-естетически ценности. Всъщност Христо Ботев ни остави едва 20 стихотворения, но те завинаги му осигуриха непреходната слава на поет художник, предал с ненадмината естетическа сила чертите на българската душевност.

Огромно значение има и фактът, че Ботев подпечата с кръв своите поетически идеи. В народната памет той остава завинаги слят с образите на своята поезия. Както отбелязва Захарий Стоянов: *Ако той беше син на Италия, щеше да бъде, ако не Гарибалди и Маџини, то поне тяхната дясна ръка. Ако беше французин, съвременник на Юлската революция или на Луи Наполеона, то първата барикада на града Париж щеше да се нарича „Ботйова.“* Хора като него, с неговите идеали и чувства, *не са подсъдими на обикновените за всекиго съдилища. Тях съди историята и потомството.*

Включването на Христо Ботев на челно място във втората десетка от класацията е заради огромното влияние на поезията му и романтичната му смърт. Ценностите в обществото и историята, претопени в огъня на поетичното му творчество, получават своя естетически еквивалент. Реалните последици от делото му са сравнително скромни, но като символ неговото значение е неоценимо.

12. АСЕНЕВЦИ

Цар ИВАН АСЕН I Неизв. — 1195 /1196

Цар ПЕТЪР Неизв. — 1197

...Двамата братя, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не толкова да завземат, а да възвръщат земята на своите бащи.

Из писмо на папа Иннокентий III

Възстановяването на българската държава в рамките на Второто българско царство, укрепването и извисяването ѝ до най-голямата ѝ мощ е дело на родоначалниците на династията на Асеневци. Тази заслуга на братята Асен и Петър към държавното начало им гарантира място в челото на стотицата. Възстановяването на държавата в случая се разглежда като акт, който може да се сравнява със създаването ѝ.

Най-възрастният от тримата братя — водачи на движението, довело до възстановяването на българската държава — е Петър, с кръщелно име Теодор. След като оглавява въстанието срещу византийската власт през есента на 1185 г., Теодор е коронясан за цар на възстановената българска държава и приема царското име Петър. С него той е споменат в няколко византийски и западни хроники (в последните се среща и вариантът Калопетър). Приемането на това име освен всичко друго съвсем ясно показва, че двамата братя съзнателно търсят да възстановят нарушената връзка с Първата българска държава. Както изрично споменава византийският хронист Теодор Скутариот, Петър се нарекъл „цар на българите“ и се отправил към Преслав, за да го завладее. Така става съвсем очевидна мотивацията на двамата Асеневци — не прост бунт, а организирано движение за възстановяване на българското царство. Поне до 1190 г. Петър е признаван за владетел на възстановената българска държава, въпреки че в политически план все повече изпъква фигурата на неговия брат Асен. През 1190 г. Петър доброволно отстъпва ръководната позиция на по-способния си брат и като съвладетел се оттегля в Преслав. Когато през 1196 г. Асен става жертва на заговор, той отново поема за известно време държавното управление.

Самостоятелното царуване на Петър е твърде кратко и за него липсват точни сведения. Според неясните споменавания на византийските хронисти Никита Хониат и Теодор Скутариот Петър *взел за помощник в държавните дела и участник в управлението по-*

малкия си брат Калоян, но „малко по-късно“ и той бил пронизан от меч на свой приближен, заговорник срещу младата династия.

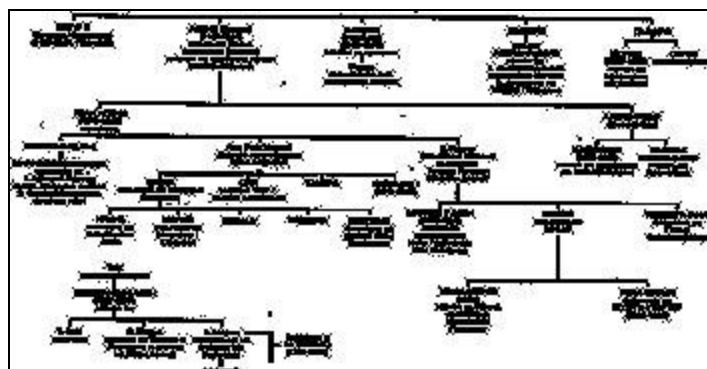
Иван Асен I (1190–1195/1196) е вторият от тримата братя и един от водачите на българското въстание, сложило край на византийското владичество. Той е и владетелят, поставил основите на династия, която дава едни от най-значителните личности в историята на Второто българско царство: *На цар Иван Асен Белгуня, който освободи българския народ от гръцка власт, вечна памет...*

Предполага се, че Асен е от онези среди на българската аристокрация, произхождащи от тема ^[15] Параистрион, които контролирали старопланинските крепости и проходи и, изглежда, само формално признавали върховенството на византийския император. Първите сведения за него ни дава византийският хронист Никита Хониат и те се отнасят за късната есен на 1185 г., когато Иван Асен и неговият брат Теодор Петър се явяват пред византийския император Исаак II Ангел с искания за поземлени владения и административни постове. Началото на освободителното движение показва уменията на братята да изберат най-удобния момент и съчетанието от най-благоприятни обстоятелства: общата криза на империята, нормандското нашествие и недоволството от извънредните данъци, наложени заради сватбата на императора.

С вдигането на въстанието през 1185-а и следващата 1186 г. Асен приема помощта на многобройната куманска конница, така че нему принадлежи и заслугата за интегрирането на този етнически елемент в българската държава. Това е важно, като се има предвид ролята, която куманите ще играят в историята на Второто българско царство. На Иван Асен I принадлежи лидерското място, което се признава и от византийските хронисти: *Всичко това правеше единият от братята, Асен, мъж извънредно съобразителен и твърде способен да намира щастлива развръзка в затруднено положение.* Всъщност Иван Асен I е провъзгласен за цар в 1190 г., а дотогава ръководи като съуправител на брат си Петър. В същата година столицата на Втората българска държава е преместена в Търнов град.

Очевидно всички важни преобразования във възстановяващата се българска държава от този период трябва да бъдат свързани с имената на братята Иван Асен I и Петър. Самото име Асен влиза в кръга на българските царски имена и е задължителна прибавка към имената на всички наши владетели чак до рухването на Второто българско царство.

Династията на Асеневици

Иван Асен II има много други видни потомци, чрез които родът му се сродява с много

от най-големите световни династии. Например Светослав Тертер, царувал в началото на XIV век, е негов праправнук. Внучката на Иван Асен III Ирина става византийска императрица, а синът ѝ Матей Палеолог Асен е император на Византия от 1353 до 1357 г. Потомци на Асеневици са също Павел Асен, управител на Константинопол през 1437–1438 г., Елена, омъжена за султан Мохамед II Завоевателя, и Зоя-София, велика московска княгиня и съпруга на московския княз Иван III. Неин внук е Иван Грозни. — Бел. ред.

Още в началните етапи на въстанието срещу Византия Иван Асен постига значителни завоевания в Мизия (Северна България), която става изходна база за възстановяването на старите български територии. В следващите години Иван Асен и Петър с променлив успех отстояват натиска на три наказателни похода на византийския император Исаак II Ангел. На Иван Асен се дължи един от големите военни успехи на въстанието — разгрома на предвожданата лично от императора войска през 1190 г. в проходите на Тревненския балкан. При това сражение самият император успява само по чудо да се спаси, *мнозина загинали*, а цялата императорска шатра и императорският кръст с парче от Христовия кръст стават плячка на българите и украсяват българското царско съкровище. През следващите години, по време на походите си на юг и югозапад, Иван Асен I завладява **мощите на св. Иван Рилски и превръща пренасянето им до Търново в общодържавно събитие, подчертаващо приемствеността на българската държавна и народностна идея.** Мощите на светеца били съпроводжани според хронистите от триста знатни българи и преминали по такъв маршрут, че да изтъкнат единството на новоосвободените земи под скиптъра на възстановеното българско царство.

През 1196 г. Иван Асен I предприема настъпление на юг, по долината на река Струма, и както ни съобщава Никита Хониат, край Серес разбива армията, водена от императорския зет севастократор Исаак. Битката завършва с пълна победа на българите, а самият Исаак е пленен. Но победите на Иван Асен I, който не познавал поражение на бойното поле, са прекъснати от първия антидинастически заговор в историята на Втората българска държава. Иван Асен I става жертва на заговор, централна роля в който има боляринът Иванко.

Повечето сведения за началните години от живота на Второто българско царство и дейността на братята Асен и Петър дължим на византийски автори, които съвсем естествено са пристрастни и предубедени. Въпреки това няма никакво съмнение, че огромната заслуга за възстановяването на българската държава след близо двувековно прекъсване принадлежи на двамата братя, които стават и нейни първи владетели. На Иван Асен I дължим издигането и укрепването на Търново като столица, както и обновения престиж и достойнство на българската царска титла.

15 Тема — византийска военноадминистративна единица, област. В случая — земите на днешна Северна България. — Бел. авт.

13. СВ. ИВАН РИЛСКИ

Ок. 876 — 946

Желание, наистина, ме застава да начена свещената повест за тоя свят мъж, син на съседния български народ...

Георги Скилица

Свети Иван Рилски е най-великият светец на българската земя и покровител на нашия народ. Отдалечен на цяло хилядолетие от нас, истинските измерения на неговото дело и подвиг днес не са толкова ясно доловими. Но преценката на една историческа личност, още повече духовно лице, трябва да се извежда не от нашите съвременни схващания, а от реалната среда и влиянието, което тя е оказала върху съдбата и духовния свят на своя народ. **Отражението от дейността и святата личност на свети Иван Рилски върху целия ход на нашата средновековна история и върху формирането на душевността и религиозния свят на българина е огромно.**

Св. Иван Рилски е от ония исторически личности, които винаги са вълнували съзнанието на народа, защото са израсли от неговата среда и са се издигнали до покровители и водачи. Затова интересът към него не секва, за което говори фактът, че за живота му са запазени 10 жития, а само от житието, съставено от Патриарх Евтимий през XIV в., са открити 14 преписа.

Най-древното, но и най-пространно животоописание на свети Иван Рилски е в т. нар. „Народно“ или „Безименно“ житие, написано не по-късно от 1183 г. Според съдържащите се в него сведения свети Иван Рилски е роден около 876 г. в село Скрино, в Осоговската планина. По онова време то попада в областта на град Средец и поради това в някои извори се твърди, че свети Иван Рилски е роден *в пределите на славния Средецки град*. Той е съвременник на едни от най-смутните и важни години в съдбата на младата българска държава при управлението на княз Борис I (852–889), на неговия син Владимир (889–893), на цар Симеон I (893–927), и сина му цар Петър (927–969).

Краят на IX и началото на X век е време решително за налагането на християнството в българските земи. След въвеждането на славянската писменост новоосновените манастирски обители стават не само огнища на активен религиозен живот, но и книжовни и

просветни средища. В такава атмосфера Иван постъпва в манастира „Свети Димитрий“, а по-късно се оттегля в Рилската пустиня, където основава обител, просъществувала над 1000 години и до днес. Рилският манастир се създава в началото на 30-те години на X век на мястото на т. нар. Стара постница, на около половин час път от днешната манастирска сграда. Свети Иван Рилски управлява манастира около десетина години, след което се оттегля и оставя за заместник най-стария си ученик Григорий. Малко преди това той написва т. нар. „Завет“ — напътствие към учениците му и нещо като устав за уредбата на манастира. Този документ се родее с Устава на Свети Атанасий Атонски и на свети Тодор Студит. Съдържанието му ни дава възможност да надникнем в някои страни от живота на духовната и светската общност от онова време. Едно от най-важните наставления в него е препоръката към монасите да утвърждават новата християнска вяра по българските земи и да воюват за изкореняването на езическите заблуди.

Преди смъртта си преподобният Иван, който още приживе има огромна известност и авторитет, се оттегля в уединение в т. нар. Горна постница, където умира на 18 август 946 г. на 70-годишна възраст. С неговата смърт всъщност започва и прераждането му като светец, чиито мощи вършат чудеса, лекуват и укрепват вярата на добрите християни. Живял през епоха, в която християнството все още трудно си проправя път през езическите наслоения, неговият „образец на добродетелен живот“ оставя дълбока и трайна следа.

Около 980 г. нетленните мощи на свети Иван Рилски били пренесени в Средец, което, изглежда, съвпада с канонизацията му. Това става на 19 октомври — оттогава на този ден тържествено се чества неговата памет. За огромната популярност на светеца можем да съдим от факта, че славата му далеч надхвърля границите на българските земи. През 1183 г. унгарският крал Бела III, който в набезите си стига до Средец, пренася мощите на свети Иван Рилски в Естергом (дн. град Гран), северозападно от Будапеща. През 1186–1187 г., респектиран от чудодейната им сила, той ги връща обратно в Средец. По-късно, в 1195 г., българският владетел Иван Асен I пренася мощите във Велико Търново. След падането на града под властта на турците през 1469 г. монасите от обновения тогава Рилски манастир отново пренасят мощите в своята обител, където те почиват и до днес. Това събитие — значително както за обителта, така и за целия български народ, е описано от Владислав Граматик.

Преподобният свети Иван Рилски е смятан за изключителен покровител на българския народ и се ползва с неговата благоговейна почит. Заслугите на този светец са от сферата на нематериалното и поради това по-трудно доловими, но това не ги прави помаловажни за съзряването и оцеляването на българския дух. Този „велик наставник“ става символ на вярата и народностното единство. Основанието да поставим свети Иван Рилски по-високо сред духовниците ни дава и фактът, че създаденият от него манастир съществува и до днес, а в едни от най-трудните години от нашата история играе важна роля в запазването на християнската вяра в България.

14. ЦАР САМУИЛ

Неизв. — 1014

Те помнят, че той завладял цялата българска и ромейска земя и онзи прочут Самуил все още бил в устата на българите.

Йоан Ставракий, византийски хронист от XIII в.

Самуил е най-важната брънка във връзката на югозападните райони със средновековната българска държава. С това той има заслуги и влияние не само за **съхраняването на българската държавност, но и за нейното доказване** в един район, който е обект на крупни исторически фалшификации и посегателства в по-ново време. Неговата роля за запазване на държавната традиция би могла да му осигури и по-предно място в стотицата, но трагичният край на борбата с византийския император Василий II и фактът, че при него България е вече фатално отслабена, го поставят по-назад в редицата на видните исторически личности в нашата история.

На Самуил се пада тежкия жребий да управлява Първата българска държава в един изключително труден период от нейното съществуване, когато съдбата ѝ е поставена на карта. В тази сложна ситуация тъкмо на него принадлежи заслугата за опазването на българската кауза в борбата с Византия. Той олицетворява единството и непрекъсващата нишка на държавността и владетелската традиция.

Самуил е най-малкият син на могъщия комит ^[16] Никола, управлявал тези райони в последните смутни години от властването на българския цар Петър. За първи път името Самуил се появява около 970 г., когато той и тримата му братя — Давид, Аарон и Мойсей, се намесват в събитията, последвали смъртта на Петър (970 г.) Според изворите синовете на комит Никола оглавили онези български сили, които се противопоставяли на все по-силното византийско влияние и опитите на империята да ликвидира българската държава.

След междуособиците от средата и втората половина на VIII век, събитията от края на X век и успешните походи на император Йоан Цимисхи срещу българите са една от най-критичните точки в развитието на Първата българска държава. За да се усложни още повече и

без това трудната ситуация, византийците пускат държаните до този момент като заложници в Константинопол синове на покойния вече български цар Петър — Борис и Роман. С това те искат да отслабят позицията на т. нар. комитопули (синовете на комит Никола) и да ги противопоставят на законните наследници на престола.

В тази сложна ситуация решителна се оказва държавническата мъдрост на Самуил, който добре разбира, че залогът за оцеляването на държавата е запазването на законността, династията и самата държавна традиция. След смъртта на Борис II при инцидент по време на преминаване на българо-византийската граница, династическите права преминават към неговия брат Роман. Но той бил скопец^[17] и не можел да продължи династията. Въпреки това през 977 г. Самуил го признава за цар на българите, за да обедини народа около трона и да запази държавното единство.

Когато през 991 г. Роман е пленен от Василий II, Самуил става номинален български владетел, но едва през 997 г., след като Роман умира в Константинопол и се прекъсва основаната от Крум династия, той се осмелява да поеме пълните владетелски права и се провъзгласява за цар. Неговата най-голяма задача е борбата срещу Византия и опазването на българската държава.

В края на X и началото на XI век византийският престол заема един твърде интересен, властен и очевидно способен владетел — Василий II, който си поставя за цел окончателно да ликвидира българската държава. България вече е понесла редица удари още по времето на император Йоан Цимисхи, но започналите в началото на XI век кампании на Василий II я изправят пред ново изпитание. В самия край на века те имат променлив успех: през 986 г. императорските войски обсаждат безрезултатно Средец, а на връщане са разгромени от Самуиловите войни в прохода Траянови врата. Според византийския хронист Лъв Дякон, *когато мизите нападнаха ромеите..., унищожиха голям брой войници, взеха царската палатка и съкровището и разграбиха целия обоз.*

През 996 г. Самуил на свой ред предприема голям поход към Солун, второто по важност пристанище на империята, и пред стените на града успешно разгромява армията на неговия управител дука Григорий, който загива в битката. Малко по-късно през същата година, увлечен от успехите си, Самуил стига дълбоко на юг, чак до Пелопонес, но на връщане е изненадан и разбит от военачалника Никифор Уран. През 1004 г. императорът успява да превземе Скопие и да нанесе ново поражение на Самуил.

След близо десетилетие на непрекъснати сражения и обсади през лятото на 1014 г.

Самуил претърпява тежко поражение при село Ключ (в района на Петрич), където в плен попадат 15 000 български войници. За да нанесе морален, а и чисто икономически^[18] удар на противника си, императорът заповядва пленниците за бъдат ослепени, като на всеки 100 е оставен по един едноок водач.

Дори за жестоките времена на Средновековието това си остава безпрецедентен и зловещ акт. Видът на ослепените войни, върнати от византийците обратно, сломява Самуил, който според сведенията на съвременниците умира от удар и нервно напрежение. *Като ги видял да идват в дълги редици, не издържал това страдание спокойно, но му приляло, причерняло и паднал на земята.* Четири години след смъртта му България окончателно пада под византийско владичество.

За неговото влияние обаче любопитно сведение привежда живелият през XIII век — т. е. повече от двеста години след смъртта му — византийски хронист Йоан Ставракий. Той отбелязва, че подвизите на този велик български владетел не били забравени, а хората помнели добре, че именно той бил владетелят, който героично се противопоставял на завоюването на България от Византия и поради това *този прочут Самуил все още бил в устата на българите* цели два века след своята смърт.

15. ЦАР КАЛОЯН

Ок.1168 — 1207

Пръстен на цар Калоян

След много години, когато при благочестивия цар Калоян българският род се въздигна, цялата гръцка земя бе покорена под ръката му.

Из „Похвално слово на Иван Поливотски“ от Патриарх Евтимий

Третият виден владетел от династията на Асеневци с огромен принос не само в историята на България, но и за съдбата на целия европейски Югоизток и Византия е Калоян (1196 н 1207). Хронистът Никита Хониат, след като отбелязва смъртта на Петър, посочва, че властта в България преминава в ръцете на третия брат — Калоян.

Роден около 1168 г., той прекарва две години във византийската столица като заложник на мирния договор от 1187 г. Към края на 1189 г. успява да напусне Константинопол (вероятно с бягство) и е приет от царствените си братя за *помощник в държавните работи и участник в управлението*. Несъмнена е заслугата на Калоян за укрепване на държавата в обстановката на изострени междуособици сред представителите на българската аристокрация. Той застава начело на България в момент, когато вътрешните центробежни сили са твърде големи. Все още слабата спойка и централизация в държавата позволяват на редица български аристократи да пренебрегват царската власт и да действат като независими владетели (Иванко в Пловдивската област; Добромир Хриз в Просек — Северна и Централна Македония). Така самата идея за възстановяване на българската държава и бъдещето ѝ се поставят под съдбовно съмнение. Точно поради това първите години от властването си Калоян посвещава не на борби със съседна Византия, а на държавно укрепване и привличане на непокорните боляри. През 1201 г. начело на голяма българска армия той обсажда и превзема важната за византийците крепост Варна, с което премахва и последната им опора на север от Стара планина.

Основната заслуга на Калоян като владетел е, че укрепва **Втората българска държава и спечелва международни санкции за нейното признаване**. Бисерът на неговата дипломатическа дейност е кореспонденцията му с един от най-силните и влиятелни папи — Инокентий III. В преписката между другото се казва: *...и ние положително смятаме, че те (Петър и Калоян) са възвърнали по-голямата част от страната по бащино право. Затова*

ние смятаме, по подобие на нашите предшественици, да го коронясаме за цар не върху чужда, а върху собствена земя. Според някои автори това е най-ефектната и добронамерена защита на българската държавна традиция и българските исторически права, при това произнесена от най-висшия средновековен авторитет.

В преписката си с Инокентий III Калоян не пропуска и най-малката възможност да окаже политически натиск. В писмото от май 1203 г. той известява папата, че константинополският патриарх, като научил за връзките му с римската курия, му предложил да го коронясва за цар и да му даде патриарх, *защото царство без патриарх не бива*. В крайна сметка българският владетел печели важна дипломатическа победа — на 7 ноември 1204 г. папският легат, кардинал Льв, помазва българския архиепископ Василий за патриарх^[19], а на следващия ден коронясва и Калоян за цар и господар на всички българи и власи^[20]. Що се отнася до сключването на уния с Рим, въпросът е двустранен. Очевидно е, че Калоян търси предимно политически дивиденди и поради това унията между Българската и Римската църква има чисто йерархичен характер. Естествено при по-продължително проникване на католицизма у нас съвсем не са били изключени и по-дълбоки промени в догмата, обредността, а оттам и в цялостната култура на страната. Тази възможност, разбира се, остава предимно в сферата на хипотезите.

Съвсем реално обаче е влиянието, което Калоян оказва върху съдбата на целия европейски Югоизток, на Византийската империя, а и на Западна Европа с удара, нанесен върху рицарите от Четвъртия кръстоносен поход на 14 април 1205 г. край Адрианопол (дн. Одрин). Ръководени от провъзгласения за император на Латинската империя Балдуин I Фландърски, те превземат Константинопол и вече претендират за териториите на империята, върху които е разположена България, като поставят под въпрос териториалния баланс на Балканите и самото съществуване на нашата държава.

Според сведенията на византийския хронист Никита Хониат и западния летописец Жофроа дьо Вилардуен битката завършва с катастрофално поражение за рицарите, а самият император Балдуин е заловен и отведен в Търново. Тази Калоянова победа до голяма степен предопределя съдбата на Латинската империя, а оттук и на целия Европейски Югоизток. **Това е един от редките случаи, когато България е повлияла пряко върху съдбата на Европа.** А за съдбата на Второто българско царство този военен успех има решително значение. С голяма сигурност може да се каже, че при евентуално надмощие на кръстоносците бъдещото развитие и изобщо съществуването на България би било твърде съмнително. Влиянието на Калоян върху съдбата на страната ни е очевидно.

През следващите две години той води активни военни действия на юг и югозапад, а в края на септември 1207 г. обсажда важния център Солун.

Всички автори^[21] са единодушни, че цар Калоян намира своята гибел пред стените на града. И макар че изворите наблягат на чудодейния момент (покровителят на Солун, свети Димитър, се явил и пробол нашественика с копие), очевидно отново става дума за добре организиран заговор, в който важна роля има куманският предводител Манастър.

Със своето кратко едва десетгодишно управление Калоян съумява да остави трайни дири в съдбата на българската държава, на Балканския полуостров и Европа. Той утвърждава царската титла за българските владетели, а с поражението на рицарите при Адрианопол предопределя залеза на Латинската империя, която престава да бъде сериозна заплаха за балканските държави.

В по-общ план според големия византолог Г. Острогорски, *ако някои има заслуги за спасяването на Византия*^[22], това е бил цар Калоян. А в българската история той е сред най-влиятелните личности.

16. БРАТЯ МИЛАДИНОВИ

ДИМИТЪР (1810 — 1862) И КОНСТАНТИН (1830 — 1862)

Константин Миладинов

Димитър Миладинов

Що така сте се уплашили, деца? Една шепа кръв е човеческий живот; за толко ли ще се уплаша? Аз отивам на верна смърт, но народът български нема да умре заедно с мене: той ще остане жив и един ден ще възкръсне; тогава ще оцени и моята кръв! Аз посех семето, а вие бъдете живи да пожънете плодът му.“

Димитър Миладинов

Имената на Димитър и Константин Миладинови стоят начело на просветителите,

създали и развивали българското училище и книжовния език, на изследователите на родния фолклор и на радетелите за запазване и извисяване на националния дух. Тяхното дело е част от великия исторически процес на Българското възраждане. **Но животът и дейността им трябва да бъдат оценени и като една от най-силните личностни прояви на българската воля за ново народно битие и да се поставят в редицата на онези големи дела от Българското възраждане, които свързваме с имената на Паисий, Васил Априлов и Неофит Бозвели.** Свикнали сме да ги възприемаме неразделно, тъй като през целия си живот те рамо до рамо водят борбата за утвърждаване на българската народност и българския език.

Димитър Христов Миладинов е роден през 1810 г., а брат му Константин през 1830 г. в Струга, в семейството на майстор грънчар. Димитър Миладинов получава образованието си в килийното училище при манастира „Св. Наум“ и в гръцкото училище в Охрид. По-голямата част от неговия активен живот е посветена на учителската професия — той е учител последователно в Охрид, Струга, Кукуш, Магарево, Битоля и Прилеп. По време на Кримската война пътува из Хърватско, Сърбия, Босна и Херцеговина и се запознава отблизо с проблемите на поробените балкански народи.

Константин Миладинов е по-малкият, но по-образованият от двамата братя. След началното си образование, получено при брат му в Охрид и по-късно в гимназията в Янина, той заминава за Русия, където в продължение на три години учи в Историко-филологическия факултет на Московския университет. Заедно с Любен Каравелов, Нешо Бончев и Райко Жинзифов е един от основателите на българската дружина „Братски труд“ (1859), в чийто печатен орган със същото заглавие започва да публикува свои произведения.

Братя Миладинови ни дават най-доброто доказателство, че дейността в името на народната чест и просвета и изпитанията в тяхна защита могат да бъдат не по-малко велики от смелостта и жертвата при организиране на въстание или хайдушки чети. **Голямата заслуга на братя Миладинови е в апостолската им дейност сред застрашената от вълните на елинизма Македония.** Още Райко Жинзифов, оценявайки дейността на Димитър Миладинов след 1856 г., пише: *В тия няколко години той принесе голяма полза на македонските българи, като ги избави от гърцизма, който бе започнал да се вгнездява.*

Техен голям принос е събирането и издаването на „Български народни песни от Струмишко, Кукушко, Воденско, Костурско, Велешко, Дебърско, Прилепско, Охридско, Стружко, Битолско, Софийско, Панагюрско“. Според учените този сборник слага начало на нов етап в изследванията на българската народна култура. Този значителен труд включва 674 песни и за първи път ги систематизира в 12 групи: хайдушки, сватбени, любовни, самодивски и др. Особено важно е, че наред със самите песни съставителите дават и описания на календарните обичаи, свързани с изпълняването на дадена песен, а това му придава характер на енциклопедичен справочник върху българската култура от епохата на Възраждането.

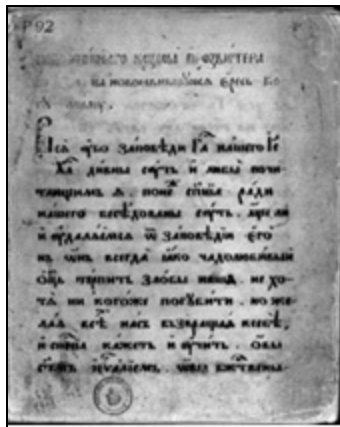
С основание **сборникът на братя Миладинови се смята за граничен** в развитието на българската етнография и фолклористика. Мисълта да се събере и издаде творчеството на народа се ражда и расте не само с идеята да се развие българската култура, но и със стремежа да се утвърди нацията и да се даде отпор на гръцките домогвания, като се докаже чрез събрания фолклорен материал, че е жива онази творческа мощ, която единствена е гаранция за бъдеще. В писмо до кукушани от 1857 г. Димитър Миладинов изтъква като доказателство за народността на населението в Костурско наред с езика и самите народни песни.

Подходът и изводите на двамата братя при събирането на песните не са загубили значение и от гледна точка на съвременните постижения във фолклористиката. Представяйки българските песни, Димитър и Константин Миладинови показват и най-ранните пластове на българския фолклор. Т. нар. стари песни (самодивски и др.), които стоят на първо място в изданието, според тях несъмнено свидетелстват за древността на българския народ. Още със самото си издаване сборникът им става известен на европейската научна общественост и според проф. Иван Шишманов *помага на учените да изменят неблагоприятното си мнение за характера на българската народна поезия.*

Трагичната съдба на братя Миладинови ги нарежда сред страдалците за българщината в Македония. **Те са едни от първите, които мащабно и обосновано подемаат защитата на българската кауза в Македония и стават нейните първи мъченици.** Арестувани от властите през 1861 г. след клеветническа кампания на гръцкото духовенство, и двамата намират смъртта си в затвора (най-вероятно от тиф) в последните дни на януари 1862 г. (Димитър на 7-и, а Константин на 11-и). За техния край съобщава дописка от вестник „Ден“: *Между това животът на Миладинови гаснеше в затвора... Можете да си представите до каква степен опечали всички българи смъртта на братята, смърт мъченическа, понесена в името на Христовата вяра и на угнетената народност.*

17. ПОП БОГОМИЛ

Х В

Страница от „Беседа против богомилите“ от Презвитер Козма

Случи се, че във времето на правоверния цар Петър в българската земя имаше поп, по име Богомил, но по-право е да го наречем Богунемил, който пръв започна да проповядва ерес в българската земя.

Презвитер Козма

Този откъс от прочутото произведение на живелия през X в. Презвитер Козма е единственото сведение, в което се споменава за съществуването на Поп Богомил, създател на добилото огромна популярност и влияние еретическо движение, наречено на него „богомилство“.

Допустимо е, като познаваме особеностите и стилистичните обрати на средновековните автори, да се окаже, че това е легендарна фигура, измислена и въведена от българския презвитер само за илюстрация и подсилване на антиеретичното слово. Против съществуването на поп Богомил според някои изследователи говори обстоятелството, че няма създадени устни или писмени легенди за него нито от последователите му, нито от неговите противници. Наистина такива сведения няма както в нашата литература, така и в чуждата, но те липсват за много от дейците на българското средновековие, без това да хвърля съмнение върху тяхната достоверност.

Единствените сведения за неговото истинско или легендарно присъствие черпим от произведението на Презвитер Козма „Беседа срещу богомилите“. Пълни нейни преписи са запазени от XV век насам, като два от тях носят названието „Недостойнаго Козмы презвитера беседа на новоявившуюся ересь Богомилоу“. Всички преписи на тази „Беседа...“ съдържат откъса: *Случи се, че във времето на правоверния цар Петър в българската земя имаше поп, по име Богомил, но по право е да го наречем Богунемил, който пръв започна да проповядва ерес в българската земя.*

В годините преди и главно след покръстването в появилия се верски хаос по българските земи се проповядват най-различни учения. Сред тях особено място заема павликянството, основен идеен предшественик на богомилството. Затова, когато Презвитер Козма посочва, че поп Богомил е първият проповедник на ерес у нас, това трябва да се

разбира в смисъл, че той е първият българин ересарх^[23], а най-вече, че неговата ерес, за разлика от други учения, не е епизодично явление, а се разпространява и получава някаква степен на организираност.

Разпространението на богомилството в югозападните български земи кара мнозина да приемат, че поп Богомил е произхождал оттам. Сред населението на Бабуна планина, известна от Средновековието като богомилски център (на богомилите, наречени торбешци), а по-късно като район, населен с т. нар. помаци, се ширят легенди, че родното място и гробът на поп Богомил са в тамошното село Богомила. Един по-късен текст от 1221 г. (в т. нар. Синодик) съобщава, че поп Богомил създал своето учение *в Македония българска, във Филипопол и околността му*.

Сред всички отклонения от религиозната догма, които съществуват по българските земи в зората на християнския период, **учението на поп Богомил се издига най-високо, измества или поглъща всички останали и заема безспорно първо място със своята актуалност**. По теоретичната си същност и догматика то е класически случай на т. нар. дуалистични ереси. Богомилският дуализъм се свежда до това, че разглежда Вселената и човека като творение на две сили — добра и зла. Небесният свят и човешката душа са творения на добрия Бог, а тялото и целият видим свят — на злия дух (Сатаната). Както всички ереси, и богомилството се старее да внуши, че е по-чисто от официалното християнско учение, което критикува, и се стреми да възроди и наподобява първоначалните му форми. Онова, което прави богомилството уникално, е фактът, че то се стреми не към случайната и откъслечна проява на несъгласие и недоволство, а към задълбочено, цялостно обхващане на религиозната същност и към създаването на структура, наподобяваща християнската, но с коренно различно съдържание. Във вижданията на богомилите има съществени различия с официалната догма, и то по такива основни пунктове като произхода на битието (онтологията), на човека и важното за християнството разбиране за „естествата“ на Христос — т. е. за неговото реално или привидно пребиваване на земята.

Влиянето на създадената от поп Богомил ерес е мащабно, а ролята ѝ в живота на средновековна България през целия период на нейното съществуване — чак до унищожаването на Второто българско царство, а дори и след това — е огромна и все още не напълно проучена. Сигурно е, че през 1350 г. в Търново е имало църковен събор, на който водачите на богомилите Кирил и Стефан били ослепени. Това означава, че учението на Поп Богомил оказва влияние повече от четиристотин години. Във всеки случай може определено да се каже, че с духа си на крайно отрицание на всичко: църква, държава, власт, брак, труд и дори продължаването на човешкия род, тъй като богомилите са и против децата, това учение насажда непокорство и несъгласие, nihilистично унищожение или по-скоро самоунищожение, които ще съпътстват цялото развитие на средновековна България.

Възникнало в България през X век, учението на поп Богомил се разпространява в редица балкански страни (Византия, Сърбия и Босна), а по-късно оказва пряко или косвено влияние върху различни еретически течения на територията на Италия и Южна Франция, където се разпространяват сродните с него учения на албигойците и катарите. Според един западен извор от 1167 г. българските богомили били организирани в четири големи богомилски общини: Романа, Драгомеция (Драговичия), Мелиниква и България, които се намирили на територията на Македония и Тракия. Ролята на българските богомили като първи проповедници и организатори на еретическото учение, заляло през XI-XII век Балканите и части от Италия и Западна Европа, е ясно осъзната и от редица техни съвременници. Според

италианския автор Райнер Сакони (1250), бивш привърженик на катарите, 14-те по-късни дуалистични еретически общини водят началото си от две — България и Драговичия.

Според някои все още ненапълно потвърдени хипотези именно сред богомилските ядра в Родопите и Македония (около Бабуна планина) са станали и масовите приемания на исляма след идването на турците. Тази хипотеза представя днешните помаци като потомци на онези богомили, които в своето отрицание към догматиката и организацията на официалната църква и държава са предпочели приемането на исляма, запазвайки своята организация, бит и вярвания на фолклорно ниво.

Ние едва ли ще научим повече за богомилите и техния митичен ересиарх, но е неоспоримо, че в продължение на столетия учението на поп Богомил оказва силно влияние върху българската и европейската история.

18. ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР

Неизв. — 1371

...В дните на благоверния и христолюбивия господин Александър..., във времето, когато господ изпрати измаилтяните по лицето на цялата земя, и те дойдоха, и поробиха, и опустошиха...

Осмогласник от времето на цар Иван Александър

Иван Александър управлява България в продължение на 40 години в едни от най-смутните и съдбоносни времена както за оцеляването на българската държавност, така и за бъдещето на целия народ. В хаоса на Късното средновековие, когато сепаратизмът и разпадането на феодалната държава са „на мода“ в цяла Европа, трудно може да бъде обвиняван който и да било владетел, че се е поддал на тази губителна историческа инерция. **И въпреки това точно върху Иван Александър пада историческата отговорност за разделянето на българската държава, за поставянето на единството и целостта ѝ под, както се оказва, съдбоносен въпрос.** Присъствието на този владетел толкова напред в стотицата се дължи, както и при Фердинанд, на пагубната му роля за създаването (или поне допускането) на условията, позволили падането на България под турско робство и ликвидирането на българската държавност за продължителен период от време.

Иван Александър е роден в началото на смутния XIV век. Син е на деспот Срацимир, като чрез майка си (Кераца) се родее с Асеновци, а по баща — с Тертеровци. Той се възкачва на престола след поредния преврат в Търново и детронирането на Иван Стефан през пролетта на 1331 г. Първите десетина години от властването му преминават в непрекъснати конфликти: външни — с византийския император Андроник III, и вътрешни — бунта на Белаур (брат на цар Михаил III Шишман) и „случая Шишман“ (претенциите за трона на подкрепения от византийците син на цар Михаил III Шишман).

На фона на тези конфликти и на тлеещата във Византия гражданска война на Балканите бавно, но методично проникват селджукските турци на Умур бег, улеснени не на последно място и от това, че отделните балкански владетели ги подценяват. Вярно е, че някои по-прозорливи съвременници започват да разбират степента на приближавашата заплаха и

настояват за общ фронт срещу тази опасност. Но владетелите, включително Иван Александър, не обръщат достатъчно внимание на предупрежденията им. Така през 1351 г. се провалят опитите на Йоан Кантакузин да създаде подобна коалиция точно с помощта на Иван Александър. **Историческата отговорност за фаталното подценяване на османците пада върху всички балкански владетели, а за България н изцяло върху Иван Александър.** Освен външнополитически грешки българският владетел има и фатални вътрешнополитически пропуски. В средата на XIV век, пред лицето на разпадащата се Византия и все по-настъпателните турски акции, единствената логически правилна държавна политика би била да се заздравя единството и да се ликвидира възможността за политически хаос и сепаратизъм. Вътрешната политика на Иван Александър е точно противоположна. В епоха, когато владетелското семейство олицетворява държавата, Иван Александър допуска хаос тъкмо в семейството си, а оттам и в линията на наследствеността, династията и единството на държавата. След коронясването на престолонаследника Михаил Асен за цар и съвладетел Иван Александър обявява за царе и другите си синове: Иван Срацимир и Иван Асен. Малко по-късно Иван Александър сключва нов брак с покръстената еврейка Сара (приела името Теодора), от която има друг син и Иван Шишман (заедно с още един син Иван Асен и две дъщери Кераца и Василиса). Иван Шишман също е обявен за престолонаследник и коронясан за съвладетел. С това безредието става пълно и Иван Срацимир избира момента да се обяви за независим владетел в северозападните области на царството със столица Видин. Така се нанася съдбоносен удар върху единството и върху самата идея за неделимостта на държавата. Когато от българските територии отпадат владенията на добруджанските деспоти Балик и Добротица, съпротивителните сили на България още повече намаляват.

Наред с безспорно негативното политическо наследство Иван Александър има голяма заслуга за развитието на изкуството и литературата на своето време. В научната литература отдавна е прието неговата епоха да се назовава Втори златен век на българската култура. Запазените книжовни паметници от този период свидетелстват за високото равнище на тогавашния литературен и книжовен живот, от който са останали най-хубавите старобългарски ръкописи — Лондонското четвероевангелие, Ватиканският препис на Манасиевата хроника и Томичовият псалтир. Културният възход и относителният разцвет на престолния град Търново на фона на разпадащата се Византия подхранват и култивират идеята за т. нар. трети Рим. Според тази без съмнение лансирана и от Иван Александър теза по своето великолепие, блясък и значение за източното православие и славянските народи Царевград Търнов се превръща в „нов Константинопол“ и в „трети Рим“. Подобна идея по-късно развиват и представителите на руската православна църква, които след падането на България започват да търсят „третия Рим“ в последната голяма столица на православието — Москва.

Иван Александър управлява България дълго, хазартно и късогледо. За сложните условия на бурния и превратен XIV век срокът на неговото управление е прекалено дълъг, а последиците за България — прекалено тежки. Когато умира на 17 февруари 1371 г., той оставя една слаба и разделена страна, на която ѝ предстоят още 25 години самостоятелно съществуване. **Историческата отговорност за тази трагедия е в значителна степен негова.**

19. СТЕФАН СТАМБОЛОВ

1854–1895

*Ах, де е сега Стамболов!
Екзарх Йосиф, 1897 г.*

Стефан Стамболов е единствената политическа фигура от новата ни история, в която истинските постижения преобладават над илюзията, романтиката и надеждата. Нему бе съдено да бъде „български Бисмарк“, и да изведе малкото и невзрачно княжество — обект на враждебна и снизходителна ирония — на авансцената на европейската политика и да измъкне България от задния двор не само на Балканите, но и на Европа.

Стефан Стамболов е един от най-големите сред плеядата големи строители на съвременна България. Роден на 31 януари 1854 г. във Велико Търново, той е едно от седемте деца на Евгения и Никола Стаматови. Първата граница в неговия живот е прокарана между 1870–1872 г., когато заминава за Одеса като стипендиант в местната духовна семинария. Преживял едновременно благодатното съприкосновение с руската мисъл и бруталността на едно деспотично управление, Стамболов завинаги разбира сложността на политическия прогрес и на държавно-националното строителство. Тъкмо това мъчително съмнение, това угнетяващо противоречие ще бъде първата школа за прагматизъм и чувство за реалност, които никога няма да напуснат поета и държавника Стамболов. На 20 години той е вече неразривно свързан с освободителното движение и с бъдещата съдба на България.

Когато през 1873 г. се завръща в Търново, той се е обрекъл на борбата за национално освобождение. На заседанията от 20 и 21 август 1874 г. в Букурещ Стамболов е представител на Търново в Общото събрание на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Същата есен е избран и за апостол на подготвящото се общонационално въстание. През 1875 г. излиза съвместната стихосбирка „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, която свързва двете големи имена на българската национална революция. С песните от тази стихосбирка вървят бунтовниците по време на Старозагорското и Априлското въстание, а и Ботевите четници. Сам Стамболов е организатор на Старозагорското въстание, член на Гюргевския революционен комитет, апостол на Априлската епопея. По-късно го виждаме като деец на Българското централно благотворително общество (БЦБО) със заслуги за изграждането на Българското опълчение, а по време на Руско-турската война (1877–1878) е секретар на военния пратеник на Славянския комитет.

На 25 години Стефан Стамболов влиза в политическия живот на свободна България и

прави една от най-шеметните и противоречиви политически кариери. Веднага след Освобождението той се установява като адвокат в Търново. Там е един от организаторите на комитетите „Единство“, чрез които народът изразява съпротивата си срещу решенията на Берлинския конгрес, разкъсали България. В Търново Стамболов се изявява като активен член на оформящата се Либерална партия. Без да е навършил предвидената от конституцията възраст, той става народен представител и подпредседател на Второто обикновено народно събрание (1880–1881). При разцепването на Либералната партия през 1883–1884 г. застава на страната на каравелистите въпреки нарастващите си опасения от липсата на достатъчно решителност и последователност във водачите на тази фракция.

В периода 1884–1886 г. Стамболов е председател на Народното събрание и се изявява като един от най-решителните и безкомпромисни лидери на българската политическа сцена. Трудно и може би безсмислено е да се правят сравнения между характера и проявите на един или друг политик от епохата на големите строители на съвременна България, но ще припомним решителното предупреждение на Стамболов към княз Александър I Батенберг (при това в компанията на колебаещия се български премиер Петко Каравелов): **Или признаване на Съединението, или абдикация!** В тази ситуация князът все пак има далеч по-лесния избор, при който жертва само короната си, докато всички останали рискуват заедно с главите си и самото съществуване на млада България.

Но ако Стамболов умее да заплашва българските владетели в минути на нерешителност, той знае как да ги защитава в часове на опасност, когато не само тяхната съдба, но и съдбата на държавата е поставена на карта. Тъкмо той, който през 1881 г. се противопоставя на режима на пълномощията, въведен от Александър Батенберг, през 1886 г. застава с толкова нетипичната за българското поведение решителност срещу преврата на офицерите русофили. Не пресметлива лоялност, а реални опасения за бъдещето на страната го правят вдъхновител и ръководител на т. нар. контрапреврат, върнал княз Александър I Батенберг на трона.

След окончателното оттегляне на Батенберг Стамболов е назначен за регент заедно с Петко Каравелов и Сава Муткуров. Той е министър-председател (1887–1894), създател и несменяем лидер на Народнолибералната партия (от 1886). От назначаването му за регент на 27 август 1886 г. до 17 май 1894 г. Стамболов е най-влиятелната, да не кажем всесилната личност в българския политически свят.

В сложното развитие на нова България прогресът и демокрацията не се създават с мечтателна поетика. Модернизацията (стопанска, институционна, политическа) и националната консолидация стават, поне в началния си етап, и с насилствени методи. Стамболов поема цялата историческа отговорност за тях. Дали поради интуиция, или поради правилно разбран исторически опит той поема кръста да не бъде обичан, но да създаде нещо, което ще бъде оценено в бъдеще. И ако има някаква трагична предопределеност в българската история към зависимостта от чужди сили, тъкмо Стефан Стамболов е политикът, който успява да я ограничи. В този смисъл диктатурата на Стамболов е предизвикана и развита като реакция срещу вътрешни и външни предизвикателства.

От всичките му постъпки с най-голямо влияние върху българската история като цяло е все пак довеждането на Фердинанд за княз на България. Сам Стамболов оценява съдбоносното значение на този избор с думите: *За всичко ще ми прости България, но за това, дето доведох тогава и го тронях у нас — не вярвам да ми прости нито на този, нито на онзи свят.*

По онова време вътрешната държавна стабилност е основен политически проблем за младото българско княжество, който включва избора на княз; третирането на българите извън границите на страната; участието на чужди капитали в икономиката; действията на вътрешната опозиция и ролята на църквата. **Една от големите заслуги на Стамболов е, че разбира основното: спокойствието в страната, независимо как е постигнато и как се изгражда то, е по-важно, отколкото реномето на демокрацията и престижът на малцинствената политическа търпимост.** Единствен той има силата да го признае открито и да се заеме да свърши тази работа, колкото и грозна да изглежда тя, колкото и зловещи опасности да крие за нагърбилия се с нея.

Величието на политическите мъже е най-вече в това, че по-значителните им постижения остават неунищожими. Именно поради заслугите на Стамболов в края на XIX век България стъпва на широкия друм на европейската общност, в която, за изненада на много днешни анализатори, е много по-интегрирана тогава, отколкото сега. Стефан Стамболов става изкупителната жертва на този поривист и поради това немного изискан стремеж към европеизация, която не можеше да бъде постигната само чрез сервилно адаптирани модели и безкритично преклонение пред институционни решения и процедурни рецепти. В своята държавническа дейност Стамболов се ръководи единствено и само от българските национални интереси и обединението на българските земи. Въпреки миналото си на революционер, като политик той отхвърля възможността за решаване на македонския въпрос по пътя на въстанието и възприема по-бавния, но по-сигурен подход за постепенна културно-политическа консолидация на българите извън границите на страната. За това той се стреми да запази добрите отношения с Турция и да получи от нея отстъпки за сънародниците ни там. В тази дейност Стамболов намира ценен съюзник в лицето на българската Екзархия и на Екзарх Йосиф. Но тя му спечелва и много врагове сред т. нар. русофили и сред онези среди, които настояват за бързо и насилствено решаване на македонския въпрос. Принуден да действа в сложна вътрешно- и външнополитическа ситуация, той не се побоява да прибегне до средствата на политическия терор и внася в политическите нрави на страната ожесточение, което по трагичен начин се отразява на неговата собствена съдба. Паднал от власт, той остава беззащитен пред заплахите на своите врагове и в крайна сметка става жертва на едно от най-бруталните политически убийства в новата българска история. Посечен е наред София и на 6 юли 1895 г. умира от раните си.

Стамболов на смъртния си одър. Горے вдясно фотографът е заснел отрязаните му ръце.

Независимо от недостатъците му няма съмнение, че държавник като Стефан Стамболов би бил безкрайно необходим в сложните политически игри на настъпващото ново столетие. За съжаление след смъртта му се оказва, че просто липсват политици от неговия ранг. Сред строителите на нова България Стамболов е безспорно най-ярката фигура, която със своите

политически идеи и практическа дейност оставя по-трайна следа от другите (макар и по-възрастни от него) държавници от същата епоха.

20. ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

1850 — 1889

С една дума той убиваше една репутация; с един епитет — партия.

Иван Вазов

Захарий Стоянов е сред най-ярките личности в новата българска история. Апостол и писател, той е живата връзка между две важни епохи в нашата история — Възраждането и свободната българска държава. Захарий Стоянов е един от най-големите сред онова брилянтно „опълченско“ поколение, на което бе съдено да освободи и изгради нова България. Той се откроява като възрожденец (един от апостолите на Априлското въстание) и като изявен държавник и строител на България след 1878 г.

Захарий Стоянов участва във всички значителни за страната ни исторически събития, които са толкова много през неговия кратък живот. При това, както подчертават повечето му изследователи, още в началните си стъпки той е принуден да живее в сянката на две от най-ярките и амбициозни личности от последното десетилетие на освободителните ни борби — Бенковски и Стамболов. Въпреки това съумява да запази личната си индивидуалност и оставя своя трайна следа. **Огромната заслуга на Захарий Стоянов, с която той оформя представите на поколения наред чак до днес, са неговите великолепно „Записки по българските въстания“, които завинаги ще си останат една от великите български книги.**

Джендо Стоянов Джедев (Захарий Стоянов) е роден през 1850 г. в село Медвен, близо до Котел. Животът му е уникална история на човек, издигнал се със собствени усилия и воля, извървял пътя от полуграмотен овчар до крупен публицист и държавник на нова България. Захарий Стоянов е сред участниците в провалилия се опит за бунт в Стара Загора (1875 г.) и един от апостолите на Априлското въстание в IV революционен окръг. Участвал най-пряко в неговата подготовка и ход, той оставя безценни свидетелства за тази епична и трагична епоха.

Великолепните „Записки по българските въстания“ се появяват през 1884 г., когато излиза том I, но венецът на неговото творческо дело и онова, с което той най-силно

въздействия върху бъдещото развитие на България и българския дух, е вторият том — „Априлското въстание“.

„Записките...“ са едно от най-значителните, а може би и най-значителното произведение на българската историческа белетристика. Защото не е достатъчно миналото просто „да се е случило“, то трябва да бъде осъзнато, за да стане истинска история. А това може да направи само словото. Огромното влияние на тази творба идва от нейната историко-информационна и народопсихологическа стойност, което я превръща в **една от вечните български книги**. Това е първата голяма и в някои отношения ненадмината и до днес история на Априлското въстание.

Но „Записките...“ имат и един по-дълбок философски пласт на разсъждения за живота и смъртта, достоинството и унижението, предателството, вината и разкаянието. Всичко това прави от тях една от „най-българските“ книги, защото най-точно изразява началния модел на ценностната мярка в българската литература. Онова, което помогна на „Записките...“ да преживеят капризите на времето, е фактът, че отразяват велико и вечно за нашата история събитие, при това пречупено през погледа на гениален майстор.

Творбата на Захарий Стоянов не се радва на изключителна съдба още със самата си поява. След трудното и противоречиво начало книгата намира своя истински прочит едва когато рухват националните идеали след края на Първата световна война. Трудно е дори да преценим в каква голяма степен нашите представи за събитията и героите на Априлското въстание от 1876 г. са ни внушени само от перото на Захарий Стоянов. И без да коментираме далеч по-сложния въпрос за историческата достоверност или прецизността на историка Захарий Стоянов е ясно, че той ще остане сред най-влиятелните личности в нашата история и литература — с галерията от образи, които създаде, и с духа на епопеята, която никога няма да предаде по-хубаво от него. Той оказва голямо влияние не само върху формирането на нашите исторически представи, но и върху цялата душевност на съвременния българин. От появата на първия том до днес „Записките...“ са преиздавани повече от 40 пъти, включват се в учебници и христоматии и дори са екранизирани.

Съществено е влиянието и на останалите литературни произведения на Захарий Стоянов: „Васил Левски (диаконът)“ (1883) е първата биография на Левски и една от най-хубавите; „Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата“ и „Христо Ботйов. Опит за биография“, написана в 1888 г. Според признанието на Кирил Ботев без тази биография фигурата и делото на поета напълно и безвъзвратно биха потънали в забвение. При това заслугата на Захарий Стоянов е, че го показва жив и земен, с кражбите и гуляите по кръчмите, предвидливо изчистени от по-късни автори. Не се наемаме да ставаме съдници за истинския образ на Христо Ботев, но за влиянието (при това успешно) на Захарий Стоянов говори красноречиво неговата фраза: *Аз ще направя от Христо Ботев кумир за българската младеж!*

Отделно внимание заслужава политическата и журналистическата дейност на Захарий Стоянов. Сътрудник на в. „Независимост“, редактор на в. „Борба“ и основател на в. „Свобода“, той е един от най-големите журналисти на нова България — невинаги харесван, но с огромно влияние. Захарий Стоянов е сред от най-активните дейци на българското Съединение от 1885 г. и като председател на Народното събрание (1888) съумява да даде на тази институция целия си персонален престиж.

В политическото, литературното и чисто човешкото присъствие на Захарий Стоянов в нашата следосвобожденска история могат да се открият чертите на един феномен, чието

осъзнаване би ни било от много голяма полза днес. Именно защото остана българин, Захарий Стоянов бе приет повече за европейец, отколкото мнозина други, съзнателно мъчещи се да бъдат европейци! С това той стана един от вечните символи на „порастването“ на България, която в края на XIX в. бе най-динамичната и значителна балканска сила. Несъмнено България щеше да я има и без Захарий, но щеше да бъде далеч по-бледа и безлична.

Той умира на 2 септември 1889 г. в Париж от перфорация на язвата само на 39 години. Краят на неговите „Записки“ излиза посмъртно.

21. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Ок. 1327 — ок. 1401(2)

По-добре беше слънцето да изгаснеше, отколкото да замлъкне Евтимиевият език!
Йоасааф Бдински

Патриарх Евтимий е най-голямата личност сред светите предстоятели на Българската православна църква. Неговото име завинаги е свързано с най-тежкото време за българската държава, с духовната и политическата гибел на народа. Точно в тези смутни години от живота на Второто българско царство Евтимий Търновски се проявява като изключителен църковен деец, чието влияние надхвърля границите на България и оставя своя отпечатък върху културния живот на цялото източно славянство.

Предполага се, че е роден в Търново, в началото на 30-те години на XIV век в знатния род на Цамблаковци. За живота му разполагаме със сравнително подробни сведения, оставени ни от неговия ученик Григорий Цамблак. Евтимий съзрява като религиозен деец в кръга около преподобния Теодосий Търновски, който го посвеща във философските основи на исихазма^[24]. По-късно пребивава две години в един от най-известните константинополски манастири — Студийския, където спечелва славата на мъдър и достоен духовен водач. Престоява известно време и в Атон, в лаврата на св. Атанасий Атонски, майката на всички светогорски манастири, прекарва около година (1365) в съзерцателното безмълвие на кулата Селина, близо до Зографския манастир. Там се запознава с постиженията на Светогорската преводаческа школа, бдяща за „изправянето“ на изкривените или съзнателно променени през времето свещени текстове. В продължение на десетилетия светогорските преводачи ревизират старите преводи, привеждат славянските книги в съгласие с най-коректните гръцки текстове и с установения по целия Балкански полуостров Йерусалимски типик (устав) на църквата. Вероятно точно на Атон Евтимий замисля бъдещата правописна реформа, която ще осъществи след завръщането си в родината.

След като се прибира в България към 1371 г., той основава църквата „Св. Троица“ в околностите на Търново и събира кръг от последователи. Популярността му е такава, че през 1375 г. е избран за патриарх на мястото на починалия Йоаникий. Засега в науката няма единно мнение по въпроса за Евтимиевото „изправление“ на свещените книги, както липсват и конкретни данни какво точно от новите преводи е негово дело. Позицията на църковен глава му дава възможност да наложи правописната реформа. Същината на огромната реформаторска и преводаческа дейност, ръководена от патриарх Евтимий, се заключава в **създаването на единна литературна система**, включваща нов литературен език, нов правопис и нова ортография на буквените знаци. На практика тогава това означава да се унифицира пъстрото старобългарско книжовно наследство, в което към XIV век съществува истински хаос. В момент, когато българската държава е разпокъсана, той се опитва да запази народа единен духовно и културно.

Основавайки се на исихасткия принцип за думата като смислен и формален израз на Божествената същност, Евтимий придава на „изправените“ текстове свещена стойност. Създаденият от Евтимий стил на „плетение словес“ се характеризира с пишна орнаменталност и своеобразни повторения и се основава на изключително тънкото отношение към думата, нейната звукова окраска и етимология. В този смисъл той се вмести в исихастката традиция, придаваща изключително важно значение на думата, която според нея се явява същността на явлението. Така семантиката на думата се налага по същество над звуковата ѝ окраска.

Една от големите заслуги на Евтимий е борбата му за опазване на православно наследство от еретически посегателства. Другият му съществен принос е в областта на исихазма, който като догматична система се явява обобщение на православно богословие. И както исихазмът е в известен смисъл заключителен акорд на византизма като философия и църковност, така и делото на Евтимий сякаш има обобщаващ характер, опит за равносметка в развитието на книжовния език и в създаването на единен, строго подчинен на определени норми правопис. С това той си спечелва значителна популярност в целия православен свят и мнозина се обръщат към него за съвет и тълкуване на религиозни или светски въпроси. Той е известен с преводите си на Василиевата, Златоустовата и Пржедосвещената литургия, на литургиите на апостолите Яков и Петър. Под неговото перо излизат житията на св. Иван Рилски, Иларион Мъгленски, Петка Епиватска, Филотея Поливотска и похвалните слова за св. мъченица Неделя, св. Константин и Елена, Иван Поливотски и Михаил Воин. Те отразяват живота на български и балкански светци и оказват голямо влияние за поддържане на християнската традиция сред българите в трудните години на османското владичество.

Литературното дело на патриарх Евтимий е връх в развитието на старобългарската проза. Особено място в него заемат т. нар. „Послания“, които по същество са отделни богословски трактати. Подобно на своите византийски съвременници Евтимий е най-вече проповедник, поради което и неговите жития са предимно проповеди, предназначени за четене в деня на даден светец. В това отношение той пренася на славянска почва постиженията на своите предшественици — исихасти, които творят според модела на Симеон Метафраст (X в.).

Патриарх Евтимий се очертава като най-забележителна фигура в България от втората половина на XIV век, а творбите му са широко разпространени и в Румъния, Сърбия и Русия. Делото му има обобщаващ характер. В този смисъл той е и най-забележителната личност в

цялата история на Втората българска държава. В най-тежките години от съществуването ѝ Евтимий застава начело на религиозния и духовен живот на народа, воден от мисълта на св. апостол Павел: *Живеем ли, или умираме — Господни сме (Рим. 14:8)*. Така патриарх Евтимий остава последната искра на българщината в падащата нощ на османското владичество. Според Григорий Цамблак, като видял турските зверства, Евтимий сам отишъл при султан Баязид и сам поискал да бъде обезглавен. Когато обаче бил изведен на лобната скала, ръката на палача се схванала. Предполага се, че след падането на Търновското царство под ударите на турците патриарх Евтимий е бил заточен в Бачковския манастир, където умира около 1402 г.

Реформите на патриарх Евтимий целят да се преодолее феодалната разпокъсаност на България, която в крайна сметка става предпоставка за загиването на Втората българска държава. Все пак неговото влияние не е така дълготрайно, колкото това на поп Богомил, чието учение просъществува по нашите земи повече от пет века. Това е и причината за на пръв поглед странното ни решение на поставим патриарх Евтимий след поп Богомил.

През същата година (809), когато се давала заплатата на войската в Струмската област, българите като нападнали, отнели я цялата... и избили много войска заедно със стратега и началниците.

Теофан Изповедник

Крум е един от великите владетели на Първата българска държава и родоначалник на нова династия, която продължава почти две столетия, чак до смъртта на Роман през 997 г. Голямата му заслуга и влияние за развитието на българската държава е в премахването на племенния партикуларизъм^[25] и укрепването на централната власт. Без тази жизненоважна спойка, развита и задълбочена от неговите приемници, младата българска държава би споделила съдбата на редица други държавни обединения от онази епоха, преминали в небитието, без да оставят трайна историческа диря.

Според някои по-късни сведения Крум произлиза от панонските прабългари, които след разпадането на Велика България се установяват в Панония (днешна Унгария), а по-късно се прехвърлят на юг от Дунав и след междуособиците в края на VIII век съумяват да се домогнат до престола. Доколкото изобщо разполагаме със сведения за административното устройство на българската държава през VIII век, т. нар. Хамбарлийски надпис ги допълва със сведенията, че в Тракия били създадени административни области, на които Крум назначил управители. Налагането и изграждането на териториалната държава, която заменя ранните форми на управление, основани на племенните съюзи, е от първостепенна важност. До Крум държавата е изградена на федеративен принцип с относително самостоятелно съществуване на славяни и прабългари, чиято административна и териториална обособеност е запазена. На Крум принадлежи идеята този своеобразен дуализъм да се ликвидира и да се издигне **центърът** като единствена водеща сила. Той го прилага първоначално в новозавладените земи, разделени на административни области с ръководители, подчинени пряко на центъра. По-късно това разпределение обхваща територията на цялата държава. Заслугата на Крум за това е голяма и безспорна.

Другият голям негов принос е в сферата на външнополитическата стратегия, където той определя основните насоки на развитие за доста дълъг период от време. Става дума за направлението, което дава възможност на младата държава да оцелее, като

присъедини славянските племена в Македония. Без решаването на тази задача бъдещето на българската държава би било твърде съмнително. Затова още от 807 г. Крум започва действия в посока, станала традиционна за разширяването на българското влияние на Балканите териториите на македонските славяни. През 809 г. войските на Крум вече са под стените на силната крепост Сердика, която държи ключовете за проникване по долините на Струма и Места.

Днес ние откриваме стратегически замисъл и държавническа далновидност в действията на този толкова отдалечен от нас владетел. В това може би се крие един от извинимите недостатъци на историята, която понякога е мъдра с мъдростта на свършените факти и късната дата. И все пак в цялостната дейност на Крум се усеща една логика, която издава замисъла и волята, впрегната за неговото изпълнение. Превземането на Сердика показва насочена далеч в бъдещето държавническа идея. Огромното значение на крепостта кръстопът в тази част на Балканите, предопределя развитието на младата държава и допринася за утвърждаването на българската власт на юг от Стара планина.

Следващата голяма заслуга на Крум е самото опазване на ранната българска държава от ударите на византийския император Никифор I Геник. През 811 г. императорът застава начело на голям военен поход, чиято задача е „свършено да унищожи“ България. Съдбата на младата държава е поставена на изпитание в пряк сблъсък с могъщата Византия. Кампанията от лятото на 811 г. и разгромът на императорската армия в теснините на Върбишкия проход се превръщат във военна катастрофа за империята: *погубена била цялата ромейска мощ*, съобщава с горчивина един византийски хронист. Други исторически източници посочват, че и самият император Никифор I Геник загива в битката. С разгрома на византийската армия на 26 юли 811 г. Крум осигурява съществуването на своята държава и нейното бъдеще. Нещо повече, съдбата на целия европейски Югоизток взема нова насока като последица от византийското поражение и гибелта на императора.

През следващата (812) година Крум предприема мащабни военни действия на юг от Стара планина и превзема мощната и важна византийска крепост Месемврия (дн. Несебър). На 22 юни 812 г. българската армия нанася страшно поражение на новия византийски император Михаил II Рангаве в битката при Версиникия и стига пред стените на Константинопол. Пред смаяните погледи на византийците Крум забива копието си в „Златните врата“ символ не само на неговата победа, но и вечен блян за бъдещите български владетели.

Последната, но не по важност заслуга на Крум е в създаването на първото писано законодателство на българската държава. В историята на човечеството законотворците винаги остават с ореола на едни от най-важните и заслужили държавни мъже. Законът означава ред, а редът сигурност и бъдеще за онази държава, в която той се налага. Хамурапи^[26], Ромул^[27] и Мойсей илюстрират прекрасно това твърдение.

Законодателната дейност на Крум го нарежда сред най-важните владетели в българската история, съумели да внесат ред в хаоса и да осигурят бъдещето на своите поданици. Законодателството на Крум е запазено под формата на преразказ в една византийска енциклопедия от X век т. нар. лексикон „Свидас“, и в този вариант има доста легендарен характер. Новите закони на Крум защитават собствеността и унифицират правовия ред, като простират ръката на закона еднакво над двата основни етноса в държавата и подпомагат сливането им. От гледна точка на държавното строителство

дейността на Крум допринася да се преодолее племенната обособеност и да се изгради единен административен организъм. Крум ликвидира местната власт на отделните славянски племенни вождове, приобщава ги към централната власт и с това поставя началото на истинското им интегриране в границите на единната българска държава.

23. ЦАР БОРИС III 1894 — 1943

Аз се намирам в положението на собственик на стъкларски магазин, в който е вкаран слон. Трябва безспир да разчиствам парчетиите и да понасям загубите.

Борис III, цар на българите

Личността, а в голяма степен и делото на цар Борис III продължават да чакат своята спокойна историческа оценка. Включването на този български владетел толкова напред в стотицата може да предизвика силни възражения, но дейността му като държавен глава в едни от най-трудните години от новата българска история има съдбоносни последствия и оправдава неговото присъствие.

Борис, княз Търновски, е роден на 30 януари 1894 г., пръв син и престолонаследник на Фердинанд I и Мария-Луиза. Раждането му е ознаменувано със 101 топовни салюта и по същество бележи твърде важен етап в развитието на Третата българска държава — заздравяване на династията и „затопляне“ на българо-руските отношения. Кръщелното име на бъдещия български владетел и неговата титла (княз Търновски) символизируют царствената му предопределеност и историческата приемственост между трите български държави. Въпреки тези блестящи перспективи съдбата му отрежда тежък жребий.

Едва петгодишен Борис загубва майка си и това оставя незаличим белег върху цялостната му личност, израснала в сянката на студения и строг Фердинанд. Една потайност и деликатност (внушена може би от поетесата Мара Белчева, негова детска възпитателка) наред с вродената му скромност са другите черти от характера на бъдещия български владетел. По някаква странна приумица Фердинанд не му позволява да постъпи в някой от реномираните европейски университети, така че той няма формално образование. Но и най-големите му противници не отричат вродения му финес, природната интелигентност и забележителната му ерудиция. Тези качества заедно с несъмнения политически нюх и владетелския усет спечелват на българския владетел безспорен авторитет сред европейските политически кръгове. За онези, които му симпатизират, той оставя образа на един „народен“ цар, близък и достъпен за поданиците си. За онези, които го мразят, Борис винаги ще бъде един коварен мистик, обградил се с ясновидци от типа на Любомир Лулчев, подписвал смъртни присъди и тласкал страната си към нови национални катастрофи. Историческата истина очевидно трябва да се търси между тези диаметрално противоположни, но и странно

допълващи се полюси.

Цар Борис III поема управлението на България на 24-годишна възраст, в момент, когато съдбата на монархията е поставена на карта. Участие в три последователни войни, две национални катастрофи, невиджана стопанска разруха и крушение на националните идеали — това е тежкото наследство, което абдикиралият Фердинанд оставя на своя син. От самото начало на управлението си Борис трябва да отстоява съществуването на монархията пред политически сили, чийто антимонархизъм е съвсем ясно афиширан. Тъкмо заради това при него монархията се превръща в образец на политическо търпение и стратегическо изчакване в отношенията с правителствата и партиите. Борис III управлява България в обстановка на остри политически и социални конфликти, на следвоенни революционни сътресения и световна стопанска криза. Царуването му продължава 25 бурни години. През тях в България стават два преврата, организирано е едно въстание, а политическият терор, чиято кулминация е атентатът в катедралната църква „Света Неделя“ на 16 април 1925 г., очертава атмосферата на една скрита гражданска война с дълбоко разделение на нацията, продължаващо и до днес.

В държавнически план Борис III може да бъде разглеждан като отрицание на своя баща: Фердинанд никога не съумява да се идентифицира с България, докато Борис винаги е бил дълбоко проникнат от общността си с българските национални интереси. Неумолимата логика на династичното оцеляване го принуждава да бъде предпазлив, търпелив и за разлика от далеч по-директния си предшественик — склонен да използва задкулисни ходове и политическите комбинации.

Изправен още в началото на своето властване пред основателната тогава заплаха да бъде чист фигурант, Борис III непрекъснато трябва да се бори за своето оцеляване като личност и политик. Това отрано го кара да търси помощта на армията, но сравнително честата ѝ намеса в политическия живот на България след 1919 г. — нещо необичайно по времето на Фердинанд — се оказва понякога нож с две остриета. И след Първата световна война липсата на стабилни парламентарни традиции и ниската политическа култура продължават да хвърлят уродливи сенки върху българския обществен живот. Трагедията на двете национални катастрофи налага в края на 20-те и началото на 30-те години своеобразен комплекс за национална малоценност, задълбочаван от песимистичните възгледи за бъдещето на държавата и от насилието в обществения и политическия живот на страната.

Несправедливо е да се отъждествява личността на монарха с природата на българското политическо насилие. Често пъти неговото поведение е само адекватна реакция на това уродливо явление в живота на България от периода между двете световни войни. В сложната политическа обстановка след преврата от 19 май 1934 г. Борис III вижда изход за излизане от хаоса в авторитарния режим. От средата на 30-те години неговата фигура става естествен фокус за консолидация на силите, противопоставящи се на политическия хаос. Сам монархът трасира пътя за преодоляването му с планомерното изграждане на политическата и идеологическата система на една авторитарна държава. Както отбелязват някои изследователи, тъкмо в края на 30-те години около особата на Борис III започва да се изгражда своеобразният мит за монархията като най-значителна национална ценност, най-съществена част от народностната идентификация на българина и стожер на неговото историческо наследство.

И до днес продължава да се спори за външнополитическата дейност на Борис III, за степента и най-вече за знака на неговите заслуги. Цялата му дипломатическа активност

минава в условията на една България, жестоко орязана от разпоредбите на Ньойския договор, с армия, която не трябва да надвишава 33 000 души, заобиколена от недоброжелателни и подозрително настроени съседи, без нито един сериозен покровител сред великите сили. В тази сложна обстановка **безспорна негова заслуга е налагането на разумна и както се оказва, плодотворна външна политика на мирен ревизионизъм като основен принцип в международните отношения.**

Впечатляващо постижение на българската дипломация и на Борис III е приемането и отстояването на т. нар. минимална външнополитическа задача — разпространяване и спазване на правата, дадени от Обществото на народите на националните малцинства. Както отбелязват някои съвременни историци, това се оказва твърде важно за запазване на националната идентичност на онези компактни маси от българско население, подложени на денационализация в Македония, Егейска Тракия и Добруджа.

Фигурата на царя изпъква най-ярко, когато се поставя и отстоява линията за връщане на откъснатите от съседните държави територии. В този смисъл ориентацията на България към страните от Оста, осъществена под неговото ръководство, е от огромно значение за съдбата на страната по време и след Втората световна война. Наличните данни и документи все още не позволяват да се направи пълна и ясна оценка на цялостната дипломатическа дейност на Борис III пред прага на Втората световна война. **Безспорни остават неговите заслуги за връщането на Южна Добруджа през есента на 1940 г.**

Не бива да забравяме, че Борис III не допуска воденето на военни действия срещу Германия, което би струвало много жертви на българския народ. Както сам той отбелязва: „По-добре черен хляб, отколкото черни забрадки.“

Обективната справедливост изисква да кажем, че през март 1941 г. той просто няма друг избор: *Ако Хитлер недвусмислено ме заплашва с войските си, Сталин упражнява натиск чрез собствения ми народ.* За да се притече на помощ на Мусолини в Гърция, Хитлер е твърдо решен да мине през България, независимо дали като приятел, или враг. На 7 януари 1941 г. в разговор с царя министър-председателят Богдан Филов резюмира положението така: *...нищо не можем да очакваме от една победа на Англия, тъй като при разпадането на германската мощ ние веднага ще се большевизираме.* В крайна сметка България се присъединява към Тристранния пакт и тази стъпка, осъществена под ръководството на Борис III, е от огромно значение за съдбата на страната по време и след Втората световна война. До 9 септември 1944 г. България не участва във военните действия по фронтовете, макар че получава право да окупира Македония и Беломорието и получава там около 14 168 кв. км територия. Заради това Борис III е наречен Цар Обединител. Но и това обединение, подобно на предишното — по време на Първата световна война, се оказва нетрайно.

Погребението на цар Борис III

От гледна точка на интересите на страната тогава тази политическа линия има своята алтернатива. България можеше да окаже на нацистите чисто символична съпротива, след което да сложи оръжие (както направи Дания). Така би се избягнала военната катастрофа, а страната щеше да се нареди сред победителите във Втората световна война. В крайна сметка този съдбовен избор е зависел единствено от това в чия победа е вярвал Борис III. Без да сме от хората, които обясняват всички трагедии на България от началото на 40-те години с действията на царя, трябва да кажем, че **отговорността точно за този избор** пада изцяло върху Борис III.

Към Германия царят възприема възможно най-трудната роля — на неохотен сателит. Както става и през 1915 г., българският монарх не успява да види далечните перспективи, резултати и последствия от очертаващия се световен военен конфликт и поставя България в съюз с най-мракобесническата държавно-политическа сила — нацистка Германия. Сред грешките на Борис III и неговото правителство е и „символичната“ война срещу атлантическите демокрации, довела до съвсем реални бомбардировки над мирното софийско население.

На репресии са подложени и евреите, макар че **ролята на Борис III за спасяването на българските евреи е безспорна**. Без върховната санкция на монарха и без неговата решаваща намеса тази забележителна акция просто не би имала успех. От съвременна гледна точка това е една от историческите заслуги на Борис III, чиито морални дивиденди принадлежат на България.

Царят умира внезапно на 28 август 1943 г. в разгара на войната и оставя своята страна в безпътица пред надвисващия крах на държавите от Оста. Смъртта му е обгърната с мистерия, а официалното съобщение — че е починал от инфаркт — и тогава, а и днес не се приема от мнозина. Съществува и версията, че е бил отровен по заповед на недоволния от политиката му фюрер, макар че има и диаметрално противоположна — че виновни са съюзниците, и по-точно англичаните. Широко разпространено е мнението, че ако бе останал жив, Борис III сигурно би намерил изход от положението — нещо, което неговите политически приемници не успяват да направят.

Щеше ли българската история да тръгне по друг път, ако през 1941 г. царят беше взел друго решение? Отговорът на този въпрос е много труден. Румънският крал Карол II, който се противопоставя на присъединяването на страната си към Тристранния пакт, е принуден да абдикира. Югославският крал Петър II се съпротивлява на нацистка Германия като съюзник

на Англия. Независимо от това и двамата загубват короните си и страните им са комунизирани след войната, защото попадат в съветската зона на влияние.

Вероятно някои събития в по-новата ни история щяха да се случат независимо от Борис III поради фактори, които не зависят от България. Защо тогава го поставяме преди Георги Димитров и Александър Стамболийски, които са негови съвременници? Причините са поне три. Първата е, че въпреки всичко царят успява да остави страната по-голяма, отколкото я заварва, когато наследява трона. Втората е, че той се опитва да води, макар и без голям успех, чисто българска политика, съобразена с националните интереси, докато Георги Димитров в края на живота си се превръща в съветска пионка, а дейността на Стамболийски е прекъсната от преврат, без той да разгърне пълните си способности. И накрая, влиянието на Стамболийски и Димитров, макар и голямо, се оказва ограничено във времето, защото дори партиите им се отказват от техните идеи. Докато споменът за Борис III — „народния“ цар — продължава да подхранва монархически настроения в България и до днес и е в основата на победата на сина му Симеон Сакскобургготски на парламентарните избори през 2001 г., в резултат на което бившият малолетен цар стана министър-председател на България.

24. ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ 1872 — 1903

Който само един път го бе видял, никога вече не можеше да го забрави.

Пејо Яворов

Гоце Делчев е **най-значителното име от националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринско**. С огромните си заслуги за българската кауза там той справедливо влиза на едно от водещите места в стотицата. Неговата ранна смърт сякаш ускорява разкола, настъпил в редиците на организацията, споявана дотогава от огромния му авторитет. Не се наемаме да гадаем каква би била съдбата на освободителното движение, ако Гоце Делчев не бе загинал през 1903 г. Но може определено да кажем, че трагедията на братоубийственото противопоставяне сигурно щеше да бъде избегната, а и съдбата на българите в Македония сигурно би била друга.

Георги Николов Делчев е роден на 23 януари 1872 г. в Кукуш в семейството на Никола и Султана Делчеви. Завършва българската гимназия в Солун, а през 1891 г. заминава за София и постъпва във Военното училище, но не го завършва. След като напуска, става учител в Щип, където започва да работи за каузата на националноосвободителното движение.

През великденската ваканция на 1895 г. Гоце Делчев предприема първата си обиколка из Македония, като посещава Велес, Солун и Кукуш. Навсякъде установява контакти с местните дейци и създава организационни комитети. Сред създателите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) единствен Гоце Делчев притежава техническата подготовка, физиката и темперамента на четнически вожд. Поради това именно той става родоначалник на революционното четничество, организатор на първите агитационни чети и възпитател на някои от първите войводи, пропагандатори и ръководители. **Като създател на вътрешни комитетски ядра в Македония за целите на националноосвободителната борба и обединението на България той е пряк продължител на делото на Васил Левски.**

Гоце Делчев и останалите дейци на организацията възприемат идеологията и тактическия арсенал на бившия БРЦК и изработват основните документи: „Устав на българските македоно-одрински комитети“ и „Правилник на българските македоно-одрински комитети“. В тях залягат главните схващания за освободителната борба в Македония. Целта е да се постигне автономия с предимство за българския елемент. Тя е формулирана с ясното съзнание, че идеята за *прямото единение на Македония с България* би срещнала сериозната съпротива на великите сили, на съседните малки балкански държави и

на Турция. Според Гоце Делчев първата и най-важна задача на организацията е да привлече българите, намиращи се под духовното водачество на Българската екзархия, които преобладават тогава в населението на Македония и Одринско.

Голяма заслуга на Гоце Делчев е създаването, организирането и ръководството на четническият институт на ВМОРО. Но тази идея няма смисъл сама по себе си. Тя става ясна едва във връзка с неговия замисъл и стратегия, които предвиждат българите от Македония и Одринско да бъдат обособени в една „Държава в държавата“, а четите да изпълняват ролята на своеобразна милиция, която да регламентира всички форми на обществения живот (правосъдие, образование, събиране на данъци и др.). С това българското население ще се предпази от вредните контакти с официалната администрация и сред него ще се утвърди престижът на организацията и нейната йерархия. През 1897 г. Гоце Делчев отново е в София, където заедно с Гьорче Петров изпълняват функциите на задгранични представители на ВМОРО.

На няколко пъти Гоце Делчев прави инспекционни обиколки из Македония и Одринско начело на малка чета, за да стегне комитетската мрежа. През лятото на 1897 г. обикаля селата в Кочанско, Щипско, Радовишко и Струмишко; в началото на 1900 г. е в Одринско, Петричко и Струмишко; през 1901 г. — в Серско и отново в Струмишко, Битоля, Костур, Лерин и Воден. През пролетта на 1902 г. той свиква в Пловдив конгрес на най-видните дейци на ВМОРО от Одринско, на който се изглаждат всички спорове и противоречия и се стягат редиците ѝ.

В 1903 г. въпреки съпротивата на редица дейци конгресът на ВМОРО в Солун взема решение за въоръжено въстание. Гоце Делчев, който поддържа необходимостта от нападателни действия, е противник на прибързаното му обявяване. Както сам отбелязва, въстанието трябва да остане една далечна и последна резерва, която не бива да се рискува: *Нашата пушка, насочена срещу врага, трябва да си остане докрай пълна... Престъпно е да се освобождава един народ чрез преднамерено създавани пожарници и касапници.* За съжаление не винаги най-умното мнение надделява.

На 4 април 1903 г. Гоце Делчев загива в сражение с турската войска при село Баница, Серско. Както отбелязва още Христо Силянов^[28], истината за убийството или евентуалното предателство, довело до смъртта на Гоце, и до днес не е изяснена напълно. Почти сигурно е, че турците са знаели предварително когото обграждат в Баница и затова начело на отряда е поставен бившият му съученик от Военното училище в София — Тефииков. Съществуват неясни сведения за възможно предателство — според някои от учителя от село Горно Броди Андрей, а според други — от местен селянин.

Заслугите и влиянието на Гоце Делчев са като идеолог и главен двигател на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. Той има огромен принос за нейното масовизиране, взема активно участие в изработването на принципите, устава и правилника — основава и ръководи четническият институт. Мястото му сред плеядата дейци за освобождението на македонските българи е признато и неоспоримо. На Даме Груев принадлежи заслугата за създаването на тайната революционна организация, Яне Сандански обикаля планините на Македония много по-дълго, а Ванче Михайлов има спорния жребии да надживее и самата организация. Но единствен Гоце Делчев се издига до онзи идеален статус, който имат истинските легенди. Някога Антон Страшимиров бе казал, че ако Даме Груев е волята на организацията, а Пере Тошев — съвестта ѝ, Гоце Делчев е нейното голямо и огнено сърце. С дейността си той може да не е повлиял пряко върху българската политика и

съдбата на страната, но също като Левски е станал символ, който е оказвал и продължава да оказва силно въздействие върху много поколения българи. Това защитава предното му място сред македонските дейци в нашата класация.

25. ГЕОРГИ ДИМИТРОВ 1882 — 1949

*Вожд и учител на българския народ
Дългогодишна официална титла*

Основоположникът на тоталитаризма в България Георги Димитров десетилетия наред бе кичен с обидната за всички останали българи титла „**вожд и учител на българския народ**“. Портретът му висеше навсякъде, а мавзолеят му до края на XX век бе в центъра на българската столица. Последниците от неговото дело са още с нас и ако подминем тази сурова реалност, ще останат с нас и в бъдеще.

Георги Димитров е роден през 1882 г. в село Ковачевци, Радомирско. Въпреки недостатъчното си образование той притежава доста висока природна интелигентност, която му помага да преодолее тази липса. Точно заради това отрано придобива до голяма степен оправдани самочувствие и самоувереност, които ще го съпътстват през целия му живот. Напускайки училище, Димитров постъпва на работа като чирак словослагател и постепенно се включва в зараждащото се синдикално движение. През 1901 г. е избран в ръководството на софийското печатарско дружество, а от 1902 г. е член на Българската работническа социалдемократическа партия (БРСДП). В разгорелите се точно по това време спорове за бъдещия характер на партията Димитров ясно определя своята позиция на страната на онези, които са за класова чистота и за отстраняване на т. нар. опортюнисти общоделци. От 1905 г. той е едновременно секретар на софийската организация на партията си и деловодител на Синдикалния комитет на Общия работнически синдикален съюз (ОРСС). В 1909 г. Димитров е избран за секретар-касиер на ОРСС и остава на този пост чак до 1923 г. През тези 14 години той става проводник на една линия, която десетилетия по-късно ще има пагубни последици за профсъюзното движение — обвързване с политиката и подменяне на конкретните, чисто синдикални цели с далеч по-неясните политико-програмни фрази.

През 1913 г. Георги Димитров е избран за народен представител и в периода на войните за национално обединение упорито отстоява в парламента тезата на партията си, че това са войни за обогатяване на буржоазията и не трябва да се подкрепят от трудещите се. За антивоенната си пропаганда през 1918 г. е хвърлен в затвора. Освободен, той продължава политико-синдикалната си дейност и заедно с Васил Коларов и Христо Кабакчиев оглавява общата политическа стачка през 1919 г. С това той и неговата партия определено допринасят за изостряне на и без това високото социално напрежение, очевидно преследвайки дадената от болшевиките директива за създаване на революционна ситуация.

През 1923 г. Димитров заедно с пратеника на Комунистическия интернационал Васил Коларов става един от главните вдъхновители на неорганизираното, ненужно и внушено от външни сили Септемврийско въстание. Кървавото му потушаване наред с преврата от 9 юни 1923 г. са сред главните фактори за издълбаването на онази дълбока и кървава пропаст, която раздели българското общество, а след 9 септември 1944 г. бе само допълнително задълбочена. Последниците от това разделяне са страшни, видими и твърде осезаеми и днес.

Следващият период от живота на Георги Димитров обхваща остатъка от 20-те и началото на 30-те години на века, когато заедно с Васил Коларов са пътуващи емисари на Комунистическия интернационал. От 1929 до 1933 г. той е ръководител на Западноевропейското бюро на Коминтерна, но името му нашумява по време на организирания от нацистите Лайпцигски процес.

На 9 март 1933 г. българите Георги Димитров, Благой Попов и Васил Танев, холандецът Ван дер Лубе и германецът д-р Торглер са обвинени в подпалването на сградата на Райхстага, германския парламент. Все още нефашизираната германска юридическа система обаче осигурява един сравнително обективен процес, в хода на който Димитров блесва със защитната си тактика и си спечелва престижа на морален обвинител на фашизма^[29]. В дните на процеса името му става световноизвестно и в голяма степен му гарантира популярност и позиции през следващите години. След освобождаването му Георги Димитров приема съветско поданство и от февруари 1934 до ноември 1945 г. е висш функционер на Коминтерна, съветски гражданин и дори съветски депутат с избирателен район в град Кострома.

За истинските мащаби на дейността му от този период липсват, а и едва ли някога ще бъдат на разположение, данни, завинаги може би погребани в архивите на Коминтерна и Сталиновия НКВД. Във всеки случай с известна определеност може да кажем, че действията му тогава имат по-голямо значение за съдбата на стотици българи емигранти в СССР, отколкото върху хода на нашата история.

За сметка на това той става един от вдъхновителите на идеята за създаване на т. нар. Отечествен фронт, а по-късно определено е главният консултант на Сталин в разработката на сложната стратегия по унищожаване на довчерашните съюзници от антифашистките, но некомунистически политически организации и партии в страните от Източна Европа.

Поела властта на щиковеите на Червената армия, ръководената от Георги Димитров партия няма друг политически избор освен да изпълнява послушно заповедите на Москва. Прокламираната от нея (респективно от Димитров) теза, че в България се извършва социалистическа революция, е единствената възможност за оправдание и търсене на някаква социална база. Работническата класа в България е сравнително малобройна, а най-изтъкнатите ѝ представители никога не са вървели с комунистическата партия, предпочитайки по-умерените позиции на социалдемокрацията. При това положение около издигнатия от комунистите лозунг за социализъм се групират само лишени от собственост или от перспектива да я придобият слоеве. Най-близки до общото им състояние са идеите за експроприация, премахване на експлоатацията и социално равенство.

На 4 ноември 1945 г. след 22 години изгнание Димитров се завръща в България, а през ноември 1946 г. Великото народно събрание го избира за министър-председател на новосъздадената Народна република България. Той оглавява мащабното преустройство на държавния апарат и армията, разгромява на легалната опозиция и е основният фактор за налагането на Сталиновия тоталитарен модел, маскиран в нашите условия като „народна

демократия“^[30]. Обективността изисква да признаем, че Димитров просто няма избор. При отказ да изпълнява линията, наложена от Сталин, той моментално би бил сменен с друга марионетка, която тутакси би изпълнила начертаната програма. За поведението на режима по националния въпрос обаче е отговорен главно той. А то не може да бъде окачествено другоояче, освен като национално предателство.

Георги Димитров фактически се съгласява Пиринска Македония да бъде предадена на Югославия като начална стъпка към федерирането на двете държави. Така за първи път в нашата история едно правителство принудително откъсва от плътта на народа свои съотечественици, като ги заставя да се обявят за част от несъществуваща нация. Това и до днес служи за аргумент на враждебни на България сили да поддържат тезата за македонско национално малцинство у нас.

От гледна точка на историята на международното комунистическо (коминтерновско) движение Георги Димитров с право може да претендира за оценки от типа на „голям политик“ и „знаме на антифашистките сили“. От гледна точка на нашата класация, която поставя като основен критерии влиянието върху историята и живота на хората в нашата държава, Георги Димитров си остава един от главните проводници на Сталиновия социализъм в България и организатор на разрушаването на свободното пазарно стопанство. **Последиците и от двете са с нас днес и вероятно ще ни съпътстват в бъдеще.**

26. АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ 1879 — 1923

Той... трябваше като Кромвел да върви докрай. И може би тази бе неговата грешка, че нямаше нито стратегията на един Цезар, нито решителността на един Кромвел.

Людмил Стоянов

Александър Стамболийски е сред най-крупните и противоречиви личности в политическия живот на нова България. Неговата богата дейност като политик, идеолог и организатор на земеделското движение ни дава всички основания да го включим до водещите фигури в тази класация. Министър, министър-председател и земеделски лидер, **той оставя дълбока и незаличима следа** в цялата по-късна история на България — със своите идеи и дело, с името си и дори с грешките, които допуска по време на своето управление.

Най-важният период от неговата политическа дейност съвпада с бурното десетилетие между 1913 и 1923 г., в което на България бе съдено да се раздели завинаги със своите национални идеали и да поеме по онзи нелек път, чиито горчиви плодове са с нас и до днес. Според френския журналист П. Жантинзон *никой българин не оставаше равнодушен към него — едни го обичаха, други го презираха, едни се прекланяха пред него, а други се бояха.* Може би точно в тази двойственост се крие ключът за определяне мястото на човека и политика Александър Стамболийски в българската история.

Александър Стамболийски е роден през 1879 г. в село Славовица, Пазарджишко. В самия край на века, през септември 1899 г., той е сред учредителите на Българския земеделски народен съюз (БЗНС). В периода 1900–1902 г. учи агрономство в немския град Хале, а след завръщането си в България е сред ръководните дейци на БЗНС. От 1905 г. е фактически ръководител на съюза и автор на приетата тогава негова идейна и политическа програма. Стамболийски е и една от видните политически фигури в българския обществен живот до и по време на войните. За принципната си позиция против въвличането на България в Първата световна война е осъден на доживотен затвор. Освободен през септември 1918 г., Стамболийски със своя съюз попада в един напълно променен свят, в който на България е отредена неблагоприятната роля на губещия. След три години изтощителна война, 105 000 жертви и 200 000 ранени и осакатени страната е изправена на съдбоносен кръстопът.

Ньойският мирен договор, наложен на България със сила, подписан на 27 ноември 1919 г. от Стамболийски, надхвърля и най-лошите очаквания. На България е отнет излизът на

Бяло море през Западна Тракия, Западните покрайнини са дадени на Сърбия, Южна Добруджа — на Румъния, а Вардарска и Беломорска Македония остават завинаги извън пределите ѝ. Числеността на българските въоръжени сили е сведена от победителите на 33 000 души (20 000 войска, 10 000 жандармерия и 3 000 погранична стража). Офицерският корпус е ограничен до 1650 души. Премахната е редовната военна служба, а установената на територията на страната Междусъюзническа контролна комисия разполага с правомощия за унизителен контрол и надзор върху обезоръжената българска армия, лишена от правото да притежава тежка артилерия, бойни самолети и бойни кораби с водоизместимост, по-голяма от 100 тона. Във вътрешните и финансовите дела на държавата чрез Репарационната комисия грубо се намесват държавите победителки.

От всички победени страни след края на войната България се намира в най-неизгодно положение, оградена отвсякъде с врагове и без нито един влиятелен съюзник. Това е ситуацията, в която на политическата сцена излизат Александър Стамболийски и ръководеният от него БЗНС. При пълната промяна в политическия живот след войната, когато БЗНС се превръща от периферна в най-популярна политическа партия, през май 1920 г. той съставя първото самостоятелно земеделско правителство, което просъществува до преврата от 9 юни 1923 г.

Акцентът върху личността на Александър Стамболийски идва колкото от политическата му дейност, толкова и от неговите теоретични разработки, посветени на т. нар. съсловна теория. Застъпвайки схващането, че 80 процента от населението на България се състои от селяни, на които се обляга цялостното развитие и благоденствие на обществото, Стамболийски формулира извода, че и политическата власт трябва да принадлежи изцяло на това съсловие. Сам по себе си погрешен, този постулат все пак му дава добра отправна точка, за да започне серия икономически и социални реформи, призвани да променят коренно обществената и стопанската ситуация в България. Общата насока на промените е ориентирана към развитие на дребната собственост, ликвидиране на „едрата експлоататорска собственост“ и най-вече към премахване на експлоатацията на селото от града. Формулирани така, намеренията му издават едно наивно схващане за природата на собствеността и социалните тенденции в индустриалното общество. Подкрепени обаче от неговия ясно афиширан републиканизъм, те му осигуряват значителна популярност не само в страната, но и сред сродните селски движения в Европа.

Като министър-председател Стамболийски с присъщата си енергия и решителност прави всичко възможно, за да намери алтернатива на дотогавашното вътрешно- и външнополитическо развитие на България. Той става инициатор на серия реформи, предназначени да защитят интересите на непривилегированите и малцинствата. Но в основата на неговата управленческа философия залягат принципи, чиято съмнителна стойност допринася за създаването на онзи климат на противопоставяне и отчуждение, който оттогава насам е толкова характерен за българския общественно-политически живот. Абсурдното противопоставяне на селото и града и диктаторските методи, към които той прибегва в последните месеци на своето управление, определено компрометират земеделската кауза и отблъскват широки слоеве от населението. Възприемането на принципа, че земеделското управление е армия, заобиколена от всички страни с врагове, налага в българския обществен живот едно непознато дотогава противопоставяне и отчуждение. Без да носи цялата отговорност, Александър Стамболийски също има вина за създаването на онази пропаст, която отделя града от селото, т. нар. интеллигент от т. нар.

простак и гражданина от селянина. Това разединение, което недоловимо, но осезаемо присъства и днес около нас, е реална последица и на неговото идейно и практическо наследство.

Стойността на политическите, социалните и икономическите експерименти на Александър Стамболийски трябва да бъде внимателно и точно определена. Например законът за трудовата поземлена собственост, който представлява на практика сериозна аграрна реформа, въвежда лимит от 300 декара за владеење на обработваеми площи. От отчуждените и държавните земи се създава специален поземлен фонд за оземляване на малоимотните и безимотните и на хилядите бежанци, потърсили убежище в страната след Първата световна война. Така, от една страна, тази реформа търси по-голяма социална справедливост, но от друга, върви срещу самата идея на свободното пазарно стопанство. Сам Стамболийски неведнъж заявява, че *капитализма, частния капиталистически строй ние няма да поддържаме. Ние сме против капитализма...*

С относително траен (и до края на XX век) ефект е създадената по инициатива на Александър Стамболийски „трудова повинност“. Според закона за въвеждането ѝ, за нуждите на големи държавни строежи мъжете (на 20-годишна възраст) и девойките (16-годишна възраст) задължително се мобилизират в т. нар. трудова армия. В основата си тази мярка е едно прикрито заобикаляне на военните ограничения, наложени на България според Ньойския диктат, но принудителният ѝ характер хвърля известна сянка върху социалния ефект. Създадената от Стамболийски трудова повинност е първообразът на строителните войски, които съществуват до 2000 г. и имат огромен дял в изграждането на редица големи обекти във и извън границите на България.

Цялостният портрет на Александър Стамболийски и оценката на неговото влияние върху историческото развитие на България не биха могли да бъдат завършени без финалните дни от юни 1923 г., когато колелото на насиетието в българския политически живот започва да ускорява своето страшно движение.

Замаян от изборната победа на БЗНС през 1923 г. и облегнат на голямата, но недобре организирана и неефективна „оранжева гвардия“ — въоръжената сила на БЗНС, Стамболийски все по-ясно ориентира режима си към установяване на селска диктатура и с това настройва срещу себе си всички политически и социални сили. Когато през нощта на 8 срещу 9 юни министрите на вътрешните работи (Хр. Стоянов) и на войната (К. Муравиев) безгрижно наблюдават пикантния филм „Содом и Гомор“ в столичния кинотеатър „Одеон“, часовете на земеделското управление са вече преброени. Изолиран на вилата си в Славовица, земеделският вожд става безпомощен свидетел на рухването на своя политически режим. Заловен при село Голак от специалния отряд на полковник Славейко Василев, Стамболийски е предаден в ръцете на македонските четници на войводата Величко Велянов-Чичето и убит.

Земеделците никога вече не идват на власт, а единството на земеделското движение, лишено от могъщата фигура на Александър Стамболийски, е завинаги подкопано. Но с цялата си сложност и противоречивост личността на Стамболийски оказва огромно влияние върху по-нататъшния ход на българската история и на самото земеделско движение у нас.

27. ЕКЗАРХ ЙОСИФ

1840–1915

Той носì като истински пастир с търпение и вяра тежкия кръст на българската Голгота.

Из некролога на Екзарх Йосиф

Сред многото достойни духовници на Българската православна църква личността на Екзарх Йосиф заема едно от водещите места. По думите на съвременниците му *историята на неговия живот е история на две поколения от българското племе..., които на два пъти бяха щастливи да се почувстват съвсем близо до постижение на своите народни мечти*. В живота му като във фокус се събира цялото величие и невероятната трагедия на една епоха, която без съмнение бележи най-светлите страници от новата българска история.

Паметна ще остане последната среща на Екзарх Йосиф I с българския цар Фердинанд, дошъл да го приветства след пристигането му от Цариград. На поздрава „Добре дошъл, Ваше Блаженство!“ Йосиф отговаря: „Благодаря! Но ние няма какво да си кажем повече с Вас. Това, което аз градих в продължение на тридесет години, Вие го разрушихте за три.“ Това е трагичната равностметка от огромното дело, на което посвещава живота си един от най-достойните духовници, които Църквата даде на България в нейната най-нова история.

Лазар (Лалю) Йовчев е роден на 5 май 1840 г. в Калофер, където завършва прочутото четирикласно училище на известния възрожденски даскал Ботьо Петков, баща на Христо Ботев. Останал рано без родители, Лазар е отгледан от сестра си, с чиято помощ от 1862 до 1864 г. учи във Френския колеж в Бебек (Цариград). По-късно с материалната помощ на калоферската цариградска общност и най-вече на видния търговец Христо Тъпчилещов Лазар Йовчев е изпратен в Париж, където завършва литературния факултет на Сорбоната и влиза в тясно съприкосновение с постиженията на европейската култура. В началото на 1872 г. постъпва като главен секретар на Българската екзархия, а през същата година приема и монашество под името Йосиф.

В самото начало на Освободителната война, през април 1877 г., той прави може би най-важния избор в живота си, когато приема кръста на Екзархията след свалянето на Антим I под натиска на официалните турски власти. Йосиф I поема ръководството на Българската православна църква в един изключително сложен момент — във време на война, при липсата

на законен екзархийски съвет и при пълен финансов крах на Екзархията. Той е избран само с един глас повече от своя съперник, Доростоло-Червенския митрополит Григорий и дълго време остава непризнат от владите в Северна България. Съзнавайки историческата му отговорност, Петко Славейков в открито писмо му напомня за големите задължения *да се върши онова, което е добро и полезно за народа*.

Екзархът предвижда, че войната за освобождението на България няма да донесе свобода на всички българи. Затова той следва мъдрата и перспективна линия, че поверената му екзархия трябва да се опази и след войната — за онези българи, които ще останат под турска власт. И наистина именно Екзархията застава в центъра на борбата за национална консолидация и освобождаване на българите в Тракия и Македония. Така тя се превръща в обединителен център на българската нация не в нейните политически (т. е. осакатени) граници, а в нейните етнически територии. Въпреки духовния си сан екзархът се изявява и като далновиден политик. Истинската функция и голямата роля на българската екзархия се заключава в духовната спойка, която тя осигурява за българите, останали извън границите на освободеното отечество, поддържайки по този начин техния дух и готовността им за бъдеща национална интеграция.

Йосиф I е виден обществен и просветен деец и почетен член на Българското книжовно дружество (по-късно БАН). Съгласувано с правителствата на Стефан Стамболов и Константин Стоилов, той издейства берати^[31] за българските владици в Скопие и Охрид (1890), Неврокоп^[32] и Велес (1894), Битоля, Струмица и Дебър (1897). Главната заслуга за издаването на тези важни документи е негова — той умело използва пукнатините в турската администрация, без да забравя за интересите и на останалите страни, включително на православните кръгове в Русия. Това е особено важно, защото след Съединението Русия се връща към традиционната си политика на балансиране между отделните балкански народи, за да търси стратегически съюзници в европейската политика. В този смисъл Екзарх Йосиф има голямата заслуга да бъде и църковен дипломат, дублиращ ролята на дипломацията ни в Цариград. **Под неговото вещо ръководство Екзархията става стожер и символ на всебългарското етническо и духовно, народностно и културно, историческо и териториално единство, на целостта на българския народ.**

По негово време в Македония и Одринско се откриват 920 български училища (от които 13 гимназии и 87 прогимназии) с 1488 учители и 48 000 ученици, българско свещеническо училище в Прилеп (1884–1885) и българска духовна семинария в Цариград (1893–1912). От 1 459 792 българи в Македония и Одринско 1 051 936 са привърженици на Екзархията. В сравнение с всички останали народности в Македония и Тракия българите получават най-големи права и най-силни позиции. В седемте най-важни епархии Екзархията има владици, снабдени със султански берати, което е естествен израз на етническото превъзходство на българите в Македония.

След Междусъюзническата война Екзарх Йосиф принудително се завръща в София. Това е тежък удар за българската кауза в Македония и Тракия, тъй като със седалището си в Цариград дотогава Екзархията символизира единството на българския народ, който населява далеч по-голяма територия от държавните граници на България. С преместването си в София Екзархията ограничава дейността си само в страната. Екзарх Йосиф оставя като духовно завещание идеята, че пътят на България е към православието и славянството. Този завет оказва голямо влияние върху поведението и ориентацията на нашето духовенство през целия по-късен период, особено в смутните години на Втората световна война, когато целият

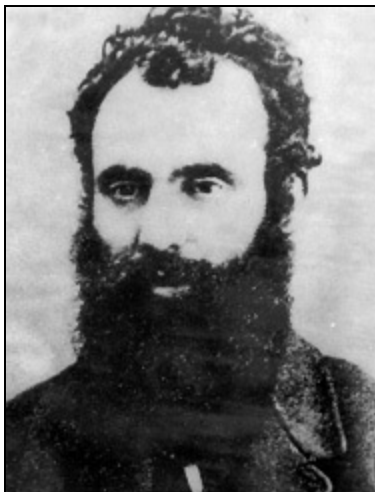
клир^[33] от наместник-председателя на Светия синод Стефан надолу не скрива прославянските си (съотв. проруски) симпатии.

Последните години от живота на Екзарх Йосиф I са белязани от трагедията на рухналите национални идеали. Сам той с горчивина отбелязва няколко месеца преди смъртта си: *Нашата земя, нашата Македония ние не ще добием никога, никога!... Ние ще останем като евреите, които чакат своя Месия... Мен остава само да умра! С тези мъчителни, но, уви, верни прозрения си отива от живота един деец, който с всичките си сили се бе борил за каузата на националното ни обединение и величието на българския дух. Огромното му дело пропада не по негова вина.*

Обработка: Patriot

28. ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

1834–1879

*Правата съм смело бранил
На моето племе
И сеел съм за свобода
Драгоценно семе.
Любен Каравелов*

Любен Каравелов живее едва 45 години, но за този сравнително кратък срок съумява да окаже огромно влияние не само върху общия ход на българското националноосвободително движение, но и върху изграждането и функционалната стилистична система на нашия език. С неговите вестници „Свобода“ и „Независимост“ израства цяло поколение български революционери и възрожденци. Част от литературното му наследство и днес има много висока стойност, а неговата издадена на сръбски повест „Е ли крива судбина“ (1868) е оценена от Светозар Маркович като първото произведение на модерната сръбска литература, което оказва влияние върху „цялото направление на нашата (сръбската) литература“.

Любен (Личо) Стойчев Каравелов е роден през 1834 г. в Копривщица в семейството на заможния бегликчия^[34] Стойко Каравела и Неделя Доганова. Започва образованието си в килийното училище на Христо Пулеков, но по-късно се премества в класното училище на Найдено Геров, където учи и под ръководството на Йоаким Груев. От 1850 до 1853 г. учи последователно в гръцкото училище в Пловдив и в епархийското училище „Св. св. Кирил и Методий“. През 1857 г. Любен Каравелов заминава за Русия и става студент в Московския университет. В Москва той установява и поддържа контакти с водачите на славянските комитети М. П. Погодин, И. С. Аксаков и В. Ламански. Каравелов е един от основателите на дружеството на българските студенти „Братский труд“.

През 1867 г. заминава за Сърбия като кореспондент на руския вестник „Голос“, където развива активна революционна и литературна дейност на сръбски език. През 1868 г.

Каравелов се премества в Букурещ — център на най-революционната част от българската емиграция. В продължение на пет години той израства като най-видна фигура в обществения и литературния живот на българската емиграция. В тази обстановка ярко се открояват многостранните му възможности на журналист и публицист, идеолог на революцията, талантлив белетрист и вещ литературен критик. В обръщението си към българите, озаглавено „Мои братя“ и публикувано през 1869 г., Каравелов прави епохална крачка, достигайки до идеята, че свободата трябва да се извоюва с усилията на самите българи. Според него *Българите трябва да имат свое народно развитие, свое вътрешно самоуправление... защото България има своя история...*

На 7 ноември 1869 г. Каравелов започва издаването на вестник „Свобода“, орган на Българския революционен централен комитет (БРЦК), който бележи епоха в развитието на българската журналистика. Неговите вестници се превръщат в главен организатор на националноосвободителната борба. Около редакцията се събират дейци на българската емиграция, участници в предишни националноосвободителни и либерални организации, които създават Българския революционен централен комитет. Той не записва в историята мащабни революционни акции, но ролята му и най-вече фигурата на Каравелов имат огромно значение за обединяването на революционните и патриотичните сили. Съдбата на Каравелов е олицетворение на съдбата на българската революционна емиграция — единство на горещ патриотизъм, възторг и безсилие. Идеите на Любен Каравелов от този период са отразени в публикуваната от него програма на комитета, която излиза на страниците на руското емигрантско списание „Народное дело“ и в по-радикален вариант — в отделната брошура „Български глас“. В тези разработки Каравелов убедително лансира идеята, че българското националноосвободително движение трябва да реши една основна цел — ликвидирането на турската административна система в българските земи и изграждането на собствена държавна организация. Каравелов развива и идеите си за държавно устройство, като отбелязва, че бъдещата свободна българска държава трябва да се управлява от избираемо правителство, което да изпълнява волята на народа.

Ако сравним дейността на някои от титаните на нашите националноосвободителни борби, определено водещото място принадлежи на Любен Каравелов. Както Раковски той има огромни заслуги и влияние за организирането и изграждането на освободителното движение и преимуществото да действа във време, когато идеята за самостоятелност вече здраво си е пробила път. В разцвета на своята революционна дейност Каравелов има за съратник Христо Ботев, но докато при гениалния поет-революционер борбата е повече импулс и повик за саможертва, при Каравелов преобладава по-спокойната, но по-широка и системна дейност на организатора и пропагандиста. В литературата Каравелов далеч задминава скромните и в някаква степен наивни занимания на Раковски, но не достига постиженията и въздействието на гениалното Ботево слово. В областта на изграждането на езика обаче заслугите и влиянието на Любен Каравелов са безспорни и с много сериозно въздействие.

В бр. 29 на вестник „Свобода“ той помества една от най-забележителните си и програмни статии за ролята на езика в сложните процеси, свързани с изграждането на нацията: *В езикът, като в огледало, са види самият народ, с своите достойнства, с своите погрешки, с своето образование и понятия, с една дума, езикът и народните песни са копие, което изобразява самият народ. За това нашите учени мъже треба да върват по духът на народния език или по самия народ, защото езикът е оная сила, която отличава българинът*

от турчинът или от гръкът и казва му: Ти си българин.

Аргументираното изтъкване на връзката език — нация е една от големите заслуги на Любен Каравелов. Тази идея той развива и осмисля и научно, и с оглед на патриотичните нужди на Българското възраждане.

От научна гледна точка Каравелов съвършено правилно посочва, че всеки език има своя граматика, която е специфична и не може да бъде копирана от чужди автори или източници: *Трябва да разбереме, че езикът е майка на граматиката, а не граматиката — на езикът...* На Каравелов принадлежи заслугата да се премахнат онези букви, за които в българския език вече липсват звукове: ы, і. По въпроса за определителния член, който при езиковите дискусии в средата на XIX век е предмет на сериозни спорове, Каравелов се доближава много плътно до съвременния правопис. Но основният му принос като строител на книжовния език си остава най-вече в областта на речника и фразеологията. Със своите вестници Каравелов утвърждава в българския език една много важна категория думи — обществено-политическа лексика, съставена най-вече от абстрактни съществителни имена с наставка — *ние*, — *ие*, —*ство* (*постановление, заседание, убеждение, развитие, условие, движение, свойство, ръководство*) и прилагателни с наставка — *ствен* (*пространствен, преимуществен*). На него дължим днес и употребата на думи с наставката — *изъм* и *ция* (*дуализъм, деспотизъм, революция, цивилизация*).

Каравелов умира от туберкулоза на 21 януари 1879 г. в зората на нова, свободна България, за раждането на която отдава целия си съзнателен живот. Почива до гроба на Караджата, символ на идеите му до 1875 г., чието име издига като лозунг на борбата за българската свобода.

29. КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I БАТЕНБЕРГ

1857–1893

*Като човек имах недостатъци, но като княз мисля, че съм си изпълнил длъжността.
Дето и да бъда, ще моля
Бога за благо на България.
Княз Александър Батенберг*

Роденият на 5 април 1857 г. във Верона германски принц има големия исторически жребий да застане на кормилото на една млада и вдъхновена за своето развитие държава. Но има лошия късмет да го направи в такава безизходна международна обстановка, в която само необикновена храброст, мъдрост и невероятен шанс биха го спасили от отредената му от съдбата роля на губещ. Поставяме Александър Батенберг на сравнително предно място в стотицата заради заслугите му към възстановената след 482-годишно прекъсване Трета българска държава — той е неин пръв владетел и символ на нейната самостоятелност.

Когато народът ни го посреща на 6 юли 1879 г., Александър Батенберг въплъщава мечтата на младата нация за истински достоен държавен глава, за независимост и сплотеност около националните интереси. В съзнанието на преобладаващата част от обществото княз Александър I Батенберг олицетворява достойнствата на монархията, която тогава обединява в себе си всички необходими условия и гаранции за съзидание, мир и бъдеще. Симеон Радев пише: *В България князът бе очакван с нетърпение. Народът го бе обикнал, преди да го познава... Най-сетне той бе първият български княз, и то бе достатъчно, за да пламнат въображенията...*

Амбицията на младия княз е да обедини в едно обществените слоеве и зараждащите се политически сили, но той не си дава сметка, че динамично развиващото се българско общество бързо се поляризира и стремежите му да отразява общонационалните интереси стават напълно неадекватни. Отблъскващите деформации на политическия живот в България ограничават амбициите, с които пристига Александър. При това той идва твърде млад, без управленски опит и с една младежка прибързаност, която рядко помага за успеха на някое начинание. Понякога демонстрира впечатляващо несъответствие между декларации и фактическо развитие на държавните дела. Тъкмо това обстоятелство оставя твърде много съмнения у редица автори за крайните резултати от присъствието на княз Александър

Батенберг на българския трон. Да не забравяме, че самият той е възпитан в авторитарен дух и не крие своите резерви към Търновската конституция още с идването си в страната.

Ако го сравняваме с дейците от плеядата строители на нова България, на преден план изпъкват някои важни обстоятелства. На първо място, князът е в ролята най-вече на символ, който олицетворява държавната самостоятелност и присъствието на новоосвободената страна в семейството на европейските държави. Не бива да забравяме, че през трудните дни на кризата около детронацията и контрапреврата от лятото на 1886 г. един от лозунгите съвсем недвусмислено, макар и малко пресилено, гласи: „Има Батенберг — има България! Няма Батенберг — няма България!“

Княз Александър може би не винаги разбира как всяка стъпка на двореца и правителството се следи ревностно от българското общество, в което възторженият идеализъм още не е засенчен от злободневен политически прагматизъм, но емоцията вече започва да съжителства с трезвата реалност. Въпреки младостта си той има ясното съзнание, че неговата роля в България е не само политическа, а и емоционална, и първопроходска.

Аристократ по произход и възпитание, Батенберг естествено не може да приеме демократичните принципи на Търновската конституция и постоянно изпитва авторитарни изкушения към силната монархическа власт. Тази страст намира понякога обяснение в програмното му намерение за политическа стабилност и силно държавно начало в страната, в която съдбата му е отредила да бъде княз. Белязан от импулсивността на своята възраст и произход, Александър решава да се намеси активно в хода на българския политически живот след Освобождението. В динамиката на зараждащата се държавна организация той не вижда друг път за стабилизиране на младото княжество освен силната монархическа власт. В усилията да бъде наложен този възглед се крие голямата лична драма на първия български княз и неговата нееднозначна оценка пред съда на историята.

През 1881 г. Батенберг установява т. нар. режим на пълномощията чрез държавен преврат и грубо погазва Търновската конституция. От друга страна, това може да се тълкува като обмислен опит да ускори модернизацията на страната чрез усилен законодателен дейност и централизация на властта. Той става инициатор на редица законодателни стъпки, които ускоряват напредъка на България в политическата, стопанската и административната област. С инициативата и подписа на княза се реализират идеите за създаването на Българската народна банка и Държавното статистическо бюро, за Сметната палата и модерната данъчна система. В същото време суспендирането на конституцията създава опасни условия за игнориране на законността, което има отрицателно въздействие за развитието на страната.

Друга голяма заслуга на Батенберг е, че като професионален военен той отлично разбира предстоящата роля на българската войска при решаването на националния въпрос. Вложените средства за развитието на армията предопределят успехите в Сръбско-българската война и осигуряват бъдещето на младата държава. Неговата роля за признаване на Съединението и за трасиране пътя към българското национално обединение е може би основният фактор, който съхранява чистото му име в нашата история.

Първата чета доброволци в Сръбско-българската война

Александър Батенберг е и ще си остане сложна личност в нашата нова история. В дните на съдбоносни за България изпитания той проявява едновременно и решителност, и колебливост, които не винаги прилягат на един коронован владетел. При ултиматума на Стамболов през 1885 г. — „Пловдив или Дармщат“^[35], той намира сили да приеме Съединението и с това да се изправи пред заплахата на руската дипломация и сръбските куршуми. През драматичните августовски дни на 1886 г. обаче проявява малодушие. На 9 август група офицери-русофили правят преврат, свалят го от трона и го изгонват извън пределите на България. Под ръководството на председателя на Народното събрание Стефан Стамболов е организиран контрапреврат, който го връща на престола. Но в този момент, когато българските патриоти залагат главите си за неговото завръщане на трона, Батенберг без тяхно знание изпраща унижителна телеграма до руския император, с която полага българската корона в нозете му. Тази негова непоследователност довежда до оттеглянето му от трона в момент, когато страната най-много се нуждае от княз. Въпреки това Батенберг си отива от България, изпратен с почит и уважение. По-късно името му отново се споменава сред кандидатите за престола чак до избирането на Фердинанд.

След абдикацията си Батенберг се връща в Дармщат и се оженва за оперната певица Йохана Лоазингер. Постъпва на служба в австроунгарската армия и умира в Грац през 1893 г.

Първият герб на България след Освобождението

Първият княз на Третата българска държава е погребан в мавзолей в София, оплакан от целия народ, а траурната церемония се превръща в манифест на гордия български национализъм. Както отбелязва Симеон Радев, княз Александър напуска така, както напускат вождовете в древна Атина, но не осъден от народа си, а повален от една съдба.

Какво да се прави, понякога човек не избира своя шанс, шансът сам го избира.

30. ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ

1827–1895

Най-важният период от нашата история — периодът на борбата за духовно освобождение — беше напълнен с неговата деятелност, с неговото слово, с неговото име.

Иван Вазов

Името на този гениален самоук, родоначалник на новата ни поезия и един от най-заслужилите дейци за българската обнова през XIX век се налага като символ на творческите сили и програма на поколението от 50-те и 70-те години на века, подготвило чрез смели начинания ръста и победата на българското национално самосъзнание.

Петко Рачов Славейков е роден в Търново в средата на ноември 1827 г. но се води по баща тревненец. Името Славейков идва от майка му, която е от рода на Бюлбюлите — славеите. В своя дълъг живот той е поет и учител, редактор на периодични издания, автор на учебници, фолклорист и историк, народен представител — един от творците на Търновската конституция, съдия, виден член на либералната партия, министър. Като го поставяме толкова напред в стотицата, отдаваме заслуженото на неговата огромна просветителска, литературна, научна и политическа дейност, съвпаднала с периода на зрялото Възраждане и първите години от живота на независима България. Погледнато обективно, неговата политическа или законодателна дейност отстъпват пред делото на един Петко Каравелов или дори на Драган Цанков. Но огромното въздействие на писателя и публициста Славейков — човека, възпитал със своите вестници две поколения възрожденци, оставя незаличим отпечатък върху българското общество от средата и последната четвърт на XIX век.

В средата на XIX век Славейков е един от малкото възрожденски деятели, които имат ясен поглед и представа за нуждите на народа. Той добре разбира най-големия недостатък на българското общество в сложната ситуация на балканското Възраждане: липса на ясно очертани идеи за целите и пътищата на националното движение и на обществено мнение — онази духовна сила, която би задължила всички да работят с чувство за патриотична отговорност. Затова цялото му битие и творчество от предосвобожденската епоха са посветени на политическото и духовното израстване на нацията. Като учител, скитал се по

различни градове и села, Славейков е ревностен апостол на българщината и просвещението, в които вижда спасителен път за народа. Като представител в Цариград, той е сред онези, които изнасят на гърба си борбата за независима българска църква. Вестниците и статиите му създават и възпитават новото обществено мнение, което е и неограничената заслуга на публициста Славейков.

Важен акцент във възрожденската му дейност е ролята му за оформяне на съвременния български книжовен език въз основа на народните говори. Две поколения възрожденци израстват с неговите вестници, книжки и стихове. Самото време изисква България да се приобщи към стандартите на европейската култура и на първо място да се утвърди добре обработен, съвременен книжовен език от нов тип. Писателската практика на Петко Р. Славейков, основана на търновско-тревненския говор, добива най-голяма тежест за книжовниците от 50-те и 60-те години на XIX век. Неговият син Пенчо Славейков казва: *Със своите литературни трудове... Славейков е извадил наяве преимуществата на източния пред другите български говори... В Библията, чиято литературна физиономия е дал той, неговите мисли за литературен език се явяват най-ярко реализирани.*

За да задоволи новите езикови потребности, Петко Р. Славейков се обръща към най-естествените източници — църковнославянската традиция и руския език. С негово посредничество се раждат за нов живот слова като *панегирик, сребролюбие, идол, плачевен*, а от руския език заема редица думи, които днес приемаме като чисто български: *статия, употреба, съзнание, успех, обнародвам, удостоявам, подлежа, недоверчив, жалко*. Чрез публицистиката си той въвежда в употреба и някои т. нар. интернационализми, които изразяват модерни общоевропейски понятия и влизат в новия български книжовен език: *реформа, принцип, опозиция, конгрес, парламентаризъм, преса, ентузиазъм, банка*.

През 50-те години на века Славейков се запознава в Търново с американския протестантски мисионер Алберт Лонг, който търси подготвен преводач за Новия завет (преводът на Стария завет вече е поверен на Константин Фотинов). Славейков се заема с това и е включен в комисия, която да прегледа целия превод на Библията. Участието му в излезлия през 1871 г. превод на Новия завет има голямо значение за оформянето на българския книжовен език. Наред с Георги С. Раковски и Любен Каравелов на Славейков трябва да се отреди видно място между събирачите на фолклорни и културно-исторически материали от периода на Възраждането. Голямата част от тях е обнародвана през 1855 г. в „Цариградски вестник“, но продължава и в „Български книжици“ (1859), и в „Гайда“ (1864 и 1865). През 1890 г. е издаден първият том на „Български притчи, или пословици и характерни думи“, а вторият излиза в 1897 г. под редакцията на неговия син Иван. В тях са събрани около 18 000 характерни народни изрази.

С цялата си дейност и присъствие Петко Р. Славейков завинаги остава личност символ на нашата възрожденска книжовност. С делата и творчеството си той олицетворява българското духовно възраждане — няма област на предосвобожденската епоха, в която той да не се изявява като водач.

След Освобождението Петко Р. Славейков пренасочва вътрешната си ангажираност към политическия живот и държавното строителство. Няма съмнение, че **нему принадлежи голяма част от заслугата за приемането на Търновската конституция именно в този ѝ вид** — със силен либералнодемократичен дух. На няколко пъти той е министър в либералните кабинети, бори се против режима на пълномощията, наложен от княз Александър, и до последните години от живота си участва активно в обществения живот.

Славейков никога не посяга към оръжието, той разбира патриотизма като служене с дух и перо. Част от неговите ръкописи изгаря при подпалването на Стара Загора през 1877 г., но следите от присъствието му са нетленни. Ако трябва да посочим само една личност, която да фокусира в себе си представата за българския възрожденец, това без съмнение е внушителната фигура на Петко Р. Славейков.

31. МАРИН ДРИНОВ

1838–1906

Животът на човек, който с изпълнение на своите длъжности си е определил за кръг обществото, целия народ, е къс от живота на това общество и народ.

Ал. Теодоров за Марин Дринов

Марин Стоянов Дринов е виден историк, филолог и общественик. Той е сред първите български учени, намерили достойно място в европейската научна мисъл, един от основателите и пръв председател на Българското книжовно дружество в Браила (1869–1878) и в София (1878–1882; 1884–1898).

След Освобождението на България той е първият министър на народното просвещение и има огромни заслуги, за да се постави учебното дело в младата държава на здрави и перспективни основи. Неговото име и дело са неразривно свързани с културното развитие на българите през втората половина на XIX столетие. Сравнително предното място, което заема в столицата, е оправдано не само от неговото научно дело, но и от дейността му като един от първите администратори на свободна България.

Марин Дринов е роден на 20 октомври 1838 г. в многодетното семейство на панагюрския занаятчия Стоян Делчев. Учи и учителства в родния си град до 1858 г., когато заминава да продължи образованието си в Русия. В края на 60-те години на XIX век младият учен, възпитаник на историко-филологическия факултет на Московския университет, още с първото си научно съчинение, с първата си обществено-политическа изява се превръща в будител на народното съзнание и в творец на новата българска култура. Търсейки в миналото на своя народ неговите корени, той стига до заключението, че основна предпоставка за издигане на националното самосъзнание е развитието на книжовността и просветата. Марин Дринов откликва и на нуждите на борбата за независима българска църква през 60-те години на XIX век. Още първата му творба — „Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес“, защитава историческите основания за духовна самостоятелност. Марин Дринов е сред първите професионални историци, които **утвърждават ролята на историческите дирения не само като познание, но и като аргумент за националната кауза, като рационална основа на историческата идентичност.**

Друга голяма негова заслуга е създаването на Българското книжовно дружество

(1869 г.), което е първообразът на Българската академия на науките. В процеса на собственото си идейно съзряване той стига до констатацията, изложена в статия, че *народът ни няма свои ни министерство, ни духовно началство...*, с което да се улесни *попрището на народния напредък*. Той прозира, че създаването на собствени културни институции е абсолютно необходимо за прогреса и с помощта на Васил Стоянов^[36] се заема да организира първото общонационално книжовно дружество. На 1 октомври 1869 г. в Браила е основано Българското книжовно дружество (БКД) със задача да подпомага родната книжовност и наука. Негов печатен орган е „Периодическо списание“, останало като сериозно издание и след 1878 г., а пръв председател става Марин Дринов (фактически постът се заема от В. Стоянов). Така най-вече с негови усилия се полагат основите на най-големия български научен център, който и днес е фокус на научната мисъл в страната ни.

През 1870 г. Марин Дринов става инициатор на правописна реформа, която отдава предпочитание на фонетиката при слаб примес на етимологията и е възприета от българската книжовна общественост като най-практична и удобна. Създаването на единен книжовен език с установен правопис и с обща лексикална и граматична система се превръща в негова първостепенна задача. В статията си „За новобългарското азбуке“ той съставя цялостна програма за научно изследване на езика, фолклора и миналото.

Голяма част от влиянието на Марин Дринов върху българската история е свързана с участието му в строителството на освободената държава. Той е вицегубернатор на София (1878), съветник на княз Дондуков-Корсаков и пръв български министър на просветата.

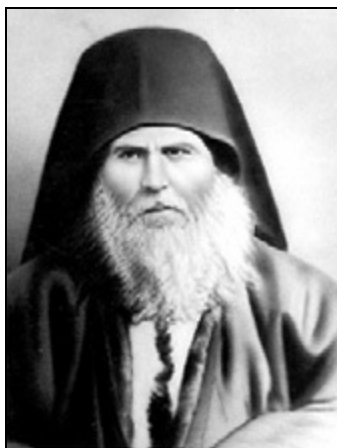
Едно от най-трайните административни решения на Дринов е свързано с дискусията за определяне на столицата на свободна България. **По негово предложение и настояване е избрана София.** С широкия поглед на учен той преценява политическите, икономическите и етническите предимства на града като общобългарски център. Като министър поставя основите на едно модерно образование, безплатно и с отпускане на стипендии.

Марин Дринов има определени заслуги за създаването на редица културни институти след Освобождението, сред които специално трябва да откروим Софийската публична библиотека, първообраз на днешната най-голяма българска духовна съкровищница — Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

През 1879 г. Марин Дринов напуска България и заминава отново за Русия. До края на своята научна, преподавателска и обществена дейност той остава верен на предишните си позиции — да търси и обосновава близостта на българите със славянската общност. Неговите научни приноси се оценяват главно от историците, но **практическата му дейност за изграждане основите на модерната българска култура и наука преживя всички политически и социални трусове** в новата ни история.

32. НЕОФИТ РИЛСКИ

Ок.1793 — 1881

*Да бе имало в България още неколцина като Неофита!
Съвр. гръцки наблюдател*

Неофит Рилски е роден в Банско през 1793 г. със светско име Никола Поппетров Бенин и е една от най-крупните фигури в нашето Възраждане. Просветител и книжовник с огромно влияние, той участва в изграждането на новото българско училище, създаването на учебна литература, установяването на литературния език и чрез това — и във формирането на българската нация. Съвсем заслужено е прозвището **патриарх на българските учители и книжовници и жива летопис на Възраждането**, дадено му още от Константин Иречек. Иван Шишманов го определя като *главен представител на еволюционното течение на нашето развитие*. При това Неофит Рилски живее и твори в динамична епоха, която изисква едновременно религиозна и образователна дейност, изучаване на народните старини и всичко това — в условията на непрестанна и жестока борба за утвърждаване на българщината.

Неофит Рилски получава основно образование в родния си град, а по-късно учи иконопис при известния Димитър Зограф. Около 1808–1809 г. приема монашество в Рилската обител, където продължава образованието си. Свързал се с Рилския манастир, Неофит работи и учителства най-вече в него. В периода 1827–1831 г. преподава в Самоков, от 1835 до 1839 г. — в Габрово и Копривщица, а от 1848 до 1852 г. — на остров Халки.

Работата на Неофит Рилски в българското училище може да се сравни с разораването на благодатния чернозем на родната образователна нива. Благодарение на него е ускорен процесът на нашето Възраждане.

Неофит придвижва напред българското образователно дело най-вече като организатор и пръв учител на прочутото Габровско училище, а след това и като учител в Копривщица. Габровското училище израства като централно българско просветно средище с нова програма и учебна организация. Неофит е негов пръв учител и създател. То е въплъщение на нов мироглед, а застъпеният в него учебен материал разширява обема на тогавашното българско образование. **Тъкмо той въвежда взаимното обучение, което представлява цяла епоха в образователната система на нашето Възраждане.**

С това Неофит Рилски заема достойното място на родоначалник на светското образование в България. С откриването на Габровското училище българският език се налага над църковнославянския и гръцкия. Светското образование побеждава. Така училището се превръща в център на българския национален живот. Като една своеобразна „висока школа“, ръководеното от Неофит Габровско училище става истинска „даскалоливница“ — подготвя учители, които се пръскат из страната и постепенно променят цялата система на новото българско образование.

Значителна роля изиграват и книжовните трудове на Неофит — „Българска граматика“, „Славянска христоматия“, „Краснописание“, „Взаимоучителни таблици“ и много други. **Неофит Рилски е първият наш граматик и изобщо филолог, който поставя въпроса за създаване на български книжовен език и се стреми да разкрива формите и да овладява богатството му.**

Паметни са думите му: *Не е ли наистина велик стид нам да останем най-назад? Не от някоя друга възбранителна причина, но само от нашето нелюбоучение... Докога невежество! Докога сън дълбокий! Стига толкова спаване, що е спавала нашата България доволни векове! Събудете се поне оттука натамо!*

Неговата „Българска граматика“, отпечатана в Крагуевац през 1835 г., е не само учебно пособие за определени образователни нужди, но и съществен етап в развитието на българите през Възраждането. През 1836 г. Неофит Рилски прави първия български глобус. Притежава огромна за времето си библиотека. Както изтъква още проф. Любомир Милетич, забележителното при Неофит е това, че макар и духовник, той не се увлича от течението, което настоява книжовното ни слово да се основава главно върху църковнославянския език. Неофит участва в развитието на прогресивната езикова теория и практика, като търси основите на новия книжовен език и в народните говори, и в традицията. В това отношение и до днес влияе допускането на членуването, което някои негови противници тогава осъждат като поквара на езика, но то е основано на живата говорна реч.

Цялата научна и преподавателска дейност на Неофит Рилски надхвърля границите на обикновеното учителстване и пряк неин резултат е **зараждането на новобългарската интелигенция**, получила образование и възпитана в България и поради това тясно свързана със своя род. Негови ученици са Йоаким Груев, Найден Геров и много други станали покъсно видни българи. Неофит Рилски съставя и първите училищни правилници.

Друго голямо дело с огромно влияние върху следващото поколение е новобългарският превод на Новия завет (1840). Той е забранен от гръцката Патриаршия, но поради голямата си популярност сред българите през 1843 г. претърпява второ издание (от общо шест) и остава основен до появата на новия превод в 1871 г.

Заслугите на този скромен рилски йеромонах и неговото въздействие върху духовното развитие и стремежите на няколко поколения българи са изключително големи. Неофит Рилски отказва високите църковни постове или монашески санове, тъй като ги смята за пуста и празна суета. През 1836 г. сръбският княз Михаил Обретенович го кани за епископ в гр. Шабац, но Неофит отказва. С това той се извисява като един от възрожденските дейци, отrekli се от всичко лично в името на българската нация и нейното духовно съзряване.

33. ПЕТКО КАРАВЕЛОВ

1843–1903

В дейността му имаше грешки, но такива, от които той лично пострада, а не Отечеството му... той съчетаваше като никой друг българин от неговото време европейската мисъл с духа на Възраждането.

Симеон Радев

Петко Каравелов има по-щастлива, но и по-трудна съдба от своя по-голям брат Любен. Докато Любен си отива от света едва 45-годишен, веднага след Освобождението, Петко има щастливия шанс не само да се бори за свободата като участник в Руско-турската война, но и да се включи в създанието на нова България. Неговият живот следва всички върхове и падения в политическата съдба на младата държава, а неговите политически идеи и практика залягат дълбоко в нейните основи.

Губернатор на Свищов и окръжен управител на Търново, Петко Каравелов е депутат в Учредителното събрание и един от създателите на Либералната партия. Четири пъти е министър-председател (1880–1881, 1884–1886, 1886, 1901); ръководи България в съдбоносните дни на Съединението и Сръбско-българската война; член е на Регентския съвет след абдикацията на княз Александър Батенберг; многократно е избран за народен представител и е основател на Демократическата партия.

Най-значителна в неговия живот е **работата му по приемането на Търновската конституция** и той с право се нарежда сред безспорните строители на съвременна България като един от малкото теоретически мотивирани политици от онази епоха. В дейността си по изграждането на новите български институции Петко Каравелов възприема твърде буквално идеите на Френската революция, като смята (доста произволно), че те прилягат на демократичните традиции на нашето общество. Воден от тези свои разбирания, той се обявява за предоставяне на всички граждански права и свободи и на словото, вероизповеданията, печата и др. Самият той обичал да казва: Най-добрият лек за повечето... обществени злини е свободата.

За съжаление Петко Каравелов съвършено погрешно смята, че миналото на народа ни, който в годините на робството изгражда своите общини, училища и Църква на сравнително

демократични начала, може да служи за пример при организирането на новата държавна администрация. В тази насока той полага огромни усилия, мнението му надделява и последиците от това за бъдещото развитие на България са значителни, но доста спорни.

Може би най-характерната черта на Каравелов като държавник е чувството му за отговорност. Всяко свое действие той премисля най-вече с оглед общественото му значение и бъдещите последиствия, воден от мисълта си: *На държавния мъж не е простено да върви към неизвестността.* Като министър-председател през първото десетилетие след Освобождението Каравелов застава зад принципа за централизирана държавна власт. Тук има известна противоречивост и идейна неяснота във възгледите и практиката му като държавник. Трябва добре да се разбере, че в новосъздаващи се държави и в общества, намиращи се в екстремалните условия на преход, либералните механизми и подходи са в известна степен неприложими и като правило демагогски.

В областта на вътрешната политика държавникът Каравелов се отличава със замах и интуиция за проблемите на българското общество и икономика. Неговата програма за икономическо развитие засяга на първо място селското стопанство, което е верен подход при една подчертано аграрна страна. Той правилно схваща, че само снабденото със собствена земя селско население може да бъде гаранция за материалното благополучие на държавата. Негова заслуга за бъдещото развитие на българското село са законите за господарските и чифлишките земи (1884 г.) и за замяна на натуралния десятък с паричен данък.

Като министър на финансите (1880–1881; 1884–1886; 1901) Каравелов остава един от най-големите радетели за финасова стабилност на държавата и за решаване на финансовите ѝ проблеми със собствени сили, без заеми от европейските финансови институции. За тази цел той съдейства за изработването на финансови закони, които остават в действие десетилетия наред. По негова инициатива са приети законите за гербовия сбор; за съставяне и изменение на бюджета; за Върховната сметна палата и за митническия устав. Отражението на тази пестелива и разумна политика се проявява още по време на Сръбско-българската война (1885), когато благодарение на икономите България разполага с финансови средства, за да посрещне непредвидените разходи.

Най-значителното начинание на Каравелов е Законът за народната банка, с който той се противопоставя на идеята банката да бъде превърната в акционерна с участието на европейски капитали. Със закон от 1885 г. БНБ става държавно кредитно учреждение, което набира средства от вътрешните държавни ресурси и частните национални натрупвания.

Друга негова заслуга е откриването на Статистическото бюро при Министерството на финансите (1880). То **поставя началото на статистиката** като необходимо условие за икономическото развитие на страната. Каравелов е и създател на Върховната сметна палата, и на българската монетна система. Както отбелязва Г. Данаилов, *перлите на българското финансово законодателство, може да се каже, са били създадени във времето на Каравелова.*

Петко Каравелов е сред хората, на които дължим и заслугата за опазването на българските гори. На 18 април 1901 г. в Народното събрание той произнася забележителна реч, която завършва с думите: *България трябва да харчи пари да създаде гори, а не да ги сече... аз не бих желал България да стане пустиня като Гърция... Държавата трябва да пази горите си...*

Привързаността на Каравелов към националната самостоятелност става очевидна по важния за държавата железопътен въпрос. По негово предложение през 1884 г. Народното

събрание гласува Закон за железопътното строителство. Целта му е да предпази това най-важно предприятие (а на практика и комуникациите на страната) от намесата и контрола на чуждия капитал. Тъкмо при неговото управление строежът на линията Цариброд — Вакарел е поверен на българско акционерно дружество, а линията Русе — Варна е откупена от английската компания, която дотогава я контролира. С това се ликвидира чуждата собственост на българска територия.

Петко Каравелов (за разлика от Драган Цанков) се отличава с перспективното си мислене, никога не търси временни решения и винаги се концентрира върху стратегическите последици от дадено държавническо решение. Това осигурява на делата му дълъг живот и безспорна полза за развитието на икономиката и обществото.

По основния външнополитически проблем на България — националното обединение, Каравелов отделя специално внимание на трите най-важни фактора: силата на свободното Княжество България, Българската екзархия и вътрешното движение в поробените райони. Той поставя на първо място мощта на княжеството и обръща сериозно внимание на изграждането на армията, тъй като добре разбира, че за да постигне националното си обединение, България рано или късно ще трябва да воюва. Направеното от него в тази насока е от голямо значение за българската войска и за бъдещата ѝ роля за осъществяване на националните идеали.

Приносът на Петко Каравелов за дипломатическото признаване и запазването на Съединението е не по-малък. Той и неговото правителство нямат лична заслуга за провъзгласяването на самото Съединение, тъй като Каравелов е по природа чужд на рискованите и според него преждевременни акции. Но когато то става свършен факт, той като министър-председател не се поколебава да застане твърдо в негова защита. Цялото поведение на Каравеловия кабинет съдейства твърде много за запазването на този важен акт.

На първо място неговото правителство взема всички мерки да съхрани реда и спокойствието в новоприсъединената Източна Румелия. То признава сюзеренитета^[37] на Османската империя, а великите сили са успокоени за своите интереси. Най-важната му акция по това време е, че пресича опитите за провеждане на паралелна съединистка акция в Македония, което би погребало самото Съединение, а може би и цяла България. На първото общо за Северна и Южна България Народно събрание Петко Каравелов произнася знаменателните думи: *Намират се някои приятели да ни обвиняват в отстъпчивост. Казват, в небето лети орелът. Гонете вие орела, господо, аз държа кокошката в ръце. Съединението взехме, господо! И мога да кажа, че благодарение на тия отстъпки днес тук заседаваме. Или ако не правехме такива отстъпки, може би щяхме да изложим народния идеал... Аз едно зная: яйцето изядохме ние, а черупката остана на другите.*

Какво ли би било, ако в 1912 г., преди Чаталджа, или в 1913 г., преди 16 юни, България имаше един Петко Каравелов? Дали щяхме „да изложим народния идеал“ заради „черупката“, когато имахме в ръцете си „яйцето“?

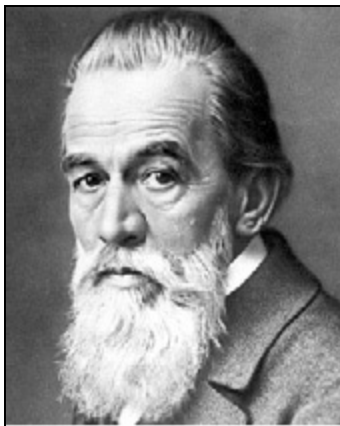
В продължение на 20 години Петко Каравелов неуморно работи за изграждането на администрацията на нова България, за нейния икономически просперитет и достойното ѝ място в европейското семейство. Тъкмо държавник като него е изключително необходим в трудните години на създаването и утвърждаването на свободна България. До края на живота си той остава убеден привърженик на еволюционното развитие, отричайки революционните методи и политическия авантюризъм. Често, но не винаги справедливо противопоставян на Стефан Стамболов, Петко Каравелов носи идейните основи на българската европеизация и

има огромни заслуги за изграждането на нова България. Разбира се, Стамболов е порешителен, склонен да застане начело и да поема рискове и това му отрежда по-предно място в столицата.

Петко Каравелов умира на 24 януари 1903 г. Английският общественик Макдоналд, присъствал на погребението му, отбелязва: *От освобождението на страната българите не са били толкова покъртени от смъртта на някой техен мъж, както от оная на Каравелов. Той си остана непоколебим в своя принцип, че правителството съществува заради народа.*

34. ДИМИТЪР БЛАГОЕВ

1856–1924

Вие няма да произведете социална революция в земя като България, но без друго ще изкилите^[38] умовете на младежта, както вас други изкилиха...

Иван Вазов, „Нова земя“

Димитър Благоев Николов е сред най-значителните фигури в развитието на българското социалдемократическо движение и създател на първата социалистическа организация в България. Както повечето, родени в чужди на българските условия, теории и движения, и социализмът е изкуствено внедрен в тогавашния ни политически живот. Ако не бе Благоев, заслугата за това сигурно щеше да се падне на някой друг. За историята и за класацията ни обаче той остава с отговорността да бъде основоположник на организираното социалистическо движение в България.

В живота си Димитър Благоев се изявява не само като политик и организатор, но и като икономист, философ, педагог и журналист. В своята най-дълбока същност обаче, което поставя и цялостния акцент на неговата личност и мотивира присъствието му в столицата, той си остава идеолог и политик. В нашата история Благоев влиза като основател на една обществено-политическа организация, която след различни (при това невинаги одобрявани от самия него) трансформации и мутации играе важна, а в някои отношения и съдбоносна роля в развитието на България.

Димитър Благоев е роден в село Загоричане, Костурско, през 1856 г. Началното си образование получава при видния учител Георги Константинов-Динката, един от дейците, работили най-активно за събуждане на българския дух в Македония. През 1870 г. Благоев заминава за Цариград, където прекарва две години в българското училище във Фенер. С покровителството на Петко Р. Славейков той постъпва през 1875 г. в IV клас на Габровската гимназия, а след Освобождението продължава образованието си в Русия (1878–1885). Там, в края на 1883 г., става организатор на първата социалдемократическа група, която от 1884 г. приема името Партия на руските социалдемократи.

Благоев отсъства от България в едно преломно време, когато буквално за няколко години бившата турска провинция стъпва на пътя на модерното развитие с всички социални,

икономически и културни последици и трансформации. Затова след завръщането си през пролетта на 1885 г. той, по собствено признание, намира „една нова, малко позната България“ и трудно се ориентира в промененото социално-икономическо и политическо положение.

По същото време той се оженва за учителката Виктория Живкова (Вела Благоева), с която се познава още от Русия и която споделя неговите идеи. Тя произхожда от видно семейство, участвало в националноосвободителните борби. Единият от братята ѝ, Георги Живков, става регент след абдикацията на княз Александър, а другият, Никола Живков, е автор на първия български химн „Шуми Марица“.

Благоев е учител в Търново, когато се среща с Никола Габровски и заедно поставят основите на организираното българско социалдемократическо движение. През 1891 г. на връх Бузлуджа група съратници създава Българската социалдемократическа партия (БСДП). Оттам нататък Благоев е един от най-активните и предани дейци на българския марксистически социализъм. Под негово ръководство и с негово участие се създават дългогодишните крепости на българския марксизъм — списанието „Ново време“ (1897–1923) и „Работнически вестник“ (1897–1938). Книгата му „Що е социализъм и има ли той почва у нас“ (1891) е първият зрял български марксистически труд, изиграл важна роля за идеологическото и организационното консолидиране на революционния марксизъм в България.

Бузлуджанският конгрес

Художници Кирил Буюклийски и Петър Петров

Трябва да признаем, че въпреки някои идейни лутания Димитър Благоев **никога не попада в разрушителните крайности на болшевиизма**, както в своите възгледи за обществото, така и със схващанията си за ролята на държавата. Времето от 1885-а до началото на 90-те години е най-сложният и труден период в неговото идейно развитие, когато книжният му марксизъм се сблъсква с реалните политически и социални условия в България и естествено претърпява съществени корекции.

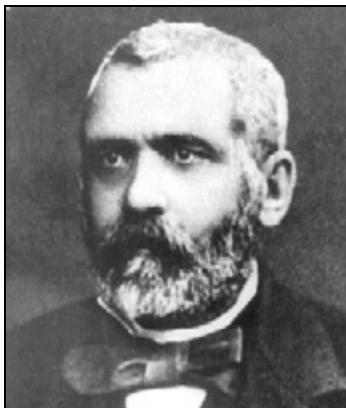
Място в стотицата му осигурява неговата заслуга като организатор и дългогодишен ръководител на партия, на която е съдено да изиграе съдбоносна роля в развитието на България през първата и особено през втората половина на ХХ век. Но трябва да подчертаем, че Димитър Благоев никога не приема, не пропагандира и не застава зад позициите на т. нар. болшевики ленинци с крайностите на класовата борба, диктатурата на пролетариата и разрушението. Създадената от него партия започва да живее свой собствен живот от началото на второто десетилетие на ХХ век, когато и сам Благоев отказва да разбере и оглави

линията, дирижирана от Москва и Коминтерна и олицетворявана от Георги Димитров.

Не бива да се пренебрегва и това, че в края на живота си той ясно осъзнава пагубния път, по който тръгва партията му. Последните си години Благоев прекарва фактически в изолация. Влиянието му обаче, тъй или иначе, достига до наши дни, защото и днес представителите на Българската социалистическа партия (бивша Българска комунистическа партия) броят столетието на своята организация от създадената през 1891 г. от него БСП.

35. ДРАГАН ЦАНКОВ

1828–1911

Ако може да му се забележи някой недостатък, някоя вина, то е, че неговата стремителност за народните интереси, за българщината, е преминала в границите на фанатичеството.

Пандели Кисимов^[39]

Не е лесно в ограничените рамки на тази историческа класация да отразим цялото противоречиво многообразие в дългата политическа и обществена кариера на човека, когото потомството с основание ще нарече „политик на две епохи“. Сложна и разнопосочна личност, той понякога променя убежденията си, често принципите и методите си, но никога основната цел — да служи на България.

Драган Киряков Цанков е роден на 23 октомври 1828 г. в Свищов в семейството на търговец и чорбаджия. Начално образование получава в родния си град при Христати Павлович и Емануил Васкидович, а по-късно завършва и прочутото Габровско училище. От 1845 г. продължава образованието си в Одеската семинария и в гимназия в Киев. През 50-те години на века учи във френския лицей в Бебек (Цариград), където през 1855 г. тайно приема католицизма.

Участието на Драган Цанков в „Тайното общество“ на Георги Раковски е единственият му допир до нещо революционно преди Освобождението. Това не е случайно, тъй като той е убеден привърженик на идеята, че главна задача на българите е националното обособяване в борбата против гръцката духовна зависимост. По въпроса за политическото освобождение е на мнение, че то е възможно само в резултат на успешна война между някоя европейска сила и Османската империя.

Особено значение за българската история има униатският^[40] флирт на Драган Цанков. През епохата на Възраждането проблемите, свързани с религията, нямат само духовен характер, а носят и сериозно политическо съдържание. Постигането на самостоятелна българска църква се оценява като средство за признаване на съществуването и границите на българската нация. Драган Цанков приема католицизма, защото смята, че църковният въпрос трябва да се реши с всички средства, дори с външнополитически. Той без съмнение си е давал сметка, че предприетите от него стъпки за свързване на българите с Римската църква

са и атака срещу овехтелия принцип за единството на православието, който след началото на XIX век повече вреди, отколкото помага. Униатството разклаща единството на българското движение за църковна независимост, но все пак съумява да изведе църковния въпрос от състоянието му на летаргия и стимулира за действие всички заинтересовани страни.

Може да потърсим мотиви за мястото на Драган Цанков в тази класация и в неговата дълга политическа кариера, и в тежкия му нрав, който може би много точно възплъщава някои от чертите на българския национален характер — инат, опортюнизъм, нахалство, но и честност. Както отбелязват някои автори, *почти всяка проява на Драган Цанков на българската политическа сцена е на ръба на скандала.*

В средата на века (1855) той създава т. нар. Община на българската книжнина, която издава списанието „Български книжици“, изиграло огромна роля за културното издигане на народа, за укрепване на националното самосъзнание и за формирането на новобългарската интелигенция. Издава вестник „България“ (1858–1863). През август 1876 г. Драган Цанков участва в написването на т. нар. „Мемоар“ до Великите сили, който поставя българския въпрос на вниманието на европейската дипломация. Цялата му разнообразна дейност преди Освобождението — от яростните спорове по църковния въпрос, през редакторството и политическите комбинации, е подчинена на водещия мотив в неговия живот — духовно и политическо освобождение на българите.

След Освобождението Драган Цанков е сред активните строители на нова България, депутат и привърженик на либералното направление в политическия живот. Заедно с Петко Каравелов и Петко Р. Славейков е един от лидерите на либералите в Учредителното събрание и сред основните радетели за приемането на демократична конституция: *Нашата конституция... не само може, но и трябва да стане разгащена, сиреч таквази, по която да може да живее политически целият народ, а не само няколко души от народа, сиреч само държавния глава.* Тази идея е дълбоко погрешна и резултатите от нея белязват цялата история на нова България.

Драган Цанков е министър-председател през 1880 и 1883–1884 г., и автор на съмнителната максима „Без Русия не можем“, на която остава верен до края на живота си като идеолог на крайното русофилство — но и тук проявява характерната си непоследователност. Той е автор и на злополучния „Махзар“^[41] за окупация на България от Турция в 1887 г., който срива авторитета му.

В началото на новия век Драган Цанков е председател на XII обикновено народно събрание (1902) и един от големите радетели на конституционализма (според него трите национални идеала са *вярата, славянството начело с Русия и конституцията*). В цялата си обществена дейност той се проявява като политик практик, деец на конкретната ситуация. Неговите приноси не могат да бъдат посочени конкретно, но следата, оставена в българския обществен живот, е видима. Това ни дава основание да наречем този строител на нова България след неговите съвременници и съратници Петко Славейков и Петко Каравелов, които имат по-трайна диря и въздействие върху историческото развитие на народа ни.

36. КИМОН ГЕОРГИЕВ

1882–1969

Предан борец за спасителното дело на Отечествения фронт, за тържеството на социализма у нас, той си спечели името на убеден патриот, виден политически, държавен и обществен деец, радетел на българо-съветската дружба.

Тодор Живков за К. Георгиев

Кимон Георгиев е оригинално и сложно явление в българския политически живот, което все още чака своето истинско обяснение. А има какво да се разбере, осмисли и оцени около неговото въздействие върху хода, който българската история взема в три важни момента: 1923, 1934 и 1944 г. То ни дава право да включим този своеобразен **човек-преврат** в нашата класация, оставайки с неясното съмнение, че поради недостъпността на някои данни сме подценили неговото истинско място.

Кимон Георгиев Стоянов е роден в Пазарджик на 11 август 1882 г. Завършва военното училище и като офицер от българската войска участва и в трите войни от началото на века като ротен и дружинен командир. През 1916 г. е тежко ранен и загубва едното си око.

След уволняването си от армията Кимон Георгиев става един от водачите на Военния съюз — организация, поставила си за цел да спре разрухата в следвоенното българско общество и да оглави борбата за възстановяване на националните идеали. Като член на централното ръководство на съюза той е сред организаторите и извършителите на военния преврат от 9 юни 1923 г., който има съдбоносно отражение върху целия по-късен ход на българската история. След 9 юни 1923 г. и особено след организираното от комунистите Септемврийско въстание в българското общество бе отворена дълбоката и кървава пропаст на разделението (задълбочена на 9 септември 1944 г. — там отново централна фигура е Кимон Георгиев), която и днес се усеща в нашето общество. Резултатите от Деветоюнския преврат и последвалото го въстание са известни — насилие и подкопано доверие между държавните институции и голяма част от населението. Въпросът за пряката отговорност за смъртта на земеделския лидер Александър Стамболийски все още не е решен напълно от

българската историческа наука, но съществуват мнения, които посочват Военния съюз и лично Кимон Георгиев като едни от основните виновници за гибелта на сваления министър-председател.

През 1928 г. Кимон Георгиев е сред основателите на политическия кръг „Звено“ — надпартийна и елитарна организация с еkleктична идеология, с елементи на атимонархизъм, тоталитаризъм, антипарламентаризъм и антидемократизъм. Именно при доминиращата роля на Кимон Георгиев и „Звено“ се извършва превратът от 19 май 1934 г., който слага край на парламентаризма и нормалното конституционно развитие на България. Конституцията фактически е суспендирана, а политическите партии са разтурени. Проведените реформи носят определено фашистки привкус.

Дейците на преврата и самият Кимон Георгиев са силно повлияни от общата авторитарна тенденция в Европа по това време и смятат, че България се нуждае от нова политическа система, при която „изживелите времето си“ партии трябва да слязат от сцената. Според него всички реформи, необходими на обществото, трябва да се извършват отгоре, чрез една усъвършенствана бюрократична структура, изградена от дисциплинирани безпартийни служители. С удара, който нанасят върху нормалния парламентарен процес и политическите партии, Кимон Георгиев и неговите звенари се превръщат в едни от най-влиятелните и зловещи фигури в политическия живот на България от 20-те до 40-те години на XX век. Друг е въпросът за политическата мотивация, която тласка дейците на „Звено“ по този път. През 1935 г. близкият съратник на Кимон Георгиев, полковник Дамян Велчев, отбелязва: *Когато един ден историкът ще преценява тази епоха на участие на войската в политическия живот на страната, той в никакъв случай не ще оправдае това участие, ако то е било импулсирано само от дребни съображения, от малки сметки, без да има замахите на едно велико дело, поставило си за задача обединението на целия народ.*

През 1943 г. Кимон Георгиев става един от основните членове на нелегалния Национален комитет на Отечествения фронт (ОФ). В неговия дом се провеждат някои от тайните срещи, въпреки че дейността на ОФ поради различията във възгледите на членовете на Националния комитет е в голямата си част чисто символична. През лятото на 1944 г. Кимон Георгиев отново дава съгласието си пред представителите на ЦК на БРП (комунисти) Стоян Караджов и Илия Бояджиев да оглави временното правителство на ОФ, ако такова се образува, да мине в нелегалност и да се отправи за „освободената“ територия, **където и да се намира тя**. Сталиновата стратегия, целяща окупирането на България, предполага в София да бъде извършен преврат в момента, когато първите съветски части пресекат българската граница. През нощта на 2 септември Политбюро на БРП (комунисти) пристъпва към подготвянето на преврата, който е трябвало да бъде предшестван от дестабилизиращи и без това слабото правителство стачки. Самият преврат в столицата е извършен от привлечените в орбитата на Отечествения фронт офицери-звенари, в което отново се чувства вещата ръка на опитния превратаджия Кимон Георгиев. Този път обаче (в сравнение с 1923 и 1934 г.) ударът, организиран от Кимон Георгиев, е грандиозен. Заменя се не просто една власт с друга, променя се цялата политическа система на България.

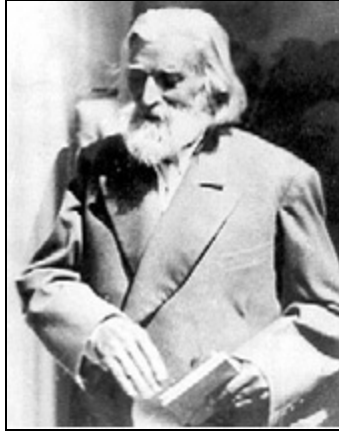
По предложение на ЦК на БРП Кимон Георгиев е издигнат за министър-председател и в 6,25 ч. сутринта на 9 септември 1944 г. информира по радиото българския народ за станалата, както се оказва, голяма промяна. Когато сваленият министър-председател Константин Муравиев чува по радиото познатия глас, единственият му коментар е: *Пак този Кимон!* Три дни по-късно в София навлизат колоните на Червената армия, които ще останат

в страната три години. Кимон Георгиев е министър-председател на първото и второто отечественофронтовско правителство и подпомага и трасира пътя на комунистите до властта. След това е министър на външните работи в кабинета на Георги Димитров.

Кимон Георгиев живее дълго, цели 87 години. При т. нар. народна власт той получава пет ордена „Георги Димитров“ и става два пъти Герой на социалистическия труд, без нито за момент да бъде повдигната завесата на тайнствеността, обграждаща истинския лик на „човека-преврат“. Тоталитарист без идеология, амбициозен и безскрупулен политик, честен патриот, осъзнал своя дълг пред Отечеството — всички тези определения са използвани за характеризиране на неговата сложна личност. Днес той все още е загадка, при все че следите от делото му са с нас, осезаеми и реални.

37. ПЕТЪР ДЪНОВ

1864–1944

Един ден българите ще разберат, че аз съм им бил голям приятел. Но когато си замина, не искам никакви паметници и ако ми направят, ще ги разруша.

Петър Дънов

Не са чак толкова много българите, поставили началото на ново религиозно учение или духовна школа, която и днес продължава да има последователи и чиито постановки и дълбок философски смисъл все още чакат своята реална преценка и място в нашия духовен живот. Сред тях, наред с имената на св. Климент Охридски и легендарния поп Богомил, безспорно стои и името на Петър Константинов Дънов.

Петър Дънов (с духовно име Беинса Дуно) е роден на 11 юли 1864 г. в Николаевка (Хатърча), българско село, разположено на границата между Лудогорието и Добруджанското плато. Завършва класното училище във Варна и Американското научно богословско училище в Свищов. През август 1888 г. заминава за Америка и живее там до 1895 г. Първоначално се установява в Медисън, Ню Джърси, където се записва в предварителен семинар по теология, а през 1891 г. се прехвърля в Бостън като редовен студент по теология. Дипломира се през 1893 г., а през 1894 г. получава и сертификат, който му дава право да практикува медицина.

Изглежда в този период той постъпва в Ордена на розенкройцерите, който не бива да се схваща като някаква екзотична секта, а по-скоро като движение, насочено към обновяване на християнската религия чрез връщане към живата сила на вечните християнски истини, затъмнени от догматичните наслоения. Престоят в Америка е ключов за оформянето на младия Дънов. Именно там настъпва моментът, в който цялото придобито знание се превръща в една жива култура и се ражда онзи дух, наречен по-късно Беинса Дуно.

Още в 1896 г. той издава на български своята докторска дисертация „Наука и възпитание“, чрез която успява да въведе голяма част от последователите си в идеята за търсене на скрития смисъл в Свещените писания. Смята се, че през 1897 г. е получил знак за това, че е „посветен“ — т. нар. от него Ден на изпълнение на обещанието Господне. Във всеки случай точно през тази година той издава „Хио Ели Мели Месаил“ (Духът Божи говори).

По-късно под перото на Петър Дънов излизат „Заветът на цветните лъчи“ и „Седем

разговора“. В 1900 г. започва своите прочути „беседи“, които в продължение на десетилетия разпространяват неговата мисъл сред широк кръг последователи. Според пресмятанията Дънов е изнесъл около 7000 беседи. Повече от половин столетие той работи сред своите последователи, затова делото му трудно може да се обхване напълно. Цялото огромно наследство на този забележителен българин би могло да се сведе до три основни начала: **Любов, която носи изобилния и пълен Живот; Мъдрост, която носи пълното знание и Светлина; Истина, която дава пълната и безгранична Свобода.**

Огромен интерес представляват разсъжденията на Петър Дънов за същината и перспективите на съвременното познание: *Сянката е следствие на светлината. Да отричаш Великото, значи да отричаш причината, а да приемеш следствието — сянката. Сегашната човешка наука е наука на последствията, наука на сянката. Има светлина без сенки, но не съществува сянка без светлина.*

Учението на Бялото братство, както се наричат последователите му в България, не е нито църква, нито секта. То повече наподобява школа, която освен своята философска страна има и практическа насоченост. Бялото братство възприема Космоса като огромен организъм, в който свръхголемите и свръхмалките частици на веществото се направляват от едно мирово съзнание, наречено Творчески Универсален Дух. Дънов е сред първите, които заговарят за Новата епоха (ерата Водолей) и може да бъде възприет като един от предтечите на типичното за западното постиндустриално общество интелектуално и социално течение, наречено Ню Ейдж — обобщено като „движение за придаване свещен смисъл на живота“.

Учението и окултната школа, основана и ръководена от Петър Дънов, се развиват в един 22-годишен период (1922–1944), наситен с изключително драматични събития. За връзките на някои от последователите на Дънов с висшите политически сфери е писано много, но истината все още не е напълно разкрита. По време на следствието и т. нар. Народен съд обвинителите се стремят на всяка цена да открият и разобличат личността, играла ролята на Распутин в обкръжението на Борис III. Споменава се името на дъновиста Любомир Лулчев, но както се оказва, сведенията за неговото (и на дъновизма) влияние върху царя са силно преувеличени. Сам Лулчев дава точна информация за срещите си с Борис III: 30 пъти в 1938 г.; 31 през 1939 г.; 16 през 1940 г.; 22 през 1941 г.; 13 през 1942 г. и 9 пъти през 1943 г. На неколкото предложения на Лулчев за среща между учителя Дънов и царя Борис III лаконично отговаря: *Ти ми стигаш*. При това трябва да се подчертае, че Лулчев поне формално напуска движението в момента, в който става неофициален съветник на цар Борис III.

В крайна сметка тези връзки, а и общият климат на идеологическа нетърпимост към всеки инакомислещ, наложен след 9 септември 1944 г., довеждат до ликвидирането на дъновистката школа. Петър Дънов престава да изнася беседи през зимата на 1944 г. и угасва на 27 декември с думите *Свърши се една малка работа*. Около смъртта на Петър Дънов съществуват някои неясни моменти — дали е самоубийство, убийство или естествена смърт. Във всеки случай, неговият гроб и днес може да бъде видян в „Градината на изгрева“ (в днешния кв. „Изгрев“), където около пентаграмата на надгробната плоча се чете надписът: *В изпълнение на волята Божия е силата на човешката душа*.

Пряко или косвено Петър Дънов участва в съдбата и живота на българския народ. Неговият позив за добродетели, разумни отношения, целесъобразен живот, здраво семейство и стремеж към знания е приет от хиляди негови последователи както в България, така и по света.

38. НАЙДЕН ГЕРОВ

1823–1900

Гордост е за нас, че имаме такъв богат език. Аз облажавам покойния Геров за тоя му колосален труд... Трудът е неоценим!

Иван Вазов

Оценката на дадена личност и поставянето ѝ на точно определено място понякога поставя трудни проблеми пред съставителите на подобни класации. И тук сред многото филолози и литератори в тази стотица трябва да се прокарат точните критерии за влияние и дълготрайност на делото им, за да очертаят релефно същината и характера на техните заслуги. Марин Дринов е преди Христо Г. Данов и Найден Геров заради приноса си в създаването на съществуващи и до днес важни културни институции. На свой ред Найден Геров изпреварва Христо Г. Данов и много други не толкова заради разностранната си просветителска дейност, колкото заради безценното съкровище, събрано в неговия „Речник на българския език“. Ползата и последиците от делото му са доловими и днес, а **речникът му ще остане завинаги един от най-големите книжовни паметници на българското езиково наследство.**

Найден Геров Добревич е роден на 23 февруари 1823 г. в Копривщица и е осмото дете на даскал хаджи Геро Добревич Мушек. Продължава образованието си в Одеса като студент в Ришельовския лицей. Там през 1845 г. написва и отпечатва поемата „Стоян и Рада“, с която **става основоположник на новата българска поезия.** И по стил, и по език поемата на Геров първа отваря вратите на ново течение в българската литература, което стои върху почвата на народното творчество и слага началото на онази поезия, продължена от „Изворът на Белоногата“ на Славейков, „Хайдути“ на Ботев и „Грамада“ на Вазов. Поемата „Стоян и Рада“ е истински исторически паметник на българското литературно възрождане.

През 1849 г. Найден Геров отпечатва в Белград първия български учебник по физика и поставя началото на българската физична терминология. От него и до днес са останали в употреба **основните термини: движение, равновесие, съпротивление, налягане,**

скачени съдове, въздухообразни тела и др. През следващата, 1850 г. става основател на Пловдивското класно училище, където урежда първите три класа в сградата на току-що построеното от Чалъковци Епархийско училище. По негов почин започва честването на 11 (24) май като патронен празник на училището, наречено на братята просветители „Св. св. Кирил и Методий“. **Този празник дължим на Найден Геров. На него дължим и налагането на старото българско име на града — Пловдив, с което той заменя гръцко-турското Филибе.**

Найден Геров заедно с д-р Стоян Чомаков е главният двигател на борбите за решаване на българския църковен въпрос. Нему, наред с Раковски, принадлежи заслугата за осуетените планове на руското правителство да пресели компактни маси българско население от Пловдивско в руските южни покрайнини. Ако това преселение се бе извършило, то би довело до драматична промяна на демографския баланс в Тракия в ущърб на българския елемент с непредвидими последици за изграждащата се българска нация.

След Освобождението Найден Геров насочва силите си към книжовния език и към издаване на пълен речник на живата българска реч. Неговите възгледи са характерни за т. нар. Пловдивска школа и за разлика от Априлов и Богоров, които защитават фонетичното начало, той е последователен привърженик на етимологичното — основано върху живия среднобългарски говор. Макар и твърде консервативна, тази школа допринася за освобождаването на нашия правопис и език от прякото църковнославянско влияние, неправилно смятано дотогава за старобългарско.

Голямото дело на Найден Геров, с което той си осигурява място в стотицата, е неговият „Речник на българския език“, събрал в себе си словото и познанието на едно историческо време. Върху 2700 страници Найден Геров събира 78 620 думи, 5975 откъса от народни песни, 4300 идиома, 15 000 пословици и народни изрази. Чрез този уникален труд и днес ние можем не само да „чуем“ народния глас, но и буквално да видим как той се развива през вековете. Сам Найден Геров посочва: *На език, който има книжнина, може да се стъкми речник по книгите, които има на него. На език, който няма книжнина, за да се изработи речник, трябва да се съберат речите му из устата на народа, който го говори.*

Спасен поради добрата си филологическа подготовка от езиковите фантазии на Раковски и Богоров, Найден Геров съумява да създаде нещо, което държи предно място сред културните ценности от втората половина на XIX век. За Найден Геров този речник е венец на половинвековния му труд, започнал с първите сполучливи поетически опити и продължен с учителска и обществена дейност. Днес речникът е ценен за нас с огромното езиково богатство, което може да бъде използвано практически, теоретически и творчески в съвременния културен и книжовен живот, в езиковото строителство и в литературата.

39. НЕОФИТ БОЗВЕЛИ 1785 — 1848

Отец Неофит, разпален родолюбец, имеещ дарба природна слова, дързосърд и решен да принесе и живота си отечества ради...

Георги Раковски

Всеки опит да надникнем по-отблизо в живота на този български възрожденец се изправя пред сериозни затруднения. Данните за него са сравнително оскъдни и, доколкото ги има, се отнасят предимно за последните години от живота му. Никога няма да узнаем дори какво светско име се крие зад монашеското Неофит, въпреки че сам той ни дава две сигурни сведения за себе си: за родното си място н Котел, и за бащината си фамилия н Петров.

Ние трябва да допълним житието му и да определим влиянието, което неговият бурен живот и дейност са оказали върху духовния свят на българина. **Значението на Неофит Бозвели, което защитава и неговото място в тази класация, е, че той пръв след Паисий заговаря, а и действа за създаване на самостоятелна българска църковна организация, за отделяне от гръцката Патриаршия и формиране на чисто българска духовна йерархия.** Той е съвременник и съратник на плеядата възрожденски духовници, отдали силите си на тази цел.

Неофит е роден в Котел, получава там начално образование и продължава в Хилендарския манастир, където се подстригва за монах около 1810 г, поради което е наречен и Хилендарски. Предполага се, че е учил и в монашеското училище в Карея^[42]. От 1812 г. приема свещенически сан, а през периода 1814–1834 г. е свещеник и учител в Свищов, където става пръв организатор на светското образование. Събира материали за бъдещата си отечествена география, като пътува из България и разнося своите учебници. Така Неофит извършва широка просветителска дейност, която укрепва българския дух. От 1839 г. се установява в Цариград и там отдава силите си на започващите църковни борби на българите. Заедно с Иларион Макариополски поставя основите на организираното национално движение за църковна самостоятелност. Там се сближава с Георги Раковски и бъдещият революционер е възхитен от неговата всеотдайност.

На два пъти (1844, 1845) Неофит подава меморандуми до турското правителство, в които очертава програмата на движението за духовна и културна самостоятелност. За

ограниченото време на двукратния си престой в Цариград **Неофит успява да събуди и активизира българската цариградска колония**, като насочва дейността ѝ към постигането на църковно-национална независимост.

Неофит Хилендарски въплъщава най-рано и най-пълно идеала на Паисий за една волева натура, която да поведе българите към решаване на църковния въпрос. От появата на „История славяноболгарска“ през 1762 г. до 1839 г., когато започва дейността на Неофит Хилендарски за създаване на общонародна организация в Цариград (която да иска български йерарси и защита на българските права в гражданско и църковно отношение), няма друг по-важен факт в историята на Българското възраждане. Неофит Хилендарски има заслугата да бъде един от най-големите дейци на народностната идея и българската духовна еманципация. Едва след него, а и под негово пряко ръководство съзряват всички по-късни дейци на този фронт: Иларион Макариополски, д-р Ст. Чомаков, Гаврил Кръстевич и Петко Славейков. Неофит Бозвели полага основите на организирано национално движение: формулира програмата му, изгражда неговия ръководен център и определя тактиката на борбата и начините за поставяне на този „малък восточний въпрос“ пред властите. В мащабите на нашето национално движение през XIX век дейността на Неофит е сравнима с извършеното по-късно от Васил Левски.

През юли 1845 г. Неофит Хилендарски написва обстоен доклад до Високата порта, в който предлага седем точки за решаване на българския църковен въпрос. По същество това са искания за висша народна йерархия, която да извършва богослужението на български език; за участие на българските духовници в Синода на Патриаршията; за избор на българските архиереи направо от народа и за четирима всенародни български пълномощници (векили), които да представят гражданските и църковните права на българите пред официалната власт. Тези седем точки маркират искането за българска национална автономия в рамките на империята и са решително скъсване с обезличаващата идентификация на българите като част от т. нар. рум милет. По настояване на гръцкия патриарх и с решителното съдействие на руския посланик в Цариград Титов (обезпокоен за единството на православието и влиянието на Русия) Неофит Хилендарски и Иларион Макариополски са арестувани и заточени на Света гора, където Неофит умира на 4 юни 1848 г.

Ако трябва да очертаем независимата национална линия в българското освободително движение във всички негови етапи и прояви през целия период на Възраждането, без колебание бихме посочили нейните основни стълбове — Паисий, Неофит Бозвели, Раковски и Левски.

Най-значителната книжовна творба на Неофит Хилендарски е „Мати Болгария“, излязла цели 30 години след смъртта му — през 1874 г. Но неговата литературна дейност, която протича в условията на съзряването на новата книжнина и създаването на светското училище, оказва силно влияние върху развитието на новото българско училище и върху формирането на съвременния български книжовен език.

40. ГЕОРГИ БЕНКОВСКИ

1841/44 — 1876

Историята рядко дава пример за такава самонадеяност, която приближава до лудост. Българският национален дух никога не се е вдигал до такава висота и надали ще се вдигне друг път.

Иван Вазов

Гаврил Груев Хлътев (Георги Бенковски) влиза в нашата класация на сравнително предно място поради необикновенния отзвук, който организираното от него въстание в IV революционен окръг има по света и за каузата на българското национално освобождение. Бенковски може да бъде критикуван за прибързаната му и необмислена подготовка, но неговата роля и размерът на последиците са неоспорими. Това го нарежда до дейци на европейските националноосвободителни движения от ранга на Бем, Гьоргей и Петьофи^[43], един от редките случаи, в които пресметливостта на българина отстъпва пред силата на идеала и порива. Тук отдаваме заслуженото на героичния импулс, съзнателно поетия риск и волята за саможертва, които не са толкова често срещани в нашата история.

Георги Бенковски има нещастieto, или по-скоро щастieto, да е сред малцината дейци на Априлското въстание, които нямат официална, подробна, натруфена или дори измислена биография. Негов единствен сериозен биограф си остава Захарий Стоянов, който е сред най-близките му съратници и може би заради това образът на Бенковски е толкова разбираем и земен. Гаврил Хлътев е от Копривщица. Точната година на раждането му не е известна. След смъртта на баща си напуска училище и става чирак, а после отива на гурбет в Мала Азия.

Хвърковатата чета на Бенковски, Художник Петър Морозов

В своите „Записки по българските въстания“ Захарий Стоянов не се стеснява да спомене под линия, че преди да се захване с народното дело, бъдещият героичен апостол и войвода *е продавал по букурещките улици дребни работи за по един-два бана*^[44]. *Той можел твърде слабо да прочита и да писва, но отпосле между емигрантите, поотракал се.*

Дебютът на Бенковски като революционер терорист по време на Старозагорското въстание също е белязан с неуспех. Както ни съобщава Захарий Стоянов, планираното подпалване на турската столица, което е трябвало да подсили впечатлението от въстанието, е било поверено тъкмо на Гаврил Хлътев като ръководител на група от трийсетина съзаклятници. Това начинание, както и цялото Старозагорско въстание, претърпява провал.

Именно тогава в Цариград Гаврил Хлътев използва паспорта на поляка Георги Бенковски и остава с това име в историята.

И все пак точно на този човек е съдено да организира и оглави една от най-епичните страници в борбата на българите за национално освобождение — въстанието в IV революционен окръг през април 1876 г. На тази величава и трагична народна епопея са посветени много изследвания, но малцина са се запитвали, а и малцина могат да отговорят — доколко Бенковски (като главен ръководител) е бил убеден във възможностите за успех и в каква степен е бил предварително наясно със задаващата се трагедия и нейния общоевропейски отзвук. Единствения намек за това ни дава отново Захарий Стоянов. Той ни съобщава, че при вида на горящите Лисец и Панагюрище Бенковски посочил с пръст и казал: *Моята цел е постигната вече! В сърцето на тирана аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравей...*

Гюргевският революционен комитет определя Бенковски за помощник на Панайот Волов — апостол на IV революционен окръг. В началото на 1876 г. двамата преминават Дунав и отиват в Панагюрище. Бенковски се оказва по-добър организатор от Волов и практически оглавява подготовката за въстанието. Той ръководи събранието на Оборище, смятано и до днес за първия български парламент, участва в изготвянето на плана за бунта. Когато на 20 април (по нов стил 2 май) 1876 г. получава Кървавото писмо от Каблешков, че в Копривщица са въстнали, обявява бунта в Панагюрище. В IV кръг той се оказва най-добре подготвен. Бенковски формира конен отряд — Хвърковатата чета, с която обикаля, организира и насърчава въстаниците.

Бенковски импулсивно проявява изключително разбиране на българската народопсихология. Той заповядва на селяните да изколят пъдарите турци. Когато Захарий Стоянов му възразява, че това е безсмислено кръвопролитие, Бенковски казва: *Аз съм уверен,*

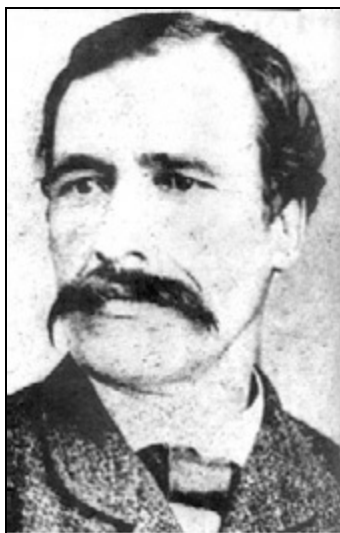
че при най-малката несполука от наша страна, тия... ще захвърлят пушката и изново ще преклонят глава пред ятагана на тирана, а особено селските ни бунтовници. Друга е работата, когато се намърси селото им с няколко трупове. Като виновати, тия ще бъдат по-ревностни от тебе и от мене.

Степента на жертвата, която той изисква от другите и не спестява на себе си, направи българския въпрос централен за европейската дипломация и осигури моралното основание за освободителната Руско-турска война от 1877–1878 г. България може би щеше да бъде освободена и без Бенковски, без жертвите на април 1876 г., без Батак или Перушица. Може би! Но нека не съдим историята с мъдростта на живелия по-късно. Предаден от българина дядо Вълчо, Бенковски загива след разгрома на Априлското въстание при засада на река Костиня в Тетевенския балкан.

Ние знаем твърде малко извън онова, което Захарий Стоянов ни е оставил за Георги Бенковски. Показателно е, че повече от сто години историците не могат да доловят и предадат точните черти *на този неуспял абаджия, анадолски скитник, на този син на набожни родители, който се тръшка безцеремонно по владишките тронове, на този генерал без армия и воин без пагони, на този силен мъж, който не се трогва пред пожарите на Тракия, които изгарят родния му дом.* Защото младите народи, както и младите хора, са поети, а е много трудно след написаното от Захарий Стоянов за него да се опитваме да канонизираме образа на Бенковски. Никак няма да е лесно да разберем социалните мотиви на неговите действия и идеологията на понякога безразсъдните му политически постъпки. Може би така е по-добре, поне ще имаме един истински, нефалшифициран и поради това двойно по-влиятелен и възпламеняващ Бенковски. За българите той е придобил онзи емоционален полулегендарен ореол, който в значителна степен засенчва угнетителното чувство за безпомощност и покорство, така плътно населило нашата историческа памет.

41. ГЕОРГИ РАКОВСКИ

1821–1867

Този мъж... у когото ще виждаме винаги свързани в неделимо единство „мисъл и желязо, лира и тръба“... е една от големите слави на българския народ и ще пребъде в съзнанието на поколенията преди всичко като човек на вярата, на горещата и непоколебима национална вяра.

Акад. Михаил Арнаудов

Има хора, които са белязани от странната съдба каквото и да захванат, никога да не могат да видят плодовете на своето дело. Такъв е Георги Раковски, който си отива от живота, без да види плодовете на онова, за което отдава силите си. Но съумява да сложи своя отпечатък върху цяло поколение борци за национално освобождение, да стане техен учител и идеал, а с това и **един от най-заслужилите хора за създаването на нова и свободна България.**

Георги Стойков Раковски (Съби Стойков Попович) е роден през 1821 г. в Котел в семейството на търговеца Стойко Попович. Баща му произхожда от сливенското село Раково, откъдето идва и името Раковски, което синът възприема като фамилно. Майка му Руса е сестра на Георги Мамарчев — борец за национално освобождение. В чест на вуйчо си Раковски сам се преименува Георги. Образованието си получава в Карлово и в гръцкото училище на Куручешме в Цариград (1837–1840). Там установява тесни връзки с българската колония и с Неофит Бозвели. През 1842 г. той е един от ръководителите на Браилските бунтове — опит на българската революционна емиграция да предизвика въстание, като потегли от Влашко. Заради това Раковски е осъден на смърт, но тъй като имал гръцки паспорт, е предаден на гръцките власти. Раковски успява да избяга в Марсилия и след година и половина във Франция се връща в Котел. Там го арестуват като бунтовник, отведен е в Цариград и е осъден. След като излиза от затвора, в периода 1848–1853 г., опитва с пълен неуспех търговия и адвокатство в Цариград. По време на Кримската война постъпва като преводач в Главната квартира на турската войска, но целта му е да събира сведения в полза на руската армия. Разкрит, той събира чета от 12 души, с която действа в района на Източна

Стара планина, и през декември 1855 г. тайно се прехвърля във Влашко, напускайки завинаги пределите на империята. И никога не се завръща в България.

Близо три десетилетия Раковски участва най-активно в борбите за извоюване на църковна и политическа свобода на българите. Дейността му засяга почти всички области на тогавашния общественно-политически живот: революционер, писател и поет, дипломат, учен, журналист и просветен деец.

Основната заслуга на Георги Раковски е, че поставя българското освободително движение на организирана основа, обединява емиграцията във Влашко и обосновава идеологията и тактиката на четническото движение. Той създава Българската легия (Първата съществува от 1861 до 1862 г. в Белград), в която се подготвят много дейци на националната ни революция. Участници в легията са Васил Левски, Стефан Караджа, Ильо войвода, Васил Друмев и редица други. В този момент Раковски има негласния статут на български представител пред европейската дипломация, особено след като руският консул в Белград води с него разговори по изглаждането на гръцко-българския църковен конфликт.

В края на 1861 г. Раковски изработва „План за освобождението на България“. В него предвижда да се формира български полк от 1200 „окървавени в бой люде“, който трябва да проникне от Сърбия в България по гребена на Стара планина и като стигне до Търново, да състави „временно правление от най-достойни и опитни люде“ и да провъзгласи българската държавна независимост. За състоянието на нашето националноосвободително движение в средата на XIX век това е истинска революция, а личността на Раковски се очертава пред неговите съвременници с мащаба на един Гарибалди. Сам той посочва: *Годината 1862 трябва да остане за българите забележителна и да се брои къту първи постъп за политически им независим живот.*

През 50-те и 60-те години на миналия век Георги С. Раковски е най-ярката фигура на българския обществен небосклон. Зрелостта и увличащият радикализъм на политическата му публицистика, родолюбието на неговите опити из нашата история, фолклор и езиковедие — цялата му разностранна дейност на границата между шестото и седмото десетилетие на XIX век дава тон за една непозната дотогава у нас обществена и политическа активност, която извършва истински преврат в мисленето. Като идеолог на националната революция Раковски до такава степен влияе върху радикализирането на българската общественно-политическа мисъл и пряко върху изграждането на общественото мнение, че сякаш самият нов период в освободителното движение придобива нещо от характера на неговата природа. В буквалния смисъл на думата Раковски формира цяло поколение, което обрича живота си на българското освобождение.

Събирайки около себе си по първите войводи, той ги напътва към съгласувани, а не изолирани действия и към един по-висок политически идеал. В записките си „Моето пътуване по Стара планина“ Панайот Хитов пише: *Покойният Раковски ни написа един малък закон и ни научи как да работим, за да имаме по-добър успех.* Няколко години по-късно Христо Ботев във в. „Знаме“ (1875) също отбелязва: *Заслугата на Раковски се състои в това, че той обобщи и разпространи тази идея и из числото на нашите хайдути създаде ни няколко души народни предводители и пламенни борци за свобода.* Панайот Хитов, Стефан Караджа, Хаджи Димитър и Филип Тотю идват до съзнанието за истинската стойност на своите хайдушки походи едва след разговорите си с Раковски.

Голяма е заслугата на Раковски за запазване на народностната ни цялост и сила от едно малко известно, но твърде опасно споразумение между Русия и Османската империя за

преселването на големи маси българско население и заменянето му с кримски татари. На борбата срещу тази опасност Раковски посвещава анонимната брошура „Преселение в Русия“ (май, 1861), в която разобличава бездушните комбинации на руското правителство и на практика спасява много българи от един самоубийствен акт.

Сред фолклорните опити на Раковски се откроява неговият „Показалец“, който и до днес не е загубил значението си като програма за фолклорни и етнографски проучвания.

Сред по-малко известните, но въздействащи дела на Раковски е, че **първ въвежда в употреба трибагрено то знаме**. Той го развява за първи път в Белград като водач на Българската легия. Подрездането на цветовете в трибагреника в днешния му вид прави през 1876 г. в Браила ямболчанинът Иван Параскевов, а член 23-ти от Търновската конституция окончателно постановява, че: *Българското знаме е трицветно и се състои от бял, зелен и червен цвят, поставени хоризонтално*.

Георги С. Раковски умира в Букурещ от туберкулоза на 46 години. Костите му са пренесени в родината едва през 1885 г.

Тържествената процесия става прикритие за една афера, която хвърля сянка както над българо-румънските отношения, така и над македонското освободително движение. Група български патриоти обират един румънски богаташ от Гюргево, като между другото открадват и ценни книжа, без да знаят, че те са описани. Целта им била да осигурят средства за въоръжаването на чети и изпращането им в Македония, по онова време още под османско иго. Плячката е скрита в ковчега на Раковски, който бил с двойно дъно. След като били пренесени в България заедно с костите му, ценните книжа били прехвърлени в Австро-Унгария, където революционерите се опитали да ги осребрят във виенски банки. Служителите, предупредени за кражбата, заловили приносителите и цялата афера се разплела. За да потуши международното негодувание, българското правителство възстановило на обрания румънец откраднатата сума.

Костите на Раковски остават в софийската катедрала „Света Неделя“ до 1942 г., когато са пренесени в родния му град Котел. През 1981 г. по случай 1300-годишнината от основаването на българската държава там му е построен мавзолей. В него редом до костите му е положена неговата сабя. Така повече от един век след смъртта му завършва дългото скиталчество на поета-революционер.

Голи са без книги всички народи...

Константин-Кирил Философ

Из „Проглас към Евангелието“

Ако можеха да се изброят всички българи, израснали, образовани и възпитани с книгите, издадени от Христо Г. Данов, неговата заслуга за България би станала видна за всички. Но и така, от дистанцията на времето, взирайки се в светлата епоха на нашето Възраждане и строителството на свободна България, можем да обобщим делото му с едно изречение: **той бе човекът, дал книга в ръцете на поколения българи.** Цялостната му издателска и просветителска дейност оставя огромна следа в развитието на българското образование и култура, която се усеща и днес.

Христо Груев Данов е роден на 27 юли 1828 г. в Клисуре в семейството на абаджията Грую и Кита Данови. Учи в местното килийно училище, а по-късно в Копривщица при Найдено Геров и Йоаким Груев. През 1855 г. издава своето „Старопланинче календар за високосната 1856 година...“. През 1865 г. написва и издава 36 взаимоучителни таблици и „Буквар, или взаимоучителни таблици, препечатани за домашно употребление“, които стават основно помагало в почти всички начални училища. Основоположник е и на движението за трезвеност, макар че трябва да се признае, без особен успех.

В края на 1857 г. в съдружие с Ячо Тривчев и Нягул Бояджийски той основава в Пловдив „Дружествена книговезница“, която е първообразът на бъдещото най-знаменито българско издателство. До 1878 г. печата главно учебници в Белград, Виена и Будапеща.

Христо Г. Данов е автор на четири учебника: „Примери за краснописане“, „Кратка числителница за малки деца“, „Пространна числителница с прибавени задавки за всяко действие“, „Пространно священо битописане на църквата от вехтий и новий завет със 101 изображения“. От лятото на 1858 г. окончателно се посвещава на книгоиздателска дейност. През 1861 г. отпечатва „Кратка българска история“ от Добри Войников, „Кратко землеописание за малки деца“ (превод на Н. П. Стоянов), „Кратка логика“ от П. Михневич (превод на Й. Груев) и своя „Буквар за малки деца“.

Макар че сред издадените през 1861 г. книги предимство имат учебниците,

предназначени за по-големите ученици, на практика Данов като че ли отделя повече внимание на реформирането на първоначалното училище и снабдяването му с необходимите нови учебни помагала. Неговите 36 таблици са конкретни, написани на лесен за усвояване говорим език и съобразени с изискванията на българското езиково развитие и културния подем. Заложената в таблица № 28 „Възхвала на властването на цар Симеон“ на практика съществува ненакърнена и до днес в българската историография. Впечатлен от мащабите на издателската и просветителската дейност на книжарницата „Данов и дружина“ (от 1862 г. са съдружници с Й. Груев), мисионерът Дж. Кларк нарича Йоаким Груев *вероятно най-влиятелният учител*, а Христо Данов *един от най-интелигентните и прогресивни българи*. Ако трябва с един ред да бъдат обобщени усилията му в тези години, най-добре това би сторил неговият девиз „Чрез просвета към свобода“.

Голямата заслуга на Хр. Г. Данов е не само в издаването, но и в разпространението на неговата книжовна продукция. Освен в Пловдив той продава във Велес, Щип, Битоля, Прилеп, Солун и посещава често Скопие, Охрид, Ресен, Сер, Дойран, Кукуш, Струмица, Куманово, Неврокоп и др. Грижите, които Христо Г. Данов полага за развитието на учебното дело в Македония, са безспорни. Признателните представители на македоно-одринските българи отбелязват това през 1905 г. в приветствието си до стария книгоиздател: *Цяла Македония и Одринско са Ви дълбоко благодарни за смето на народната пробуда, която сяхте чрез Вашата книжарница във Велес..., чрез Вашето съдействие да се изпратят в родината ни учители и учителки*. До Освобождението той издава 128 книги и учебни помагала и 15 карти и атласи; 10 свещени истории, катехизиси и учебници по закон Божи, като някои претърпяват по три-четири издания. Автор на повече от половината от тях е самият той.

Централното място, което заема общонародната просвета в идейния свят на Христо Г. Данов, е пряко следствие от убеждението му, че единствено с нейна помощ може да се изгради нова българска социална култура. Според него само просветеният човек може да придобие граждански добродетели, които ще го направят пълноценен и полезен член на обществото. Огромна заслуга с големи последици за цялото по-нататъшно развитие на българското общество е инициативата му за създаването на различни културно-просветни, благотворителни и стопански дружества. Неговият алманах „Летоструй“ е извънредно влиятелен като първото българско списание за всеки дом.

До края на живота си 11 декември 1911 г., Христо Данов издава около 1000 заглавия (987 според описа на Атанас Мосагенов), а до ликвидирането на издателството през 1947 г. с неговото клеймо излизат още 2400^[45]. Това са учебници, научни съчинения, художествена литература, атласи и географски карти, портрети на всички велики българи владетели, духовници, революционери и народни будители. В годините след Съединението издателство „Хр. Г. Данов“ окончателно се утвърждава като най-голямото и влиятелно българско издателство за учебна литература, като делът ѝ в общия обем на книжовната продукция винаги е около 80 на сто.

През 1896 г. той е избран за кмет на Пловдив, на който пост остава около две и половина години (4. XI. 1896 2. VII. 1899) и има големи заслуги за модернизирането и благоустрояването на града. При неговия мандат е разработен регулационният план на Пловдив. През 1898 г. специална комисия, оглавявана от него и Й. Груев, се заема с наименуването на главните улици и площади на града, в резултат на което Пловдив придобива онзи облик, черти от който са запазени и до днес. С трайно значение за града е

предприетата по негова инициатива кампания за залесяване на трите големи пловдивски тепета Сахаттепе, Бунарджика и Небеттепе, както и залесяването в централната част около Джумаята. Неговото желание да види Пловдив съвременен и модернизирани европейски град намира израз в мащабната му програма за благоустройство и културно израстване. Трябва да минат десетилетия, за да се реализират поне част от дръзновените му планове прокарването на тунел под тепетата, постоянна връзка с Асеновград, озеленяване на пловдивските хълмове и разширяване на градската водопроводна мрежа.

Просветител и моралист, човек на книгата, но и на практическото действие, Христо Г. Данов с основание стана олицетворение на българския пиетет към книгата и науката. Както казва проф. Иван Шишманов в словото си, произнесено на 8 май 1905 г. по случай 50-годишнината от книгоиздателската му дейност: *България не е само Бай Ганьо, а често и дядо Данов.*

43. ЕВЛОГИЙ И ХРИСТО ГЕОРГИЕВИ (1819–1897) (1822–1872)

Евлогий Георгиев

Христо Георгиев

Преди двадесет години в Букурещ не съществуваше никаква българщина... Първият българин търговец, който захванал да говори, че е българин и който не се срамувал от народността си... бил покойният Христо Георгиев.

Любен Каравелов

Българският народ може смело да се похвали, че между неговите синове се намира един от най-щедрите благодетели на днешния век. Тоя великодушен пожертвувател е Евлогий Георгиев.

Из „Златна книга на българските дарители“

Евлогий Георгиев Недев и неговият брат Христо Георгиев са от онези дейци на нашето

Възраждане и на борбите за църковно и политическо освобождение, които ние понякога забравяме. Но... ако се брой за заслуга в критическия момент за отечеството под влиянието на патриотически екстаз да жертваме живота си..., не по-малка е заслугата преднамерено да се лишиш от благата на семейния живот и преднамерено да пестиш през целия си живот... само и само да скъташ някоя пара, за да помогнеш на милото си отечество. Сред малцината, които правят тази жертва, първо място безспорно заемат братята Евлогий и Христо Георгиеви. Тяхното дело, чиито плодове са все още пред очите ни, им отрежда достойно място в галерията на най-влиятелните българи на всички времена.

Евлогий Георгиев е роден на 3 октомври 1819 г. в Карлово, в семейството на търговеца Георги Недев и Евдокия Тодорова Пулиева. Останал сирак на девет години, той завършва основно образование в родния си град и в Пловдив, а от 1836 г. заменя като учител в Карлово прочутия елинист Райно Попович. След 1837 г. се преселва в Букурещ, където основава търговска фирма в съдружие с братята на майка му Никола и Христо Пулиеви.

Заел се с търговия едва 18-годишен, в сравнително кратки срокове Евлогий Георгиев успява да се утвърди като един от най-способните търговци и финансисти не само в българската колония, но и на целия Балкански полуостров — милионер, собственик на банка и първостепенен европейски финансист.

В началото на кариерата си двамата братя търгуват само с български стоки — ориз и анасон от Пловдивско, кожи, басми и гайтани от Карлово. Предприятието им се разраства и те откриват кантори в Марсилия, Лондон и други европейски градове. С печалбите Евлогий и Христо Георгиеви откриват финансова къща в Браила и полагат основите на собствен търговски флот за експорт на зърнени храни за европейските пазари.

В центъра на тази истинска търговско-финансова империя стои Евлогий Георгиев, веш финансист, който владее писмено и говоримо гръцки, румънски и френски. **Ако българската нация излъчва икономически елит, то в предните му редици несъмнено са Евлогий и Христо Георгиеви.** Те са създателите на най-голямата българска фирма през Възраждането, с която са свързани широки кръгове от нашето общество. Дейността им се превръща в пример за развитието на капитализма на Балканите. За огромния им авторитет и значение красноречиво говори фактът, че учредителите на всяка новосъздадена българска търговска къща през третата четвърт на XIX век задължително изпращат в централата на двамата братя своите предложения за съвместен бизнес, молби за кредити или търговски оферти.

Христо Георгиев е роден през 1822 г. в Карлово и от 1842 г. се преселва при брат си в Румъния, където ръководи основаното от двамата търговско съдружие. За разлика от Евлогий, който стои встрани, Христо Георгиев е тясно ангажиран с българския църковен въпрос и организирането на емиграцията. С огромно значение е и фактът, че двамата братя винаги изтъкват българския си произход и с това дават пример на гърчеещите се наши сънародници емигранти. Това е признато и оценено високо от Любен Каравелов, който дори го отбелязва на страниците на вестник „Независимост“.

Още през 1857 г. в едно свое писмо Христо Георгиев ясно формулира същината на втората фаза от борбата срещу гръцкото духовенство — не замяна на един лош гръцки владика с по-добър българин, а цялостна смяна на гръцкото духовенство с българско. Освен с грижите, които полага за финансирането на Втората българска легия, Христо Георгиев има определена заслуга и за налагането на Любен Каравелов като редактор на емигрантския вестник „Народност“.

По-късно Христо Ботев и особено Захарий Стоянов ги обвиняват, че „старите“ поставят българското националноосвободително движение в прекалено голяма зависимост от Русия. В тези обвинения има голяма доза истина. Христо Георгиев определено смята, че без намесата и съдействието на Русия не е възможна каквато и да е успешна акция на балканските народи срещу Турция. „Старите“ поставят освободителното ни движение в зависимост от целите и интересите на външни фактори и влизат в конфликт с групировка на „младите“, която търси самостоятелност в борбата. Въпреки това, както отбелязва Любен Каравелов, тези недоразумения са *между свои хора, между братя, които еднакво желаят доброто на Отечеството си.*

В средата на века двамата братя се оформят като едни от безспорните лидери на българската емиграция в Румъния. Те са сред основателите на Добродетелната дружина (1853), която разгръща мащабна дейност за развитието на българската просвета и култура и оказва значителна филантропична подкрепа на български училища, читалища, книжовни начинания и отделни стипендианти. Не е тайна, че Добродетелната дружина в Букурещ и Одеското настоятелство в Южна Русия следват плътно насоките на руската политика на Балканите и синхронизират своите акции с нея. Известни са противопоставянето и дори омразата между тези сравнително консервативно настроени българи и радикалната емиграция. Но истината е, че макар по различни пътища и с различни средства, и едните, и другите са искали освобождението на своето Отечество. А Евлогий Георгиев определено е водещата фигура на една цяла политическа и идейна традиция — патриотичния консерватизъм.

Ако политическата дейност на Евлогий Георгиев е оспорвана от българските радикали и либерали, патриотизмът му е извън всяко съмнение. Въпреки това и на него не е спестена горчивата чаша на разочарованието и завистта. На 5 април 1880 г. Второто обикновено народно събрание касира избора му като народен представител от Тетово с мотива, че притежава и руско поданство. Огорченият карловец има да каже само това: *Аз съм българин и макар да съм бил 43 години вън от България, всякога съм бил с български чувства и така и занаят ще бъда. Или да ме приеме Народното събрание за представител, или да не ме приеме, аз си оставам всякога с българско чувство. Не принадлежи на мен да кажа тука, че ако и да съм живял далеко от Отечеството си... аз съм си изпълнил длъжността като верен негов син и ако в пределите на моите сили съм направил нещо за него, това може да оцените вие.*

Въпреки касирането му още през същата година Евлогий Георгиев съдейства за изпълнението на завещанието на д-р Петър Берон да се уреди българско училище в Одрин в полза на *окаяните българи от Македония и Одрински вилает.* Така се създава прочутата Одринска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“, която в продължение на 30 години дава образование на млади българи от Македония и Одринско.

Само през 70-те и 80-те години на XIX век Евлогий Георгиев жертва за различни народополезни дела над два милиона златни лева, сред които най-важни са 800 000 златни лева и огромен парцел на стойност над 200 000 златни лева за построяване на сградата на първия български университет; имот и сграда на стойност 50 000 златни лева за българско девическо училище в Солун; 12 000 златни лева за Българския червен кръст по време на Сръбско-българската война.

В своето завещание под № 13 Евлогий Георгиев оставя имоти и пари на обща стойност 6 000 000 златни лева за създаването на настоятелство (ефория), което да основе и поддържа

едно българско висше училище. След много перипетии в края на юни 1924 г. започва строежът на университета. Централната сграда на ректората е проектирана от френския архитект Бреасон и архитект Йордан Миланов и е открита през декември 1934 г. Почти 40 години след смъртта на Евлогий Георгиев неговият благороден замисъл е осъществен. Обективността изисква да кажем, че университетът би съществувал вероятно и без неговото дарение, но в период, когато оцеляването и съдбата на България са в модернизацията, тласъкът, даден на образованието от братя Георгиеви, има осезаеми последици. С това свое народополезно дело Евлогий Георгиев завинаги остава сред българите, допринесли за напредъка на Отечеството, а „Златната книга на българските дарители“ е открита с неговото име.

44. ДАНАИЛ НИКОЛАЕВ

1852–1942

Патриархът на българската армия.

Петко Пеев^[47]

Генерал Данаил Николаев е живата история на българската войска през Третото българско царство. Цели 50 години — от Освободителната война, през основаването на българската армия, Съединението, Сръбско-българската война, до укрепването на страната — цялата най-нова история на България минава пред очите и с участието на този голям български офицер.

Данаил Цонев Николаев е роден на 18 декември 1852 г. в Болград, където получава основното и гимназиалното си образование. Завършва военно училище в Одеса (1875) и е зачислен като портупей-юнкер в 54-ти Мински полк. Участва в Сръбско-турската война (1876), в която командва отряд български доброволци. През Руско-турската освободителна война (1877–1878) е командир на рота от опълчението, герой от Шипка, а за проявената си храброст единствен е произведен в чин поручик. Данаил Николаев участва и в боевете при Шейново, където е ранен и получава Георгиевския кръст за храброст.

След края на военните действия Пета опълченска дружина, в която служи и Николаев, е разквартирувана в Пловдив. Там младият офицер развива активна дейност за създаването на мрежа от гимнастически дружества, които съставят гръбнака на бъдещата подчертано българска военна сила в Източна Румелия. Изграждането ѝ погребва амбициите на Турция да възстанови военния си контрол върху областта и става здрава основа на бъдещото съединение с Княжеството.

Голямата заслуга на майор Данаил Николаев като командващ войските на Пловдивския гарнизон е неговата подкрепа при осъществяване на Съединението. В онези критични часове, когато съдбата на делото виси на косъм, неговата решителност и щиквете на преданите му бойци осигуряват безкръвното извършване на този акт с огромна важност за бъдещото развитие на България.

В утрото на 6 септември 1885 г. майор Николаев е назначен за командващ на всички войски в Южна България и има огромна заслуга за формирането на новата въоръжена сила. През Сръбско-българската война (1885) подполковник Данаил Николаев е командир на Западния корпус, в който влизат почти всички войски, сражаващи се срещу сърбите, и допринася много за победата във войната.

По-късно, по време на преврата срещу княз Александър I Батенберг и контрапреврата, Данаил Николаев, вече полковник, е военен министър и участва в заздравяването на войската след детронирането на княза. Той взема едно от най-драматичните решения в историята на българската войска — разформирането и изгарянето на полковите знамена на частите, престъпили клетвата и участвали в преврата. Все по това време полковник Данаил Николаев председателства и комисията по превъоръжаването на армията с модерни магазинни пушки. Въпреки натиска на различни интереси той взема и отстоява единствено правилното решение и **приема на въоръжение манлихерата**, с която нашата армия води три войни и която остава вярна на българския войник и в най-трудните изпитания.

Част от влиянието на Данаил Николаев върху историята ни е свързана и с дейността му като председател на Върховния македонски комитет (1895–1897). Като негов лидер той заживява със съзнанието, че организираната емиграция е призвана да ръководи освободителното дело, да го представя в Княжеството и в чужбина и да реши македонския въпрос чрез писмена и устна пропаганда, по дипломатически път и чрез въстания. Данаил Николаев, както предава в спомените си Гьорче Петров, е един от хората, които най-ревностно налагат идеята за доминирането на „външните“ и подчиненото положение на „вътрешните“, наричайки плановете за вдигане на населението в Македония на бунт „детински“.

Генерал Данаил Николаев е военен министър и в периода 1907–1911 г., когато на 22 септември 1908 г. е обявена независимостта на България. През 1909 г. му е присвоено най-високото звание в българската армия — генерал от пехотата. От 1911 г. излиза в запаса. През 1937 г. Данаил Николаев, който загубва своя единствен син, подполковник Никола Николаев, при атентата в църквата „Света Неделя“, става кръстник на престолонаследника Симеон, княз Търновски, като най-стар генерал в българската войска.

Поначало пълководците, макар понякога да се радват на голяма слава, не оказват дълготрайно влияние върху историята (с редки изключения), тъй като постигнатото в една война лесно се губи в следващата. Примери за това в нашата история има много. Затова и военните са сравнително по-назад в стотицата от хората на духа и от политиците. Поставяме най-високо от всички български военни ген. Данаил Николаев преди всичко заради ролята, която той играе в Съединението на България.

Генерал Данаил Николаев умира на 29 август 1942 г. Преживял почти цялата история на Третото българско царство, той има щастието да не види неговия трагичен край.

45. ИВАН ЕВСТ. ГЕШОВ

1849–1924

Дълбоко съм убеден, че единственото спасение за България е да се работи за прераждането на нейната душа, за културата на ума и сърцето на нейните синове, за тяхното проникване от принципите и мирогледа, на които аз служих...

Иван Евст. Гешов

Историята ни е богата с истински или легендарни събития и дейци, които затъмняват и сякаш не признават за подвиг продължителните усилия за създаване на една жизнеспособна държава. Нищо чудно — легендата е ефектна и красива, а работата на държавника и общественика е лишена от атрактивност. Тя е рутинна, делнична и безшумна, рядко оценявана от съвременниците пък и от потомците. При това легендите сияят с блясъка на историческата непогрешимост, докато във всекидневието на държавника една погрешна стъпка или политически провал могат да хвърлят сянка върху делото на цял живот. В това се крие цялата трудност при оценката на този забравен или непознат строител на съвременна България.

Иван Гешов е представител на онези елитни кръгове на българската буржоазия, които със своя опит, отлично образование и не на последно място — с богатство, участват активно в изграждането на свободна България. Роден е на 8 февруари 1849 г. в Пловдив, в семейството на богатия търговец Евстати Гешов и Харитина Нешова, дъщеря на видния копривщенец Нешо Чалъков. Образованието си получава в българското училище „Св. св. Кирил и Методий“. В периода 1865–1872 г. заедно с баща си живее в английския град Манчестър, където завършва финанси и политически науки в „Оуенс колидж“. След завръщането си в България развива активна обществена и културна дейност. Иван Гешов е дълбоко свързан с борбата за освобождение, а след 1878 г. — с движението за обединение на българския народ и административното устройство на нова България.

В годините преди Освобождението Иван Гешов принадлежи към хората, които не само не вярват, но са и против революционните действия за решаване на обществените ни проблеми. Но ако политическата му позиция го кара да бъде предпазлив към всяко рисковано

начинание, родолюбието го прави решителен и непоколебим в защитата на българския народ и българската кауза. **Неговата заслуга за оповестяване на турските зверства по време на Априлското въстание е безспорна и много важна.**

На 25 юли 1876 г. в Пловдив пристига Юджийн Скайлер — генерален консул и легационен секретар на американското посолство в Цариград. Той заедно с Дженюариъз Макгахан и Шнайдер, кореспонденти на вестниците „Дейли нюз“ и „Кьолнише цайтунг“, са членове на анкетната комисия, чиято цел е да установи достоверността на отричаните от турските власти сведения за зверствата, извършени при потушаването на въстанието. В Пловдив чрез Иван Евст. Гешов **анкетната комисия за първи път установява връзка с пострадали от турските жестокости**, които иначе биха останали неизвестни за Европа.

С това т. нар. български въпрос е поставен с цялата си сила пред европейската дипломация, която до този момент лансира тезата, че българите „не искат и не са дорасли“ за самостоятелно развитие. По настояване на Скайлер Гешов става и временен кореспондент на лондонския „Таймс“, в който изпраща 7 дописки по време на Цариградската конференция. За цялостната си дейност около разобличаването на турските жестокости Гешов е арестуван и осъден на смърт (1877), но е помилван с изричното застъпничество на английския посланик Лейард.

В общите усилия за изграждането на нова България Иван Евст. Гешов участва в почти всички области на обществения живот: лидер на Народната (съединистка) партия в Източна Румелия и главен редактор на вестник „Марица“ (1878–1885), по-късно водач на Народнопрогресивната партия; депутат в Областното събрание и пръв негов председател. Той активно съдейства за организирането на южнобългарската общественост и най-вече за работата на Централния комитет на гимнастическите дружества, посветили се на каузата за бъдещото обединение на Княжество България с Източна Румелия.

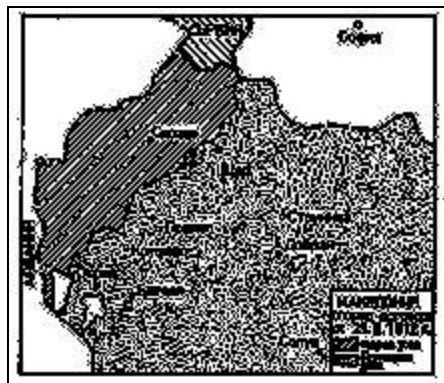
В периода 1883–1886 г. Гешов е директор на Българската народна банка, която преустройва в емисионна. **Тук са едни от най-важните му приноси за бъдещото финансово устройство на Третото българско царство.** Със съдействието на Михаил Тенев той разработва и предлага на IV Обикновено народно събрание закон, според който БНБ се утвърждава като държавно кредитно учреждение с капитал от 10 млн. лева и монополно право да издава банкноти и ипотечни облигации. Това автоматически я превръща във важен лост за икономическото развитие на страната, за натрупването на финансови резерви и контролирането на частните капитали. Воден от идеята за съсредоточаване на всички налични капитали в БНБ, той става инициатор за създаването на пощенските спестовни каси, където дребните вложители да влагат парите си в условия на относителна сигурност.

Иван Гешов води преговорите и подписва Букурещкия договор от 1886 г., който санкционира резултатите от Съединението и Сръбско-българската война. В продължение на три десетилетия той неизменно е сред хората, които ръководят съдбата на България: министър-председател (1911–1913), председател на Народното събрание (1901 и 1913); два пъти министър на финансите (26 август — 18 ноември 1886; 9 май 1894 — 26 август 1897) и управляващ Министерството на търговията и земеделието (1894–1897).

Гешов е първият български икономист, застъпник на политиката за насърчаване на родната индустрия. Той допринася за създаването на търговско-индустриалните камари и модернизирането на земеделските каси. Неговите идеи са вопълтени в 7 финансови закона и 14 закона за търговията и земеделието. Ако трябва да обобщим дейността му с едно изречение, то е, че няма събитие или ново начало в икономическия, политическия и

културния живот на следосвобожденска България, до което да не се е докосвал Иван Евст. Гешов.

Подялбата на Македония според договора между България и Сърбия

От 1901 г. той е шеф на Народната партия и остава на този пост в продължение на две десетилетия. Дори противниците му са принудени да признаят, че през цялата си кариера винаги е съумявал за запази честта и достойнството си на политик и общественик. Той е първият и последен партиен лидер в цялата най-нова история на България, който сам се отказва от председателското място в Народната партия, за да се обедини тя с Народнопрогресивната и да се образува Демократическият съговор. Председател е на XI и XV Обикновено народно събрание.

Акцентите в дейността Иван Евст. Гешов трябва да се търсят най-вече в неговото премиерство в решителния за България период от 16 март 1911 до 1 юни 1913 г., когато се създава Балканският съюз, водят се първата балканска война и мирните преговори в Лондон. Тъкмо той, политикът, който цял живот се е предпазвал от калта на дребнавите политически и партийни разпри, слага подписа си върху най-рискваното дипломатическо разбирателство в новата българска история — Договора за приятелство и съюз с кралство Сърбия, който допуска подялбата на Македония.

Този зле замислен, неперфектен, неясен и нереалистичен съюз практически подготвя двете национални катастрофи на България. С това, както отбелязват някои изследователи, Гешов застава в дългата редица недалновидни български държавници, чиято политика доведе България до непоправими поражения и загуби. С договорите от 29 февруари 1912 (със Сърбия) и от 16 май 1912 г. (с Гърция) завършва дипломатическата подготовка за балканските войни, но българската кауза в Македония е поставена на твърде нестабилна и както се оказва, съдбоносно отслабена основа.

От 1898 г. до смъртта си Иван Гешов е председател на БАН. През 1908 г. той поема ипотеката на Българското книжовно дружество в размер на 120 000 лева. При неговото ръководство то се трансформира в Българска академия на науките с отделни клонове и сериозен научен живот. Гешов е един от най-изявените благодетели в новата ни история, жертвал средства за всички обществени и народополезни каузи. Благотворителността заема огромно място в неговия живот и в обществената му дейност. Той е човекът, комуто Евлогий Георгиев поверява огромното си наследство (23 млн. златни лева) и изпълнението на всички дарения, включително и на шестте милиона за построяването на първия български университет.

Личният му дар за ефорията „Братя Евлогий и Христо Георгиеви“ е в размер на 245 520 златни лева. През 1926–1927 г. е открит построеният с негови средства дом „Иван и Мария

Гешови“, където безплатно живеят 100 български студенти. Червеният кръст дължи на него една отлична болница и училището за милосърдни сестри, както и приюта за инвалиди и болни сестри. Влиянието и присъствието на Иван Евст. Гешов в българската история е неоспоримо. Съдбата пожела неговите заслуги за уреждането и просперирането на свободна България да се противопоставят на тежките отговорности по несполучливата външна политика. Но измеренията и последиците от цялостната му дейност са значителни, макар и не винаги с положителен знак.

46. ЕКЗАРХ АНТИМ I

1816–1888

Българете воскреснаха и ни една сила може вече да им стане на пътят и да ги върне назад.

В. „Свобода“, по повод издаването на фермана за църковна самостоятелност

Екзарх Антим I (светско име Атанас Михайлов Чалъков) е виден църковен и обществен деец от епохата на Възраждането. Неговото влияние върху духовния и църковния живот на българския народ е концентрирано в дейността му като **първи екзарх на възстановената самостоятелна Българска православна църква** и като председател на Учредителното и на Първото Велико народно събрание.

Антим I е роден през 1816 г. в Лозенград в семейството на Гена и Михаил Чалъкгеоргиеви. Начално образование получава в килийното училище на родния си град, а през 1836 г. е изпратен да учи абаджийство в Цариград. Приема монашество в Хилендарския манастир (1837). По-късно завършва богословското училище на остров Халки (1848) и Московската духовна академия (1856), където получава научната степен магистър по богословие. От 1857 г. е учител по църковна история, руски и славянски език в Богословското училище на остров Халки, а от 1867 г. е негов ректор. През 1868 г. е назначен за Видински митрополит, където по настояване на местната българска общественост отхвърля каноничното подчинение на Цариградската патриаршия. На 16 февруари 1872 г. е избран за първи екзарх на възстановената българска църква. Според някои изследователи този избор, а и цялата следваща дейност на Екзархията донякъде опровергават Каравеловата мисъл, че свободата не ще екзарх (символ на последователната просветителска еволюционна дейност), а иска Караджата (символ на революцията).

Погледнато исторически, терминът „екзарх“ има различни значения. Като наименование на главата на Българската православна църква е въведен от патриарх Григорий VI в проекта му от 1867 г. Там терминът е използван в смисъла, установен в православната църква след 451 г.: митрополит, упълномощен от цариградския патриарх да управлява определена област от неговия диоцез, включваща няколко епархии, управлявани от други

митрополити. Във фермана за създаването на Българската православна църква термините „екзарх“ и „екзархия“ се третираат, за разлика от споменатия проект на Григорий VI, като отделни и самостоятелни и в много по-малка степен зависими от Вселенския престол (доколкото цариградският патриарх продължава да има статута на милетбашия^[48] в рамките на империята).

Така под водачеството на екзарх Антим I нашата православна църква се оформя като самостоятелна организация, а поради схизмата от 1872 г. белезите на подчиненост към Патриаршията така и не влизат в действие. Разумното устройство на Екзархията ѝ помага тя да се превърне в обединяваща народа организация, която олицетворява и провежда, макар и в сравнително ограничени рамки, гражданската автономия на българите.

Втората половина на 1872 г. и първата на 1873 г. са едни от най-напрегнатите в живота на новата българска църква. Конфронтирана от враждебността на Патриаршията и турските управляващи кръгове, Екзархията под ръководството на Антим I показва в тези тежки месеци устойчивост и последователност при отстояване на извоюваните позиции. Антим I успява да постигне известен баланс в сложната ситуация, като лавира умело между натиска на общественото мнение, турското правителство, крайните и умерените сред екзархийските дейци и се съобразява с моментната тежест и ходовете на великите сили.

С правилната си, съобразена с традициите и постиженията политика в просветно-културното дело Екзархията, ръководена от Антим I, съдейства особено много за общонационалното съзряване. Тя е опора и стимулатор за българите в периферните и провъзгласени за спорни области. Борбата за национално самоопределение през 70-те години в Македония и Одринска Тракия е върхов момент в цялата история на църковно-просветното движение там. Чрез създадените тогава български училища и новообособилите се и заздрави български общини и чрез активно действащите екзархийски наместничества българите в Македония и Одринско най-категорично заявяват своята национална принадлежност. Ефектът от това проличава по-късно, когато, останали в Османската империя и юридически в диоцеза на Цариградската патриаршия, българите в преобладаващата част на Македония и Одринска Тракия водят собствен духовен и обществен живот под знамето на Екзархията.

Екзарх Антим I енергично отстоява правата на народа, сменя отлъчването на владиците и ръкополага нови, протестира против кланетата след въстанието от 1876 г., обръща се с писмо до руския император, в което го моли за застъпничество. След като го прочита, върху самата страница Александър II слага знаменитата резолюция: *Да се освободи България.*

Антим I не пише и не издава книги, но сам прави историята с труда и саможертвата си за вяра и народ. Под сериозния натиск на турското правителство, което го смята за политически неудобен, той е отстранен от поста си на 14 април 1877 г. — деня, в който руското посолство напуска Цариград заради започващата война. В крайна сметка чрез Антим I и с поддръжката на мнозинството в собственото си ръководство Екзархията се приобщава към усилията на българските патриоти, които с различни средства съдействат за освобождението на България.

Антим I е председател на Учредителното събрание, свикано в Търново за приемането на основния закон на новоосвободената страна. Паметни ще останат думите, с които той открива първото заседание и открито намеква за голямата несправедливост, извършена с разпокъсването на единния български народ: *Чу се в Рама глас на вопли: Рахил оплакваше чедата си и не рачеше да се утеши, защото ги няма... Спри гласа си от плач и очите си от*

сълзи, защото делото ти ще се възмезди. Така с думите на пророк Йеремиа старият екзарх чертае и бъдещето на българите, обречено на борба за обединение.

Поставяме го след Екзарх Йосиф I (който управлява екзархията много по-дълго и с много по-значителни резултати), но преди екзарх Стефан и патриарх Кирил. Така отдаваме заслуженото на неговата дейност като църковен строител и пастир, възпитал много достойни духовници и миряни.

47. СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

1739–1813

Затова ся трудя и аз сега денем и нощем да изпиша няколко книги по нашему болгарскому языку..., а тие да прочетат писание мое и да уползуют ся...

Софроний Врачански

Софроний Врачански е историческа личност, виден просветител, родоначалник на оригиналната новобългарска литература и строител на новобългарския книжовен език. Но той е и символ на онова смутно време, в което се ражда и търси своя духовен облик българската нация.

Светското име на Софроний е Стойко Владиславов. Роден е в Котел, където получава гръцко килийно образование, а през 1762 г. е ръкоположен от Преславския владика за свещеник. Около 30 години той работи като учител и книжовник в родния си град. Негов е първият препис на Паисиевата история (1765). Според косвени сведения Софроний се среща с Паисий в Котел през 1765 г. Странен остава фактът, че той така и не отбелязва това в своята иначе подробна автобиография.

В 1781 г. Софроний прави още един препис на „История славяноболгарска“ за лична употреба. Свещеник е в карнобатските села през 1792–1794 г. По това време се подстригва за монах под името Серафим и става временно игумен на Капиновския манастир. На 13 септември 1794 г. е ръкоположен за Врачански митрополит под името Софроний. Във Враца Софроний раширява мащабите на обществената си дейност. Съществуват данни, че е сред инициаторите за изпращане на политическа делегация в Москва от името на врачанските граждани. Вероятно от тези години датират и връзките му с висшите гръцки църковни среди.

Софроний изпълнява епископските си задължения при изключително трудни условия. Хаосът в Северозападна България, предизвикан от отцепването на видинския паша Осман Пазвантоглу в 1797 г., го принуждава да напусне Враца и да се скита от град на град. От 1800 до 1802 г. е насилствено задържан във Видин от Пазвантоглу. През това време се занимава с книжовна дейност и съставя два ръкописни сборника: „Поучение и словосказания на празников господних“, който наподобява дамаскините^[49] от по-ранния период, и втори

сборник без определено заглавие, но с твърде разнообразен характер. Поради хаоса в епархията и невъзможността да упражнява задълженията си той подава оставка и напуска поста си в 1803 г.

От 1803 г. Софроний работи в Румъния, където е приет радушно от тамошната духовна и светска власт. Събитията от Руско-турската война (1806–1812) го издигат до най-виден представител на българския народ. На два пъти той идва с руските войски в България и пише прочутия си позив, озаглавен *Милостию божію Софроній архиерей болгарскій*“, в който се обръща към сънародниците си, за да оповести предстоящото им освобождение по волята на император Александър I. Влиянието на това обръщение трудно може да се прецени, но то определено ляга в основата на идея, която има голямо въздействие върху българите през целия XIX век — очакваната свобода ще дойде от Русия.

Неговото собственоръчно написано житие излага дейността и прежеждията му до 1803 г., когато той най-после се оттегля в Румъния и се заема да обобщи дългия си жизнен път. Там издава своята ръкописна автобиография, озаглавена „Житие и страдания грешнаго Софронія“, която освен биографично-историческа стойност има и чисто литературна.

Със сборника „Неделник“ (1806) Софроний поставя началото на новобългарската печатна книга. В него влизат 94 слова и поучения заедно с две наставления за свещеника. Той не е оригинален труд, но важното в него са не възгледите, а езикът и починът да се печатат книги на съвременен български език. **Голямата заслуга на Софроний обаче е в това, че е първият, който разбира дълбокия смисъл на новото духовно движение, разширило задачите и длъжностите на българския свещеник не само като Божи служител, но и като книжовник.**

Истински посредник между ранното дело на Паисий и по-късните дейци на Възраждането в лицето на Неофит Бозвели, Софроний пренася и развива идеята за книжовността, образованието и най-вече за патриотичната стойност на хубавия народен език. Като полага основите на новата българска писменост, Софроний допринася със своя „Неделник“ за създаването на една езикова традиция, която предизвиква обсъждане на книжовния език и чрез новобългарските си елементи насърчава живата реч в литературата ни.

С дейността си Софроний подкрепя възгледите на Паисий за правото на съвременния български език, а чрез собствения си пример приканва учители и свещеници да пишат именно на него, за да бъдат преодолені сковаващото влияние на архаичната църковнославянска традиция и обезличаващият натиск на гръцкия език и литература. Така в литературната област Софроний Врачански пръв в новобългарската книжнина придвижва забележимо използването на народния език в книжовното творчество и с това дава насока и тласък на следващите го книжовници.

През последните години от живота си Софроний се оттегля в манастир край Букурещ, като годината на смъртта му остава неизвестна. Последният документ, подписан лично от него, е датиран: 2 август 1813 г.

Потомството на Софроний Врачански играе голяма роля в българската история. Неговият правнук Алеко Богориди е първият генерал-губернатор на Източна Румелия и след абдикацията на княз Александър Батенберг е кандидат за българския престол.

Ако българите да би се отказали днес от своите черковни права, то в това също време тия би трябвало да се откажат и от своето име; а това никога не може да бъде.

Любен Каравелов

Иларион Макариополски (светско име Стоян Стоянов Михайловски) е сред най-видните дейци от епохата на Българското възраждане. Със своята колосална дейност той става един от **основните двигатели за решаването на българския църковен въпрос**, допринесъл много за отделянето на българите от опеката на Цариградската патриаршия и изграждането на независима Българска православна църква.

Същността на тази огромна историческа задача с големи последствия за цялото ни понатагъшно духовно развитие е очертана още от основоположника на националната идеология Паисий Хилендарски. Но истинската борба за духовна еманципация, за изграждане на българската църковна институция в духа на новото време и най-вече на национална основа, е изнесена от онова поколение, изразител и лидер на което е Иларион Макариополски. Тази борба — със своя специфичен характер, с мащабите и последиците си — бе и си остава уникално българско явление, единствената проява на националната ни революция без паралели във възрожденската история на другите балкански народи. Поставяйки Иларион след другите дейци на борбата за църковна самостоятелност не подценяваме неговите заслуги, но трябва да се съобразим и с някои негативни прояви, които в края на живота хвърлят сянка върху иначе достойната му и родолюбива дейност.

Стоян Стоянов Михайловски е роден през септември 1812 г. в Елена, в семейството на заможен занаятчия. От същия род са поетът Стоян Михайловски (племенник на Иларион) и известният банкер и политик Атанас Буров. Първоначално образование получава в родния си град и гръцкото училище в Арбанаси. През 1832 г. приема монашество в Хилендарския манастир и продължава образованието си в Атон и в гръцкото училище на остров Халки. В началото на 40-те години на XIX век посещава гимназия в Атина, а в периода 1841–1843 г. е в гръцкото училище в Куручешме в Цариград, където заедно с Георги С. Раковски членува в т. нар. Македонско дружество. По-късно Иларион е избран за представител на светогорските манастири в Цариград (1851–1854; 1857–1858). На 5 октомври 1858 г. е ръкоположен за

Макариополски епископ и назначен за председател на българската църква в Цариград и учител в тамошното българско училище.

Иларион поставя началото на епохалното си дело през 1844 г., когато двамата с Неофит Бозвели представят пред Високата порта църковния въпрос и застават начело на борбата за признаване на българска църковна независимост. Степента на заслугата и влиянието, което Иларион Макариополски оказва върху по-нататъшното развитие на историята ни, могат да бъдат схванати правилно само ако разберем значението на отделянето ни от лоното на гръцката Патриаршия.

До началото на движението за църковна еманципация всички православни поданици на империята били представяни пред централната власт от цариградския патриарх под общото название „рум милет“ — гръцки народ. Патриаршията, която била носител на византийско-гръцката църковна традиция и използвала гръцкия език, изграждала цялата църковна йерархия от гръцки духовници. Това, съчетано с османската концепция за приравняване на народността начало с религиозно-църковната принадлежност, водело до официалното непризнаване и незачитане на българския народ като отделен от гръцкия. Затова делото на Иларион Макариополски има огромно значение не само за хода на Българското възраждане, но и за цялостния процес на оформянето на българската църковна организация и православна идентичност.

Заедно с Петко Р. Славейков, д-р Стоян Чомаков и др. Иларион Макариополски е един от лидерите на най-масовата групировка в хода на църковните борби — т. нар. партия на самостоятелното действие, която следва тактиката на безкомпромисно и окончателно решаване на църковния въпрос въз основа на националното единство и запазване на вярата и традициите.

На 3 април 1860 г. Иларион Макариополски извършва най-радикалната стъпка в хода на дълголетните църковни борби — формалното и фактическо скъсване с Патриаршията. На великденската служба по искане на богомолците той демонстративно не споменава името на цариградския патриарх Кирил, а вместо него произнася формулата „и Всякое епископство православних“, с което се изявява като независим архиерей. Този драматичен епизод от историята на движението намира огромен отзвук сред милионното българско население на Балканския полуостров и поставя ръководството на църковно-училищното дело в българските общини изцяло в ръцете на патриотично настроените българи.

На 5 януари 1872 г. петдесетина цариградски българи-еснафлии „отвлечат“ от Ортакой в Цариград българските владици Иларион Макариополски, Панарет Пловдивски и Иларион Ловчански и настояват да служат на другия ден — Богоявление, в църквата „Свети Стефан“ — крепост на българщината в квартала Фенер. Тримата владици отстъпват на народното желание и отслужват литургията въпреки формалните протести на цариградската Патриаршия^[50]. Така се стига до обявяване независимостта на Българската православна църква на 11 май същата година, на което Патриаршията отговаря с налагане на схизма през септември 1872 г. Тримата владици са заточени в Смирна (Измир) по изричното настояване на руския посланик в Цариград граф Игнатиев.

Портретът на Иларион Макариополски няма да бъде пълен, ако не споменем за дейността му в навечерието и по време на църковно-народния събор от 1872 г., призван да избере екзарх на Българската православна църква. Като един от лидерите на консервативната групировка, Иларион чрез редактирания от брат му Никола Михайловски вестник „Право“ се опитва да наложи идеята за авторитарен екзарх, при това не избран, а определян „по

старшинство“. Тук амбициите му стават съвсем прозрачни, тъй като такъв би трябвало да бъде митрополитът на най-старата българска епархия — Търновската, т. е. самият той. Според редица познавачи на делото и личността на Иларион с белязаната си от лични амбиции и партизански страсти дейност той компрометира сериозно предишните си заслуги и усилия. Направеното от него през този период е един от ранните примери за вредния и нанесъл големи вреди по-късно манталитет, че миналите заслуги осигуряват неоспоримото право на власт и привилегии.

Сякаш по Божие предопределение Иларион Макариополски умира на 4 юни 1875 г., на същата дата, на която през 1848 г. издъхва и неговият съратник Неофит Бозвели.

49. ИВАН (ВАНЧЕ) МИХАЙЛОВ

1896–1990

И днес, когато го няма, споменът за неговата безкомпромисна десница и слово продължава да стряска отцегругателите и поробителите. И днес по земята има българи, живеещи под робство, но докато са живи словото и паметта на Ванчо, няма да загине българският дух.

Из предговора към „Иван Михайлов“^[51]

Иван (Ванче) Михайлов Гаврилов е роден на 26 март 1896 г. в Ново село, Щипско. В годината на неговото раждане в Солун се свиква първият общ конгрес на създадената преди три години организация на българските македоно-одрински революционни комитети, чиято цел е придобиването на пълна политическа автономия на Македония и Одринско. На Солунския конгрес Щип получава правото да бъде център на т. нар. Щипски революционен окръг, което още веднъж потвърждава значението на този град като „духовен и бунтовнически център“.

От 1910 г. Иван Михайлов е ученик в Солунската българска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, където преподават или са се учили най-големите дейци на македонското освободително движение. Като ученик Иван Михайлов посреща воините на Седма Рилска дивизия в Солун. От юли 1918 г. е повикан на редовна военна служба в Българската армия в Четвърти артилерийски полк. След края на войната е студент в Юридическия факултет на Софийския университет. В този период се включва активно в македонското революционно движение, като е поканен лично от Тодор Александров за негов секретар в Задграничното представителство на Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО) в София. В началото на 1920 г. Иван Михайлов става председател на Македонското студентско дружество “Вардар“ при Софийския университет. Успоредно с това продължава да работи в канцеларията на ВМРО и е автор на “Временните инструкции до пунктовете на ВМРО по образуването и поддържането на организационните чети“.

След убийството на Тодор Александров на 31 август 1924 г. Иван Михайлов ръководи светкавична наказателна акция срещу убийците му, а в началото на 1925 г. на Шестия конгрес на ВМРО влиза с най-много гласове в състава на новия Централен комитет. С

неговото избиране в организацията започват да вземат връх по-младите, навлезли в движението след Първата световна война.

Ролята на Ванче Михайлов като ръководител на ВМРО все още чака своята пълна оценка, но във всеки случай тя е огромна. На 7 юли 1928 г. по негово лично нареждане в София е убит генерал Александър Протогеров заради съучастието му в убийството на Тодор Александров. След тази екзекуция привърженици на Протогеров създават паралелен Централен комитет и отношенията с възглавявания от Иван Михайлов ЦК стават враждебни.

Така започва страшният период на взаимно изстребление. Едновременно с това поради променените условия в Македония ВМРО преориентира дейността си предимно към терористични акции. Въпреки големия международен отзвук и поддържането на вярата, че борбата продължава, обезкръвяването на организацията не спира. В някои случаи тя губи най-ценните си и смели кадри. Още тогава някои съвременници отбелязват, че след войните, когато Македония не е в пределите на една държава, а е разкъсана между отделните балкански страни, именно Ванче Михайлов си остава олицетворение на идеята за независима Македония, в която българската народност да бъде призната. Той, разбира се, не крие, че схваща тази независимост само като етап по пътя на окончателното освобождаване на Македония и присъединяването ѝ към България.

След преврата от 19 май 1934 г. срещу дейците на ВМРО започват преследвания. Когато на 9 октомври 1934 г. ексекюторът на ВМРО Владо Черноземски застрелва в Марсилия югославския крал Александър, положението на организацията в България става неудържимо. Лидерите на “деветнадесетомайците“ твърдят, че след усложнената от агентата международна обстановка имат сведения за предстояща подялба на България, ако не бъде забранена ВМРО. Това довежда до разтурянето на организацията и поставянето ѝ извън закона. Ванче Михайлов напуска България и се установява в Турция, а от 1938 г. е в Полша. След създаването на независима Хърватска отива да живее в Загреб и остава там до края на войната.

До смъртта си той живее в Италия, където става **обединителна фигура за българската емиграция от Македония.** Ванче Михайлов ръководи македонските политически организации в САЩ и Канада, постоянен сътрудник е на „Македонска трибуна“ и издател на в. „Македония“, на много брошури и спомени, с които има огромна заслуга за запазване на българщината в Македония. Неговото място в дългата редица на борците за свободата на Македония може да бъде дискутирано, но заслугите му за опазването на българския дух там са безспорни. Той имаше участта да изживее един дълъг живот — по-голямата част от него в конспиративна емиграция. Далеч от Македония и България, Ванче Михайлов не успя, за разлика от Гоце, да даде живота си в бой с враговете, бе пощаден от куршумите на братоубийствените вражди и остана като символ на единството и неизкоренимостта на българския дух. Поставен е в стотицата пред другите дейци на македонското движение поради това, че тяхното дело в голямата си част завършва с войните от 1912–1918 г., а дейността на Ванче продължава до самата му смърт и с това остава далеч по-влиятелен днес.

Иван (Ванче) Михайлов умира в Рим на 5 септември 1990 г.

50. ВАСИЛ РАДОСЛАВОВ

1854–1929

Великите епохи раждали велики хора. С нас не излезе истина тая аксиома. Епохата ни е велика, а ние останахме пигмеи.

Иван Вазов

Думите на Вазов като че ли най-добре обобщават живота и дейността на този български държавник от края на XIX и началото на XX век. Многократно министър, а през 1886–1887 и 1913–1918 г. и министър-председател, Васил Радославов е сред най-дълго управлявалите премиери (седем години) при това в едни от най-решителните моменти от новата ни история.

Мястото в стотицата и общото влияние на Васил Радославов върху хода на българската история може да бъде оспорвано. Може да се изтъкнат аргументи, че той, както и повечето управлявали при доминиращата фигура на Фердинанд, е бил само прост изпълнител на височайшата воля. Въпреки това обаче няма съмнение, че той е една от най-неприятните политически личности в нашата нова история. Според някои изследователи **на неговото управление, независимо дали в началото на нашия век, или по време на Първата световна война, са приписвани всички смъртни грехове.** Сред тях е изоставянето на стратегическите национални интереси в Тракия заради постигането на ефимерни политически дивиденди. Но най-тежко е обвинението в национално предателство срещу него по време на Първата световна война, когато той е един от най-активните радетели за обвързване на България с Централните сили. Може да се спори за неговата лична роля. Присъединяването на България към губещата страна може би щеше да стане и без Васил Радославов, но за историята тази отговорност пада именно върху него.

Радославов е роден на 15 юли 1854 г. в Ловеч в семейството на учителя Христо Попович. Получава образование в родния си град, а по-късно в Чехия и Виена. Завършва с докторат по правни науки от университета в Хайделберг. От 1884 г. е редовен член на Българското книжовно дружество. Васил Радославов е един от ръководителите на Либералната партия, в която възглавява крилото, отделило се през 1887 г. в самостоятелната Либерална партия (радослависти).

На няколко пъти е министър в правителствата на Петко Каравелов, а през периода на

Регентството (1886–1887 г.) е министър-председател. По времето на Стамболовото управление е в опозиция.

През 1894 г. като министър на просветата д-р Васил Радославов внася в Народното събрание на първо четене закона за Висшето училище. В мотивите към него той изтъква, че Висшият педагогически курс от 1888 г., разширен и преименуван във Висше училище същата година, догонва *още от самото начало целта — да се подготви отварянето на един национален университет, който би дал на българската младеж възможност да се развива на отечествена почва, а не да се откъсва от нея в най-важния период от развитието си*^[52].

Заради действията си като министър на вътрешните работи през 1899–1900 г. е осъден на 8 месеца затвор.

Когато през лятото на 1913 г. рухва политиката на Народната и Прогресивно-либералната партия, настъпва и моментът за повторната поява на Васил Радославов на авансцената на българския политически живот. Той оглавява коалиционен кабинет на трите либерални партии. Нему се налага да сключи мирните договори след Балканските войни, окачени като първа национална катастрофа за България, когато с един удар бе разрушено граденото с десетилетия просветно и църковно дело в Македония и Тракия.

Неговата партия печели изборите за Народно събрание през зимата на 1914 г. с обещанието за големи политически привилегии на турското население в присъединената към България Западна Тракия. С тези обещания, дадени на населението в Струмица и Гюмюрджина, Радославов получава необходимите му допълнителни 5–6 гласа в Народното събрание, които му дават мнозинство. Наречено от съвременниците му „турско“, то му дава възможност да управлява повече от пет години. В сложната ситуация след избухването на Първата световна война Васил Радославов (както и всички тогавашни български политици) има да отговаря само на един единствен въпрос — как да се постигне обединението на българите?

Но за разлика от всички останали **Радославов, който управлява страната по това време, наред с Фердинанд носи цялата политическа отговорност за решението: кого и в кой точно момент България да избере за съюзник, за да постигне своето обединение. От този избор зависи съдбата на нашите национални идеали и цялата по-нататъшна история на страната. Тук той не се оказва на висота. Само България и Османската империя правят грешката да се присъединят към Централните сили; повече от 20 други държави избират страната на Съглашението.**

Според някои негови изследователи реалното обяснение за действията му трябва да се търси във факта, че у Радославов и либералите се прокрадва главозамайващата (но, уви, дълбоко невярна) мисъл, че именно България би могла да държи ключа за баланса и евентуалната победа в обобщоевропейски мащаб. Както се оказва по-късно, това е заблуждение със съдбоносни последици за цялото по-нататъшно съществуване на страната. През ноември 1915 г. под ръководството на Васил Радославов България поема към втората си национална катастрофа и към безвъзвратното погубване на своите национални идеали. Загубената война и осакатяващите решения на Ньойския диктат завинаги ѝ отреждат място сред страните, желаещи реванш. По-късно това улеснява нейното обвързване с хитлеристка Германия през Втората световна война и в известна степен предопределя пътя ѝ за десетилетия напред.

Васил Радославов емигрира в Германия след абдикацията на Фердинанд на 3 октомври 1918 г. и умира там през 1929 г. като пенсионер на германското правителство.

51. ДИМИТЪР ПЕТКОВ 1858 — 1907

Нашето поколение преживя важни, големи събития, в известен смисъл и славни времена. Ала тези събития и тези славни времена са хубави и приятни за ония, които стоят далеч от тях..., които ще четат за тях след поколения. Колко са те, тези времена, събития и лица, в някои отношения гадни за съвременниците, особено пък за тези, които са имали случай и възможност отблизо да ги виждат...

Добри Ганчев^[53]

Димитър Петков е една от най-самобитните личности в новата българска история, деец с дълга и бурна политическа кариера, нареждаща го на видно, макар и спорно място сред строителите на свободна България. Животът му е колкото необикновен, толкова симптоматичен и характерен за българското общество на границата между двата века. В него се преплитат вдъхновението на държавния строител, безкомпромисността в преследването на целите, стигаща до бруталност, алчността, типична за епохата на първоначалното натрупване на капитала, решителността и опортюнизмът.

Димитър Петков живее едва 49 години, но успява да израсне от обикновен, малко образован чиновник, до ерудиран политически деец, държавник и министър-председател на България. Нисък, набит, с голяма глава и властен пронизващ поглед, с една първична бруталност, която лъха от цялото му поведение, той е великолепна илюстрация на онази противоречива епоха.

Димитър Петков е роден на 21 октомври 1858 г. в село Башкьой, Бабадагска околия, близо до Тулча, Северна Добруджа. Участник в четата на Панайот Хитов в Сръбско-турската война от 1876 г., опълченец от Първа дружина на опълчението, герой от Шипка^[54], Димитър Петков живее с премеждията на нова България. В периода на регентството (1886–1887) и на Стамболовия режим (1887–1894) той свързва тясно политическата и журналистическата си дейност със Стефан Стамболов, комуто остава верен не само до 1895 г.^[55], но и до собствената си смърт през 1907 г.

С дълготрайно въздействие върху нашия живот днес е и неговото кметуване в София. На Димитър Петков дължим съвременния облик на столицата ни: разчистването на стария град, разработването на парка „Пипиниерата“ (днес Борисовата градина); построяването на редица обществени сгради. Още през есента на 1887 г. той става член на Софийския

общински съвет. На първото му заседание (1 декември 1887 г.) за кмет на столицата е избран Никола Даскалов, а за негов заместник — Димитър Петков. През есента на следващата, 1888 г., когато Даскалов се пенсионира, кметският пост е поет от Димитър Петков, който управлява до 1893 г. — тогава е избран за министър на обществените сгради, пътищата и съобщенията.

В периода, когато той оглавява кметството, от малък, кален и запуснат ориенталски градец София става модерна европейска столица, а **Димитър Петков с основание може да се смята за основоположник на плановете и модерно изграждане на града.** Като кмет в продължение на пет години той неуморно съдейства за обновяването и фактически за изграждането на нова София. При него е извършена основна реконструкция на града и са очертани главните улици, булеварди и площади — „Св. Неделя“, „Народно събрание“, площадът пред Народния театър. Построени са и двата красиви моста — Львовият и Орловият. Определено е мястото на софийските гробища и градската градина. Той залага и развива облика на столицата за целия следващ век. Все при неговото управление са завършени паметникът на Васил Левски, водопроводната мрежа, канализацията, баните и електрическото осветление. В своята градоустройствена дейност Димитър Петков проявява упоритост и не се съобразява дори със самия Стефан Стамболов, тогава министър-председател с почти неограничена власт. Добри Ганчев разказва един случай, когато Стамболов заради свой близък забранява на Петков да събори един хан, който не отговарял на градоустройствения план. Въпреки това Петков праща пожарникари да съборят хана. Стамболов нарежда на полицията да прогони пожарникарите. Петков обаче след няколко дни събаря хана през нощта.

Истината изисква да се каже, че Димитър Петков и приближените му извличат доста лични облаги от преразпределението на градските имоти, регулационния план и парцелирането. За самия него липсват точни данни, но фактът, че наследниците му са осигурени, без да работят нито един ден през живота си, е красноречив.

Активната обществена и политическа дейност на Димитър Петков съвпада с първото десетилетие на ХХ век, което е период на стремително развитие на българското общество и икономика. У нас се извършват процеси, които съвсем спокойно могат да се нарекат индустриална революция, а за ускореното ѝ протичане ролята на Димитър Петков е направо централна. От 1903 г. той е министър на външните работи, а от 1906 г. до убийството му — министър-председател. За периода 1903–1907 г. се осигурява средногодишен прираст на бюджета с 6,11 на сто, като увеличените бюджетни приходи се използват за въоръжаването на българската войска. Точно вторият стамболовистки режим подготвя армията за войните за национално обединение.

Петков е застрелян на бул. „Цар Освободител“ в София от психически лабилния уволнен чиновник Александър Петров^[56]. Димитър Петков оставя двама синове, Петко (на 16 г.) и Никола (на 14), които по-късно играят голяма роля в обществения и политически живот на България.

На 2 март 1907 г. 10 000 столичани изпращат Димитър Петков в неговия последен земен път. Погребан между Стамболов и Греков, той е личност от онова поколение, което постави основите на нова България.

52. ЦАР ИВАН АСЕН II

Неизв. — 1241

Златен печат на цар Иван Асен II

В дванайстата година от царуването си разбих гръцката войска и самия кир Теодор Комнин... И цялата му земя превзех от Адрианопол до Драч — гръцка, още арбанашка и сръбска. Намиращите се около Цариград градове и самия този град владееха франките, но и те се покоряваха на десницата на царство ми.

Надпис на Иван Асен II

от църквата “Св. 40 мъченици“ във Велико Търново

Иван Асен II, който царува от 1218 до 1241 г., е четвъртият забележителен владетел от династията на Асеневци. При неговото управление Втората българска държава достига зенита на своето могъщество. Според много изследователи на средновековната ни история той без съмнение е една от най-бележитите личности сред Асеневци. Безспорни са успехите му — не толкова в полето на териториалните завоевания, колкото в утвърждаването на държавата, дипломатическото ѝ укрепване и възстановяването на независимата българска патриаршия.

Иван Асен II е роден някъде около 1195 г.^[57] и е най-големият син на Иван Асен I. Като престолонаследник той символизира приемствеността на династическата и държавната идея на Второто българско царство, устояло на борбите за власт през първите две десетилетия на XIII век. След убийството на Калоян Борил, племенник на Асеневци, узурпира престола. Синовете на Асен I Иван Асен и Александър избягват в Южна Русия. Иван Асен II си връща престола през 1218 г., когато с помощта на наемници детронира узурпатора Борил. Царуването на Иван Асен II ни е познато най-вече от неговите външнополитически акции и по-малко с вътрешното състояние на страната, за което може да съдим само по косвени сведения. При Борил България загубва почти половината си територия, някои боляри отказват да се подчиняват на централната власт. Иван Асен II наследява държава, сведена до третостепенна регионална сила, уплетена в сложните проблеми около утвърждаването на династията, възстановяването на териториалното единство и съживяването на дипломатическия ѝ престиж. Цялото управление на Иван Асен II минава под знака на тези

проблеми — той ги решава успешно и възстановява България като един от основните политически фактори в европейския Югоизток.

Иван Асен II започва своето царуване с успешното връщане в рамките на държавата на пограничните области Белград и Браничево, които получава в зестра от тъста си, унгарския крал Андрей II, през 1221 г. Стратегическото положение на България оправдава интереса, който всички участници в дипломатията на региона проявяват към неговите действия. След смъртта на латинския император Роберт дьо Куртене, наследен от малолетния си брат Балдуин II, Иван Асен II има всички шансове да стане негов тъст и фактически регент на Латинската империя. Идеята се проваля, но Иван Асен II трайно ориентира интересите си на юг, където на 9 март 1230 г. в битката при Клокотница нанася съкрушително поражение на епирския деспот Теодор Комнин, обявил се за император.

Тази победа прекроява цялата политическа карта на Балканския полуостров. Епирската държава е унищожена, а българският владетел налага влиянието си в Солун, където управлява неговият зет деспот Мануил Комнин. Като прибавим и подсиленото влияние на Иван Асен II в Сърбия, може да кажем, че са налице всички предпоставки България да стане първа военна и политическа сила в региона. Израз на това могъщество е и покровителството над религиозния център в Света гора, която българският владетел посещава през 1230 г. Със същото значение е и пренасянето на мощите на св. Петка от Каликратия в българската столица, което подчертава важността на Търново като политически и духовен център.

Онова, с което Иван Асен II заслужава предното си място в стотицата, е не толкова териториалното разширение на държавата, от което скоро след неговата смърт остава само спомен, а **скъсването на унията с Рим и връщането на България в лоното на православието, както и помазването през пролетта на 1235 г. на първия български търновски патриарх.** Намерението на Иван Асен II да скъса с Рим се натъква на неочаквана съпротива от страна на българския примас Василий, който в знак на протест се оттегля в Света гора и скоро умира. След смъртта му, със съдействието на Вселенския патриарх Герман II, за търновски патриарх е помазан Йоаким и с това се възстановява каноническото и йерархичното единство на Българската църква и православния Изток. Съборното решение, с което се признава патриаршеското достойнство на нашата Църква, е подписано от всички източни патриарси — от Константинопол, Антиохия, Ерусалим и Александрия.

Като цяло влиянието на Иван Асен II остава най-трайно и осезаемо именно чрез старанието му в църковните дела. Както твърдят изворите: *Той създаде много църкви и манастири и ги украсил богато със злато, бисери и скъпоценни камъни и надари с много дарове светите и божествени църкви, като обяви всякаква чиста свобода за тях, а всички свещенически чинове, архиереи, свещеници и дякони, почете с голяма чест.* По време на посещението си в Света гора той издава царски грамоти в полза на манастирите Ватопед, Ивирон, Зограф, Протата и Великата лавра.

Последните години от управлението на Иван Асен II преминават сравнително спокойно, като изключим сведението, което съобщава за сблъсъци със задаващата се татарска вълна. Не може да не споменем обаче за една относително негативна последица от неговите политически и дипломатически методи. Териториалното разширение на държавата и видното ѝ място в сложната мозайка на европейския Югоизток той постига главно с дипломатически ходове, скрепени съгласно практиката на епохата с бракове. Иван Асен II се жени общо три пъти, като за първата му съпруга от периода на неговото изгнаничество липсват сигурни сведения^[58]; вторият му брак е от 1221 г., когато се оженва за Анна-Мария,

дъщеря на унгарския крал Андрей II, и с това узаконява съюза, довел до присъединяването на Белград и Браничево; третият брак, с дъщерята на Теодор Комнин — Ирина, е сключен след 1237 г. и определено може да се окачестви като една от големите политически грешки на Иван Асен II. В онази епоха, когато единството на държавата е пряко свързано с единството на династията и наследствеността, той позволява раздвояване на наследствената линия и с това залага бъдещи съперничества и междуособици, довели до бързото съсипване на неговото държавническо дело.

С цялостната си дейност Иван Асен II се нарежда сред онези български царе, които оставят дълбока диря в развитието на страната ни, а неговото дело е оценено по достойнство още от съвременниците му с думите: *Великият цар Иван Асен... прослави и просвети българското царство повече от всички български царе, които бяха преди него.*

Никола Петков бе един от най-способните, най-интелигентните и със сигурност един от най-смелите мъже на Балканите... Дълго време след като настоящият режим се превърне само в зловец спомен за свободолюбивите български селяни, заедно с името на Стамболийски името на Петков ще се помни като име на мъченик, принесъл себе си в жертва на тяхната кауза и за каузата на човешките права навсякъде по света!

Марк Етридж^[59]

Има хора, белязани от съдбата да изпълнят някаква мисия. Но едва ли в новата българска история има друг случай, когато съдбата слага своя знак върху цяло едно семейство и му отрежда нелекия жребий да положи костите си в темелите на българската свобода и демокрация. Така е с Димитър Петков и неговите двама синове — Петко Д. Петков и Никола Д. Петков, убити по различно време, при различни обстоятелства и въпреки това сродени не само от своята кръв, но и от любовта и саможертвата си за България.

Никак не е лесно да се класира и описва човек като Никола Петков, чието име и дело бяха премълчавани или открито фалшифицирани в продължение на почти половин столетие. При цялата условност на тази стотица, която оценява личностите според влиянието им върху развитието на България, е ясно, че Никола Петков „загуби“, а палачите му „спечелиха“ в директния сблъсък през 1947 г. От тази гледна точка ефектът от делото на неговия морален убиец — Георги Димитров, е много по-голям и поради това той заема по-предно място в класацията. Но това ни най-малко не означава, че животът, делото, името и примерът на Никола Петков не са с нас и днес, в нашия труден, но единствено възможен път към „брега на свободата“.

Никола Димитров Петков е роден през 1893 г. в семейството на един от големите строители на нова България Димитър Петков. Той е едва 14-годишен, когато куршумите на убиец покосяват живота на баща му. На 17 години заминава за Париж, където се записва в Юридическия факултет на Сорбоната и същевременно слуша лекции в престижния Институт за политически науки. Въпреки разклатеното си здраве взема участие във войните, а по-късно отново заминава за Франция, където от началото на 1923 г. е секретар на българската легация. След преврата на 9 юни 1923 г. и свалянето на земеделския режим емигрира във

Франция до 1931 г.

Завръщайки се в България, той се включва активно в политическия живот на страната, прекъснат след преврата от 19 май 1934 г. Никола Петков е интерниран в Ивайловград, а после в лагера „Гонда вода“ край Асеновград. По-късно, през август 1943 г., той се включва в т. нар. Отечествен фронт, но за целия период до септември 1944 г. участието му в него е формално. На практика до началото на 1944 г. между членовете на Националния съвет на ОФ не съществува единство по стратегията за реализиране на неговата програма, което прави дейността му чисто символична.

Никола Петков не участва пряко в планирането и осъществяването на преврата на 9 септември 1944 г., но взема участие в друго по-важно събитие — заседанието на Националния съвет на ОФ от 8 септември в дома на Кимон Георгиев. Целта е да се определи съставът на бъдещото отечественофронтовско правителство. Тук Никола Петков допуска една от най-големите грешки в цялата си кариера на професионален политик, като се съгласява Министерството на вътрешните работи да бъде дадено на комунистите в лицето на Антон Югов.

Никола Петков, подобно на толкова други български политици, плаща данък на политическите ежби от довоенния период и не се противопоставя на устроената от комунистите разправа с демократични политически дейци като Димитър Гичев и Никола Мушанов. Като участник в правителството на ОФ, върху Никола Петков пада и част от отговорността за всички действия на кабинета в периода септември 1944 — май 1945 г., — нещо, което сам той осъзнава и открито признава по време на процеса срещу него. В този период Никола Петков сякаш е малко в сянката на другия виден земеделски лидер, д-р Георги М. Димитров, когото заменя под натиска на комунистите. След като Г. М. Димитров е принуден да избяга в чужбина, Никола Петков остава единственият крупен лидер на земеделците в България.

През май 1945 г. под натиска на комунистите (Трайчо Костов е натоварен по линия на Политбюро с елиминирането на БЗНС) цялата собственост на съюза заедно с издавания от него вестник преминава в ръцете на колаборационистката група на т. нар. леви земеделци. Никола Петков отказва да приеме решенията на манипулираната конференция на съюза и превръща собствения си дом на улица „Иван Шишман“ в център на БЗНС. **Този негов акт бележи раждането на българската демократична опозиция**, зад която застават повечето от членовете на съюза. Нему принадлежи една от пророческите фрази, прозряла трагичното бъдеще на България в лапите на сталинизма: *Вълк стадо не пази, няма лисица, която да е приятелка на кокошките и комунист частна собственост не може да търпи!*

Никола Петков оглавява опозицията срещу комунистическото мнозинство в парламента. По заповед на Сталин Георги Димитров започва репресии срещу опозицията.

Комунистическият поход срещу демокрацията стига своя връх с отнемане депутатския имунитет на Никола Петков и подвеждането му под отговорност „за тежки престъпления срещу народната власт“. Процесът срещу него се провежда от 5 до 17 август 1947 г. в една от залите на Съдебната палата в София. Всичко е предрешено и той е осъден на смърт. На 23 септември 1947 г. смъртната присъда на Никола Петков е изпълнена^[60]. Това е сигналът за погром над опозицията, нейните лидери и членове.

В стотицата Никола Петков заема по-предно място от д-р Георги М. Димитров не толкова заради мащабите на дейността си, колкото заради това, че хладнокръвно и обмислено дава живота си за запазване на демокрацията — въпреки че знае за готвената с

него разправа, той отказва да емигрира и остава в България. Така става пример за следващите поколения.

На 24 април 1947 г., шест дни преди спирането на вестник „Народно земеделско знаме“, Никола Петков отправя към народа най-значителното си послание и своеобразен некролог на свободната мисъл в България: *...Веднъж изчезне ли свободата, тогава рухvat всички останали устои на човешкото общество. Едно стадо от двуноги овце, та дори и добре гледани и охранени, не представлява общество от човешки същества. Държави, намиращи се под гнета на подобен режим, могат да бъдат спасени само ако бъде възстановена свободата. В противен случай те са обречени на гибел.*

54. ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ 1881–1924

*Един прозорлив и голям българин.
Проф. Никола Милев*

Бедата при някои исторически личности е, че често действията им се разминават с желания резултат, а с това добрият замисъл се превръща в източник на нещастия. Тодор Александров е един от хората, които бяха готови на всичко за щастието на България, но с някои от делата си ѝ донесоха нещастие.

Роден е на 4 март 1881 г. в Щип в семейството на народния просветител Александър Попрушов — педагог, поет и композитор. Щип, наричан от някои „българския Витлеем“, има славата на голям български просветен и революционен център. Още когато се създава Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) и започват опитите за нейната масовизация, в града са назначени за учители Даме Груев, Туше Деливанов и Гоце Делчев. В Щип са родени двама от най-големите български учени — професорите Александър Балабанов и Любомир Милетич, председателят на Върховния македоно-одрински комитет Йосиф Ковачев, а от Ново село е и бъдещият водач на Вътрешната организация Ванче Михайлов.

Тодор Александров получава основното си образование в Щип и Радовиш и завършва с отличие Българското мъжко трикласно училище в Скопие. Директор там е един от най-забележителните български революционери и теоретик на ВМОРО — Христо Матов. Той става кръстник на Тодор при влизането му в организацията. В дейността си като революционер Тодор Александров се заема с изграждането на организационната мрежа из цяла Западна Македония. В периода 1901–1903 г. той действа в района на Кочани, който е най-важният разпределителен пункт за снабдяване с оръжие на цяло Битолско и Солунско. Според някои изследователи именно през мрежата, създадена от него, минава динамитът за

Солунските агенти през 1903 г.

Арестуван през март 1903 г., Тодор Александров е осъден от Скопския извънреден съд на 5 години затвор. С това един от най-активните членове на организацията е отстранен точно когато е най-необходим. Той прекарва Илинденско-Преображенското въстание в затвора, но дори оттам съумява да ръководи работата в Скопския революционен окръг. Освободен през 1904 г., Тодор минава в нелегалност. Делегат е на Първия скопски окръжен революционен конгрес (16–22 януари 1905 г.), на който е избран за делегат на общия конгрес на организацията.

След убийството на задграничните представители на организацията Борис Сарафов и Иван Гарванов третият представител Христо Матов извиква Тодор Александров в София, за да поеме поста на убития Гарванов като касиер на Задграничното представителство. В личните си бележки Матов недвусмислено го оценява като *един от най-способните хора, каквито организацията е имала*.

След Младотурската революция и легализирането на четите Тодор Александров е назначен за окръжен ревизор на църкви, училища и манастири в Скопския окръг, където работи срещу силната сръбска пропаганда. През 1911 г. заедно с Христо Чернопеев и Петър Чаулев Тодор Александров влиза в състава на новия Централен комитет на ВМОРО. По цялата организационна територия, с изключение на части от Серски и Солунски окръг, единството е възстановено. С нарочен мемоар до генералните консули на Великите сили в Солун, Скопие, Битоля и Одрин от октомври 1911 г. организацията обявява, че подновява революционната си дейност за постигане автономия на Македония.

Всъщност още създателите на ВМОРО формулират идеята за автономия на Македония и Одринско в съгласие с решенията на Берлинския конгрес и по примера на автономната Източна Румелия. Проблемите със съседите на България и несъгласието на Великите сили карат революционните дейци да формулират автономията като тактическо прикритие за истинските си намерения, за да се запази единството на българската народност в поробените Македония и Одринско от изстребване, денационализация и разпокъсване. Сам Тодор Александров отбелязва в едно свое писмо от 1919 г., че автономията се разбира само като етап по пътя за обединението на „българското племе“.

По време на Балканската война Тодор Александров начело на чета и на т. нар. кукушка милиция успява да превземе Кукуш преди идването на българските войски и да го предаде в ръцете им цял и невредим. Пред заплахата на засилващото се сръбско присъствие в района, когато за македонските българи възниква опасността да сменят един потисник с друг, той пише мемоар до българския министър-председател (януари 1913 г.) и изразява в него безпокойството си от истинските намерения на „съюзниците“.

След поражението в Междусъюзническата война и първата национална катастрофа Тодор Александров продължава да изпраща чети, за да поддържат духа на населението. С атентатите си срещу влакове, австрийската поща и трамваите в Солун до 1912 г. ВМОРО създава търсения повод за обявяване на Балканската война (кланетата на българи в Щип и Кочани са в отговор на атентатите). С цялостната си дейност от този период Т. Александров съдейства за ориентирането на България на страната на Централните сили. **За това той е награден от германския кайзер с железен кръст и позлатена сабя.** Без това да е решаващо за общата ориентация на България, то го нарежда сред виновниците за втората национална катастрофа и до голяма степен обезсмисля делото му. Заради активната си роля при въвличането на България във войната на страната на Германия, през 1919 г. Тодор

Александров е арестуван по решение на българското правителство като един от виновниците за двете национални катастрофи, но успява да избяга и да се укрие.

В хода на войната особено голяма е заслугата му за формирането на 11-а пехотна македонска дивизия и доставките на оръжие за нея. След пробива при Добро поле той и останалите членове на Централния комитет пристъпват към възобновяване на организацията и снабдяване с оръжие. **Възстановяването ѝ е голяма и безспорна заслуга на Тодор Александров.** В края на Първата световна война Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО) се гради на принципите, на които е създадена ВМОРО преди войните.

Но тя трябва да възстанови не само своите органи и чети, а и вярата на българското население, че в условията на сръбски и гръцки терор то има свой защитник. Тодор Александров съдейства за създаването на организациите на тракийските българи и на българите от Западните покрайнини. Пак той е един от инициаторите за създаването на Македонския научен институт и на македонските политически организации в САЩ и Канада.

Възстановената организация трябва да воюва не само с външни врагове, но и с различни отцепници, които разкъсват единното ѝ тяло и отклоняват общата насока на борбата. В тези сложни условия Тодор Александров съумява да обедини усилията. Чрез създаването на задгранична централа и Македонска парламентарна група в българското Народно събрание той налага активното участие на организацията в политическия живот. Това на свой ред обаче я отклонява от нейната основна цел — освобождението на българите в Македония — и променя средствата и методите за водене на самата борба.

ВМРО се ангажира пряко с подкрепа на правителството на Демократическия сговор, смятайки, че то ще постави на преден план решаването на македонския въпрос. Когато това не става, организацията се обръща към други политически сили, което довежда до контактите с БКП, съветското правителство и Комунистическия интернационал, и до подписването на печално известния майски манифест (февруари 1924 г. във Виена). Публикуването на този манифест, който явно обвързва организацията с левите сили, компрометира нейното положение както пред българското правителство, така и пред международната общественост. Макар че по-късно се отказва от манифеста, с това позициите на Александров отляво и отдясно са силно разклатени.

Една от най-значителните дипломатически акции на ВМРО след Първата световна война, свързана с името на Тодор Александров, е изработването през август 1924 г. на Меморандум до петата асамблея на Обществото на народите, в който се застъпват правата на българите в Македония.

Атакуван отляво и отдясно, Тодор Александров пада убит на 31 август 1924 г., на път за т. нар. Сярски конгрес, който трябва да заседава в Пирин. Преките му убийци са Динчо Вретенаров и Щерю Влахов (по внушение на Алеко Василев и Георги Атанасов). С това на ВМРО и на каузата на българщината в Македония е нанесен тежък удар.

В сложните условия, в които се развива и работи организацията, личността на всеки лидер е незаменима. Никой не може да каже каква би била съдбата на българското дело в Македония, ако Тодор Александров бе останал жив или изобщо не бе съществувал. В сравнение със своите съвременници (например д-р Христо Татарчев) той се откроява с много по-активната си организаторска дейност на място, там, където неговото присъствие е най-необходимо и полезно. В своите дневници^[61] той ни е оставил образа на активен организатор и дипломат, действащ с успех в широкия периметър между българските

дворцови кръгове, Генералния щаб и върховното командване на кайзеровата армия. Неговите грешки в началото на 20-те години дават нееднозначна оценка на влиянието му.

55. СВ. ГЕОРГИ НОВИ СОФИЙСКИ СВ. НИКОЛАЙ СОФИЙСКИ

Неизв. — 1555 Неизв. — 1515

Казах ви и веднаж, и два пъти, че аз от своята вяра не ще се откажа никога, дори и ако ми причините хиляди мъки.

Св. Георги Нови Софийски

Началото на XVI столетие не е от лесните или безоблачни времена за българите. Загубили повече от век своята държавност, изтласкани в периферията на обществения живот, те имат само едно нещо, на което да се опрат в опазването на националната си идентичност — **православната християнска вяра**. Онези, които пренебрегват облагите от приемането на исляма и поемат мъченическия път на верски защитници, оставят дълбоки следи в паметта на поколенията. Свети Николай Софийски и свети Георги Нови Софийски са едни от най-известните мъченици за вярата от този период.

Свети великомъченик Николай Софийски е българин, родом от Янина, син на Мартин и Ефросиния. Обущар по професия, той трябва да бяга от родния си град, защото е подложен на преследвания и заплахи от потурчване. Пристига в София, където бързо става извънредно популярен и обичан сред българската общност. Преследванията и заплахите от ислямизация отново го принуждават да бяга и той отива във Влашко. На 45-годишна възраст се завръща в София, където с измама формално е вкаран в лоното на исляма. Съпротивата и категоричният му отказ да изпълнява мохамеданските обреди разяряват местната мюсюлманска общност. Хвърлят го в затвора, подлагат го на нечовешки мъки и въпреки оправдателната присъда го извеждат извън града в местността Ючбунар (Три кладенеца), където е убит с камъни. Мъртвото тяло на непокорния българин е изгорено, а пепелта — разпръсната по вятъра, както повелява Коранът. Споменът за него оказва силно влияние и укрепва вярата на българите, които издигат на лобното му място църквата „Свети Николай Софийски“. В нея се пази малка костичка, намерена в пепелта на св. великомъченик Николай. Неговото житие е написано от съвременника му, дякон Матей Граматик, а има и по-нови

преработки.

Георги Нови Софийски е син на православни българи — Димитър и Сара от Кратово, Македония. На 18-годишна възраст той пристига в София и се заема със златарство. За началото на XVI век фактът, че един българин може да се занимава с този елитен, достъпен само за турци занаят, говори много за неговите умения и място в обществото. Разположена в центъра на Балканския полуостров, по онова време София е важно търговско средище с 63 еснафа, от които 26 чисто български, а останалите — смесени. Въпреки многобройното турско население в града, характерно за тази епоха, българите също са достойно представени, което личи и от многото тогава софийски църкви. По същото време София е и митрополитско седалище, което развива активна религиозна, а в околните манастири — и книжовна дейност.

Историята на Георги на пръв поглед е твърде обикновена. След опит да бъде привлечен към мюсюлманската вяра и неговия горещ отказ той е убит от турците в София на 11 февруари 1515 г. Тялото му е погребано в малката църквица „Св. Марина“ (в двора на днешната Софийска митрополия). Сведения за неговия живот и мъченичество черпим от житието му, написано скоро след смъртта му от поп Пейо. По съдържанието си то е колкото житие (с характерните за традиционната житийна литература топоси^[62]), толкова и повест за живота на мъченика, за неговите морални и физически страдания и за смъртта му. Поп Пейо пише житието по лични наблюдения, на достъпен и опростен език, предназначен очевидно не за високопоставени или интелегентски среди, а за ония българи, чиято вяра е трябвало да бъде укрепвана. За популярността на примера на светеца ни разказват още едно житие на Св. Георги и редицата преписи, които са се запазили: житието на руския презвитер Илия от 1539 г.; преписът от 1677 г., открит в един от Призренските манастири; преписът от 1714 г., открит в София и издаден от А. Хирфердинг; Самоковското издание на житието му от 1855 г. и др. Днес част от мощите му се пазят в Драгалевския манастир.

Включването на св. Николай Софийски и св. Георги Нови Софийски в тази класация отразява високата стойност, която ние, българите, даваме на съхраняването си като народ в годините на робството. Николай и Георги са обикновени хора, т. е. те представляват кой да е българин от онази епоха, затова тяхното поведение е толкова важно.

Кой знае какво би станало, ако св. Николай и св. Георги Нови Софийски не съществуваха, и дали с това историята на българския народ би придобила някакви други, неочаквани и зловещи измерения. Сигурно не. Но тъкмо те и мнозина като тях, отстоявали своята вяра, са в основата на оцеляването ни и запазването ни като нация. Тези двама страдалци за вярата и народността не са просто „единствените“ българи мъченици, те са символ на всички, опазили и съхранили религията и народността си през вековете. А това не е малка заслуга и тя им дава право на място в тази класация.

56. ХРИСТО ТАТАРЧЕВ

1869–1952

И действително по-късно тая организация се издигна до степеня държава в държава, като изнесе освободителната македонска кауза пред обществената съвест и дипломатическия ареопаг...

Христо Татарчев

Христо Николов Татарчев е първият председател на организацията за освобождение на българите от Македония и Одринско (Вътрешна македоно-одринска революционна организация — ВМОРО)^[63] и един от най-видните дейци на националноосвободителното движение — близо три десетилетия е сред ръководителите на революционните борби на поробените българи.

Той е роден на 16 декември 1869 г. в град Ресен и още като ученик участва в Съединението и Сръбско-българската война от 1885 г. Завършва медицина в Берлин, където става и доктор, след което постъпва като лекар в Солунската българска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“. Христо Татарчев е сред шестимата^[64], които на 23 октомври 1893 г. в дома на книжаря Иван Хаджиниколов в Солун създават ВМОРО *като дружество, без писмен протокол и без да се избират ръководители.*

ВМОРО не е някаква абсолютна новост в историята на българското освободително движение, а продължение на съществуващия преди освободителната война Български революционен централен комитет в други, променени условия. В спомените си д-р Татарчев отбелязва: *Имахме на ръка един том от „Записките“ на Захария Стоянов и от тях взехме за образец устава на Българския революционен комитет... На организацията се даде име „Македонска революционна организация“, а на Солунския комитет — „Централен македонски революционен комитет (Ц.М.Р.К.).*

Централният комитет се конституира след приемането на устава и за негов пръв председател в началото на 1894 г. е избран д-р Христо Татарчев. Той остава начело на ВМОРО до избухването на Солунската афера^[65], след която организацията е лишена от своя Централен комитет. В този период завършва *тихата организаторска дейност*, чийто резултат е създадената гъста мрежа от революционни комитети в Македония и Одринско.

Приключва и учредяването на четническия институт на организацията. **Заслугата на д-р Христо Татарчев и за двете е огромна.**

След избухването на т. нар. Солунска афера от началото на 1901 г. д-р Христо Татарчев е осъден на пет години затвор в окови и заточение в Подрум кале, откъдето е освободен с амнистия след година и половина. От 27 октомври 1902 г. заедно с Христо Матов и Пере Тошев е изпратен за задграничен представител на организацията в България.

Това е период, в който цялото движение е изправено пред изключителни трудности. Върховният македоно-одрински комитет се разцепва най-вече поради различия в отношението си към вътрешната организация и по въпроса за въстанието в поробените територии. Д-р Хр. Татарчев е един от хората, които най-активно се включват в подетата от проф. Любомир Милетич кампания за помирение и разбирателство между организациите.

След избухването на въстанието и зверското му потушаване задграничното представителство на ВМОРО и лично д-р Хр. Татарчев издават нарочна декларация срещу фалшификациите на официалните турски власти, която е връчена на европейските дипломатически представители в София.

Когато мандатът му като задграничен представител изтича на 1 януари 1905 г., д-р Татарчев насочва усилията си към възстановяването на ВМОРО и към критична равностметка и преоценка на „комитетското десетилетие“. На Кюстендилския конгрес на ВМОРО (5-15 март 1908 г. в село Жабокрът) той е избран за допълнителен член на представителното тяло на организацията.

По време на Балканската и Междусъюзническата война д-р Христо Татарчев завежда военнополова болница на фронта, а през Първата световна война е началник на болница към II-ра дивизия.

След възникналите кървави междуособици в редовете на възобновената след войните ВМРО д-р Христо Татарчев емигрира със съпругата си в Италия и се установява в Торино. Тук той става обединително звено на българската колония. В неговия дом се съхранява българското знаме, изнасяно на всеки национален празник.

След освобождаването на Македония през 1941 г. д-р Татарчев се премества да живее в родния си Ресен. Към края на войната се връща отново в София. През 1949 г. заминава на лечение в Торино, където издъхва на 5 януари 1952 г. Автор е на ценни спомени — „ВМОРО като митологична и реална същност“. Неговото място сред плеядата дейци за освобождението на Македония се определя не само от конкретната му дейност, но и от факта, че той дълго време е обединителна фигура (в страната и особено в емиграция), която помага за единството на движението и съхраняването на българската кауза. В ранните години (края на XIX и началото на XX век) фигурата на Даме Груев е може би по-мощна, а тази на Яне Сандански — по-колоритна. Но Даме загива през 1906-а, а Яне — през 1915 г., докато д-р Христо Татарчев точно тогава разгръща своята дейност за спасяване и поддържане на единството сред борците за свободата на Македония. Затова го поставяме преди тях в нашата класация.

57. АТАНАС БУРОВ

1875–1954

Трябва да се съгласим, че България има щастието да намери в искания час бележити държавни мъже, на първо място сред които блести именно господин Буров..., когото ние си позволяваме да наречем един от първите пионери на консолидацията на мира в духа на Обществото на народите на Балканския близък изток.

сп. „Ревю дипломатик“^[66]

Името на Буров се е превърнало в легенда, но в нея има истина, и то такава, която си струва да се знае и оцени от потомството. Зад приказките за баснословното му богатство^[67] стои реалният образ на човека Буров, оказал голямо влияние върху българския обществен живот от първата половина на ХХ век. При това сред финансистите и индустриалците от онзи период той не е най-крупната фигура. Търговските и финансовите операции на Губиделников или Чапрашиков надминават по мащаби неговите. Онова, което ни дава право да изберем тъкмо Буров, е рядкото съчетание на деловия човек и държавния мъж, което обяснява голямото му влияние в ключови моменти от нашата история.

Видният banker и политик Атанас Буров е роден в Горна Оряховица през 1875 г. в семейството на Димитър и Кина Бурови. В същата година умира братът на баба му — видният възрожденец Иларион Макариополски. Атанас получава образованието си в Априловската гимназия. Завършва право в Париж, където се сближава с Реймон Поанкаре и Аристид Бриан, по-късно големи френски държавници. Започва кариерата си на политик в Горна Оряховица и бързо се издига в редовете на Народната партия. Избран е за депутат в V велико народно събрание (9 юни — 9 юли 1911 г.), свикано за изменение на някои членове на Търновската конституция. Става подпредседател на XV обикновено народно събрание (ОНС) от 1911 до 1913 г. и е министър на търговията в кабинета на д-р Стоян Данев (1913). Участва в Балканската война.

Атанас Буров симпатизира на Франция и Съгласението. Той е против присъединяването на България към Германия и Австро-Унгария през Първата световна война.

На изборите за XVIII ОНС през 1919 г. той е фигурата, която определя политическата линия на Народната партия. Прословути остават думите му за отговорността на опозицията, допуснала Васил Радославов да се укрепи в парламента чрез т. нар. турски избори в

Гюмюрджина и Струмица. Това според него позволило да се стигне до този чудовищен скандал, че политиката на България в един момент, исторически за нея, когато се ковеше нейната съдбина за векове, зависеше от вота на пет или шест души турци народни представители... На 27 ноември 1919 г. коалиционното правителство на Стамболийски, в което Атанас Буров участва като министър на търговията, промишлеността и труда, подписва Ньойския мирен договор. Постепенно обаче той се ориентира към лагера на противниците на установяващия се земеделски режим.

В основния доклад на Учредителния конгрес на Обединената народнопрогресивна партия, изнесен от Буров на 24 декември 1921 г., се дава тон на обществената нетърпимост към режима на земеделците, който според него неумолимо води страната към диктатура. Принуден е да емигрира в Париж от преследванията на земеделския режим и се завръща в България на 1 юли 1923 г.

Поведението на Атанас Буров към кабинета на Александър Цанков е двойствено: възприема го като необходимо оръдие за смазване на болшевизма и дружбашкия режим, но разбира добре, че крие опасности за самата същност на българския парламентаризъм и основите на демокрацията. Изход от положението Буров вижда в създаване на нова политическа коалиция, която да защити демократичния ред от всякакви леви и десни заплахи. Той намира общ език с Андрей Ляпчев и двамата полагат основите на Демократическия сговор, официално създаден на 10 август 1923 г. В XXI ОНС (ноември 1923 г.) Атанас Буров отново е депутат от Горнооряховския избирателен район. След падането на първия кабинет на Сговора на 4 януари 1926 г. той влиза в кабинета на А. Ляпчев като министър на външните работи и на изповеданията.

Атанас Буров застава начело на българската външна политика в момент, когато в Европа се извършват важни политически, икономически и обществени промени. Една от най-големите му заслуги в този период, с огромно отражение върху съдбата на много българи, е успехът, постигнат при сключването на т. нар. Бежански заем през 1926 г. Той е на сума 2,4 млн. фунта стерлинги и 4,5 млн. долара, които закрепват българските финанси и **дават възможност на хиляди бежански семейства да се сдобият с дом и работа в родината си.**

Следващият крупен успех на Буров е сключването на т. нар. Стабилизационен заем през 1928 г. на стойност 5 млн. фунта стерлинги с приемливи условия и при запазване на финансовата самостоятелност на страната. Но най-сложният и труден въпрос, който имат да решават този кабинет и неговият външен министър, е проблемът с репарациите, определени от Ньойския диктат, и сключената още от земеделското правителство Конвенция за плащанията за период от 60 години, която вещае финансов банкрут и стопанска катастрофа за страната. Това би поставило България под чужд финансов контрол и би ликвидирало нейното бъдеще.

На 20 януари 1930 г. в Хага Буров постига един от най-големите си успехи с важно значение за цялото развитие на страната. С договора за финансовите задължения на България е премахнат и опростен остатъкът от окупационния дълг (1,7 млрд. златни франка). Останалата сума от репарациите (680 млн. златни франка) се разсрочва за 36 години при 5,5 на сто лихва. **Това е най-благоприятната възможност и заслугата за нейното постигане е изцяло на Атанас Буров.**

От останалите външнополитически акции на Буров може би най-известна, а в някаква степен и спорна, е т. нар. спогодба Моллов — Кафандарис. Подписана на 9 декември 1927 г. между финансовите министри на България и Гърция, тя урежда задълженията, произтичащи

от Българо-гръцката конвенция за взаимна и доброволна емиграция на етническите малцинства, подписана в Ньой на 27 ноември 1919 г. Сам Буров признава нейния несправедлив за българската страна характер, но аргументира нуждата от това с думите: *И това е един вид репарации, и това е един вид окупации, и това е един вид кръв, която ние тук пушаме от нашия още жив организъм, за да крестим онези наши братя, които са останали най-обезсилени, най-немощни, най-обезкръвени, да ги приютим, да ги притоплим и да направим в кръга на възможното, а често пъти и малко повече даже — онова, което нашият дълг на хора със съвест ни налага да направим.*

Като отговарящ по въпросите на изповеданията Атанас Буров има големи заслуги за подпомагането на Българската православна църква и най-вече на Зографския манастир. Освен че издейства сумата от 5 млн. лева и даряването на няколко доходни имота, той се ангажира с учредяване на Ефория за подпомагане на българския манастир „Св. Георги Зограф“ в Света гора (Атон), която съществува и до днес.

Атанас Буров нито за момент не забравя откъде тръгват и към кого са насочени всички негови усилия като политик, банкер или индустриалец: *При този народ трябва да се отиде с чувство на вяра и уважение. Защото този народ извърши подвиг, непознат в ничия друга история. От изоставена от Бога и хората турска провинция за 50 години той създаде съвременна държава с 95 процента грамотно население, въздигна 1000 нови храма, има добродетелна войска, своите 3000–4000 села не е оставил без училище... Да уредиш самостоятелна държава с три държавни банки с грамадни капитали, самостоятелна култура, няколко хиляди километра държавни железници, 10–12 държавни пристанища, държавно социално законодателство, учебно дело... в историята на народите подобен скок, подобен подвиг няма.*

През годините на Втората световна война той участва в опозицията срещу прохитлеристката политика на българското правителство. Той е министър без портфейл в просъществувалия само няколко дни кабинет на Константин Муравиев, който скъсва съюза с Германия и ѝ обявява война в началото на септември 1944 г. Въпреки това след преврата на 9 септември Атанас Буров е затварян, съден и интерниран от комунистическия режим. Срещу него е заведен съдебен процес, чиито заседания започват на 11 ноември 1952 г. и продължават до 14 ноември. По скалъпено обвинение е осъден на 20 години строг тъмничен затвор. В затвора прекарва около година и половина и здравето му е окончателно съсипано. Умира на 15 май 1954 г. в Пазарджишкия затвор.

58. ПРОФ. ИВАН ШИШМАНОВ

1862–1928

Не съм бил никога подъл, не съм бил никога лакей..., не съм търсил милостта на никоя партия.

Иван Шишманов

Иван Шишманов е от онези дейци в полето на нашата просвета и култура, без който днешният духовен свят на българската нация не би бил същият. С многообразната си дейност, с активното си гражданско поведение той е свързващата брънка между високите идеали на Възраждането и трудното съзидание през епохата след Освобождението.

Иван Шишманов е роден на 22 юни 1862 г. в Свищов, в семейството на възрожденеца Димитър Шишманов. Дядо му Емануил Йоан Шишманоглу през 1835 г. заедно със синовете си става австрийски поданик. Иван Шишманов е първи братовчед на Алеко Константинов. Още 14-годишен е изпратен във Виена, където по предложение на Феликс Каниц завършва Педагогическото училище. След завръщането си в родината в продължение на 30 години той е сред главните строители на българската култура, сред най-представителните фигури на нашата интелигенция и неин безспорен лидер. Иван Шишманов се оженва за Лидия, дъщеря на украинския учен Михаил Драгоманов и братовчедка на писателката Леся Украинка.

Иван Шишманов започва дейността си в края на 80-те години на XIX век в Министерството на народното просвещение като помощник на министър Георги Живков. Именно професорът е в основата на изработването на Временните правила за откриване на Висшия педагогически курс в София през есента на 1888 г. Той е и един от създателите на Висшето училище, законът за което е приет от Народното събрание на 8 декември 1888 г. Голяма е ролята му за изясняване на практическото значение на първия български университет, неговия културен и политически смисъл като център за създаване на национална интелигенция.

По негова инициатива и под негова редакция (в продължение на 18 години) през 1889 г. Министерството на народното просвещение започва да издава известния в българската научна периодика „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. За целия период

на своето съществуване — повече от 50 години, то е челното списание в целия български научен живот.

Важно и особено дълготрайно значение за общото развитие на българската култура има приетият през 1890 г. по инициатива на Иван Шишманов Закон за издирване на старини и спомагане на научни и книжовни предприятия — първият в нашето законодателство, с който се установява държавен контрол над всички археологически ценности, ръкописи и други писмени паметници.

В края на 1891 г. с активното му участие (всъщност той е основният автор) се приема първият цялостен Закон за народното просвещение. Негова заслуга е влагането на всички модерни тогава педагогически идеи за структурата и съдържанието на образованието, които определят облика на българското училище за десетилетия напред.

На 5 май 1903 г. Иван Шишманов става министър на народното просвещение в безпартийния (всъщност стамболовистки) кабинет на Рачо Петров. Професорът заема този пост с една единствена мисия — да приведе в действие готовия си план за развитие на българската културна политика в началото на XX век. Неговите политически и педагогически възгледи се основават върху съвременните европейски идеи за социална реформа на обществото. Както сам отбелязва, *този план следва да бъде гледан като един по-близък или по-далечен идеал за всеки бъдещ министър на народната просвета*. Макар че се изявява като поклонник на европейските ценности, Иван Шишманов винаги подчертава смисъла и истинската стойност на своя пиетет към Европа: *Аз съм поклонник на Запада, но да се разберем — на неговите големи личности в обществения и културен живот, не на всяка гадинка, източно или западно, северно или южно от Алпите*.

Важно значение за бъдещото развитие на българското училище има неговият възглед за образованието като една от най-солидните гаранции за преуспяване и благоденствие на народите, за поддържане на добри социални наредби. Затова Иван Шишманов отделя особено внимание на положението и статута на българския учител, призван да бъде възпитател не само на младите, но и на възрастните. Професорът добре разбира, че учителят може да бъде пълноценно отдаден на работата си само когато е защитен от дребните проблеми на битието. Приетият под негов натиск Закон за изплащане на целите заплати на учителите от държавата осигурява икономическата стабилност на българския учител. Стъпил върху здрава теоретична основа, Иван Шишманов ясно посочва двете основни направления в развитието на просветното дело: учебната и културно-просветната. Под негово ръководство са предприети сериозни преобразования във всички степени на българското училище.

През лятото на 1903 г. проф. Иван Шишманов е в центъра на преустройството на българския национален театър, който получава нова сграда на 3 януари 1907 г.

През есента на 1903 г. в Народното събрание са внесени и единодушно приети два важни законопроекта за университета. Първият закон преименува Висшето училище в Български университет „Братя Евлогий и Христо Георгиеви“ със статут, който го приравнява към европейските университети и го утвърждава като център на българската наука. Вторият, т. нар. Закон за ефорията на университета, урежда практическото изпълнение на завещанието на Евлогий Георгиев от 1896 г., а с това и повечето от материалните проблеми на първото ни висше учебно заведение.

Като учен Иван Шишманов оставя много трудове, сред които литературни анкети с видни български писатели, които хвърлят светлина върху творческия процес при тях. През

1889 г. той става доктор по философия на Лайпцигския университет, през 1894 г. — професор, а през 1902 г. — действителен член на Българското книжовно дружество (днес БАН).

Под ръководството на проф. Иван Шишманов са положени основите и на музейното дело в България — на 12 май 1905 г. е открит Народният музей с отдели за археология, етнография, Българско възраждане и картинна галерия. От 1911 г. той е председател на Учредителния конгрес на Общия читалищен съюз, на който пост е преизбиран многократно. Умира в Осло през 1928 г. от сърдечен удар по време на световния конгрес на писателите.

59. БОРИС ХРИСТОВ

1914 — 1993

Много неща трябва да се направят от гении, преди да се разбере, че са възможни.

Лесинг

Великите някога артисти са ошетени от съдбата — изпълненията им остават в миналото, а следващите поколения трудно могат да оценят мястото, което са заемали те в живота на своето време. Благодарение на звукозаписната техника и радиото певците и музикантите оставят на поколенията своето дело и оказват по-голямо влияние. Затова Борис Христов, най-великият български оперен певец на всички времена, е единственият артист, комуто отреждаме място в нашата класация. Той е наричан с основание „цар на басите“ и „най-добрият глас на нашата епоха“.

Борис Кирилов Христов е роден в Пловдив на 18 май 1914 г. в семейството на Райна Попиванова и Кирил Христов^[68], но прекарва детството си в София, където родителите му се преместват скоро след неговото раждане. Баща му е гимназиален учител и посвещава свободното си време на записването на народни песни. Борис Христов завършва гимназия и право в Софийския университет.

През 1933 г., привлечен от певческата кариера, постъпва в хор „Гусла“. По-късно пее в академичния хор „Георги Димитров“ и в хора на храм-паметника „Александър Невски“. Решава твърдо да стане певец, след като чува световноизвестния руски бас Фьодор Шаляпин при гостуването му в България през 1934 г. От 1942 г. учи пеене в Италия, участва в концертите на римската академия „Санта Чечилия“ и е приет за солист в една пътуваща италианска оперна трупа. Издига се до първи солист на Миланската скала и на Римската опера и дълги години е смятан за бас № 1 в света.

Сред многото му артистични постижения, които завинаги ще останат в златния фонд на оперното изкуство, с най-голямо значение за нас българите си остават неговите великолепни тържествени славянски и български песнопения, записани в храм-паметника „Александър Невски“. Разбира се, делото и влиянието на Борис Христов надхвърлят тесните рамки на България и оказват своето въздействие в световен мащаб.

Наред с Фьодор Шаляпин той има най-голямата заслуга за популяризирането в Западна Европа и Америка на славянския стил и дълбокия гръден тон, на органичния синхрон между сценичен и вокален образ, на сливането между емоционалния и смисловия пълнеж на

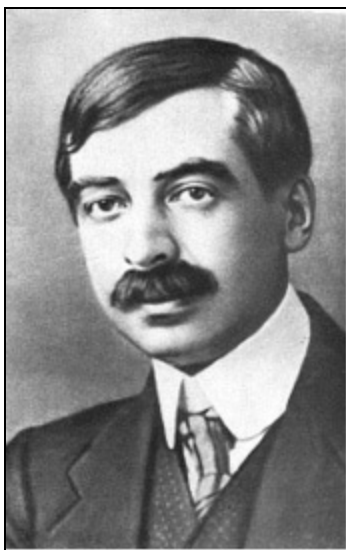

музикалната и театралната драматургия. Възпитаник на легендарния италиански баритон Рикардо Страчиари, Борис Христов създава серия завършени вокално-музикални образи и остава в историята като уникален реформатор в репертоара на всички националности и стилове. На него принадлежи заслугата за включването на белкантото^[69] в руския и славянския репертоар, с което той „славянизира“ образите от западноевропейските опери, придавайки им нови психологически и художествени измерения.

Сред безспорните му сценични върхове и еталонни изяви завинаги ще останат Досифей от „Хованщина“, Борис Годунов от едноименната опера, Джовани Прочида от „Сицилианска вечерня“, Филип II от „Дон Карлос“, Захария от „Набуко“, Дон Базилио от „Севилският бръснар“, Иван Сусанин от едноименната опера и много други. Дори простото изброяване на ролите, в които е пял Борис Христов, ще ни изправи пред една невероятна певческа кариера. Оказва се, че той е пял почти всички опери, включвани в репертоарите на прочутите оперни театри през последните четири десетилетия. Всеки образ, претворен от него на сцената, е брилянтно артистично постижение. За нас успехите му добиват още по-голяма стойност, защото той никога не се съгласи да направи компромис със своята съвест. По-голяма част от творческия си живот Борис Христов изживя в емиграция, далеч от родината, но винаги духом с нея.

Според завещанието след смъртта му у нас се учреди музикална школа за изявени български дарования. Той дарява на родината си сграда в Рим за Българска академия за изкуство и култура^[70].

Филми ще запазят забележителното сценично присъствие на Борис Христов, картини също ще ни напомнят за невероятната му личност, а звукозаписи — за неговия необятен глас. Но това ще са само копия от колосалната дейност на човека, за когото може би най-точно важи казаното някога от Джузепе Верди: *Servo a tutti, ma non servo a nessuno!*^[71]

Ако имам въобще някаква работа на света, тя е да изкажа онуй, което нося в душата си...

Пейо Яворов

Пейо Крачолов Яворов е един от най-великите български поети, продължител на голямата традиция на Ботев и Вазов, но и виден представител на модерния символизъм. С поезията си той остави дълбок отпечатък върху духовния свят на българина, което ни дава право да го включим в нашата класация.

Истинските поети винаги изпълняват някаква мисия. С творчеството или с живота си те са призвани да бъдат морални образци на своите съвременници и на идващите след тях поколения. В това отношение Пейо Яворов има безспорно влияние, както със стиховете си, така и с пълното сливане между поезия и живот. Неговото творчество е било и ще продължава да бъде десетилетия наред неразделен духовен спътник на всяко ново поколение. След Ботев ние нямаме друг подобен случай, когато поколение след поколение българи намират у един поет своето духовно извисяване.

Пейо Тотев Крачолов (Яворов) е роден на 1 януари 1878 г. в Чирпан в семейството на дребен търговец. Според семейното предание пращадото на поета бил пришелец от Анадола, заселил се по тези места в началото на XIX век и приел християнското име Стоян. Пейо наследява външния облик, а и характера на този странен пращад. Буйната кръв, чувствителната душа и меланхолията ще бъдат вечни спътници на бъдещия поет. Пейо почти завършва елитната Пловдивска гимназия, но е принуден да прекъсне и от 1893 г. започва работа в Чирпанската телеграфо-пощенска станция. По-късно е преместен в Поморие. От 1 май 1901 г. е в София, където с известни прекъсвания остава до края на живота си. От 1908 до 1913 г. е драматург на Народния театър.

И днес интересът към живота и литературното дело на Пейо Яворов е част от българската душевност, защото неговата поезия в много отношения отговаря на нашата духовна същност. Дълбочината на мисълта, философско-асоциативното осмисляне, релефността на изображението, яркото поетично внушение и изящната художествена форма

създават онзи поетичен свят, който прави Яворовата поезия не само дълбоко българска, но и достойна за сравнение с най-добрите произведения на световната литература. Всъщност Яворов е осъзнал общочовешките измерения на своята мисия много преди ние, потомците му, да се осмелим да признаем това. Вплътيل в себе си националния гений, той има душа *национална, привързваща се към химерите на живота и средата, търсеща родна гръд, родна земя — и оставаща всякога самотна и чужда на онези, сред които живее и за които носи своя кръст.*

В Стралджа през 1897 г. Пейо Яворов написва „Арменци“, с което и до днес остава в сърцата на многолюдната арменска общност у нас. В 1901 г. издава първата си книга — „Стихотворения“, но през следващия период — до разгрома на Илинденското въстание в 1903 г., принадлежи изцяло на македонското движение. От това време остават само „Хайдушки песни“ и елегията „Заточеници“. Той тежко преживява смъртта на Гоце Делчев и се оттегля от движението. Четири пъти Яворов влиза с чети в Македония, последния път — при започването на Балканската война. Плод на това са най-хубавите му белетристични творби — биографията на Гоце Делчев и книгата „Хайдушки копнения“ — записки от времето на четничеството.

Огромното влияние на Яворов се дължи до голяма степен на неговите прекрасни любовни стихове от периода до 1910 г., когато умира любимата му Мина Тодорова — „Две хубави очи“, „Благовещение“, „Обичам те“ и „Молитва“. Той се оженва за Лора, дъщеря на видния български политик Петко Каравелов. Нейната майка Екатерина Каравелова, представителка на тогавашния софийски елит, така и не одобрява брака ѝ с Яворов. От първия си мъж д-р Дрянков Лора има син Петко. От любовта на Яворов към Лора Каравелова остава най-силното стихотворение на българската любовна лирика — „Стон“ („На Лора“). Лора безумно ревнува поета. Заедно с нея Яворов става герой на една от най-големите любовни драми в нашата нова история. През нощта на 30 ноември 1913 г. при неизяснени обстоятелства в дома им на ул. „Раковски“ в София Лора Каравелова слага край на живота си. Обезумелият от скръб поет прави неуспешен опит за самоубийство, като оставя прощално писмо: „Моята мила Лора се застреля. И аз ида подир теб. Яворов.“ Обаче той остава жив, макар и ослепял.

Следващите месеци са изпълнени със страдание за чувствителната душа на поета, загубил своята съпруга, и принуден да живее с мълвата, която го обвинява като неин убиец. На 16 октомври 1914 г. Яворов изпива отрова и за по-сигурно захапва дулото на револвера си. Единственото му желание е да бъде погребан до Лора. По настояване на македонския революционер Тодор Александров църквата отстъпва и се съгласява да погребее самоубиеца по християнски — до онази, която толкова силно е обичал приживе.

Защо все пак сред плеядата млади поети от началото на века точно Яворов заслужава място в класацията на най-влиятелните личности редом с политици и военачалници? Неговите рими не възпламеняват масите, деца не рецитират стиховете му, както на патриарха Вазов. Но Яворов е личност, надхвърлила учебникарските анализи и постните оценки на литературознанието.

Ако в пантеона на славата има място за различните фигури, необходими, за да съществува една нация, сред тях Яворов е Поетът. И то роденият поет — като се започне от меланхоличните очи, през революционните пориви и изгарящите страсти и се стигне до трагичната смърт — налице са всички елементи, превърнали поета в митологична фигура. Доказателство за това е фактът, че у нас повече хора са чели „Романът на Яворов“^[72],

отколкото целокупното му творчество. Неговото място е сред историческите личности и творци, които създават завършения образ на българското в неговото емоционално и поетично измерение. Стиховете на Яворов подплатяват националното ни самочувствие с убеждението, че прекрасна поезия се ражда и на български — думи, казани от Вазов, но доказани от Яворов.

61. БОРИС САРАФОВ

1872–1907

Убийството на Борис Сарафов... нанесе смъртоносен удар на българската кауза в Македония...

в. „Нов век“

Историята на борбите на българите в Македония предлага галерия от образи, в която влизат светли идеалисти като Гоце Делчев, поети като Пейо Яворов и красиви романтици като Борис Сарафов, но и зловещи фигури като Яне Сандански и Тодор Паница. Каква ли би била съдбата на Македония, ако можеше да се реши от хора като Делчев или Сарафов? Влиянието, което те и съратниците им оказват върху хода на историята и върху нас, не намалява, а точно обратното — става все по-силно. Но ни остава и горчивината, че мнозина, в това число и Борис Сарафов, намериха смъртта си не на бойното поле от куршумите на врагове, а от предателска ръка на продажни единородци.

Борис Сарафов влиза в стотицата **заради заслугите си като ръководител на обновения македонски Върховен комитет и сцялостната си дейност за свободата на българите в Македония.** Успоредно с тайното революционно движение в Македония и Одринско в България се създава и развива и легална организация, наречена Върховен македоно-одрински комитет (ВМОК). Начело на първия комитет през 1895 г. застава Трайко Китанчев, но неговото участие е продиктувано по-скоро от желанието на Демократическата партия да доминира в македонското движение. Китанчев умира на 1 август 1895 г., а лишената от ръководен център организация застива в бездействие. Кризата достига върха си през 1899 г., когато офицерските братства поемат управлението на Върховния комитет. В 1899 г. начело на Върховния комитет застава Борис Сарафов (избран с подкрепата на задграничните представители на ВМОРО Гьорче Петров и Гоце Делчев). На Сарафов принадлежи заслугата да се активизира Върховният комитет и да се превърне в основен фактор за македонското освободително движение. Това е основанието да поставим точно него^[73] в класацията на най-влиятелните личности.

В продължение на около година и половина между двете организации съществуват

близки отношения. Сам Гьорче Петров посочва: *Не можеше да се каже, че щяхме да излезем от фазиса на проповедите към истинска революция без тази помощ, която ни идеше от тук, морална и материална... Без България не можехме да минем.* За разлика от ВМОРО, която все пак разчита на самостоятелната борба за извоюване на автономия, Върховният комитет гледа на въоръжените акции като на едно от средствата за въздействие върху Великите сили, които трябва да бъдат заставени да въведат и гарантират автономното управление в Македония.

Борис Сарафов е роден през 1872 г. в село Либяхово (дн. Илинден), Неврокопско. Учи в Солунската българска мъжка гимназия. По-късно завършва Военното училище в София и става офицер в българската войска. През 1895 г. постъпва в Петербургската генералшабна академия като слушател, но изправен пред изискването да приеме руско поданство, прекъсва следването си и се връща в България.

Когато в 1894 г. се създава първият Македонски комитет, българското офицерство с възторг се включва в акциите му. Както посочва Христо Силянов, офицерите по частите събират парични вноски и дори подаряват собствените си карабини за делото. Организиран се четири големи отряда и няколко чети, в които като военни консултанти и командири влизат редица български офицери. Сред тях е и подпоручик Борис Сарафов, който действа в Македония с четите на Кочо Муструка и Колю Ризов. По негово настояване и с пропагандна цел четата напада и превзема на 12 юли 1895 г. град Мелник, което има голям отзвук не само в България, но и в европейския печат.

На конгреса, свикан през май 1899 г., начело на Върховния комитет за освобождението на Македония е издигнат мелнишкият герой Борис Сарафов. Той остава на този пост до 1901 г. Идеята на тази смяна е комитетът да се свърже и подчини на Задграничното представителство на ВМОРО, което вече се схваща като „опора и крепост“ на делото. Борис Сарафов не само оправдава, но и далеч надхвърля възложените му надежди, като съживява и разширява мрежата на ВМОК. Той и Симеон Радев са първите, които обръщат сериозно внимание на пропагандата чрез чуждестранната преса. По инициатива на Сарафов и със средства на комитета в Париж се основават вестниците „L'Effort“ (1900–1901) и „Le Mouvement macedonien“^[74] (1902–1903), които пропагандират българската кауза по македонския въпрос.

Надарен сред всички революционни дейци с най-буино въображение, Сарафов е и най-изобретателният в идеите за финансиране на организацията. Сред тях си струва да споменем плана му за отвличане на сръбския крал Александър по време на посещението му в Света гора (1896) и проекта за изпращане на македонски доброволчески отряд на страната на САЩ в американско-испанската война за Куба срещу евентуална американска парична помощ.

По-спорни са действията на Борис Сарафов, свързани с опазване чистотата на движението. Вярно е, че предпазването на организацията от каквито и да било чужди влияния е особено важно. Чистотата, както отбелязва Христо Силянов, е съставна част от идеализма, без който е немислима каквато и да било борба, в чиято основа стои доброволната лична саможертва. Ако има нещо в дейността на Борис Сарафов, което и най-големите му поклонници не са склонни да простят, то е вземането на сръбски пари за делото на македонското освобождение. И все пак тази негова постъпка бледнее пред крайностите на левите сили в организацията (Димо Хаджидимов и Яне Сандански), които, заглушавайки гласа на кръвта си, виждат дори в помощта от България *външно влияние, което ще лиши революционното дело от неговата чистота.*

Сред по-спорните действия на Борис Сарафов, оказали влияние върху хода на движението в Македония, а оттам и върху българската история, е въведеният в широк размер терор не само в границите на Княжеството, но и в чужбина^[75]. Сам той става жертва на братоубийствената война, която избухва между враждуващите организации. Още през зимата на 1904 г. в серската организация по настояване на Яне Сандански и П. Пенчев се обмисля въпросът за осъждането на Борис Сарафов на смърт. Същината на противопоставянето се крие в различните виждания за бъдещето на освободителното дело в Македония. Докато за Сарафов то е пряко свързано с България, Сандански вече е твърдо убеден, че македонският проблем не може да бъде разрешен, докато се поставя като български въпрос. През 1906 г. Борис Сарафов заедно с Иван Гарванов и Христо Матов създава задгранично представителство на ВМОРО в България.

Със задълбочаването на кризата в македонското движение противопоставянето се изостря и през 1907 г. групировката на Сандански пристъпва към изпълнение на плана си. Ролята на пряк изпълнител е поверена на Тодор Паница. Вечерта на 28 ноември 1907 г. той се среща с Иван Гарванов и Борис Сарафов в дома на Сарафов на ул. „Осогово“ в София. На изпращане Паница вади револвер и с два точни изстрела убива двамата членове на Задграничното представителство на организацията. На следващата сутрин вестник „Нов ден“ пише: *На виновника или виновниците за това двойно убийство не остава друго, освен да отидат при Султана и вземат десеттиях хиляди лева, обещани за главата на Сарафова. Това е единствената награда, която те заслужават за позора си!*

Отзвукът в чужбина е извънредно силен, а според българския дипломатически представител в Цетине д-р Н. Колушев: *...убийството се счита като страшен удар, нанесен на българското дело в Македония... Нашите приятели тълкуват това ужасно убийство като следствие от създадената анархия в македонското революционно движение и го считат за начало на още по-големи безредици и самоизстребления, в които българският елемент се явява автор и в същото време беззащитна жертва.*

С убийството на Сарафов и Гарванов групировката на Сандански изгаря всички мостове между двата лагера. Братоубийствената борба, площадните ругателства и враждебната пропаганда отблъскват от освободителното дело симпатиите на значителна част от неутралното българско гражданство и подбиват чувствително общественото доверие в лидерите на движението. Според Христо Силянов изстреблението в редиците на македонското движение добива формата на вендета и се превръща в трайна традиция. Нито един от виновните за смъртта на Борис Сарафов не умира от естествена смърт. Яне Сандански пада убит на 21 април 1915 г. в Пирин, в местността Балтата, от куршумите на друг българин — Андон Качарков. Последен загива прекият извършител — Тодор Паница, застрелян 18 години по-късно, на 25 май 1925 г., във виенския „Бургтеатър“ от Мелпомена Кърничева.

С убийството на Борис Сарафов на българската кауза в Македония се нанася страшен и, както се оказва, непоправим удар.

62. ГЕН. ИВАН ФИЧЕВ

1860–1931

...Ще дойде време, когато поколенията ще намерят, оценят и признаят големите качества и заслуги на този човек...

О. з. ген. Р. Атанасов

Успехите на бойното поле могат много лесно да бъдат проиграни в полето на дипломатията. Затова военната слава понякога е твърде ефимерна и не трае по-дълго от първата загубена битка или последната загубена война. А и войните рядко дават справедливи решения, което прави ефекта от военните успехи нетраен и трудно податлив на оценка. В стотицата на най-влиятелните българи военните дейци заемат по-задни места, изпреварени от политици и духовници, чийто постижения в крайна сметка са по-трайни. Но във военната ни история генерал-лейтенант Иван Фичев завинаги ще остане талантливият офицер, печелил битки и водил войската в една от малкото победоносни за България войни.

Във време, когато на войската ни се разчита като на основна сила, годна да осъществи националното обединение, ген. Иван Фичев достига до най-високите длъжности: началник на Генералния щаб, началник на щаба на действащата армия по време на Балканската война (1912–1913 г.) и военен министър. С многообразната си теоретична и публицистична дейност той е признат за дописен член на Българското книжовно дружество (от 1898 г.) и редовен член на БАН (1909), а името му редовно се цитира от всички изследователи на Балканската война.

Иван Иванов Фичев е роден на 15 април 1860 г. в Търново в известната фамилия на възрожденския архитект Уста Кольо Фичето, негов дядо по бащина линия. Начално образование получава в родния си град и в прочутото Габровско училище, а по-късно и в Робърт колеж, но не успява да го завърши поради смъртта на баща си. През Освободителната война участва в Осма опълченска дружина от т. нар. Второ опълчение, а по-късно е преводач на габровския окръжен началник и секретар на търновския окръжен управител.

В 1880 г. Иван Фичев постъпва във Военното училище в София, а от 1882 г. започва службата си като подпоручик в 20-а пехотна варненска дружина. През Сръбско-българската война е командир на рота, участва в отбраната на Видинската крепост. В решителните дни на опита за преврат срещу княз Батенберг през 1886 г. той застава на страната на

контрапреврата и подкрепя председателя на Народното събрание Стефан Стамболов.

През 1888 г. капитан Иван Фичев обнародва първия си труд, посветен на Сръбско-българската война, и участва в комисията по редактирането на армейските устави. До 1891 г. специализира в италианската Генералщабна академия, а от 1893 г. с чин майор е началник на Учебното бюро при Военното министерство, преподавател по тактика във Военното училище и редактор на авторитетния „Военен журнал“.

На 9 януари 1905 г. полковник Иван Фичев е назначен за помощник на началник-щаба на армията, а от 1907 г. е генерал и командир на Втора тракийска дивизия. На 23 март 1910 г. генерал-майор Фичев е назначен за началник щаб на българската войска. Той поема този пост в един изключително важен и отговорен за бъдещата съдба на България момент. През 1914 г. ген. Фичев открива Военната академия, негова отдавнашна мечта.

Цялото съществуване, развитие и изграждане на армията ни в края на XIX и началото на XX век е насочено към една-единствена цел — обединението на всички населени с българи земи. Дейността на ген. Иван Фичев напълно и безусловно се вмести в общата насока на борбата за постигане на националните идеали. **Неговият най-крупен принос в качеството му на началник-щаб на армията е изработването на новия военен оперативен план^[76], ...една съдбоносна стъпка в оперативната подготовка на войната.** Съдбоносно за целия бъдещ ход на войната е решението на Фичев да концентрира българските сили на Тракийския оперативен театър, с което (както се оказва по-късно) се отслабва защитата на българските интереси в Македония, оставена на т. нар. съюзници.

В хода на военните действия той е началник-щаб на действащата армия, но поради конфликт с цар Фердинанд и ген. Михаил Савов подава оставка. От септември 1914 г. е военен министър и докато е на този пост, предприема всички необходими мерки за бойната подготовка на българската войска. Поради разклатеното си здраве и несъгласие с очертаващата се политическа ориентация към Централните сили от август 1915 г. той преминава в запаса.

Генерал-лейтенант Иван Фичев си остава една неразгадана енигма дори с онзи последен разговор, проведен на 19 август 1915 г. с австрийския военен аташе в София, полковник Лекса, в който българинът споделя: *Вие... знаете, че аз работих само за империите. За съжаление нито Вие, нито аз можем да говорим за това.*

Противник на идеите и политическото поведение на Александър Стамболийски, той все пак приема през 1921 г. предложението на правителството на БЗНС да стане пълномощен министър в Букурещ, където прекарва две години.

Времето до смъртта си през 1931 г. о. з. ген. Иван Фичев посвещава на трудовете си по военна история, за които е удостоен със званието академик и член на Българската академия на науките.

Трябва да признаем, че дълго се колебахме за включването и класирането на дейци от полето на българската военна история. Но ако все пак е необходимо доказателство за способностите на нашата нация в моменти на върховно напрежение да роди своите талантиливи пълководци, то трябва да бъде търсено именно в онези паметни години, когато се решаваше съдбата на българските национални идеали. За съжаление в историята по-голямо значение имат победите, а тогава България загуби, въпреки че имаше най-силната и боеспособна армия, за изграждането на която немалко усилия положи и ген. Иван Фичев. Поставаме го в нашата класация колкото заради личното му влияние, толкова и като представител на онова талантливо поколение пълководци, което записа най-ярките

български постижения в световното военно изкуство.

63. ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ

1810–1853

...Но колкото той бил изкусен, синовете му, на които предал своя талант, излезли по-изкусни от него... Тия бяха родом от Самоков, синове на покойнаго Христа Зографа, двама братя Димитрий и Захарий...

Неофит Рилски

Изобразителното изкуството и художниците упражняват сравнително по-слабо влияние върху историята. Тяхното изкуство не се тиражира така масово като литературата и музиката, нито е така достъпно като киното. Един живописец трудно би могъл пряко да въздейства върху всекидневния живот на хората, да не говорим за поколенията. Но все пак влияние има, макар и в друга посока. Поставяме Захарий Зограф пръв между всички художници в стотицата заради неговото голямо значение не само за развитието на живописата у нас, но и за съхраняването и култивирането на българския стил, което ни запазва място сред останалите европейски народи.

Творил в разцвета на нашето Възраждане, той се вписва в него със своя талант и с чувството си за отговорност пред историята. Огромното му живописно наследство изпълнява още приживе една не толкова естетическа, колкото народностна задача — то показва на българите истината за тяхната същност, красотата на националните облекла и земята им.

Захарий Христович Димитров — по-известен като Захарий Зограф, е роден през 1810 г. в Самоков в семейството на иконописеца Христо Димитров и Християния (Христина) Костова, която е от знатен бегликчийски род. Баща му е смятан за основател на Самоковската художествена школа, придобила национално значение. Неговият род — Доспейският^[77], е с най-голяма тежест сред самоковските зографи. Известни художници стават синовете му Димитър и Захарий и внукът му Станислав Доспевски (син на Димитър Зограф). Захарий остава сирак на 9 години. Учи в килийното училище в Самоков и при Неофит Рилски (от 1827 г.). С него поддържат постоянна преписка в продължение на 18 години (1835–1853) и той оказва може би най-голямо влияние върху светогледа и ценностната система на младия художник.

Първите писмени сведения за творческите прояви на Захарий откриваме в един от тефтерите на брат му Димитър от октомври 1831 г. След като овладява занаята, Захарий се установява в Пловдив, където живее с малки прекъсвания от 1835 до 1841 г. Едни от първите му творби там са иконите в църквата „Св. св. Константин и Елена“, изпълнени с виртуозно майсторство. Запазени са негови икони и в църквата „Св. Богородица“ в Копривщица (1838). При пребиваването си в Пловдив Захарий има контакти с европейски художници, от които усвоява някои модерни похвати. Оттогава датират и първите му опити да използва перспективата в своите творби.

Първият истински голям стенописен ансамбъл той създава в Бачковския манастир. Там Захарий за първи път раздвижва каноничните схеми и въвежда нови изразни средства, много по-близки и ясни за зрителите. През 1841 г. започва изписването на новоиздигнатата камбанария в Рилския манастир. Изпълнението му там е такова, че сам Неофит Рилски възкликва: *Като влиза некой първи път в църковата, ако се случи да погледне най-напред на изображението църковно, като си дигне главата нагоре той забравя веќе да я смене...* По-късно работи по украсата на главната църква „Успение Богородично“ в Троянския манастир и в Преображенския манастир, който изписва през 1849 г. Там той създава едно от най-прекрасните си произведения — „Чудното колело на живота“, изрисувано върху южната стена на стария храм.

Нов елемент в творчеството на Захарий Зограф са стенописите с образите на славянските първоучители св. св. Кирил и Методий, на българските патриарси и светци, споменати в Паисиевата история и в „Царственик“ на Христакий Павлович, и особено на светците мъченици за вярата св. Георги Нови и св. Николай Софийски.

През 1851 г. Захарий Зограф се отправя за Атон, където работи 17 месеца и украсява със стенописи част от храма на най-древния и прочут атонски манастир — Великата лавра на св. Атанасий. Последните известни негови творби са пак от Атон, от 1852 г., когато изписва олтарните икони на българския Зографски манастир. Захарий Зограф е първият сред възрожденските ни живописци, който се подписва със своята националност — българин.

Но не броят и качеството на стенописите и иконите му отличават Захарий от десетките зографи, работили през XIX век. Тъкмо при него образът престава да служи само на Бога и се превръща в изкуство, предназначено за всички. В онази епоха художникът у нас няма друго поприще освен иконописа, но творецът, който има свое послание, намира начин да наруши канона и да постави човешкото до божественото. То — човешкото, индивидуалното, модерното — ни гледа от религиозните композиции с очите на пловдивските първенци, от жанровите сцени на „Колелото на живота“ и най-вече от автопортретите на зографа.

Изкуствоведите знаят, че Захарий Зограф рисува за себе си портрети и пейзажи, напълно отдалечени от предписаното в ерминиите^[78]. Но българските вкусове започват да се променят под тихия, невидим натиск на новото именно в религиозната живопис. **Захарий Зограф е сред тези личности, които промениха неизменните традиции и поставиха едно от началата на новото българско светоусещане.** Това ни дава основание да го класираме пред всички други наши художници.

На 14 юни 1853 г., едва 43-годишен, Захарий Зограф умира в Самоков.

64. ЕКЗАРХ СТЕФАН

1878–1957

Голямо е било и сега е още по-голямо родолюбивото ми желание България да се пази от чужди влияния, да стои настрана от външни интриги и да диша и живее чрез своите обичаи, традиции и идеали... Истинският родолюбец гради бъднината на родината си върху нейната душа и мощ. Остане ли един народ да разчита на външна помощ, той е за оплакване.

Екзарх Стефан

Историята на Българската православна църква е богата с дейци и архиереи, положили огромни усилия за духовното извисяване на своя народ, за неговата религиозна организация, за опазването и развитието на православната вяра. Много от тях са работили в трудни времена, когато проповядването и защитата на вярата са поставяни на изпитание от сложните политически, икономически и социални условия, в които е попаднала българската нация.

Екзарх Стефан има трудния жребий да работи в една от най-сложните епохи от новата българска история. Тогава, когато национални катастрофи и политически преврати разпъват на кръст измъчената снага на неговото паство и поставят на карта съдбата на църквата ни. В тези условия той съумява да постигне нещо, което му отрежда място сред българите, оказали влияние върху националната история.

Екзарх Стефан I (със светско име Стоян поп Георгиев Шоков) е роден на 7 март 1878 г. в село Широка лъка, Смолянско. На 15 години постъпва в Самоковската духовна семинария, която завършва през 1898 г. В самото начало на новия век (1900–1904) завършва висшето си духовно образование в престижната Киевска духовна академия, където става кандидат на богословските науки с дисертация, посветена на отношенията между нашата и римокатолическата църква от времето на покръстването на българите до учредяването на Екзархията.

На 16 октомври 1910 г. Стоян поп Георгиев приема монашество под името Стефан и е назначен за протосингел на Екзархията и секретар на екзарх Йосиф I. Така Стефан става

централна фигура в ръководенето на екзархийските дела. От този период особено внимание заслужава сътрудничеството му с Карнегиевата комисия, удостоверяваща българския характер на населението в Македония и документираща зверствата и преследванията, на които е било подложено то от сърби и гърци. Стефан е сред най-активните събирачи на сведения за тези преследвания и жестокости, използвани за изводите на Карнегиевата комисия. Важността на този документ не е намаляла и до днес. За родолюбивото си дело той получава публична благодарност за... *силна, човеколюбива и облекчаваща дейност...* Престижът на застъпник и радетел за българската кауза му отрежда място в българската делегация за сключване на мир с Турция.

След първата национална катастрофа заедно с Екзарх Йосиф архимандрит Стефан се установява в София (24 ноември 1914 г.). Той активно работи за разобличаване на истинските виновници за националната трагедия и погубването на десетилетното екзархийско дело в населените с българи земи извън границите на страната. Още от създаването си Българската екзархия винаги е била символ на българското етническо, духовно, културно, историческо и териториално единство. В продължение на повече от четири десетилетия тя осигурява духовно водачество и политическо покровителство за нашите сънародници, подготвяйки ги за великия момент на националното обединение. С първата национална катастрофа на тези усилия е сложен трагичен край. Екзархията губи седалището си в Цариград и възможността да оказва така необходимата подкрепа за българите в Тракия и Македония.

В цикъл от дванадесет лекции^[79] Стефан развива тезата си, набелязана в по-ранна негова статия, озаглавена „Грандоманията на цар Фердинанд и трагедията на българския народ“. Откровеният език на младия архиерей му спечелва омразата на двореца и забрана да се изказва публично, която остава в сила до 25 юни 1915 г., когато е погребан екзарх Йосиф.

През 1919 г. архимандрит Стефан защитава доктората си по теология „За богомилите и Презвитер Козма“ в католическия университет във Фрайбург и става първият професор по омилетика^[80] и пастирско богословие в новосъздадената Българска духовна академия. През същата 1919 г. той е българският делегат на Всемирната конференция за опознаване, сближаване и съединение на църквите. Оттогава той става привърженик на световното икуменическо^[81] движение и е такъв до края на живота си. На тази конференция той представя подробен доклад и документални доказателства за трагедията на българския народ след двете национални катастрофи, които дават основание по-късно България да бъде приета за член на Обществото на народите.

В България архимандрит Стефан развива още по-голяма и плодотворна дейност. Той е член на комисията за изработване на нов устав на Българската православна църква, член на Църковно-народния събор, делегат на Международния съюз за свобода и правата на народите при Обществото на народите, а освен това е и върховен комисар по делата на руските бежанци. На 20 март 1921 г. е ръкоположен за Макариополски епископ на Българската православна църква. От март 1922 г. той е Софийски митрополит и активен участник не само в църковния живот, но и в световното икуменическо движение.

Сред заслугите на този български духовник централно място заема дейността му за възстановяване на Екзархията и за прекратяване на схизмата (разцеплението) в източното православие, обявена от Цариградския събор на 16 септември 1872 г. като отговор на създадената самостоятелна българска църква извън лоното на Цариградската патриаршия. Редица изследователи оспорват каноничната издържаност на акта за схизмата, но тъй или

иначе тя трови отношенията между двете църкви чак до 1945 г.

По ред причини след смъртта на Екзарх Йосиф през 1915 г. Българската православна църква се управлява от наместник-председател, но не се възстановява патриаршеският статут. Това си има своите дълбоки религиозно-църковни и политически мотиви. Основната причина е от държавно-етнически характер — българският народ живее в няколко държави, а въздигането на екзархията в патриаршия е акт, в който би трябвало да вземе участие целият народ — не в неговите държавни, а в етническите му граници. По тези причини през юни 1942 г. цар Борис III отказва да го одобри: *Сега е все още неудобно въздигането на Българската православна църква в патриаршия и избирането на Патриарх, защото все още да вземе участие в този изключителен акт целият български народ не може. Това ще стане след сключването на мира и включването на освободените земи в границите на България.*

Тези пречки са игнорирани след 9 септември 1944 г., когато новата власт се ориентира към „повишаване“ на статута на българския църковен глава. Правителството на ОФ възприема линия, че е отминало времето, когато църквата трябва да се схваща като обединително звено на всички българи вътре и извън границите на България. Тогава очевидно става възможно и прекратяването на схизмата, а по-късно и провъзгласяването на патриаршията. Изборът за предстоятел на българската църква е практически предрешен от променената процедура, която обслужва с предимство интересите на държавата. С Наредба-закон от 29 декември 1944 г. между лицата, избиращи екзарха, са включени и няколко чисто политически фигури и представители на ОФ. На 21 януари 1945 г. Стефан е избран за български екзарх с 84 гласа от 90 гласували.

Така българската църква получава 30 години след смъртта на Йосиф I своя нов екзарх и това отваря пътя за свалянето на схизмата. На 13 март 1945 г. Вселенският патриарх подписва т. нар. Томос за автокефалността на Българската православна църква и признава българския народ и духовенство за неделими чедра на Единната Света Православна Църква. Общото благоприятно впечатление от прекратяването на схизмата, заслуга за което безспорно има и Стефан, е постигнато обаче на твърде висока цена — отказ от нашите съотечественици, останали извън границите на България.

На първо време Стефан, макар че се опитва да отстоява независимостта на църквата от отечественофронтговската власт, все пак задоволява всички нейни искания. С укрепването на тоталитарния режим той става неудобен и е свален на заседание на Светия синод на 6 септември 1948 г. Два месеца по-късно е изселен от София в село Баня, Карловско, с което се отваря пътят за издигането на предания на новия режим Кирил. Българската църква окончателно се поставя в услуга на тоталитарната власт.

65. ГАВРИЛ КРЪСТЕВИЧ

1817–1898

Поробен народ се освобождава, разделен народ не се обединява.
Гаврил Кръстевич

Запленени от блестящите и героични образи на дейците от Българското възраждане, понякога забравяме по-делничните, но не по-малко влиятелни фигури, които осигуряват дълбочината и размаха на прехода от старото към новото, към модернизацията и развитието. Сред тези скромни дейци, оставили дълбока диря след себе си, е и Гаврил Кръстевич. Той има шанса да живее дълго и да бъде пряк свидетел и участник във всички движения за национална просвета и църква, за реформи и модернизация и накрая — да бъде последният генерал-губернатор на Източна Румелия, при когото се извършва великото дело на българското Съединение. Неговият живот е интересна илюстрация за ролята на интелегенцията в хода на Възраждането и приобщаването на българите към модерните идеи и ценности.

Гандьо Кътъов Баев (Гаврил Кръстевич) е роден в Котел, в семейството на занаятчия. Начално образование получава в родния си град и в прочутото училище на Райно Попович в Карлово. През 1835 г. се появява в Цариград, където с покровителството на султанския съветник, българина Стефан Богориди, продължава образованието си в гръцкото училище в Куручешме. В периода 1837–1843 г. следва и завършва право в Париж. По време на престоя си там Гаврил Кръстевич се заема да осигури преводна учебна литература, необходима на българското образование, и стипендии за българи във Франция.

След завръщането си в Цариград Гаврил Кръстевич най-напред работи като секретар на Стефан Богориди, а от 1851 г. е прокурор във Върховния имперски съд и преподавател по търговско право в Юридическата академия. Гаврил Кръстевич е може би един от най-ярките примери на еволюционното направление в българското възрожденско общество. Получил високо образование и с достъп до най-висшите ешелони на имперската власт, той много добре разбира, че просвещението и модернизацията на империята са най-прекия път за осъзнаването на собствения ѝ анахронизъм. Безспорен патриот, Гаврил Кръстевич смята, че

именно тогава българите (отчитайки интересите и позицията на европейските сили) могат и трябва да поставят въпроса за своята автономия и независимост. Една от неговите любими фрази илюстрира прекрасно възгледите му: *Поробен народ се освобождава, разделен народ не се обединява.*

Воден от своя патриотизъм, Кръстевич участва активно в църковно-националните борби и в уреждането на Българската екзархия. Той е сред участниците на Църковно-народния събор (февруари-юли 1871) и е автор на проекта за Екзархийски устав, а благодарение на големия си авторитет и влияние е определен и за комисар по помирението с Патриаршията (1871–1872). Въпреки някои различия и противоречия до смъртта си Гаврил Кръстевич подкрепя политиката и вижданията на екзарх Йосиф I — осигуряване на добри условия за реформи и развитие на останалите в рамките на империята българи, докато назреят условията за постигане и на политическото им освобождение.

Голяма част от своя съзнателен живот Гаврил Кръстевич посвещава на развитието и модернизацията на родната култура. Той е сред първите интелектуалци, които предлагат и защитават идеята за създаване на българско книжовно дружество, чиято дейност да бъде насочена към нормализирането на книжовия език и развитието на новобългарската литература. Един от основателите на „Община за напредването на българската книжнина“ и редактор на сп. „Български книжици“, Гаврил Кръстевич полага огромни усилия за сплотяване на българската интелигенция. През 1871 г. той е избран за почетен член на Българското книжовно дружество, а по-късно като румелийски директор основава и пловдивското Научно-книжовно дружество (1881).

Сред безспорните заслуги на Гаврил Кръстевич трябва да се изтъкне приносът му за развитието на българския книжовен език. Още с ранната си работа „Писма за някои съмнителности на българското правописание“ (1859), а и в други свои съчинения той упорито търси „златната среда“ за определяне диалектната основа на езика и пръв формулира съвременните правила за произношението на променливото **я** и мекото **а**. В полето на българската история неговите усилия са увенчани с излязлата през 1869 г. „История бългърска...“ (т. I)

Своята богата политическа кариера Гаврил Кръстевич завършва като главен секретар (до 1884 г.) и генерал-губернатор на създадената според решенията на Берлинския конгрес област Източна Румелия (1884–1885). Тук той проявява характерния си интелигентен и организиран подход и в кратко време поставя поверената му област на модерни административни основи. Като отменя митническите бариери с Княжество България, той определено съдейства за бъдещото Съединение, макар да е противник на прякото политическо обединение, което според него би настроило враждебно Великите сили. Когато Съединението все пак става факт, старият султански администратор, еволюционистът и интелигентът Гаврил Кръстевич, политикът, търсил винаги логиката и сигурността на „златната среда“, не изневерява на своята българска кръв. Признавайки единението на България, възрастният Гаврил Кръстевич промълвява една фраза, която издава неговата истинска същност: *Господи, та нали и аз съм българин!*

Защо измежду дейците, свързани с тези драматични години на българското разделение, даваме предпочитанията си именно на Гаврил Кръстевич? Вярно, първият управител на Източна Румелия е Александър (Алеко) Богориди, но както отбелязват и съвременници, и по-късни изследователи, той докрай си остава космополит: по произход — българин, по възпитание — грък, а по служба — турчин. До края на живота си Алеко паша не научава

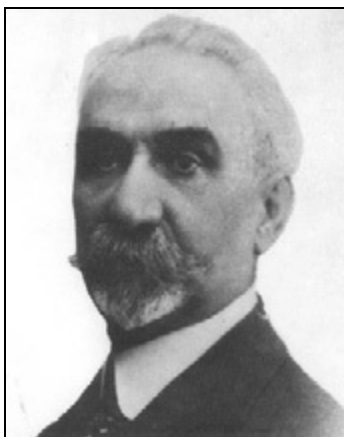
нито една българска дума^[82].

Ролята и поведението на втория генерал-губернатор — Гаврил Кръстевич, е съвсем друга. Както отбелязват още тогава наблюдателите, с неговото назначаване българската кауза в областта печели решителна победа. Въпреки дългата си турска служба и европейско образование той никога не изменя на своята кръв. *И паша да стана... пак на чувствата си не изменям.* Това му поведение осигурява, ако не успеха, то поне сравнителната леснота, с която става Съединението. Както сам той отбелязва по-късно, *аз знаех какво се вършеше за това съединение и с време можех да взема такъвиз мерки, на каквито ми даваше право законът... Но аз знаех и ценях общонародното желание за присъединяването на Българското княжество. Като българин аз съчувствах, но по моето положение аз не можах да отида по-нататък от съчувствието.*

Последните си дни възрастният Гаврил Кръстевич преживява като турски пенсионер, а смъртта му на 19 октомври 1898 г. е отбелязана с реч на Ст. С. Бобчев в българското Народно събрание.

66. АЛЕКСАНДЪР МАЛИНОВ

1867–1938

Знаменосецът на истинската демокрация. И сам нейно живо знаме.
в. „Утро“

Политическото дълголетие не винаги е гаранция за мъдрост, но със сигурност е сред важните ѝ белези. Александър Малинов присъства в политическия живот на Третото българско царство над 40 години и става неговата жива история. Той е един от най-видните представители на българската парламентарна демокрация. През дългата си политическа кариера Малинов оказва силно влияние както за добро, така и за лошо, а някои последици от неговата дейност се чувстват и до днес. Това е причината да включим този виден политик в нашата класация.

Александър Павлов Малинов е роден през април 1867 г. в село Пандъклий, близо до Болград, в семейството на българи, изселници от Ямболско. Завършва прочутата Болградска гимназия и право в Киев. От 1891 г. започва юридическа практика в различни градове на Княжество България. Правото остава една от съществените страни в богатата дейност на Александър Малинов. Той е прокурор в процеса срещу убийците на Стефан Стамболов; обществен обвинител срещу министрите от кабинета на Тодор Иванчов и защитник на арестуваните за антивоенна дейност лидер на БЗНС Александър Стамболийски. Не може да му се отрече и голямата заслуга за смекчаване на исканата за земеделския водач смъртна присъда и заменянето ѝ с доживотна, с което оказва съществено влияние върху по-нататъшния ни обществен и политически живот.

От 1896 г. той е сред видните дейци на Демократическата партия, с която са свързани едни от най-големите му заслуги и цялостното му влияние върху българската политика.

През 1902 г. Александър Малинов наследява ръководството на партията от Петко Каравелов, а през 1908–1911 г. е **министър-председател в един от най-решителните периоди от българската история**. Сред върховете в политическата дейност на Малинов и една от най-големите му заслуги е обявяването на независимостта на България на 22 септември 1908 г. и възстановяването на царския статут на българската монархия. Щепомним, че Освобождението на България не означава пълна държавна независимост — според решенията на Берлинския договор създаденото Княжество България остава васално

на Османската империя и върху него тежат редица политически, икономически и дипломатически ограничения.

Обявяването на независимостта на 22 септември 1908 г. е историческо събитие, увенчало с успех 30-годишните усилия на страната за материално, духовно и политическо равноправие сред европейските народи. С него са анулирани онези клаузи от Берлинския договор, според които Княжеството и Източна Румелия се задължават да плащат годишен данък на сюзерена (султана) и да участват в изплащането на турския държавен дълг. Така България се превръща в суверенна държава и прави гигантска крачка в своето политическо и социално развитие. Разбира се, заслугата за независимостта Малинов споделя с Фердинанд I, който има решителната дума по вземането на такива важни дипломатически решения.

По същото време Александър Малинов предприема и една от най-спорните си стъпки, която оказва фатално влияние върху бъдещето на България. Това са измененията на Търновската конституция, гласувани от Великото народно събрание през лятото на 1911 г. Той защитава промените на член 17, с които се предоставя възможност на изпълнителната власт в лицето на държавния глава и правителството да води външната политика на страната зад гърба на Народното събрание. **С това „знаменосецът на демокрацията“ прави една съдбоносна стъпка за отслабване на парламентарния контрол, която дава отровните си плодове в навечерието на Балканската и особено на Първата световна война.**

Александър Малинов е отново министър-председател в края на Първата световна война (21 юни — 28 ноември 1918 г.). Между двата възможни пътя — мир или продължаване на българското участие във войната — той избира втория и с това **задълбочава своята отговорност** за задаващата се национална катастрофа.

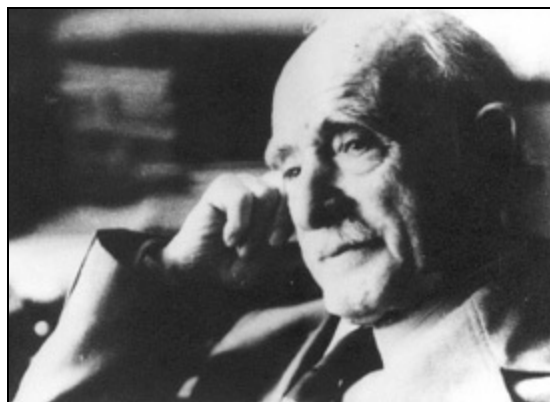
При управлението на БЗНС Малинов и останалите политици, смятани за виновници за националните катастрофи, са арестувани (1922) и прекарват в затвора до самия преврат, който сваля земеделската власт на 9 юни 1923 г. По-късно Малинов подкрепя Закона за защита на държавата, но в същото време се застъпва и за незабавна амнистия за невинно пострадалите във водещата се фактически гражданска война. В тази сложна ситуация той не престава да се бори за нормални условия на политическия живот, при които всеки да има свободата да изповядва своите политически възгледи.

Александър Малинов има огромна заслуга за изграждането на Народния блок и е министър-председател в правителството, дошло на власт на 29 юни 1931 г. След оставката си, подадена през октомври същата година, той не напуска политическия живот и остава лидер на Демократическата партия, а по-късно е и председател на XXIII обикновено народно събрание. Смъртта го застига на сцената на столичния „Модерен театър“ при произнасянето на политическа реч.

Въпреки неравностите по неговия дълъг политически път Александър Малинов остава един от онези истински демократи и парламентаристи, които с гласа на разума и умереността се опитваха и в известна степен успяха да спасят от самоизтребление българската нация.

67. ПЕТЪР ДИМКОВ

1886–1981

Ако човек е безсмъртен, безсмъртна е всъщност волята му да бъде такъв.

Петър Димков

Петър Димков завинаги ще остане с името Лечителя, дадено му от хората, потърсили и намерили изцеление от неговата ръка. В нашата класация той влиза с огромната си заслуга за преоткриването и налагането на т. нар. природна медицина. Той е един от най-големите познавачи на българската народна медицина, създадена според собствените му думи през вековното развитие на народа ни и лекувала го успешно цели 1200 години. Той я доразвива и усъвършенства, прави нови съчетания от лечебни билки и предпазни методи и с дългогодишния си личен опит доказва ефективността им. Автор е на извънредно популярната и полезна книга „Българска народна медицина. Природолечение и природосъобразен живот“, която има много издания и днес е истинска библиографска рядкост. Тя е издавана 4 пъти от 1926 до 1937 г., после през 1977, 1991, 1993 г. В нея Петър Димков излага огромен фактически материал, за първи път систематизира лечебните средства на народната медицина и определя тяхното действие върху организма.

Роден е на 20 март 1886 г. в София в семейството на свещеника Иван Димков, служил половин столетие в катедралната църква „Св. Неделя“. Началното си образование получава в столичното училище „Денкоглу“, а през 1899 г. заедно с по-големия си брат Димитър заминава в Петербург, където завършва военно училище. От 1909 г. е назначен като подпоручик в 25-и Драгомански полк, разквартируван в Цариброд. Участва във всички войни за обединението на България и е раняван пет пъти. Още тогава, в поразените от холера части на настъпващата към Цариград българска армия, Димков открива способностите си да лекува и да внушава на околните желанието за оцеляване. В армията е до 1936 г., когато се уволнява с чин полковник.

От периода на службата му ще остане в историята и една друга малко известна заслуга. Като командир на 21-ва пехотна дружина в Карлово през 1933 г. той спасява от разрушаване родната къща на Васил Левски. Къщата, по това време полурухнала, щяла да бъде съборена, за да се прокара нова улица. Полковник Димков се възпротивява на карловското кметство и независимо от заплахите за военен съд нарежда да я пазят въоръжени войници и започва нейното възстановяване.

Идеята да напише книга за нашето народно лечителско изкуство се ражда още в 1926 г., когато Академията на науките публикува труда на Иван Урумов „Материали по българска народна медицина“. По това време, а и през следващите години у нас излизат доста брошури, сборничета с рецепти и наставления за използване на билките, в които са пръснати бисерите на народната лечителска мъдрост. Заслугата за събирането, осмислянето и практическата проверка на цялото това богатство несъмнено принадлежи на Петър Димков.

Той формулира и пропагандира принципите, извлечени от народната медицина: лекуването да става с естествени природни средства; да се взимат мерки за общо засилване на организма чрез промяна на храненето и начина на живот; лечението да е строго индивидуално — според човека и болестта, но и комплексно — да въздейства не само на отделни органи, но и върху целия организъм; у болния трябва да се създаде увереност в оздравяването и да не се бърза — на организма и природата трябва да се даде време.

Петър Димков успява да събере, да опази от забравя и разпиляване наследството на народната медицина и поставя основите на един нов неин клон — профилактиката. Неговите съчетания на различни методи доразвиват и усъвършенстват народната медицина, и то въз основа на опита. На първо място сред тях е физиотерапията. В духа на народната медицина той не използва апарати и съоръжения, а въвежда и изследва действието на различни средства — компреси, лапи, бани, душеве, обтривания, фрикции, масажи, много и разнообразни водолечебни процедури. Това богатство от физиолечебни средства е негов голям принос.

Безспорно най-популярно е билколечението на Димков. Във фитотерапията той открива и прилага свои оригинални съчетания от билки.

Петър Димков е един от първите проповедници на природосъобразния живот, на благотворното влияние на слънцето, подходящите храна, жилище и облекло, на постоянния труд, домашната гимнастика, закаляването и култивирането на положителни чувства. Той живя дълго, като доказателство за практическата полза от здравните му съвети и рецепти, и остави един труд, който все още не е напълно оценен. За себе си винаги е казвал, че идва отдалече, намеквайки очевидно, че е брънка от безкрайната верига народни лечители през вековете. Поради това го поставяме по-високо от единствения дипломиран лекар в класацията д-р Димитър Моллов.

68. ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

1866–1912

Българският поет Пенчо Славейков е жива справочна книга на световната човешка култура.

Хенри Берлайн

Влиянието на Пенчо Славейков върху българската душевност е безспорно. Той е един от най-големите творци в новата българска литература. Макар че симптомите на известно обновление се забелязват още през 90-те години на XIX век, нейният истински нов етап започва едва в началото на XX век. Поставя го първият български литературен кръг около списание „Мисъл“ с всепризнат лидер Пенчо Славейков, „бащата“ на последвалите модерни движения. Културната програма на Пенчо Славейков е изключително плодотворна за цялостното развитие на българската литература, която след него тръгва по един наистина нов път. Всички творци по-късно — от Димчо Дебелянов до Николай Лилиев, от Йордан Йовков до Константин Константинов, от Елисавета Багряна до Атанас Далчев — всъщност продължават пътя, начертан от Пенчо Славейков.

За въздействието на неговото творчество говори фактът, че някои от стиховете му („Неразделни“, „Докле е младост“) се пеят като народни песни. От дистанцията на времето определено можем да кажем, че Пенчо Славейков е един от влиятелните класици на българската литература, защото я приобщава към световния литературен процес.

Пенчо Славейков е син на големия български възрожденски писател и следосвободенски политически деец Петко Р. Славейков и Катерина Ранкова, на която дължи цялото си ранно възпитание и вкуса към народното творчество. Роден е през 1866 г. в Трявна, образование получава на различни места — в Стара Загора, Сливен, Търново, София, а гимназия завършва в Пловдив. В тези години той придружава баща си по време на етнографските му изследвания и изгражда у себе си усет за дълбочината и красотата на фолклора.

През 1884 г. след нещастен случай върху заледената Марица Пенчо Славейков се разболява от паралич, който го оставя инвалид за цял живот. Това белязва цялото му по-

натагъшно развитие, а борбата с меланхолията и дългото принудително общуване с книгите, както сам той споменава...*ме направи поет*. Борбата със страданието, на което той започва да гледа като на *велик учител, извисяващ духа*, дава своето отражение върху цялото му творчество, върху неговите философски, литературни възгледи и предпочитания.

От 1892 до 1898 г. Славейков следва философия в Лайпциг, където е записан със съдействието на проф. Иван Шишманов. Там създава своите епически стихове „Ралица“, „Бойко“ и „Неразделни“, и започва епопеята „Кървава песен“. По време на следването си се запознава с модерните течения на западната философска мисъл, като това на датския философ Сьорен Киркегор. Голямо влияние му оказват естетическите и теоретичните възгледи на Артур Шопенхауер и философския миросглед на Фридрих Ницше.

След завръщането си в България Пенчо Славейков става член на литературния кръг около сп. „Мисъл“ заедно с д-р Кръстев, Пейо Яворов и П. Ю. Тодоров. Още от Лайпциг той изпраща първите си работи в областта на литературната критика, а цялостното му развитие до този период намира своеобразен синтез във великолепната антология „На острова на блажените“. В този период последователно е директор на Народната библиотека и на Народния театър, като оставя трайна следа в историята и на двата културни института. През 1909 г. е командирован в Москва за честването на 100 години от рождението на Н. В. Гогол и заедно с проф. Васил Златарски организира връщането в България на костите на проф. Марин Дринов и на неговата великолепна библиотека. По-късно влиза в конфликт с министъра на народното просвещение Стефан Бобчев и огорчен напуска България. Емигрира първо в Швейцария, а по-късно се установява в Рим. До последния му час го свързват нежни чувства с Мара Белчева, с която се запознава през 1903 г. Тя е видна дама и от големите красавици на своята епоха. Вдовица е на финансовия министър Христо Белчев, убит при един атентат срещу Стамболов. След това става придворна дама на княгиня Мария-Луиза и възпитателка на престолонаследника Борис. Подобно на романа на Яворов с Лора Каравелова и на проф. Боян Пенев с поетесите Дора Габе и Елисавета Багряна това е една от най-известните интимни връзки в историята на българската литература. Умира на 28 май 1912 г. в Италия на 46 години. Костите му са пренесени в България чак през 1921 г.

Индивидуализмът на Пенчо Славейков като тип психика, мотивация на жизнената позиция и творческо самосъзнание поставя ярък печат върху интелектуалците от следващите поколения. В сложния процес на националната ни идентификация тъкмо Пенчо Славейков преодолява традиционната схема и най-рано поставя въпроса за същността на българския национален характер. Според някои автори той създава не образ на „българския национален тип“, а нещо много по-значително — образ, съчетаващ „човека в българина“. Голямата книга на неговото творчество, в която са събрани основните му стихове и поеми, е „Епически песни“ (излиза под това заглавие през 1896 г., като „Блянове“ — през 1897, и като обединен сборник „Епически песни“ — през 1907 г.). Другата му стихосбирка — „Сън за щастие“ (1907), има лиричен характер.

Като член на Българската академия на науките Пенчо Славейков има големи заслуги за събирането и изследването на народното творчество. Трудовете му, посветени на фолклора, излизат през 1917 г. под редакцията на д-р Кръстев в „Книга на песните“.

Пенчо Славейков формално се определя като поет, но неговата личност влияе с цялото си присъствие в новата българска литература. Широката му ерудиция, високата култура и живата мисъл с право му отреждат място на ключова фигура в нейното развитие от началото на XX столетие. Ако в края на XIX и особено в началото на XX век България има своя

културен елит, днес, от дистанцията на времето, за негов безспорен център е признат Пенчо Славейков. Стиховете му се изучават и дискутират, статиите му раждат остри полемики. Народопсихологическите му оценки са хвалени или освирквани. Но няма представител на новата българска интелигенция, който пряко или косвено да не е влизал в досег с тази крупна творческа личност. Следите, оставени от него в мислите и самосъзнанието на българския културен и обществен елит, са значителни и дълбоки. Фактът, че Пенчо Славейков е единственият българин, чието име се споменава като кандидат за Нобелова награда, е достойно признание за първия европеец сред българските творци.

69. ПАТРИАРХ КИРИЛ

1901–1971

Никой не може да служи на двама господари, защото или единия ще намрази, а другия ще обикне, или към единия ще се привърже, а другия ще презре. Не може да се служи и на Бога, и на Мамона.

Мат., 6:24

Историята на християнството не е идилия, тя е драма. Историята на Българската православна църква обаче може да бъде видяна и като трагедия, безспорна роля в която (покрай много други) има Константин Марков, известен от 10 май 1953 г. като Кирил, български патриарх и Софийски митрополит.

Кирил е първият български патриарх след Евтимий Търновски. Той управлява Българската православна църква до смъртта си през 1971 г. и е сред хората, които **носят главната отговорност за нейния упадък и поставянето ѝ в услуга на комунистическата власт**. Последиците от това са видими и днес, а и в обзримо бъдеще. Всяко ръководство е трудност и отговорност, но ръководството на Църквата е и мисия, за която мнозина са звани, но малцина — призвани. Лошият пастир носи главната вина за съсипването на стадото.

През първата половина от живота си Кирил е обикновен свещенослужител и единственото, което го отличава, е неизясненото подозрение, че е неправомерно възведен за архиерей на Българската православна църква. Известни спорове възникват около ръкополагането му за епископ (12 юли 1936 г.) и избирането му за Пловдивски митрополит през 1938 г. Дори в Народното събрание са отправени въпроси за албанския му произход, който не му позволява да бъде български архиерей.

За произхода на неговите родители — Марко Пачулари и Поликсена Глава, има различни версии, но според най-вероятната бащата произхожда от т. нар. албанци геги и емигрира от Албания в България през 1886 г. Константин (Кирил) е роден в София на 3 януари 1901 г. и е записан като българин, въпреки че и двамата му родители са албанци. Образованието си получава в Софийската духовна семинария, където според някои сведения участва в леви групировки^[83]. На 20 септември 1920 г. Константин Марков заминава за Белград. Обстоятелствата около това пътуване са твърде неясни^[84]. Следването му в Богословския

факултет на Белградския университет също е обвито в неизвестност. Според някои сведения там той получава югославско поданство и държавна издръжка. В Богословския факултет на Белградския университет прекарва шест семестъра, но не полага никакви изпити.

След завръщането си в България през ноември 1923 г. Константин Марков приема монашество и става йеродякон под името Кирил. На следващата година постъпва на работа в Софийската митрополия и става преподавател в Духовната семинария. От есента на 1924 г. заминава да следва богословие в град Черновиц, Румъния. За следването му там също липсват данни, но е сигурно, че към 1926 г. той отново е в България на служба като учител-надзирател в семинарията и йеродякон. След смъртта на наместник-председателя на Светия синод, Врачанския митрополит Климент, с когото Кирил не е в добри отношения, той е ръкоположен за йеромонах (22 юни 1930 г.), а на следващата година е назначен за протосингел на Софийската митрополия. След два провалени избора (за Ловчански и Варненски митрополит) през 1938 г. Кирил става Пловдивски митрополит. Така той достига до най-високите сфери на Българската православна църква.

Още от създаването си Екзархията винаги е била символ на българското етническо, духовно, културно, историческо и териториално единство. **След 9 септември 1944 г. на тази нейна роля е сложен край** и тя с времето се превръща в слугиня на тоталитарния режим. От 1947 г. като политически подходящ Кирил постепенно печели популярност и е лансиран от комунистическата власт за заместник на неудобния вече екзарх Стефан. На 31 декември 1950 г. Кирил става наместник-председател на Светия синод, а на 10 май 1953 г. — и патриарх. Вселенският патриарх Атинагорас отбелязва, че това решение на Третия софийски църковно-народен събор *е било диктувано от властта като допълнителна стъпка по пътя на превръщането на Българската православна църква в инструмент на съветския империализъм.*

С неговия избор Църквата получава и нов устав за устройство и управление, изработен с решаващото участие на самия Кирил. Уставът на Църквата е на практика нейната конституция, т. е. нещо фундаментално и трайно. Изработеният под негово ръководство устав отменя стария екзархийски, което нанася непоправим удар на престижа и авторитета на нашата Църква.

Цялостната дейност на Кирил като патриарх трудно се поддава на еднозначно тълкуване. От една страна, той извоюва независимостта и възстановяването на патриаршеския статут на Църквата ни. Друга негова заслуга е застъпничеството пред официалните комунистически власти за някои църковни дейци или дейци на науката (като проф. Михаил Арнаудов).

Но срещу патриарх Кирил могат да се предявят и обвинения, че позволява съсипването на Църквата. Това личи от състоянието на храмовете, на духовното образование, броя на свещениците и състоянието на църковния живот по време на неговото властване. През 1938 г., при население от около 6 млн. души, България има над 2500 свещеници. През 1971 г. — последната от управлението на Кирил, населението е над 8 млн., а свещениците вече са под 1200.

Превръщането на храмове и действащи манастири в т. нар. паметници на културата е друга спорна страна от дейността на Кирил. С указ № 403 от 11 октомври 1961 г. светата Рилска обител е превърната в Национален музей „Рилски манастир“ и е затворена за богослужения чак до рухването на тоталитаризма в България.

Истината изисква да се каже, че личната роля на Кирил за подчиняването на Църквата

на тоталитарния режим не е особено голяма. Един независим патриарх не би бил търпян от властта и в крайна сметка щеше да бъде отстранен, както е бил отстранен Стефан, който точно затова е поставен на по-предно място в нашата класация. За Кирил, както за никой друг, са подходящи думите на апостол Павел: *Не може да се участва на Господнята трапеза и на бесовската трапеза, да се пие Господнята чаша и бесовската чаша*^[85].

Секий българин принадлежи на сичкѣта България, не особно на едно село или град...
Васил Априлов

Както повечето големи дейци от епохата на Възраждането, Васил Априлов води потеклото си от едно планинско селище, запазило през вековете своя чисто български характер. Роден е на 21 юли 1789 г. и живее в Габрово до 11-годишна възраст. След смъртта на баща му (1799) е отведен при по-големите си братя, собственици на търговски кантори в Русия. По-късно учи в немската гимназия в Брашов, завършва в 1807 г. и получава солидно класическо и хуманитарно образование. Около 1809–1810 г. започва в Одеса търговска и предприемаческа дейност, от която забогатява. Към 1828 г. се оттегля от търговията и се отдава на научни занимания.

Повлиян от развитието на възрожденския процес в българските земи, Васил Априлов решава да създаде в родния си град Габрово център за модерно основно и средно образование, какъвто по онова време в България липсва. Както сам доверява в своята „Денница на новобългарското образование“ (1841), около 1831 г. у него настъпва дълбок нравствен прелом — той скъсва с елинизма и се ориентира към каузата на Българското възраждане.

В кондиката^[86] на Габровското училище е запазено сведение за първата парична помош с имената на Априлов и Палаузов — 20 юни 1832 г. На тази дата, отбелязва той в своята „Денница...“, се е зародила идеята му за създаване на новото училище в Габрово. **Голямата заслуга на Васил Априлов е, че не само схваща нуждата от модерно образование, но много точно улучва момента, в който да приложи и реализира своите идеи.**

През 1834 г. в Гърция (вече свободна) е приет закон за народното образование, който стимулира повсеместното откриване на основни училища, гимназии, семинарии и университет. Докато българите едва правят първите стъпки на своето духовно възраждане и нямат нито един модерен образователен център, гърците вече държат в ръцете си не само Патриаршията, но и образователните средища. Поколения български интелегенти излизат от гръцките училища, изпълнени с презрение към всичко, което не е свързано с елинския език и древност.

Само този факт е достатъчен, за да постави голяма въпросителна върху целия по-

нататъшен ход на възрожденските процеси в българското общество. Както отбелязва Михаил Арнаудов, в съдбоносния момент, когато българският народ е изправен пред реалната заплаха да бъде подчинен на чуждо културно влияние, единствено модерните български училища могат да изиграят решаваща роля за укрепване на националното съзнание. Затова навременният отговор, който дава Априлов на нуждите на българската просвета, му отрежда важно място в цялото развитие на нашето общество.

Габровското училище е открито на 2 януари 1835 г. и до 1837 г., докато главен учител е Неофит Рилски, отговаря в голяма степен на идеите на своя създател. После за дълъг период то изпада в криза, от която се оправя едва в 1857 г. при идването на високообразовани Тодор Бурмов. Тогава се въвежда нов учебен план и училището се издига на мечтаната от неговия създател висота.

Васил Априлов умира в Галац, на път за Одеса, на 2 октомври 1847 г. и в завещанието си оставя 60 000 рубли (цялото му състояние е около 75 000 рубли) като капитал за издръжка на Габровското училище.

Направеното от Васил Априлов му отрежда важно място сред възрожденските ни дейци. Ненапразно дълго преди да стане ясно истинското значение на Паисий като предвестник на Възраждането, именно Васил Априлов бе смятан за най-значителния народен будител, съумял най-авторитетно да обоснове борбата срещу елинизма в България и да подкрепи създаването на ново национално самосъзнание. Онова, което оправдава присъствието му тук, е основаването и финансирането на Габровското училище и примерът му на гърчещ се българин, прозрял истината и отдал силите и състоянието си на българската просвета.

71. ПЕТЪР БЕРОН

Ок. 1795 — 1871

Требова да ся силем колко е възможно да ся щамбосат доста книги от нашият язык на научението на нашего народа.

Петър Берон

Петър Берон принадлежи към големия кръг възрожденски просветители, които застават зад модерното светско образование. Заслугата му (както на Васил Априлов, Никола Пиколо, Иван Селимински и др.) е в поставените по-високи културни и просветни задачи пред разбуждащото се българско общество. Може да се каже, че истинското Българско възраждане започва именно с неговата (и на подобните нему) дейност на човек, запознат с мисловния и обществен напредък на Европа.

Петър Берон е роден в Котел в семейството на заможния абаджия и търговец хаджи Атанас Беро. Образованието си получава в Котел, а по-късно завършва медицина в Хайделберг и Мюнхен (1827–1831). Работи като лекар в Крайова до 1841 г. От 1843 г. се отдава предимно на научни и книжовни занимания и публикува обемисти съчинения. Той е един от най-начетените българи по онова време. Владее девет езика и пише на шест. През втората половина на живота си се насочва към търговията, но нито за миг не престава да жертва средства и сили за подпомагане на българското развитие.

Голямата заслуга на Петър Берон е създаването на **първия светски учебник**, ползван широко през Възраждането — „Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища“, излязъл през 1824 г. в Брашов и станал популярен под името „Рибен буквар“^[87]. **Заслугата на Петър Берон** (и на неговите съмишленици) е, че е „първата лястовица“ в преориентирането на просветата от ограничения кръг полуграмотни хора, които изучават само основите на християнската поука, към широките слоеве на възрожденското общество. Този труд от 140 страници прави истински похват в книжовния език и в училищното дело. С това, както отбелязва още Михаил Арнаудов, **Петър Берон става нещо като Паисий за българската граматика и педагогика**. Възстановявайки връзката между образованието и живота, между училището и жизнените интереси на времето, Петър Берон реформира преподаването в крак с европейските идеи.

Букварът на Петър Берон

Друга голяма и малко позабравена негова заслуга е идеята му за създаване на общобългарско просветно дружество. Тя се появява в едно писмо от началото на 1840 г. до училищните настоятели в родния му град. В него Петър Берон настоява да се създаде *едно дружество, което да се грижи не само за училището на нашето отечество (в тесния смисъл на думата — Котел), но и за училищата на другите градове...* Идеята за подобна организация може би му е подсказана от основаното през 1810 г. в Букурещ гръцко дружество за поддръжка на училищата и книжнината.

Забележително е съпадението, с което тази мисъл възниква сред българските просветни дейци (в 1840 г. у Берон и в 1841 г. в Априловата „Денница“). Фактически това е препоръка за организиране на едно общобългарско книжовно дружество, което да прехвърли върху по-широк кръг хора отговорността за насоките и издръжката на родното училище. Сам Петър Берон до края на живота си дарява средства за народната просвета, като специално заслужава да се отбележи грижата му за девическото образование, в което той вижда залог за развитието на нацията.

Голяма е заслугата на Петър Берон и за демократизирането на българския книжовен език. В неговата езикова практика намираме началото на много особености в съвременния ни литературен език. Той въвежда в употреба личните местоимения за трето лице **той, тя, то, те**, за разлика от налаганите по негово време **он, она, оно, они**. Нему принадлежи и заслугата за въвеждането на частицата **ще** за бъдеще време (по-късно тя е подета от Иван Богоров и е окончателно наложена от Търновската книжовна школа). С тези и други свои постижения Петър Берон се нарежда сред най-заслужилите строители на българския книжовен език, **родоначалник на втория съвременен етап** в неговото развитие.

Изследователи сравняват Петър Берон с гигантите на Италианския ренесанс — по широтата на възгледите и размаха на намеренията му. Времето се показва немилостиво към научните му изследвания — за българите те са непонятни, за европейците — остарели. Но „Рибният буквар“ — малката книжица, издадена в младежките му години — не само обезсмъртява името му, **но има огромна роля за модернизиране на образованието, и за полагане основите на българската култура.**

Петър Берон умира на 21 март 1871 г. в Крайова при трагични обстоятелства. Според една от версиите той е задушен от наемен убиец или крадци заради огромното му богатство. Тъй като няма наследници, според завещанието му всичко преминава под попечителството

на българската емиграция в Румъния в лицето на Евлогий Георгиев и по-късно наследството му е употребено за народополезни цели.

72. ЕЛИН ПЕЛИН

1877–1949

Във всеки негов ред се чувства, че този голям ваш белетрист е къс от хубавата българска земя.

Максим Горки

В нашата класация Елин Пелин влиза като всепризнат певец на българското село. Неговото творчество, изразни средства и дори картините от някои негови произведения отдавна са станали част от основното христоматийно запознаване на всеки българин с родната литература. Тъкмо като „певец на селото“ Елин Пелин в най-голяма степен постига характерния колорит и наситеност на българската национална психология.

Заслугата му за развитието на нашето художествено слово идва не само от образността на неговия свят, но и от пределната простота и съвършенство, които го поставят на централна позиция в развитието на българския разказ. Забележително е, че с шопския типаж и диалект в творчеството си Елин Пелин превърна „шопската идентичност“ в предмет на гордост. Днес, колкото и странно да е, шопите са една от малкото диалектни общности у нас, които не се срамуват от езика си, а парадират с него, без да се мъчат да го приближат до книжовния.

Димитър Иванов Стоянов (псевдонима Елин Пелин той приема през 1897 г.) е роден през 1877 г. в село Байлово, Софийско, в самия край на Шоплука, съчетало в себе си шопски, тракийски и средногорски черти. Получава сравнително добро, но несистемно образование, прекъснато и от ранните му литературни амбиции. През 1895 г. напуска гимназията и става учител в Байлово. През същата година е и неговият литературен дебют на страниците на списание „Войнишка сбирка“. Младият Димитър Стоянов има определено влечение и към рисуването, а голямата му мечта е да стане художник. В 1896 г. се явява на изпити в новооткритото Рисувално училище, но не е приет. През учебната 1896–1897 г. продължава образованието си в Първа софийска мъжка гимназия, но вкусът му към бохемския живот го прави небрежен към училищните задължения. През 1897 г. си измисля псевдонима Елин Пелин. В периода 1898–1899 г. Елин Пелин създава едни от най-хубавите си разкази —

„Ветрената мелница“, „Гост“, „Изкушение“, „Напаст божия“.

Исклучително взискателен към себе си, Елин Пелин многократно преработва своите разкази, преди да ги даде за публикуване. От 1901 г. започва да публикува забележителните си разкази първо в „Общо дело“ на Янко Сакъзов, а после и в редактираното от Константин Величков списание „Летописи“. Въпреки че публиката ведната го забелязва, той не бърза да издаде книга. Първият му сборник с разкази излиза през 1904 г., а вторият — през 1911-а. По-късно те са многократно преиздавани.

Героите на Елин Пелин са с прототипи от шопските села. В дъното на много от тях стоят истински случки. Писателят майсторски пресъздава живота на своите съселяни в прекрасни художествени образи.

През 1906–1907 г. той е един от онези български интелегенти, които имат щастливия шанс да получат подкрепа и насърчение в рамките на широката програма, организирана от тогавашния министър на просветата проф. Иван Шишманов. Елин Пелин е командирован на държавна издръжка във Франция, а от 1908 г. е назначен за „пазител“ в Народната библиотека и има възможност свободно да развива таланта и творчеството си. По-късно дълги години той е основен уредник в музея на Иван Вазов. От 1940 г. е член на БАН и председател на Съюза на българските писатели.

Основната част от произведенията на Елин Пелин са създадени в периода до войните и отразяват специфичния колорит на онази сложна и преломна епоха. Влиянието, което той оказва върху развитието на нашата литература и оформянето на българската душевност, се съдържа изцяло в неговите селски образи (Андрешко, Гераците).

Елин Пелин е и един от най-добрите автори на произведения за деца. Неговият роман „Ян Бибиян“ (1933) и продължението му — „Ян Бибиян на Луната“ (1934) са сред най-хубавите детски произведения, които не са загубили своята популярност и до днес.

Елин Пелин не бива да бъде интерпретиран елементарно като народник или тесногръд критически реалист. Образите, които той изгражда, носят едно философско обобщение, в което могат да бъдат отделени много и важни пластове и внушения. От светоусещането на българина, през неговото отношение към властта и държавата, до проблема за справедливостта, убийството и стойността на живота — това са дълбоките проблеми, които поставя Елин Пелин в своето творчество. Отговорите на въпросите, които той повдига със своите творби и образи, биха ни помогнали и днес да разберем себе си.

Житейската съдба на Елин Пелин сама по себе си е твърде интересна. Приятел на цар Борис III и негов ловен другар, той продължава линията на високопоставените си приятелства и след 9 септември 1944 г., когато е близък с Георги Димитров. Това му позволява да доживее спокойно дните си, а през 1949 г. тържествено е отбелязан неговият 70-годишен юбилей. Въпреки някои флиртове с новата власт, той си остава онова, което най-добре умее — писателят, доловил и съумял да предаде най-пълно сложната душа на българския селянин.

73. КОНСТАНТИН СТОИЛОВ

1853–1901

Един достоен за подражание живот, една благородна душа, един възвишен ум, тъй полезен за нашето бедно отечество, което тъй жадно е за хора, идеални във века на алчност, омраза и завист, който преживяваме.

Константин Стоилов е крупен български политик и държавник от края на XIX век. Той е един от най-видните строители на българската държава след Освобождението — три пъти министър на външните работи (1883, 1886, 1896–1899), два пъти министър на правосъдието (1883–1884, 1886–1888) и два пъти министър-председател (1887 и 1894–1899).

Константин Константинов Стоилов е роден на 23 септември 1853 г. в Пловдив в семейството на търговец. По майчина линия е свързан с известния копривщенски род Моравенови. Завършва пловдивското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ (1861–1867) и пълния курс на реномирания Робърт колеж в Цариград. От 1872 г. продължава образованието си в Хайделбергския университет, където слуша лекции по история, правни науки, финанси и икономика. На 5 март 1877 г. се дипломира като доктор по право на Хайделбергския университет и през есента на 1878 г. се завръща в България.

Както се вижда, Константин Стоилов не е сред дейците на българското националноосвободително движение, но е един от онези подготвени специалисти, които са жизнено необходими при всяко държавно съзидание.

Много активно е участието на Стоилов в обсъждането на конституционното устройство на българската държава. В дискусиите около приемането на Търновската конституция той е един от идеолозите на консервативното течение и аргументирано защитава принципите на „разумния консерватизъм“. Според тях основните начала, върху които трябва да почива конституцията на страната, са свободата, равенството пред законите, самоуправлението и сигурността. Като имат предвид изостаналостта на българското общество, Стоилов и консерваторите настояват за имуществен и образователен ценз при избиране на народните представители; за създаване на двукамарен парламент, за да може чрез сената да се коригират евентуалните залитания на долната камара; за ограничаване броя на депутатите и

др.

Константин Стоилов е привърженик на силната власт като контрапункт на нерегулираната народна стихия. Тази идея за устройството на нова България не съумява да се наложи. Според него силната изпълнителна власт не само може да стабилизира вътрешнополитическия живот, но ще помогне и за просперитета на страната. Помнят се думите му, казани пред Учредителното събрание, за необходимостта от създаване на силна българска войска: *Тъй както са работите след разпокъсването на България, тази войска трябва да бъде многобройна и силна... Това го изисква положението ни. Нека погледнем малко около себе си, за да видим от що сме обиколени постоянно.*

Константин Стоилов работи в тясна връзка с двамата първи български князе. Винаги елегантен, високо ерудиран, той участва в делегацията, която поднася на Александър Батенберг акта за избирането му за български княз. Младият владетел го взема за частен секретар, а по-късно за началник на политическия си кабинет. Като съратник на княза Константин Стоилов подкрепя отменянето на Търновската конституция през 1881 г. и режима на пълномощията, установен от Батенберг. През 1883 г. той участва в българското правителство под председателството на руския генерал Соболев.

През есента на 1886 г. Стоилов заедно с Кочо Хаджикалчев и Димитър Греков е изпратен в Европа с мисията да търси нов княз на България. По този начин той пръв от българските политици се среща с Фердинанд Сакскобургготски.

След избирането на новия княз Стоилов остава в кабинета на Стамболов до 1888 г., след което излиза в опозиция. След падането на Стамболов от власт през 1894 г. Стоилов създава Народната партия и оглавява правителството цели пет години. През това време той постига възстановяването на отношенията с Русия, прекъснати през 1886 г. Срещу преминаването на престолонаследника Борис в лоното на православието Русия признава Фердинанд.

Голяма негова заслуга е работата му за създаване на икономически независимо чиновничество, поставено извън политическите борби, недосегаемо от смяната на правителства и режими и важен фактор за нормалното функциониране на държавната машина. Благодарение на това България е една от малкото страни в региона, пощадени от характерната за Ориента корупция на държавния апарат.

Друг важен принос на Константин Стоилов е изграждането на българската правораздавателна система. Той участва в правителството на Стамболов малко повече от година, но успява да прокара на две сесии на V Обикновено народно събрание няколко закона, които поставят основите на модерното българско законодателство: Закон за устройството, правата и ведомството на окръжните съвети в България, Военнонаказателен закон, Закон за печата и Наказателен закон. По същество обаче те са строго ограничителни и тяхната твърде прозрачна цел е да се повишат авторитетът и престижът на изпълнителната власт за сметка на правата на личността.

Безспорни са заслугите на Константин Стоилов в областта на икономическото законодателство. Сам той разглежда икономическото развитие на България като основна задача на законодателната и изпълнителната власт. Най-големият му принос е в областта на железопътното строителство, което е от жизненоважно значение за комуникационната инфраструктура на България. Константин Стоилов е ярък привърженик на идеята за приоритета на българската държава при строителството на железопътната мрежа, за да се избегнат чуждата намеса и влияние. Неговият най-свиден проект е железопътната връзка на столицата с пристанищата в Русе и Варна и той правилно съзира огромното ѝ значение за

развиващата се икономика. На първата сесия на VIII обикновено народно събрание през 1894 г. по негова инициатива е приет Закон за проектиране и построяване на железопътната мрежа на България. Някои изследователи отбелязват, че *за първи път в историята на нова България проектирането и построяването на една железопътна линия се обвързват пряко с бъдещото ѝ положение в цялостната система на държавата*. Двете най-важни направления са връзките на София с Варна и Бургас. По време на неговото управление е проучен и започнат най-големият участък от линията София — Варна (Драгоман — Плевен — Шумен), връзката Пловдив — Стара Загора — Нова Загора и участъкът Русе — Търново. Името му е свързано и с проектирането и изграждането на пристанищата във Варна и Бургас, и със строителство по дунавските пристанища Свищов, Лом, Оряхово, Тутракан и Русе.

Друга важна заслуга на Константин Стоилов е насърчаването на селскостопанското производство чрез модернизирането на данъчната система. Той сменя натуралния десятък с паричен поземлен данък и заменя някои преки данъци с косвени, отговарящи на данъчната система на модерните европейски страни. Това увеличава държавните приходи и е важна предпоставка за баланса на държавния бюджет. С дълготраен положителен ефект за развитието на нашето земеделие е и Законът за подпомагане на предприятията, чиято основна цел е да насърчи инициативността на българските селяни. Той предвижда държавни помощи за уреждането на пазарноориентирани селскостопански предприятия (овощни градини, изби, млекопреработващи предприятия и животновъдни ферми). **Общото влияние на аграрното законодателство, въведено от Константин Стоилов, може да бъде обобщено с една дума и модернизация.** Модернизация и насърчаване, поставяне на земеделието ни на интензивна основа и стабилизиране на селскостопанското производство, за да конкурира развитите европейски държави. По негово време се приемат законите за насърчаване на родната индустрия, което е безспорна заслуга за бъдещето на страната ни.

Освен Народната партия Стоилов създава един от най-авторитетните български печатни органи — вестник „Мир“, излизал от 1894 до 1944 г.

Константин Стоилов въплъщава градивното начало на консервативния елемент в новата българска история. Умерената му идеология, съчетана с активна икономическа политика, тласка напред изграждането на модерна България.

74. ИВАН БОГОРОВ

Ок. 1818 — 1892

Ние трябва да благодарим, че има един Богоров! Да, тогава Богоров трябваше, сега сто Богоровци трябва — те ще ни размиват, но ще ни стряскат... защото всички сега... грешим против чистотата на езика...

Иван Вазов

Иван Андреев Богоров — книжовник, педагог, журналист и езиковед, е от хората, в които идеите и начинанията никога не следват нормалния път на бавното отлежаване, а се развиват бурно и търсят своето незабавно практическо решение. **Негова заслуга е основаването и издаването на първия български вестник, той е един от първите издатели на новобългарска граматика, първият съставител на голям двуезичен речник и е сред първите автори на пътеписи в българската литература.**

Роден е в Карлово, в семейството на занаятчия, където получава началното си образование. По-късно посещава куручешменското училище в Цариград и Ришельовския лицей в Одеса (до 1843 г.). От 1845 до 1847 г. следва химия в Лайпциг. С помощта на Христо Георгиев завършва медицина в Париж (1858) и се установява на практика в Цариград. По-късно учителства в България и е единственият наш представител на Славянския конгрес в Москва през 1867 г.

Иван Богоров има заслугата да бъде създател и редактор на първите ни вестници — „Български орел“ (Лайпциг, 1846–1847) и „Цариградски вестник“ (1848–1862), с което въвежда журналистиката в живота на възрожденския българин с всички последици от това. Той е редактор на много популярното списание „Български книжици“ (Цариград, 1858–1861); на първото българско икономическо списание „Журнал за наука, занаят и търговия“ (Пловдив — Белград, 1862). В него той пропагандира една мисъл с огромно влияние върху икономическото поведение на съвременниците му: парите трябва да се вкарват в работа, а не да се събират под възглавницата, спестовността без предприемчивост не води доникъде.

Нему принадлежи заслугата за първия опит да събере и издаде наши народни песни и пословици — „Български народни песни и пословици“ (Пеща, 1842). Той е съставител и на първия френско-български речник (Виена, 1871).

Най-много сили и време Иван Богоров отделя за устройството на българския книжовен език. Той е може би най-последователният привърженик и теоретик на новобългарската книжовна школа през втората четвърт на XIX столетие. Богоров последователно се придържа към становището, че книжовният ни език трябва да се гради, развива и обогатява върху основата на живата народна разговорна реч. Заслугата и влиянието, които той безспорно има, са в това, че започва да се грижи за словотворчеството в нашия език и за самостоятелното мислене на българина в един решителен момент, когато новото настъпва във всички сфери на обществения, икономическия и културния живот. От средата на XIX век руското влияние върху езика ни се засилва и тъкмо Иван Богоров е човекът, който издига глас срещу тази опасност: *А как пишем ний учените днеска? Ний пишем половина Български, половина Руский и навикнати на Руский язык не ся осещаме, че то е криво на Български...*

През целия си живот Иван Богоров е обвиняван за своите понякога крайни увлечения към чистотата на езика, а от неговото име възниква понятието „богоровщина“ — безогледно и като правило напразно усилие за премахване на чуждиците. Едно от безспорните му постижения и заслуга е побългаряването на руските заемки. Днес малцина може би знаят, че десетки думи са навлезли във всекидневния ни живот благодарение на неговите усилия — *бележка, вестник, връзка, загуба, околност, разноски, стопанин, чакалня, честит и др.*

Когато не открива подходящи изразни средства в народния език, Богоров не се бои да измисля свои. Така в „Първичка българска граматика“ той сътворява граматически термини, с които си служим и до днес: *сричка, сегашно, минало време* и др. В още по-ранен период въвежда редица думи, които заместват турската и гръцката лексика: *клопка* (вместо *капан*), *гледка* (вместо *сеир*), *напреко* (вместо *кестерме*) и др.

Но това не изчерпва заслугата му, тъй като в по-голямата си част тя е незрима. Иван Богоров полага усилия и до голяма степен успява да създаде у своите сънародници усет и съзнание за езиковата чистота и културата на речта. Равнодушието на тогавашната общественост и язвителността на интеллигентските кръгове го тласкат в последните години от живота му към твърде абстрактната идея за създаване на общ писмен език на всички славяни.

Иван Богоров е от хората, които винаги вървят крачка преди времето си. Много от неговите начинания са оценени едва от потомството. Ако трябва да резюмираме делото му, той е сред онези, които тласкат българите да вървят по-бързо, по-смело и по-радикално напред, където ги очаква бъдещето на модерна европейска нация.

75. ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

1866–1935

Патриархът на българската историческа наука.
Петър Мутафчиев

Да бъдеш пазител на тайните на миналото означава да имаш ключ за влияние върху бъдещето. Това е особено валидно за народи и истории като българската, където гордостта от миналото величие е единствен източник на вдъхновение в стремежа към по-добро бъдеще. Точно затова Васил Златарски, **безспорният патриарх на нашата историческа наука**, има място в класацията на най-влиятелните българи. За разлика от държавниците, чиито провали или постижения стават видими почти веднага, хората на науката имат по-трудния жребий да чакат оценката на бъдещето. За Васил Златарски тази оценка е факт, а **неговото творчество лежи като дълбока и здрава основа на цялата българска историческа наука.**

Васил Николов Златарски е роден на 14 ноември 1866 г. в Търново, в голямото семейство на възрожденския учител Никола Попвасильов и Анастасия Ганчева. Цялото образование и развитие на Васил, най-малкият син на даскал Никола, са подчинени на една цел. Намираме я обобщена в писмо от най-големия му брат Александър: *...в намерение сме да те пратим да продължаваш в по-високо училище и да станеш в пълна смисъл учен човек.* Животът на Васил Златарски е един от онези редки случаи, когато дарбата, взетото решение и целта съвпадат идеално.

От края на 80-те години на XIX век той е студент в Историко-филологическия факултет на Петербургския университет, който завършва през 1891 г. с блестящата теза „Писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до българския цар Симеон“, отпечатана в 1894 г. Васил Златарски започва своята дейност в особен момент, който предопределя неговото силно въздействие върху бъдещето на българската историческа наука. Това е периодът, когато се скъсва с романтиката на възрожденските историографски опити и българската историческа наука се поставя на сериозни научни основи. Отговорността за издирването и критичното осмисляне на изворите, формулировката на проблемите и тяхната научна разработка пада почти изцяло върху Васил Златарски.

Научното дело на Златарски, което включва 213 труда с над 7000 страници, издава една голяма работоспособност. Но уникално въздействие върху интерпретацията на средновековната ни история оказва колосалният замисъл, на който е подчинено неговото

творчество: влягането на отделните проучвания в големите рамки на един обобщаващ труд, наречен „История на българската държава през средните векове“. Подготовката, издирването, научната разработка и текстът, критиката на огромния изворов материал отнемат цели 36 години от живота му — работа, която не би била по силите дори на големи творчески колективи. Онова, което Златарски оставя след себе си, е не само фундаментът. В някои случаи то и до днес изгражда цялото научното познание за отделни проблеми или периоди.

За огромните си постижения в историческата наука Васил Златарски получава признанието на своите съвременници и на потомството: действителен член на Българското книжовно дружество (по-късно БАН) от 1900 г.; подпредседател на БАН от 1926 г.; действителен и почетен член на много европейски университети, научни общества и академии.

Въздействието на Васил Златарски върху цялото развитие на нашата история като наука и преподаването ѝ у нас не се изчерпва само с научното му творчество. От 1895 г., когато става учител по история в Първа мъжка гимназия и чете лекции във Висшето училище, чак до смъртта си той е и остава един от най-вдъхновените преподаватели, подготвили поколения български историци. Два пъти е декан на Историческия факултет (1906–1907, 1920–1921) и два пъти — ректор на Софийския университет (1913–1914, 1924–1925). На патриотичните усилия на Васил Златарски (в сътрудничество с проф. Петър Ников) се дължи създаването през 1928 г. на извънредно популярната „Българска историческа библиотека“ — поредица от трудове на историческа тематика с участието на най-компетентните ни учени.

Голямото дело на Васил Златарски бе прекъснато от смъртта на 15 декември 1935 г., но неговото научно наследство — основите на българската медиевистика^[88] — стои непоклатимо днес и ще остане и в бъдеще.

76. ХАДЖИ ДИМИТЪР (1840–1868)

СТЕФАН КАРАДЖА (1840–1868)

Тук-там, като през пръсти, изпъкват няколко единици, които блатото души, които съзнават напълно неговата отрова... и предлагат да се... затрие то от лицето на земята. Тия няколко единици измежду българския народ са: Тотю, Панайот, Хаджията, Караджата, Левски, Каравелов и пр.

Захарий Стоянов

Едва ли има българин, който да не знае Ботевото стихотворение, посветено на Хаджи Димитър, и знаменателното му начало *Жив е той, жив е*. И едва ли има някой да не осъзнава огромното влияние, което живите и поетичните образи на тези двама български войводи са

оказали върху съвременниците си и поколенията, дошли след тях.

Както отбелязва първият им биограф Захарий Стоянов, те са били верни и истински чедра на своето време и носят всичките му красиви или грозни белези. Но заедно с това са и вестители на една нова епоха в борбите на народа ни за национално освобождение и имат достойно място и значително влияние върху общия ход на българската история. Тъкмо революционното брожение сред българите през 1867 и 1868 г. застава Високата порта да пристъпи към уреждането на църковния въпрос с надеждата да ги успокои и да подхрани разклатеното им доверие. Никак не е случайно, че скоро след преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (6 юли 1868 г.) турските власти обнародват своите два проекта за решаване на българския църковен въпрос.

Днес може би не си даваме точна сметка за степента и силата на символа, в който Хаджията и Караджата се прераждат след своята героична смърт. Но едва ли има други личности, като изключим народния епически фолклор, които да продължават да живеят в народната памет години след своята физическа смърт. Ако за 482-те години турско иго е виновно донякъде и българското покорство, нека не отричаме огромната заслуга на онези, които, както казва З. Стоянов, имаха смелостта да кажат: *не се търпи... и си подадоха най-напред главата из гъстата мъгла на робството.*

Димитър Николов Кръстев е роден през 1840 г. в Сливен в семейството на състоятелния еснаф хаджи Никола Кръстев и Мария Пенкова. Фамилията Асенов той приема по-късно по името на родната си махала — Асеновски боаз. Годиците, прекарани в гръцкото училище на Димитър Кашиша, едва ли са изиграли някаква решителна роля за бъдещето му като войвода. Но онова, което ни съобщава Захарий Стоянов за неговия характер, определено представлява интерес. *Разкопчаните крачоли* (на потурите — бел. авт.), *наметнатата аба, кривнатия калпак и отворените ръкави подигаха и в друго отношение омразата на турците. Те тълкуваха..., че това означава човек охолан и сербез, т. е. свободен, който не припознава никакви стеснения.* Не е много трудно да си представим истинския образ на този силен, може би малко дръпнат, но горд и непоколебим българин.

Неговите двама братя се сражавали в Критското въстание против турците.

Стефан Тодоров е роден в село Ичме (дн. Стефан Караджово, Елховско) на 11 май 1840 г. в семейството на земеделеца Тодор Димов и Калина Маринова. По-късно родителите му се преселват в Добруджа и се установяват в Тулча. Там Стефан учи при известния възрожденски учител Енчо Кузмов. Скоро се прочува с непокорния си характер и с физическата си сила, което става причина да емигрира във Влашко. Той участва в Първата легия на Раковски (заедно с Васил Левски), а по-късно обхожда с малка чета Сливенския балкан (1865). Бързината и ловкостта, които проявява при хайдутуването, му спечелват прозвището Караджа — сърна. Стефан участва и във Втората българска легия и е добре познат на всички участници в революционното движение.

През паметната 1868 г. революционната емиграция в Румъния, обединена около т. нар. Българско общество, формира най-голямата чета от 130 души под ръководството на Хаджи Димитър и Караджата.

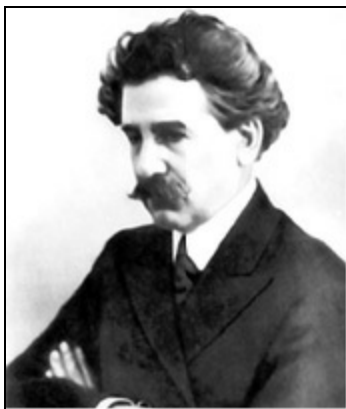
Второто сражение на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа с турците на 8 юли 1868 г.

Фрагмент от литография на Хенрих Дембицки

Повечето от четниците били участници във Втората българска легия, а имало и трима души, сражавали се заедно с Гарибалди. Четата носела прокламация към българския народ от името на привременното правителство в Балкана, адрес до посланиците на Великите сили в Цариград и мемоар до султана. Целта, посочена в тези документи, била автономия за българите. Четата стъпва в България при село Вардим на 6 юли 1868 г. и се отправя към Габровския балкан. Почти веднага четниците влизат в неравни боеве с турските преследвачи при караисенските лозя, Патрещ, Карапановата кория, Вишовград и Канлъдере (Севлиево), където 28 падат убити, а Караджата е тежко ранен и пленен. По-късно той умира от раните си, но за назидание е закачен мъртъв на бесилката в Русе. С оцелелите четници Хаджи Димитър се придвижва до старопланинския връх Бузлуджа и на 18 юли води последното сражение, в което загива.

Заслугата и влиянието на Стефан Караджа и Хаджи Димитър върху нашата история са изцяло заключени в четата, която под тяхно ръководство преминава в България и с подвига си съумява за пръв път да привлече вниманието на Европа към българския народ и неговата борба за политическо освобождение. Нека не се заблуждаваме. На този свят има неща, които се дават, и неща, които се взимат. Свободата и правото да се разпореждаш със съдбините си през XIX столетие принадлежат изцяло към втората категория. И далеч не са прави онези, които казват, *че глупави хора са били тия войводи... като са посмели да си въобразят даже, че ще могат да сторят нещо на всесилната Турция.* Контрапункт на това мнение е известната фраза на Любен Каравелов: *Свободата не ще екзарх, иска Караджата.*

Подвигът на двамата войводи е обвит в романтичен ореол. Освен Ботев стихове и дори драма в тяхна възхвала е писал и Любен Каравелов. Редом с това разгромът на четата и фактът, че тя не предизвикала въстание, имали голямо реално значение. Те показали на българските революционери безперспективността на четническата тактика. Така националноосвободителното движение стига до идеята на Левски за вътрешна революционна организация.

*Певецо селски, тук разбирам
душата ти и твоите песни
и себе си аз тук намирам —
в таз воля, в тоя шир чудесни.*

Иван Вазов към Цанко Церковски

Цанко Церковски е един от основателите на Българския земеделски народен съюз (БЗНС), който съществува и до днес като фактор в обществено-политическия ни живот. Вярно е, че дейността, идеологическата основа и управлението на БЗНС са свързани с имената на Александър Стамболийски, Никола Петков, Димитър Гичев и д-р Георги М. Димитров, но негов създател и основоположник е Цанко Церковски. Това ни дава основание да го включим в стотицата, макар и след по-влиятелните му съратници и следовници.

Цанко Генов Бакалов е роден на 16 октомври 1869 г. в село Бяла Черква, Павликенско. Получава образование в Търновското средно училище, в Пловдив, в Педагогическото училище в Казанлък и в Силистренската гимназия, която завършва през 1891 г. Пътуванията из България и общото състояние на духовния и политически живот от края на века насочват възгледите му към т. нар. народничество^[89], което отговаря и на неговото конкретно битие, свързано трайно с българското село. В тези условия у Цанко Церковски възниква и узрява идеята за обединяване на селската маса в една организация с професионално-просветен характер.

Цанко Церковски работи като учител на няколко места в Северна България — три месеца в Бейбунар, Силистренско, и четири години в търновските села Полски Тръмбеш и Мусина: *Дали не е село Мусина, откъдето трябва да се почне преустрояването на света? Да, оттук трябва да се почне и тук трябва да създам образец на народна самоуправа, на стопанско благоденствуване и човешко добруване.* В Мусина Церковски става един от

редакторите на „Селски вестник“.

Малко по-късно той напуска учителската професия и се установява в родното си село Бяла черква, където се заема с уредбата на собственото си земеделско стопанство и с активна общественно-политическа дейност. Там организира първото младежко земеделско дружество, наречено „Младежки труд“, което е и първа проява на организираното земеделско движение в България. Целта му е да подготвя младите земеделци и занаятчии за, както смята Церковски, бъдещата им ръководна роля в обществения живот. Тогава у него **съзрява идеята за създаване на единен земеделски съюз.**

През пролетта на 1899 г. той написва „Въззвание към селяните в България“ и започва подготовката за свикване на учредителен конгрес. **Цанко Церковски е един от най-активните организатори и председател на първия земеделски конгрес** (декември 1899 г., Плевен), който фактически поставя основите на Българския земеделски народен съюз. Намерението му далеч не е да създава политическа партия, а професионално-просветно сдружение, но в началото на ХХ век съюзът се ориентира все повече към политиката. Заради земеделската си дейност Церковски е изключен от редовете на Българската работническа социалдемократическа партия, на която е член до 1901 г.

На третия конгрес на БЗНС (12–14 октомври 1901 г.) идеята му за професионално-просветно сдружение е окончателно отхвърлена и организацията придобива формата на политическа партия. Това е едно от големите идейни разочарования за Церковски, но той скоро го преодолява и на деветия конгрес на БЗНС (ноември 1907 г.) влиза в редколегията на съюзния вестник „Земеделско знаме“, чийто главен редактор по това време е Александър Стамболийски.

От 1908 г. Цанко Церковски е народен представител, а от 1910 г. поема редактирането на теоретичното списание на БЗНС — „Земеделска мисъл“. В смутните години след втората национална катастрофа той заема последователно министерски постове в правителствата на Александър Малинов и Теодор Теодоров и в първото чисто земеделско правителство на Стамболийски. От този период (ноември 1919 г.) е прочутото писмо, което „селският поет“ изпраща до цар Борис III. В него между другото пише: *Казвам го чистосърдечно, казвам го, безпределно желающ народното и Ваше добро, казвам го без заобикалки: откажете се от царския си престол в полза на една народна република.*

Цанко Церковски излиза от голямата политика след един правителствен „ремонт“, направен от Стамболийски в самото начало на 1923 г., а след преврата на 9 юни е арестуван и хвърлен в затвора, където лежи 20 месеца. Освободен за малко, той отново е арестуван след атентата в църквата „Св. Неделя“ и макар че е оправдан след близо година, здравето му е окончателно подкопано.

Основателят на БЗНС Цанко Церковски умира на 2 май 1926 г. В българската история той остава като един от създателите и идеолозите на националносамобитното ни земеделско движение.

Обработка: Patriot

78. ЙОРДАН ЙОВКОВ

1880–1937

*Писателят, който направи от нивата олтар.
Георги Константинов*

Йордан Йовков завинаги ще остане в нашата литература като певец на Добруджа. Той ни остави едни от най-красивите и трогателни добруджански картини. Още приживе той се превръща в класик, при това с класицизъм, който съдържа в себе си зрял духовен и литературен синтез на старо и ново, на осъзната и овладяна традиция. Всъщност повечето от големите ни писатели имат в своето творчество някакъв явен или подсъзнателен „магически“ елемент, но според изследователите на Йовков думата „магия“ като че ли най-приляга на неговото творчество. Тази пленителна и дълбока „магичност“, която превръща някои от неговите произведения („Старопланински легенди“) в българска библия, ни дава право и основание да го поставим в стотицата.

Йордан Стефанов Йовков е роден на 9 ноември 1880 г. в Жеравна, но неговият свят и душевност са оформени от безкрайните добруджански равнини, където той се преселва заедно със семейството си на 13-годишна възраст. По-късно завършва гимназия в София и учителства около десетина години в Добруджа, където се оженва за Деспина Колева. Завършил Школата за запасни офицери, Йордан Йовков взема участие във войните, а по-късно прекарва седем години като чиновник в българската легация в Букурещ, без да търси някаква по-сериозна дипломатическа кариера. Умира след неуспешна стомашна операция в Пловдив през 1937 г.

Обикновено писателят остава в паметта на поколенията най-вече с творбите си, но и със своя живот, странности, ексцентризъм или саможертва. При Йовков не е така и той сякаш изобщо не съществува извън своето творчество. Известно е, че разчитайки само на чиновническата си заплата, Йовков и неговото семейство често живеят в мизерия. Писмата му свидетелстват колко пъти е трябвало да търси ходатайството на силните на деня, за да запази службата си. В творчеството си обаче той никога не прави компромиси. С болезнен

перфекционизъм Йовков многократно преработва ръкописите, а на издателите си дава най-подробни указания как трябва да изглеждат книгите му.

Голямата личност на писателя е отразена в неговото творчество, което вплъщава не само познанията му за човека, но и идеала му за хармония между хората. Всичко, до което се докосва неговото перо, сякаш се облагородява и възвисява, като налага извода, че любовта е тази, която ще спаси света.

Без да правим обстоен анализ на Йовковото творчество или подробен разбор на неговата вселена от образи и внушения, ще открием онези акценти, които му спечелиха място в класацията. Основен и безспорен сред тях е шедьовърът „Старопланински легенди“ (1927) — една от най-прекрасните творби в нашата литература, книга за любовта и смъртта, за щастието и изкуплението, съчетала в себе си изключително силни образи (Шибил и Рада, Индже). Драмите „Албена“ и „Боряна“, които развиват една от най-любимите му теми — за греха, изкуплението и фаталната сила на женската красота — са сред най-големите постижения в българската драматургия.

Класик в литературата означава творец, към който всяко следващо поколение се връща, чете и открива себе си. Образният и емоционален свят на Йовковото творчество е като магичен мост в българското културно самосъзнание, който свързва поколенията над мътните води на политическите катаклизми. Нишките, обединяващи една нация, са най-различни: историческият спомен за величие и мощ, общият срам за предателства и провали, мъчителното изживяване на национални комплекси. И сред тази вселена от осъзнати или не елементи на националната идентичност образите и посланията на Йордан Йовков са сред най-радостните, възвисяващи и пречистващи опори на духовния ни живот.

За разлика от законотворчеството, героичните постъпки и политическите авантюри, влиянието на културата може да се измери само косвено. Следата, оставена от прочитането и препрочитането на едно литературно произведение, е невидима, но не незначителна. Всеки българин с крива усмивка би могъл да открие у себе си и бай Ганьо, и Андрешко, без това да го направи особено горд или щастлив. Но възможността да се идентифицира с героите на Йордан Йовков е най-голямата награда за всеки, който се замисля над криволиците на българското битие. **Много творци могат да направят и направиха от олтара бунище — Йовков е от тези, които направиха от нивата олтар.**

79. Г. М. ДИМИТРОВ

1899^[90] — 1972

Той никога не се примири или приспособи към нацистите и никога не се примири с комунистите... За съжаление такива хора се срещат много рядко. Но такива хора никога не живеят напразно. Такива хора никога не умират победени. Те умират победители.

В. „Свободна и независима България“, април 1973 г.

Георги Михов Димитров, или Гемето, както става известен със своите инициали, е роден през 1899 г. в българското село Ени чифлик, на около 100 километра западно от Истанбул. След загубата на Балканските войни семейството му завинаги напуска родния си край и след дълги митарства се озовава в село Дойренци, Ловешко. В началото на 20-те години Георги М. Димитров се свързва активно със земеделското движение и споделя антимонархическите възгледи на своя идол, земеделския водач Александър Стамболийски. В цялата си последваща политическа дейност д-р Г. М. Димитров остава един от най-последователните опоненти на монархията. След 9 юни 1923 г. е арестуван и затворен в Ловешкия затвор като един от организаторите на земеделската съпротива. Делото на т. нар. ловешки въстаници се проточва доста дълго, но в крайна сметка повечето са освободени през октомври 1923 г. в резултат на обща амнистия. Въпреки това на Г. М. Димитров е забранено завинаги да упражнява учителска професия и затова от септември 1924 г. той се записва да следва медицина в София. След бомбения атентат от 16 април 1925 г. в църквата „Св. Неделя“ Г. М. Димитров отново е арестуван и подложен на тежки инквизиции. След относителната либерализация на режима в края на 20-те години той е сред най-активните дейци за единението на разпокъсаното земеделско движение. С тази цел в края на 1928 г. той, заедно с Къню Кожухаров, Георги Вълков и Гавраил Денков, започва издаването на вестник „Пладне“. През същата 1928 г. Г. М. Димитров става секретар на Земеделския младежки съюз и като секретар на студентите земеделци подема инициативата за създаване на Български академически младежки съюз. През юни 1931 г. вече дипломираният медик^[91] д-р Георги М. Димитров е избран за народен представител от привържениците на БЗНС в Ловешкия край. Сред богатата му политическа и обществена дейност от този период има и един куриозен и малко известен факт. Именно д-р Г. М. Димитров „от уважение към родителските чувства“ осигурява от личните си средства 5000 лева, с които майката и

сестрата на комуниста Георги Димитров пътуват до Лайпциг, за да присъстват на заседанията на прословутия процес по подпалването на Райхстага.

В тези съдбоносни за демокрацията и парламентаризма в България дни д-р Г. М. Димитров не изневерява на своите политически и граждански принципи. След преврата от 19 май 1934 г., когато възможностите за нормален политически живот са ликвидирани, от страниците на предпоследния брой на в. „Пладне“ прозвучава неговият самотен, но смел глас: *Държавата трябва да служи на индивида, а не обратното. Не може човекът — шедьовър на природата, да бъде сведен до степенята на обикновено оръдие, обикновена вещь или евтин тор за стимулиране на някакъв си абстрактен държавен механизъм. Човекът е целта, а не средството.* На 2 октомври 1934 г. той отново е арестуван и жестоко инквизиран. През 1938 г. Г. М. Димитров е интерниран в Доспат, където е един от първите обитатели на създаващите се концентрационни лагери за противници на режима. Освободен и поставен под домашен арест, който продължава половин година, най-накрая д-р Димитров е мобилизиран като лекар към Четвърта артилерийска дивизия. След изборите за Народно събрание от началото на 1940 г. и очевидното ориентиране на България към хитлеристка Германия той е един от първите организатори на въоръжена съпротива срещу режима. Създадената от него „Народна стража за съпротива“, съставена от млади и решителни членове на земеделския младежки съюз, се подготвя за воденето на партизанска война в условията на строга конспирация. Паралелно с това Г. М. Димитров става и инициатор на организирането на една широка група опозиционни лидери^[92], които подписват т. нар. Писмо от 21 февруари 1941 г. до цар Борис III, в което настоятелно се поставят въпроси за политическата ориентация и бъдещата съдба на България. Още същата нощ в дома на д-р Димитров, веднага разпознат като основната фигура в тази акция, са изпратени полицаи, за да го арестуват. Използвайки небрежността им, той съумява да се изплъзне, с което предизвиква не само национален фурор, но и интереса на световното обществено мнение. След като се укрива в София, Г. М. Димитров успява да се измъкне от страната, скрит в дипломатическия багаж на британската мисия и с решителната помощ на Норман Дейвис от британските разузнавателни служби. Процесът, който властите възбуждат срещу него, е един от най-сензационните в новата българска история не на последно място и поради достойното държане на неговата съпруга Мария. На 25 декември 1941 г. д-р Димитров (задочно) и десет други обвиняеми са осъдени на смърт чрез обесване, лишаване от граждански права и глоба от по 500 000 лева. Съпругата му Мария и двете им деца, Александър (тогава на 9 години) и Анастасия (на 4) са интернирани в с. Дойренци, където прекарват следващите две години. Този процес го превръща в национален герой.

След като е принуден да напусне България заради борбата си против включването на страната в хитлеристката орбита, д-р Г. М. Димитров развива активна дейност в емиграция. В България се завръща веднага след 9 септември 1944 г. и застава заедно с Никола Петков начело на земеделското движение и в първите редици на борбата срещу оформящата се тоталитарна диктатура. Неговата популярност и организационните успехи на БЗНС го правят твърде нежелан съюзник за комунистите. През януари 1945 г. под директния натиск на командващия съветските войски в България Бирюзов е поискана оставката на д-р Г. М. Димитров. Тогава членската маса на БЗНС наброява 750 000 души с младежка секция от 230 000, което го превръща във водещата политическа сила в България. В този момент се нанася решителният удар, подготвен от комунистите. Както посочват някои изследователи, със своята популярност и инициативност д-р Г. М. Димитров се превръща в единствената

фигура, която би могла да възпрепятства техния (и на техните политически господари) стремеж към хегемония в България. Както отбелязва един съвременник, в края на войната двамата Георги Димитровци са единствените кандидати за национални ръководители, но страната не е достатъчно голяма да побере едновременно и двамата.

Поставен под денонощно наблюдение, Г. М. Димитров, който е и с твърде разклатено здраве, с основание се съмнява, че би издържал инквизициите в ръцете на комунистическата милиция. За да не застраши съществуването на Земеделския съюз чрез разни фабрикувани „признания“, той отново е принуден да бяга и след като се укрива в дома на американския посланик Мейнърд Барнс, напуска страната на 5 септември 1945 г., за да не се завърне никога повече. Срещу него (отново задочно) и неговите привърженици е възбуден съдебен процес, който се превръща в първия от серията големи процеси срещу българската демократична опозиция. От този съд д-р Г. М. Димитров получава доживотна присъда и лишаване от всички граждански права. До смъртта си през 1972 г. д-р Димитров живее в изгнание, като организира политическите емигранти в Европа и САЩ и се бори със слово срещу тоталитарния режим в България. Чрез организирания от него Български национален комитет, чийто председател е до края на живота си, и от страниците на вестник „Свободна и независима България“, чрез подпомагане на българските емигранти в транзитните лагери в Австрия и Италия д-р Димитров нито за момент не прекратява своята дейност. Особено важна е неговата работа като заместник-председател на Събранието на поробените европейски нации — една от най-влиятелните организации, защитаващи правата на страдащите от тоталитарния гнет източноевропейци.

До последния си ден Георги Михов Димитров се надява, че един ден ще се завърне в страната си, за чиято свобода той работи през целия си живот. Уви! На 29 ноември 1972 г. д-р Г. М. Димитров умира и е погребан във Вашингтон.

Делото на д-р Георги Михов Димитров дава всички основания да го включим в нашата класация. Поставяме го след Никола Петков, макар че политическата му дейност е по-продължителна, защото след заминаването му в принудителна емиграция влиянието му е сравнително ограничено, докато Никола Петков със съзнателната си саможертва се превръща в траен символ на съпротивата срещу тоталитаризма.

80. АЛЕКСАНДЪР ЦАНКОВ

1879–1959

Клаха народа си, както турчин не го е клал...

Антон Страшимиров

Личността на Александър Цанков, неговото управление и методите, с които то е налагано и удържано, чертаят една от най-зловещите страници от историята на България между двете световни войни. А последиците — дълбокото разединение и противопоставяне сред българската нация — са огромни и все още живи.

Александър Цанков е роден в Оряхово на 29 юли (стар стил) 1879 г. Завършва класическия отдел на русенската гимназия и право в Софийския университет (1904). По-късно специализира правни науки и политическа икономия в Мюнхен, Бреслау (дн. Вроцлав) и Берлин. От 1916 г. е извънреден, а от 1919 г. — редовен професор в катедрата по политическа икономия на Софийския университет. През младите си години Александър Цанков е член на БРСДП (широки социалисти), която по-късно напуска. Така по свой начин той защитава максимата на Пилсудски^[93], че който на младини не е бил социалист, няма сърце, но който остане такъв и после, няма глава. По-късно Цанков затваря сърцето си за социалистическите идеи и го отваря за доктрината на фашизма и силната авторитарна власт.

Политическата дейност на тази мрачна личност е в своя зенит в съдбоносното за българската история десетилетие, последвало загубата в Първата световна война и втората национална катастрофа. В съсипаната от войната и наелектризирана от крайностите на земеделското управление атмосфера назряват идеите за преврат и сваляне на Стамболийски. Още през октомври 1920 г. Военната лига чрез полковник Славейко Василев набелязва Цанков като цивилното лице на един бъдещ военен преврат.

Образуването в края на 1921 г. надпартиен Народен сговор, на който Александър Цанков е един от вдъхновителите, и особено създаденият на 6 юли 1922 г. Конституционен блок обединяват всички, които са настроени против земеделското управление. При това в периода 1922–1923 г. земеделците допускат някои грешки, които задълбочават общественото недоволство от тяхното управление. Събитията от 16 и 17 септември 1922 г., когато отиващите на конгрес в Търново представители на Конституционния блок са бити и унижавани от земеделската оранжева гвардия, възмушават обществеността. ВМРО и

македонците като цяло също са недоволни от земеделското управление, което, за да постигне сближение с Белград, подлага четите на преследвания^[94].

Организаторите на преврата на 9 юни 1923 г. начело с полковник Вълков търсят неопетнени личности и на преден план излиза фигурата на председателя на Народния съговор — проф. Александър Цанков. Сутринта на 9 юни 1923 г., придружен от социалдемократата Димо Казасов и националлиберала Боян Смилов, Цанков поднася на цар Борис III указите за назначаването на новия кабинет. С това земеделското управление е изпратено в историята, а на власт идва първият сговористки режим. Практически правителството на Цанков, което управлява от юни 1923 до началото на 1926 г., напълно зависи от волята на т. нар. Конвент, съставен от генералите Вълков, Лазаров и Русев, полковниците Велчев, Савов, Василев и др. От тази гледна точка **отговорността за жестоките политически репресии и дълбокото разделение, което оттогава насам не напуска обществения климат на страната, е поделена между скритите и явните лица на новата власт.**

Свалянето на земеделците и промяната на политическия курс сигурно биха могли да се извършат с далеч по-малко насилие от това, което е приложено по изричното настояване на Ал. Цанков. Но без да го оправдаваме, трябва да посочим, че насилието и противопоставянето се налагат и от двете страни на барикадата. При това подобни тенденции са характерни за повечето европейски страни, загубили в Първата световна война. Дори в съседна Гърция провалът във войната от 1922 г.^[95] довежда до военния преврат на ген. Пластирас, поставил на власт правителството на Венизелос. Там свалените управници направо са разстреляни.

Изправен пред заплахата на организираното от комунистите въстание, на 18 септември 1923 г. Цанков се обръща с молба до Междусъюзническата военноконтролна комисия в България да разреши спешното набиране на доброволци в подкрепа на армията и жандармерията. След полученото разрешение генерал Вълков създава прословутите шпицкоманди, които се отличават с жестокостите си при потушаването на Септемврийското въстание. За пръв път българската армия като цяло е хвърлена срещу част от своя народ. Според данни на БКП избитите през септември 1923 г. са около 5000 души.

Александър Цанков приветства цар Борис III за избавлението му при атентата срещу царя в Арабаконашкия проход през април 1925 г.

Прокараният от правителството на Александър Цанков още през януари 1924 г. Закон за защита на държавата (ЗЗД) оставя **една от най-зловещите дири в новата ни история.** Той е следствие, но и причина за онова състояние, в което изпада страната от есента на 1923 г. —

близо до открита гражданска война. Но разправата на режима с неговите противници далеч надхвърля рамките дори на това сурово законодателство. Политическите убийства, организирани от хора на Военния съюз, стават всекидневие. Убити са комунистите Димо Хаджидимов и Тодор Страшимиров, земеделецът Петко Д. Петков и дори водачът на Националлибералната партия Никола Генадиев.

Противопоставяйки се „на белия терор с червен“ военната организация на БКП, ръководена от запасния майор Коста Янков, предприема серия от акции. На 14 април 1925 г. е застрелян генерал Константин Георгиев, водач на Военния съюз в София. На опелото, състояло се два дни по-късно в катедралната църква „Св. Неделя“, е взривена мощна бомба, в резултат на което загиват 150 души, повечето от които видни личности. Цар Борис III се спасява по чудо. Това отприщва силата на ответния удар. За около две седмици над 400 души — леви интелектуалци, журналисти и общественици, изчезват в казармите на 4-ти артилерийски полк, Военното училище или 1-ви пехотен полк. Между тях са поетите Гео Милев, Христо Ясенов и Сергей Румянцев и журналистът Йосиф Хербст. С това управлението на Сговора си спечелва омразата на народа, а Александър Цанков е наречен с прозвищата Кръволока и Кървавия професор.

От средата на 30-те и началото на 40-те години проф. Александър Цанков свързва името си с фашизма. Той е създател на профашисткото Национално социално движение. Въпреки това участва в акцията за спасяването на българските евреи. В началото на септември 1944 г. напуска страната заедно с оттеглящите се германски части, формира прохитлеристко българско правителство в емиграция и се опитва да създаде български военен корпус в състава на германските войски.

Александър Цанков умира в Аржентина, далеч от България, но оставя дълбока и кървава диря в нейната история.

81. МИХАИЛ ГЕРДЖИКОВ

1877–1947

А докато ние можем да бъдем полезни за другите, дотогаз ние се не нуждаем от някаква полза за себе си.

Михаил Герджиков

Михаил Герджиков е сред най-видните дейци на българското националноосвободително движение в Македония и Одринско от края на XIX и началото на XX век, родоначалник и идеолог на българския анархизъм. Това защитава мястото му в столицата въпреки скромното отражение на неговото движение в обществения живот на България. Организираните анархисти у нас никога не надхвърлят няколко хиляди души, но действията им и особено вълната от терористични акции през 20-те години оказват в отделни случаи сериозно влияние върху общия ход на политическия процес. Без да е замесен във всички тях, Герджиков, като основоположник и идеолог на това движение, безспорно е повлиял за тяхното провеждане.

Класическият анархизъм придобива форма през 60-те и 70-те години на XIX век в идеологията на Михаил Бакунин, но голямата фигура от този период е княз Пьотр Кропоткин. В теоретичните си разработки двамата заклеймяват държавата (във всички нейни форми) и организираната власт като насилие над личността. Според тях всеки влязъл във властта човек автоматично се превръща в насилник, готов да моделира хората по свой образ и подобие. Последователите им оформят най-различни течения и тълкувания на базата на тези схващания, но онова, което е общо у почти всички, е идеята за бездържавно обществено устройство. Самата възможност за изграждане на подобно общество е твърде утопична, което издава и дълбоката същност на анархистите като мечтатели и утописти. У нас техните идеи проникват най-вече чрез руските политически емигранти и българските студенти на Запад. От втората група е и бащата на българския анархизъм.

Михаил Иванов Герджиков е роден в Пловдив на 26 януари (8 февруари) 1877 г. Баща му, Иван Павлов Герджиков, е родом от Копривщица и е един от активните строители на новата

администрация в Пловдив след Освободителната война. Майка му — Магдалина, произхожда от Батак. Началното си образование Михаил Герджиков получава във френския пансион и гимназията в Пловдив, а по-късно изучава право в Лозана и Женева, Швейцария. Там заедно с Павел Шатев и П. Делирадев създават т. нар. Женевска група и оформят своята анархистична идеология. Кръжокът издава в. „Отмъщение“ (1897), а от името на Македонския таен комитет и в. „Глас на Македонския таен комитет“. През 1898 г. Михаил Герджиков се запознава с Гоце Делчев, с когото ги свързва трайна и дълбока дружба. Под негово влияние малко по-късно (1900) и самият Делчев се интересува от идеите на анархизма.

През 1899 г. Герджиков напуска Швейцария и се завръща в София, а малко след това става учител в Битоля, където се свързва с представителите на Тайната македоно-одринска революционна организация (ТМОРО). Любопитно е, че той живее две години под чуждо име — с паспорта на Тодор Луканов, по-късно виден комунист, дядо на убития през 1996 г. бивш министър-председател на България Андрей Луканов. От септември 1900 г. се включва активно в работата на Централния комитет на ТМОРО в Солун, по-късно се присъединява към четата на Христо Чернопеев в района на Кукуш, а след това ръководи и самостоятелна чета.

Македонското анархистично движение претърпява твърде интересно развитие. Водени от идеите си за съпротива срещу всяка форма на организация, привържениците му не са склонни да приемат ръководството на Вътрешната организация и предпочитат да действат със средствата на индивидуалния терор. Христо Силянов отбелязва: *Динамитарството беше станало някак модно по онова време. То бе заразило и някои македонски дейци.*

В края на 1898 г. група анархисти се установява в Цариград и си поставя за цел да убие султан Абдул Хамид и да извърши атентат срещу сградата на най-мощната банка — Отоман банк. Паралелно се планират акции и в други големи градове — Солун, Одрин и Битоля. Ръководител на тази терористична анархистка група е 22-годишният велесчанин Йордан Попйорданов-Орце.

Първите опити за атентати се провалят, но на 15, 16 и 17 април 1903 г. анархистите извършват серия бомбени взривове в Солун. Взривени са френският параход „Гуадалкавир“, градският резервоар за светилен газ и сградата на Отоман банк. Голяма част от авторите на тези атентати загиват, но в резултат властта предприема жестоки преследвания, които ускоряват избухването на Илинденското въстание. Останалите живи анархисти се включват в него. По препоръка на Гоце Делчев непосредствено след конгреса на организацията в Пловдив през лятото на 1902 г. Михаил Герджиков е назначен за инспектор-ревизор на ТМОРО за Източна Тракия и оглавява освободителното движение в целия район.

Преди него организацията там е твърде слаба, с малко комитети и чети, които не развиват особена дейност. На Герджиков принадлежи заслугата за масовото привличане на хората, като в комитетите влиза цялото мъжко население. Той участва на конгреса на одринските революционни дейци на Петрова нива и заедно с Лазар Маджаров и Стамат Икономов е избран в Главното революционно боево тяло (ГРБТ). След поражението на Илинденско-Преображенското въстание Михаил Герджиков е сред най-активните дейци по устройването и облекчаването на положението на тракийските бежанци и заедно с Борис Сарафов предприема обиколка в Европа за събиране на помощи.

През следващите години анархисткото движение се разраства, но поради органическото си противопоставяне на централизацията и дисциплината то не създава единна организация.

Въпреки това терористичните действия на отделните групи не престават. В довоенния период анархистите извършват атентатите срещу царския интернат в Кюстендил (1908), нападението срещу пощата в Босилеград (1908) и опита за атентат срещу цар Фердинанд (1911), организиран от групата на Чобанов.

През Балканската война Михаил Герджиков води доброволчески отряд, съставен от бивши участници в Преображенското въстание, с който оказва голяма помощ за успешното настъпление на Трета българска армия. Той участва активно и в Първата световна война, а след нея, в навечерието на Парижката мирна конференция, заедно с група дейци от левицата на Македоно-одринското освободително движение създава Временно представителство на бившата ВМОРО.

В противоречие с Изпълнителния комитет на македонските братства в България Временното представителство се връща към лозунга за автономия на Македония — идея, защитена обстойно от Герджиков в статията му „Македония, Париж и Москва“. Провалът на тази идея, разпокъсването на Македония и ориентирането на левицата все повече към Москва, както и противоречията с възстановената ВМОРО на Тодор Александров принуждават Михаил Герджиков да емигрира в Цариград (1923), където прекарва до 1929 г.

В същия период индивидуалният терор на редица анархистични групички продължава. На 25 май 1922 г. на улицата е убит редакторът на вестник „Слово“ Александър Греков. Мотивът за убийството му е, че като директор на сдружението на тютюневите експерти се обявил против исканията на стачкуващите кюстендилски работници. В същата връзка е и убийството на бившия софийски градоначалник Пано Чуклев (15 юли 1922 г.). Македонски анархисти подготвят атентат и срещу Александър Стамболийски, който твърдо се противопоставя на тяхното движение.

На 26 март 1923 г. по време на анархистки митинг в Ямбол избухват кървави сблъсъци между анархистите и правителствени военни части, при които загиват около 15 души. В отговор на това в средите на нелегалните анархисти назрява решение да се започнат масови терористични действия срещу земеделската власт и атентати срещу по-изявените ѝ представители. Превратът от 9 юни 1923 г. обаче променя цялостната обстановка в страната.

През 1924-а и първата половина на 1925 г. активността на анархистите у нас се засилва и се изразява най-вече в индивидуални терористични действия и в организирането на въоръжени анархистки чети. Една от тях — създадената през пролетта на 1925 г. Копривщенска група (7-мина анархисти и 4-ма комунисти), водена от Васил Икономов, прави засада на цар Борис III в прохода Арабаконак. Има версия, че анархистите предварително са планирали тази акция, за да заловят царя и да го разменят срещу затворени съмишленици^[96].

От емиграция Михаил Герджиков поддържа връзка със своите последователи, но след арестите и убийствата на анархисти през пролетта и лятото на 1925 г. движението постепенно замира. Когато се завръща в България, той работи като журналист до пенсионирането си през 1938 г.

В годините на Втората световна война Михаил Герджиков и анархисткото движение като цяло са антифашистки настроени. След 9 септември 1944 г. анархистите възстановяват своята дейност, а от началните месеци на 1945 г. стават опозиция на властта. Борбата им срещу Отечествения фронт достига кулминацията си по време на изборите от 27 октомври 1946 г. В свои позиви те посочват, че се задава „чудовищният образ на една партийна диктатура“ и приканават привържениците си да бойкотират изборите. Под влияние и на

Михаил Герджиков анархистите запазват правилното си отношение към македонския въпрос, припомняйки, че *нито Гоце Делчев, нито Даме Груев, нито Михаил Герджиков... не са третирали македонците като отделна нация... и са жертвали живота си не за създаването на една македонска държава, а още по-малко за заменянето на сръбската династия с един диктатор.*

Михаил Герджиков умира на 17 март 1947 г. в София, изпратен от анархистките братства със знамена и демонстрация въпреки забраната на властта. Погребението му е последната голяма проява на анархисткото движение в България.

82. ЯНЕ САНДАНСКИ

1872–1915

Убийството^[97] е едно престъпление, в което невероятната низост съперници с една твърдост на ръката, наистина достойна за по-рицарско приложение.

Пейо Яворов

Трагичната история на македонските българи не може да бъде разказана без реално да се оцени влиянието, което има върху цялата съдба на движението една от колоритните, но и най-зловещи фигури в него — Яне Сандански. Във всяка дълга и трудна борба успехите сплотяват, докато трагедиите и провалите разединяват. Националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринска Тракия има своите върхове и трагедии, но истинското изпитание за единството му настъпва след разгрома на героичното Илинденско-Преображенско въстание. Търсенето на виновници за провала и закъснелите въпроси за навременното или не вдигане на бунта хвърлят организацията в хаоса на междуособиците и трагичните братоубийства. Влиянието им върху съдбата на българската кауза в Македония тепърва предстои да бъде оценено, но голяма отговорност за тях безспорно носи и Царот на Пирин — Яне Сандански.

Роден е на 18 май 1872 г. в село Влахи, Мелнишко. След 1878 г. семейството му емигрира в пределите на свободна България и се заселва в Дупница. Сандански участва в четническата акция на Македонския комитет от 1895 г. и активно се включва в живота на македоно-одринското дружество в Дупница. През април 1901 г. той организира първата си чета, което е началото на неговата близо 15-годишна непрекъсната революционна дейност. На 21 август 1901 г. на път от Банско за Горна Джумая (Благоевград) Яне Сандански, Христо Чернопеев и Кръстьо Асенов отвличат протестантската мисионерка Елен Стоун, с което започва една от големите афери, разгласили каузата на организацията из цяла Европа и Северна Америка.

Поисканият откуп от 14 500 турски златни лири е за въоръжаването на ВМОРО. Четата преодолява големи трудности и въпреки преследванията на турски потери и върховистки чети след пет месеца, на 18 януари 1902 г., успява да получи откупа в Банско. Малко покъсно мис Стоун е освободена и изнася много беседи в Америка за македонската кауза.

В очертаващия се конфликт между Вътрешната организация (ВМОРО) и Върховния

комитет Сандански се противопоставя с оръжие на върховистките чети на генерал Цончев. След разгрома на Илинденско-Преображенското въстание като ръководител на Серския революционен окръг той застава начело на т. нар. левица в македоно-одринското движение, чийто идеолог е тесният социалист Димо Хаджидимов. Сандански и другарите му се обявяват за автономия на Македония и Одринско и за федерация на балканските народи. След смъртта на Даме Груев (загинал в престрелка с турците на 10 декември 1906 г.) организацията се лишава от сплотяващата сила на неговата авторитетна личност. В тази ситуация ролята на лидер става апетитно изкушение за мнозина, включително и за Сандански, който вижда основната пречка за амбициите си в лицето на Борис Сарафов, Иван Гарванов и Христо Матов.

През 1907 г. Сандански започва да застъпва идеята, че „македонският въпрос“ не трябва да се разглежда като национално обединение на българите, а да се постави на една освободена от национализма интернационална основа. От тази гледна точка всички, които агитират за обединението на Македония с България, трябва да бъдат посрещани от ВМОРО враждебно и третираны наравно със сръбските и гръцките агитатори.

Като организатор на екзекуциите на Михаил Даев, а по-късно на Борис Сарафов и Иван Гарванов **Сандански носи основната отговорност за започване на самоизтреблението и за подронването на българската кауза в Македония.** С тези убийства Сандански и неговите последователи изгарят всички мостове между двата лагера в организацията и увеличават идейната безпътица по македонския въпрос в българското общество. **Вендетата и индивидуалният терор срещу неудобни членове на организацията стават трайна тенденция.** Както отбелязва с горчивина Христо Силянов, *преврати станаха, войни и национални катастрофи се заредиха, Македония се разпокъса и промени потисниците си, но вендетата не умря.*

Заради това на конгреса през март 1908 г. в кюстендилското село Жабокърт Сандански е изключен от ВМОРО и осъден на смърт.

След младотурската революция през 1908 г. суетният и честолюбив Сандански минава на страната на младотурците и влиза в състава на Народната федеративна партия — българска секция. Противниците му го обвиняват, че дори вземал месечна заплата от 50 златни турски лири. Разочарован от младотурците, той се оттегля в Роженския манастир.

Трагичната тенденция на братоубийства в движението за освобождение на Македония обезсмисля до голяма степен българските усилия там. Участиа на Яне Сандански и неговите последователи не е по-различна. От всички членове на Серския окръжен комитет — Сандански, Буйнов, Брански, Скрижевски, Кантарджиев, Хаджиев, Паница и Радев — само един, Пейо Радев, пада от вражески куршум. Всички останали стават жертва на отмъщението и безпощадното братоубийство, чието начало слага Яне Сандански.

Самият той пада убит на 21 април 1915 г. в Пирин, в местността Балтата, от куршумите на друг българин — Андон Качарков. Погребан е край Роженския манастир. Организацията продължава да се разкъсва от вътрешните си противоречия, а Македония е загубена за каузата на българщината.

Като съмишленик на марксистите Хаджидимов и Никола Харлаков, по-късно деец на Коминтерна, заслугите на Сандански бяха преувеличавани от комунистическия режим в продължение на 40 години, а слабостите му се премълчаваха. От 1949 г. градът Свети Врач бе преименуван на Сандански. Името му и до днес е знаме за малцината българи от Пиринска Македония, които твърдят, че са част от македонска нация.

83. НАУМ ТЮФЕКЧИЕВ

Неизв. — 1916

Убийците ми са Халю и Тюфекчиев.

Стефан Стамболов

България, както и други страни, има в своята политическата история и тъмни страници, изпълнени с убийства и преврати, заговори и предателства, които понякога променят съдбоносно развитието ѝ и я тласкат в насока, която днес, уви, приемаме като единствено възможна. Убийството на един или друг политик може и да не окаже толкова повратно въздействие върху общия ход на историята, но има личности, чиято загуба променя изцяло по-нататъшното ѝ развитие. Има и моменти, в които провокационните акции оказват многократно по-силен ефект, влияят върху общественото мнение или дават на управляващите мотив и оправдание за някое спорно политическо решение.

В българската история от края на XIX и първото десетилетие на XX век се появява една тъмна и зловеща фигура, замесена в няколко заговора за убийство на видни политици и в политически игри с все още не напълно изяснен мащаб. Наум Тюфекчиев е известен търговец на оръжие (продавал го навсички заинтересовани страни), милионер и деец на македонското движение. Той е сред учредителите на организацията „Червени братя“, създадена от младотурците за съсипване на Вътрешната македонска организация, и важна задкулисна фигура от онзи наситен със събития и динамика период.

Наум Тюфекчиев е роден в Ресен в края на 60-те години на XIX век. Името му изплува за първи път в смутния период на Стамболовото управление, когато, едва десетина години след Освобождението, българи се противопоставят на българи със средствата на политическия терор — все в името на България. Майстор и търговец на оръжие, Наум Тюфекчиев се проявява с ранните опити за атентат срещу Стефан Стамболов (есента на 1890 г.)^[98] и особено с организирането на убийството на българския дипломатически агент в Цариград д-р Георги Вълкович, близък приятел и политически съмишленик на Стамболов (12 февруари 1892 г.).

В следващите години Наум Тюфекчиев става една от централните фигури в заговора за премахването на Стефан Стамболов. Разбира се, основните подбудители на това важно

политическо убийство са далеч по-високо, но енергията, желанието и маниакалната страст, с която Наум Тюфекчиев се посвещава на това пъклено дело, безспорно му отреждат място ако не на главен организатор, поне на един от най-важните изпълнители. Това посочва сам Стамболов в писмото си от 14 април 1895 г., което лично връчва на кореспондента на „Кьолнише цайтунг“ Рихард фон Мах. В него между другото казва, че Наум Тюфекчиев в тясна връзка със столичната полиция и начело на група от 10–15 души вече е пристъпил към организиране на убийството. Преките извършители — Михаил Ставрев (Халю), Боне Георгиев и Атанас Цветанов (Талю), в случая са обикновени пионки, а и посещеният Стамболов ясно казва на съдебния следовател Б. Петров: *Убийците ми са Халю и Тюфекчиев.*

С присъда № 885 от 1 февруари 1897 г. Тюфекчиев е осъден за сравнително мекото обвинение в *помагачество с превоз и оръжие* на три години обикновен тъмничен затвор със зачитане на предварителния арест. Година по-късно, на 12 март 1898 г., Софийският апелативен съд преразглежда присъдата му и я отменя, намирайки го за невинен.

С убийството на Стефан Стамболов България губи един от най-самостоятелните си политически мъже и се разчиства пътят към личното управление на Фердинанд. Стамболов си отива от българската политическа сцена в разцвета на силите си, едва на 41 години, и оставя след себе си празнина, която никога не се запълни. Сега можем само да гадаем, но той вероятно щеше да намери средства да ограничи властта на монарха, довела в крайна сметка до две национални катастрофи.

Наум Тюфекчиев не е историческа личност в общоприетия смисъл. Той е по-скоро представител на една мрачна група, която със зловещите си действия символизира разрушителното начало, насилствената, невъзвратима и поради това понякога съдбоносна промяна.

Съдбата не е благосклонна към него. Тюфекчиев загубва единствения си син Александър, а през 1915 г. името му отново се преплита сред евентуалните извършители на атентата в Градското казино в София (на Заговезни, 31 януари 1915 г.). Тогава загиват Мара Фичева, дъщеря на военния министър генерал Иван Фичев, поручик Никола Бояджиев, син на началник-щаба на армията генерал Климент Бояджиев, Петър Милев и Цветана Христова. Други осем човека са осакатени. Минутни преди взрива в една от ложите се мярва Наум Тюфекчиев, а полицейската експертиза недвусмислено доказва, че използваната бомба е от вида, доставян на армията с негово посредничество. Арестувани са Викентий поп Атанасов, Милан Манолев и Христо Сантов. Манолев е член на организацията „Червени братя“ и активен терорист. Този атентат е брънка в дългата верига от събития, довели до включването на България във войната на страната на Централните сили. Нишките на заговора водят отново до висшите ешелони на властта, включително и до турския министър на вътрешните работи Талаат бей, но пряката организация пак е поверена в ръцете на опитния специалист Наум Тюфекчиев. Целта е да се внесе объркване сред българското обществено мнение и в крайна сметка да се предотврати евентуалната ориентация към съглашенските сили.

Правителството на Васил Радославов разполага с незначително мнозинство в Народното събрание. При евентуален вот парламентарната група на стамболовистите, водена от Генадиев, би могла да блокира опитите за ангажиране на България с Централните сили. За да бъде компрометиран, правителствени източници свързват Генадиев с Викентий поп Атанасов и със самия атентат.

Централна роля в тази голяма дипломатическа игра между правителството на Васил Радославов и младотурците отново има Наум Тюфекчиев, който не се колебае да работи и за

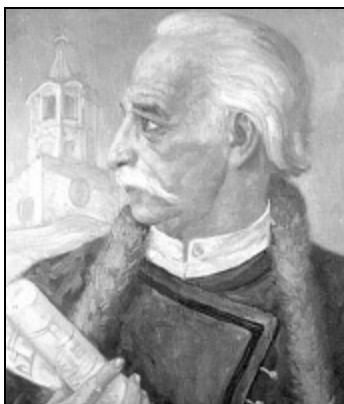
собствена сметка, дори ако трябва да се продават българските национални интереси.

Влиянието на Наум Тюфекчиев върху развитието на историята ни не бива да бъде преувеличавано. Може би Стефан Стамболов никога повече нямаше да се занимава с голяма политика (което е малко вероятно) или пък ориентацията на България щеше да се определи и без този атентат. И все пак винаги остава недоизказаният въпрос — **какво би станало, ако не се бе случило това?** Насилственото отстраняване от политическата сцена на личност като Стамболов означава край на плановете и идеите му за развитието и пътя на страната, особено когато неговите политически наследници съвсем не са от същото тесто и със същия размах.

За Наум Тюфекчиев историята свършва на 25 февруари 1916 г., когато пада прострелян от куршумите на екзекутор на ВМОРО на Софийската улица „Раковски“. Но въздействието от неговата дейност като политически убиец и атентатор остава.

84. КОЛЬО ФИЧЕТО

1800–1881

Ако не го направя^[99] по терка си за 700 000 гроша, паша ефенди, вземете ми главата.
Уста Кольо Фичето

Никола Иванович Фичев — Кольо Фичето, е една от най-интересните и самобитни личности от периода на Българското възраждане. В архитектурното наследство на самоукия архитект и строител Кольо няма еkleктизъм и подражание, а едно обобщение на българския творчески гений, което му отрежда място в нашата класация.

Никола Фичев е роден в Дряново в самото начало на XIX век. От 10-годишен започва да учи занаята на строителя, пътувайки с майстори по цяла Източна Тракия, Цариград и Влашко. От 1830 г. живее в Търново. До 1836 г. Кольо Фичето работи заедно с прочутия майстор Иван Давдата и го замества успешно при строежа на търновската църква „Свети Никола“, след което е признат за главен майстор (уста). През 1842 г. изгражда църквата на Килифаревския манастир, в която вече ясно личат белезите на неговия оригинален архитектурен стил, характерен за цялото му творчество.

Никола Фичев е един от родоначалниците на българската възрожденска архитектура, връхът на т. нар. Тревненска строителна школа и най-изтъкнатият майстор от късния период на нашето Възраждане. За 38 години той изгражда 12 църкви, 3 моста, няколко джамии и камбанарии, ханове, казарми, жилищни сгради, чешми. Ръководи почти всички големи държавни строежи по времето на Мидхат паша в Дунавския вилает (1864–1868). В Конака във Велико Търново, построен от него през 1874–1876 г., заседава след Освобождението Учредителното събрание, приело Търновската конституция. Дългогодишната му дейност полага основите на т. нар. фичевски стил, който господства по нашите земи дълго след Освобождението.

Покритият мост на река Осъм в Ловеч е един от забележителните строежи на Кольо Фичето.

Характерна за строежите му е тяхната оригиналност — той не повтаря нито една от по-рано градените църкви, но съумява да съхрани новото, което сам въвежда в оформянето на вътрешното църковно пространство. Кольо Фичето свежда доминиращия дотогава елемент — ритъма на колонните редове от трикорабните базилики — само до два чифта колони. Така се откроява ясно вътрешното пространство на предолтарния квадрат, към което се присъединяват нишите за двата хора от север и юг и олтарната ниша.

Една от най-големите архитектурни ценности, дело на неговите ръце, е ханът на хаджи Николи в Търново, построен през 1858 г. Но най-популярни са прочутите мостове на Кольо Фичето. Мостът на Янтра при Бяла е строен от 1865 до 1867 г., когато майсторът е вече на 67 години. По онова време и по тези земи мост с такива размери (9 м широк и 276 м дълъг) не е градил, не е и замислял даже нито един български строител. Интересен е и ловешкият мост на река Осъм, завършен през 1875 г., който е единственият покрит мост у нас.

В националната културна традиция Кольо Фичето остава като олицетворение на народното строително изкуство. Той е символ на една епоха, която си отива с края на Възраждането. Съдбата му след Освобождението е тъжна — поради липса на ценз той не получава разрешително да практикува.

85. ЙОАН КУКУЗЕЛ

XIII век

„Полиелей на българката“ е послужил за основа на по-сетнешната разработка на православната църковна музика и макар за някои да изглежда невероятно, историческата истина говори, че художественото пеене, употребявано в православната църква, е българско.

Петър Динев

Българинът Йоан Кукузел е автор на една от големите реформи на църковните православни песнопения — област, в която плодовете идват бавно, даже невидимо и въпреки това влиянието им слага своя отпечатък върху нашата душевност. От този забележителен майстор на религиозната музика са запазени сравнително много и ценни исторически документи. Това са неговите музикални композиции и теоретични трудове, част от които са достигнали до нас в ръкопис на самия Кукузел. Тук трябва да се прибавят и няколко оцелели нотирани ръкописа (Драгановият миней, Болонският псалтир).

За живота на Йоан Кукузел черпим сведения от твърде повърхностното „Житие Йоанна Кукузеля какъ източникъ для болгарской истории“, публикувано през 1892 г. Според него Йоан бил родом от Драч, по онова време в рамките на Охридската архиепископия. Получава добро образование, включително музикално, в Константинопол.

След покръстването на българите във византийската музика започва все по-силно да се усеща жителното влияние на фолклорната струя, внасяна от най-значителните композитори през тази епоха — Йоан Кукузел, Метрофанес Биенидес и Йосафат Ласкарис. Под тяхно влияние в края на XIII век във византийската религиозна музика назряват условия за промени, насочени към освобождаване от схематизма на ирмологическото ^[100] пеене и ориентирани към по-нови и по-живи музикални форми. Изпълнението на тази задача с огромно отражение върху православното музикално творчество и църковното пеене се пада на Йоан Кукузел.

След колосалната фигура на Йоан Дамаскин, който доминира византийската църковна музика докъм X-XI век, от началото на второто хилядолетие като водеща фигура се откроява

Йоан Кукузел (наричан втори Дамаскин). Приносът му в областта на музикалната теория и естетика е особено голям — той създава т. нар. пападически църковно-музикален стил и нововизантийското нотно писмо, и реформира дамаскиновата музикална невматика^[101].

Под негово влияние се утвърждава т. нар. „нов стил“ на разгънатия напев (колоратурно пеене, при което се развива богато орнаментирана мелодия, а групи от тонове се вокализират върху само една сричка от текста на песента).

Името на Йоан Кукузел е свързано с най-блестящия период от развитието на византийската музика — периода на късновизантийското нотно (невмено) музикално писмо. Оттогава са останали много ръкописи, които поради усъвършенстването и опростяването на нотното писмо и днес са достъпни и леки за разчитане. Една от най-популярните църковно-музикални композиции на Йоан Кукузел е химнът „Владыку и священоначалника нашего“ — малък шедьовър, ценен изключително високо от специалистите по църковно пеене. Друго прекрасно негово произведение е известната композиция „Полиелей на българката“, изградена върху поетичен текст с религиозно съдържание по псалмите на Давид и изпълнявана по време на утринната служба на големи църковни празници.

Значението на Йоан Кукузел за развитието на православната църковна музика е огромно. Много специалисти го смятат за създател на т. нар. пападическо пеене, за новатор в областта на тоновия обем и обема на музикалната форма, която той увеличава и обогатява. Според някои изследователи заслугата му за развитието на православната монодическа^[102] музика може да бъде сравнена с приноса на Йохан Себастиан Бах към западната полифония. Без съмнение творчеството на Йоан Кукузел и неговият „Полиелей на българката“ са залегнали в основата на художественото пеене, употребявано и до днес в православната църква.

86. АНДРЕЙ ЛЯПЧЕВ

1868–1933

Со кротце и со благо.

Андрей Ляпчев

Андрей Ляпчев е един от най-интересните и влиятелни политици в бурния живот на Третото българско царство. Роден в Ресен, Македония, той учи в Битоля, Солун и Пловдив, а после следва икономика и финанси в Цюрих, Берлин и Париж.

Андрей Ляпчев участва активно в македонското освободително движение. Той се отдава на журналистическа дейност и основава органа на Върховния македонски комитет в „Реформи“.

Постепенно израства в политиката като виден представител на Демократическата партия. Министър е в периодите 1908–1911 и 1918–1919 г. От името на България той подписва Солунското примирие, с което се слага край на участието на България в Първата световна война. Именно Ляпчев след връщането си от Солун пръв повдига въпроса за абдикацията на цар Фердинанд, виновник за Втората национална катастрофа: *Аз, синът на Македония, подписах надгробната плоча на моята родина. Остава ни България. За нея трябва да мислим. Фердинанд дължи едно удовлетворение на българския народ.*

След Първата световна война Ляпчев става **първият български граждански военен министър**. При управлението на БЗНС е съден заедно с другите министри от кабинета на Ал. Малинов като един от виновците за Втората национална катастрофа.

По-късно той е сред създателите на Демократическия съговор и ръководител на Второто съговористко правителство (1926–1931). Заслугата и влиянието, които му осигуряват място в стотицата, идват от неговото управление и методите, с които той успокоява социалното напрежение в изтощената след двете национални катастрофи България.

Андрей Ляпчев ръководи страната ни в един изключително труден период на външна изолация и вътрешен хаос. С падането на кабинета на Александър Цанков от българската политическа сцена си отива т. нар. деветоюнската генерация, дошла на власт по силов, а не по парламентарен път. На свой ред правителството на Андрей Ляпчев отразява управлението на едно друго поколение политици, попило в себе си идеалите и принципите на парламентарната демокрация.

При своето управление Андрей Ляпчев и неговият кабинет съумяват да постигнат

съществен напредък и в трите най-важни направления: устройването на бежанците, заемите от международните финансови институции, възвръщането на българската войска. Последниците от това са видими десетилетие по-късно в огромните бежански квартали, които израстват в покрайнините на най-големите ни градове. Става дума за стотици хиляди българи, потърсили след войните убежище в Отечеството си, без да имат никакви средства за препитание, без покрив, без земеделски инвентар или парични средства. Тези хора трябва да бъдат устроени в страна, която току-що е преживяла две национални катастрофи, загубила е територии, изплаща тежки репарации и се намира в международна изолация, заобиколена от враждебно настроени съседи. При това Ляпчев управлява изключително във и чрез Народното събрание. Самото XXII обикновено народно събрание е изключително професионално от гледна точка на законодателната си дейност (със 146-има висшисти, от тях 103-ма юристи от общо 272-ма депутати).

Големите заслуги на Ляпчев са в онази принципност при управлението на държавните дела, която и днес може да служи за пример. Той поставя основите, върху които се изграждат взаимоотношенията между изпълнителната (отговорните министри) и законодателната власт в лицето на Народното събрание.

На преден план Ляпчев издига принципа на доверието, като заявява: *Ако един министър не се съобразява с желанията и тенденциите на поддържащото го в Камарата мнозинство, той няма дълго да стои в министерското кресло. В една конституционна страна добро управление е невъзможно, докато между народното представителство и правителството не съществува искрено и трайно съгласие, което да се основава на взаимно доверие.*

Вторият принцип, който Андрей Ляпчев издига, са високите изисквания към министрите и техните качества на държавници и професионални политици. В българския политически жаргон завинаги ще остане приписваната именно на него фраза, че най-добро управление е онова, което действа не с насилие, а „со кротце и со благо“. **Голямата заслуга на Андрей Ляпчев е в ликвидирането на огромното социално напрежение, натрупано в резултат на бурните и изпълнени с много взаимна ненавист разпри между различните политически организации след 1923 г.** Може само да гадаем какви биха били последствията за България от една открита гражданска война. Със сигурност обаче може да се твърди, че една такава война окончателно би погребала бъдещето на обезкървената и съсипана икономически страна, а с това и бъдещето на нацията.

Друг негов принос е инициативата му за образуване на Българската централна кооперативна банка като кредитна централа за българските кооперации.

Ако трябва да обобщим, Андрей Ляпчев има заслугата в един ключов момент от развитието на България да притежава онова толкова необходимо чувство за политически реализъм, което допринася за успокояване на обстановката в страната и за устройването ѝ като нормална европейска държава. Политици от неговия ранг и с неговите заслуги не изобилстват в нашата история, а това ни дава право и основание да го включим в нашата класация.

87. ВАСИЛ ДРУМЕВ

1841–1901

Като българин и обладан от любов към народа си... реших, според колкото ми допускат сили и време, да принеса и аз нещичко Майце си...

Васил Друмев

Васил Николов Друмев е сред най-влиятелните личности в историята на българската литература и културния живот през Възраждането. Той поставя основите на новата българска белетристика с повестта „Нещастна фамилия“ и създава една от най-сполучливите ранни драми — „Иванко“ (1872). Тя е първото художествено издържано драматично произведение в новата българска литература — за нея Любен Каравелов отбелязва, че с право може да се нарече *първо дело, т. е. първото явление в българската литература*. Освен литературната си дейност Васил Друмев, известен като митрополит Климент Търновски, епископ Браницки, има определена роля и в държавния живот на нова България.

Васил Друмев е роден в Шумен, в семейството на занаятчия. Начално образование получава в родния си град при Сава Доброплодни и Сава Филаретов. Участник е в ранните спектакли, когато през 1856 г. в Шумен се играе първата театрална постановка у нас — комедията на Сава Доброплодни „Михал“. Завършва Одеската семинария със стипендия от тамошното българско настоятелство. Следва в продължение на десет години, първо в Одеса, а по-късно и в Киев. В този период се запознава с Раковски и по-късно участва в Първата българска легия (1862). През 1869 г. завършва Киевската духовна академия със степен „Кандидат на богословието“.

През 1869 г. в Браила Васил Друмев е сред основателите на Българското книжовно дружество, избран е за един от тримата му действителни членове, а поради пребиваването на Марин Дринов в чужбина поема и председателските функции. Чест автор е по страниците на „Периодическо списание“. По негова идея се създава специален критически отдел и са поместени едни от най-значителните образци на възрожденската ни литературна критика.

На 6 юни 1873 г. той е ръкоположен за йеродякон, а от април 1874 г. е Браницки епископ, викариен епископ на Доростоло-Червенския митрополит и управлява Добруджанския дял на Доростоло-Червенската (Русенската) епархия с център Тулча.

След Освобождението митрополит Климент взема активно участие в Учредителното и Първото великонародно събрание. Той е министър-председател и министър на народното

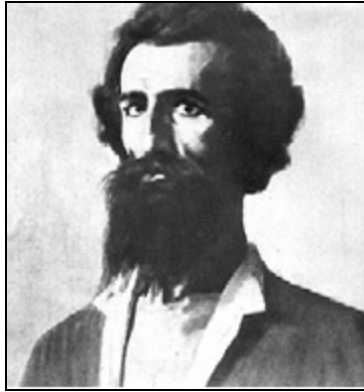
просвещение в периода от 25 ноември 1879 до 24 март 1880 г. По-късно, по време на Съединението, е изпратен начело на българска делегация в Копенхаген, за да търси подкрепата на руския император. Последователното русофилство на митрополит Климент го води в редиците на участниците в преврата срещу княз Александър I Батенберг. Тъкмо той е председател на временното правителство, назначено след детронирането на княза (9-12 август 1896 г.). След провала на преврата Климент се оттегля в епархията си, но продължава да е в обтегнати отношения с режима на Стефан Стамболов, който го заточава в Гложенския манастир (1893).

След падането на Стамболов се завръща в епархията си. От 1884 до 1901 г. е Търновски митрополит. Климент отново се включва в обществения живот по време на управлението на Константин Стоилов, който залага като основна цел на външната си политика възстановяването на отношенията с Русия. Първата крачка към помирението е направена след смъртта на император Александър III. За тържествата по повод възшествието на неговия наследник — Николай II, в Петербург пристига българска делегация, водена от митрополит Климент.

Освен политическата си дейност Климент е ректор на Петропавловската семинария и председател на Българския червен кръст (1885–1887). Умира на 10 юли 1901 г. в София.

88. ВЛАДИМИР ДИМИТРОВ— МАЙСТОРА

1882–1960

Само произведенията на най-даровитите... вълнуват болшинството от хората и ги съединяват, и им внушават, че са единни и безсмъртни във вселената, че няма смърт.

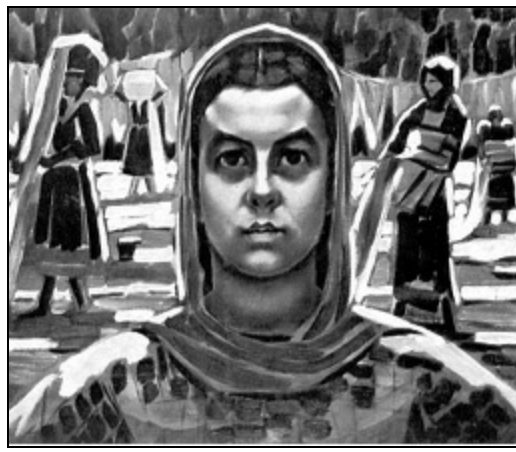
Вл. Димитров-Майстора

Хора с такава душевна тъкан са особено трудни за сухата схема на прагматичните класации. Владимир Димитров преминава през българското изкуство с трудните стъпки на гения, но неговото жизнено поведение няма никакъв атрактивен или ярък външен израз. Някъде зад това Длице на пророк от Стария завет У обаче бушуват невидимите пламъци на един огромен дух, **оказал незаличимо влияние върху формирането на нашия свят такъв, какъвто ще остане и за идните поколения.**

Владимир Димитров се ражда в дупнишкото село Фролош през 1882 г., а в 1889 г. се премества в Кюстендил. Родителите му са бежанци, преселили се в България от битолското село Магарево, и той израства с мисълта за освобождението на родния край. Затова не е чудно, че на панихидата за Гоце Делчев на 21 май 1903 г. шествието носи портрета на войводата, рисуван от „местния рисувач“ — бъдещия Майстор.

В началото на новия век Владимир Димитров следва в Рисувалното училище в София при професорите Петко Клисуров, Жеко Спиридонов и Антон Митов, а след това е приет и в специалния клас по живопис на професор Иван Мърквичка. Необичайното тук е, че неговото следване става възможно най-вече поради решението на кюстендилската общественост да го издържа, *за да направят една важна услуга на рода, на България.* Това е сред редките случаи, когато доброволното съгласие на една макар и малка общност осигурява на цялата страна един бъдещ гений.

От 1911 до 1919 г. Владимир Димитров учителства в Свищов, а после се завръща в Кюстендил. Особено значение за изграждането на неговия духовен свят имат възгледите на Лев Толстой, доста разпространени по онова време у нас.

„Белят платно“ (1930 г.) — една от най-известните картини на Майстора.

След войните Владимир Димитров стига до убеждението, че е необходима пълна промяна в нашето изкуство — първо, като стане национално, и второ, като самият творец се откаже да пресъздава „фотографски“ вярно копие на заобикалящата го действителност. Така неговото творчество влиза, от една страна, в противоречие с тогавашния художествен метод и по думите на Гео Милев *налага един нов импресионизъм с перо*. От друга страна, като знакова система, същност и цели художникът влиза в противоречие и с модерното изкуство, което се обявява против националните характеристики, смятайки ги за ограничени и ретроградни. В писмо до Николай Лилиев той пише: *...При нашите библейски фигури... а и при прекрасните ни плодородни поля, цветове и плодове, а също балкани, реки и морета... биха се направили работи — живи дела, а не тържествени помени за преждевременно минали дарования... Тук се крие истинското, огромно влияние, което Владимир Димитров-Майстора оказва не само върху българското изобразително изкуство, но и върху цялостното развитие на нашата душевност*. Според познавачите на неговото творчество той никога не рисува „мъртвата природа“, а винаги живата, огряна от слънцето или забулена от въздуха красива българска природа. С тази естетика, която търси празничността на живота, простора, чистите тонове и красотата, Майстора създава един свят, който е и си остава чисто и само български, изведен до висока художествена стойност, очистен от дребнавостта на местното, обикновеното и временното.

През 1923 г. Владимир Димитров заминава за Италия, където работи около година. Участва в изложбите на римски художници и установява връзка с американския меценат Джон Крейн. С него има устна уговорка за бъдеща работа в Америка, за която Майстора смята, *че е страната, дето единствено засега предстои културно развитие*. Поради редица обстоятелства той не успява да замине за Ню Йорк, но продължава работата си в България, а по-късно и в Турция, а цялата продукция отива в ръцете на предприемчивия американец. След 1929 г. този договор е преустановен и Майстора продължава работата си предимно в България.

В този период той участва най-вече в изложбите на дружеството „Родно изкуство“, на което е член. Оттогава датират и серията отрицателни критики, появили се в българския печат за неговото творчество. Останал без доходи, Майстора едва не посяга на живота си, но благодарение на застъпничество на приятели е назначен формално като прогимназиален учител със задача да пътува из страната и да изобразява българския бит. Скоро след това той се установява в кюстендилското село Шишковци, което става негов дом, ателие и вдъхновение за следващите 30 години.

Тук се крие един от основните ключове за правилно тълкуване на направлението, което Владимир Димитров поема в своето изкуство. Като обикаля съборите и се запознава отблизо с хората от този край, той не само избира модели за картините си, но оформя и своя естетически идеал и с творбите си се доближава до изкуството от епохата на Възраждането. В жив досег с хората Майстора създава едно дълбоко народно изкуство. Търсейки идеалния тип и точната характерна иконография, той достига до философски обобщения, които демонстрират същността на нацията, като събира във фокус всичко ценно и красиво, създадено и извоювано в нейното дълго развитие.

Владимир Димитров-Майстора си отиде от този свят през 1960 г., като ни остави не само своето огромно художествено наследство, но и един неразбран и до днес завет за търсене на красотата и идеала. Както сам той често обичал да казва, *дотук хубаво — а, бабам, по-нататък, де!* Защото според него за истинското, голямото изкуство един човешки живот никога не е достатъчен. Но понякога точно такъв живот като неговия е безкрайно, безкрайно необходим.

89. ДАН КОЛОВ

1892–1940

Ползваше се с популярност в САЩ, каквато имаше може би само президентът. И през всичкото време той остана български поданик, защото обичаше много родината си.

Анри Деглан, световен шампион по борба

Спортната история е твърде благоприятна за създаването на митове. В известен смисъл тя дори живее и се развива чрез тях, оставяйки на поколенията спомена за невероятните постижения на прочути със своята сила и ловкост спортисти. В България една от най-митологизирани и поради това най-влиятелни като пример и модел за подражание фигури е феноменалният борец Дан Колов.

Дан Колов не е нито първият световноизвестен български борец, нито състезателят с най-високи постижения. Никола Петров става шампион още през 1900 г. в Париж, когато самият Дончо Колев е бил на 8 години. За разлика от него Дан Колов никога не спечелва тази титла. Въпреки това той събира на борбите си в България до 30 000 зрители, години наред всяка негова стъпка се следи от световния и от българския печат, а след смъртта си се превръща в легенда. Много спортни клубове носят неговото име, а и до днес един от най-популярните турнири се нарича „Дан Колов“.

Дончо Колев Денев е роден на 26 декември 1892 г. в габровското село Сенник. Остава сирак със седем братя и сестри и едва 13-годишен отива на гурбет в чужбина. Работи в Унгария от 1905 до 1909 г. За пръв път през 1909 г. в Будапеща вижда борба на Никола Петров. След това заминава в САЩ, където за първи път излиза да се бори в един цирк с известния тогава Джек Лауренс, когото побеждава. През 1918 г. започва кариерата му на професионален борец.

Дан Колов се състезава в американската борба „кеч ес кеч кен“ (букв. „хващай, както можеш“), разновидност на свободната борба. До 1925 г. в нея не е имало категории. От 1925 г. до 1934 г. той прави невероятна серия от схватки с най-силните кечъри в света, без да претърпи нито една загуба. Висок само 171 см, с тегло до 106 килограма, в невероятно жестоки схватки той побеждава най-силните борци в света, но не успява да стане световен шампион. Носителят на тази титла Джим Ландос старателно го избягва, макар че веднъж в Бостън Дан Колов депозира 5000 долара, за да се бори с него. Горещ родолюбец, Дан Колов

не се съгласява да приеме чуждо поданство и мениджърите не му уреждат решителния двубой.

Дан Колов е един от най-големите български спортисти на всички времена. Непобедим на тепиха (повече от 1500 официални схватки и само 10 загуби); европейски шампион от Париж (1936 и 1937); носител на „Европейския пояс“ и „Диамантения пояс“. През целия си състезателен живот води над 700 тежки схватки, от които загубва само 10. През 1933 г. Дан Колов се завръща в Европа, а през 1936 и 1937 г. става европейски шампион по борба.

Колкото и невероятно да изглежда, поради малката известност на кеча в Европа той остава неизвестен в родината си до 1933 година. Първото известие за него в България е на 11 октомври 1933 г. във в. „Спорт“. *Един нов български колос се проявява напоследък в Париж — пише вестникът. — Миналата седмица в Парижкия международен турнир той е победил шампиона на Литва — Били Бартус.*

Болен от туберкулоза, Дан Колов си идва в България, където продължава да се бори и да подпомага свои сънародници. Известен е случаят, когато той сам плаща данъците на родното си село, а през 1933 г. дава 2000 долара за освобождаването на българите, подсъдими в Лайпцигския процес. За разлика от други майстори той не пази в тайна специфичната си техника и богатия си арсенал от хватки, така че въздействието му върху бъдещето на този спорт е безспорно. Влиянието, което му отрежда място в тази класация, идва не само по линия на неговия спортен пример, но и от благотворителната и треньорската му дейност в България. След 7 април 1935 г., когато се завръща в отечеството си, Дан Колов става благотворител и организатор на българската борба. Под неговото ръководство и в рамките на организирания от него клуб получават подготовка много големи български борци — Киро Андреев, Серафим Маршалов, Димитър Стойчев, Ичо Кяев и Тодор Найденов. Смъртта на Дан Колов (умира на 27 март 1940 г.) нанася тежък удар на българския спорт, но ражда една легенда, която и до днес въздейства върху нас.

Макар че България по това време е имала и други известни в чужбина борци като Хари Стоев и Петър Ферещанов, никой от тях не е имал популярността на Дан Колов.

Причината да включим Дан Колов в класацията е изключителното влияние, което спортът оказва върху живота на съвременния българин. От всички състезатели в нашата история неговият принос за популяризирането на спорта е най-голям. До него общото равнище на българските борци е ниско. Пет пъти поред те са последни на балканиадите.

Отнесено към ролята, която последователите на Дончо Колев играят в съвременното българско общество, неговото влияние изглежда още по-голямо и убедително, без да е разбрано напълно. С цялата си дейност той остава символ на българската сила и мощ не само в традиционния народен спорт — борбата, но и в спорта изобщо.

90. ДИМИТЪР МОЛЛОВ

1845–1914

*Основоположникът на българското здравеопазване.
Българска енциклопедия*

Д-р Димитър Моллов не е от лекарите откриватели на нови ваксини или лекарства, които обикновено заемат важните места в подобни класации. В нашата стотица той **влиза като един от най-видните български медици, обществен и държавен деец, основоположник на здравното дело в България след Освобождението.** Значението на неговото дело е голямо, тъй като сам той е привърженик на профилактичната медицина и със своята практика и здравна просвета допринася изключително много да се насочи младата българска медицина към **правилно и модерно развитие.**

Димитър Петров Моллов е роден в село Беброво, Еленско, през 1845 г. Завършва семинария в Киев, а по-късно продължава образованието си в медицинския факултет на Московския университет, който завършва през 1873 г. Няколко години е асистент на един от най-големите руски хирурзи по онова време — проф. Басов. Димитър Моллов става първият български лекар в Русия с научна степен доктор на медицинските науки. Изоставяйки блестяща кариера, той се връща в България и в началото на 1878 г. става главен лекар на Видинския санджак^[103], където заместник-губернатор е неговият близък приятел Петко Каравелов. Във Видин д-р Димитър Моллов започва широка лечебна и профилактична дейност и здравна пропаганда сред лишеното от хигиенни навици население, което му създава името на народен лекар и общественик.

Димитър Моллов е депутат в Учредителното събрание; съставя първия закон за здравеопазването в България (1879); председател е на първия Висш медицински съвет (до 1882 г.). В желанието си да обедини медицинските дейци, той става инициатор за създаването на първото физико-медицинско дружество в България, което има огромна роля за научната и професионалната дейност на лекарите. Като пръв негов председател д-р Моллов внася предложението да се построи специална сграда на държавната болница в София — Александровската, която дълго време остава най-голямата в страната.

Д-р Димитър Моллов става главен лекар на София (1882), където отново има

възможност да разгърне и изпълни своите виждания за здравната профилактика и социалната дейност на здравеопазването. Особени грижи той полага за хигиенизирането на града.

От 1884 г. д-р Моллов става заместник главен лекар на българската войска и се проявява особено ярко по време на Сръбско-българската война от 1885 г. Кмет на София (1895–1896) и пръв председател на Българския лекарски съюз (1901), той е един от основателите на Българския червен кръст, който ръководи повече от 20 години.

Д-р Димитър Моллов е една от най-видните фигури в българската хирургия, учител на цяло поколение хирурзи като ръководител на Александровската болница. Умира на 6 януари 1914 г.

91. АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН

1859–1959

Чистотата и хубостта на българския език са ме занимавали на предно място в цялата моя научна и книжевна дейност.

Александър Теодоров-Балан

Александър Теодоров е роден на 27 октомври 1859 г. в село Кубей, Бесарабия, в семейството на български преселници. Завършва гимназията в Болград, славянска филология в Лайпциг и Прага, където защитава докторат — „За звука **ъ** в новобългарския език“. По предложение на проф. Константин Иречек и проф. Марин Дринов още като студент през 1884 г. е избран за член на Българското книжовно дружество.

В началото на 1889 г., когато се открива Висшето училище, Александър Теодоров-Балан става негов пръв ректор. Тогава той е едва 30-годишен. От 1893 г. завежда катедрата по българска и славянска литература. През 1896–1897 г. отново е ректор на Висшето училище, а през 1902–1903 — ректор на Софийския университет.

Попаднал в кръга на младограматическата школа, Балан възприема от нея интереса към езиковите факти, строежа на езиковата материя и към всички езикови области — от фонетиката до философията на езика и връзката му с обществото и културата в нейния най-широк смисъл. На перото на Александър Теодоров-Балан принадлежат първите опити за теоретично осмисляне на връзката стар-нов език („Старият български език и новобългарските наречия“) и за история на книжовния ни език. Неговият труд „Към историята на българския език. Български книжовен език и правопис“ е в основата на цялостната ни езикова история, обособена напълно самостоятелно от 50-те години на нашия век.

Александър Теодоров-Балан има **огромни заслуги за правописния облик на книжовния ни език**, като застъпва гледището, че правописът трябва максимално да отговаря на живия изговор. **Точно от тази позиция той одобрява въвеждането на т. нар. демократичен правопис след 9 септември 1944 г. и на практика санкционира създаването на съвременния ни правопис.**

Голям е приносът му и за изясняване на основните граматични принципи. Издадената от него през 1930 г. обширна „Българска граматика“, част I — „Звукословие“ (Фонетика) е

една от най-добрите и на нея се опират всички по-късни изследвания. Със статията си „Българско склонение,^[104]“ Балан предизвиква голямата филологическа дискусия през 1954 г. за „падежите“ в българския език.

В своята борба срещу чуждиците Александър Балан понякога стига до крайности, които са родили много анекдоти. Но и днес използваме много думи, плод на прословутото Баланово словотворчество. Негови са: *възглед, излет, заплаха, излетник, хижа, усет, гледище, украса, творба, дейност, становище, общувам, съответен, преходен, влияние, кланица* и изразите: *съгласно със, въз основа на, тъй че*. Множеството трудове на Балан го представят пред нас като един от най-добрите познавачи на българския език. Именно Александър Теодоров — Балан е един от първите наши езиковеди, който прокарва понятийната разлика между **език** като система и **реч** като проява. В своята многостранна дейност той има приноси и по създаването на български тълковен речник.

Александър Стоянов Теодоров-Балан живя дълго — цял един век, и с многостранната си дейност в полето на българската просвета и култура и на българския език осъществи онази поколенческа връзка между великото време на Възраждането и нова България, без която днес сигурно не бихме били същите.

92. ТОДОР ЖИВКОВ

1911–1998

...властта, веднъж взета, не се дава, тя „се взема“. Този израз той обичаше да повтаря.

Костадин Чакъров

Дори в световната история рядко срещаме такава бърза и рязка промяна в общественото-политическата и дори моралната оценка на един деец като в случая с Тодор Живков. Той умря като щастливец. Това бе особеност и изключение, които го различават от неговите колеги в бившите социалистически страни. Един от най-иронизираните, да не кажем един от най-мразените източноевропейски водачи бе оплакан с искрена почит.

Живков спечели благодарение на сравнението. Разочарованието от общественото-политическите промени след 1989 г. властно предизвика неговото завръщане. Но неговото значение има и други измерения.

Тодор Живков управлява България най-дълго от всички политици през Третата ни държава. Цели 33 години той е начело на страната — с две повече от цар Фердинанд. В цялата ни история само двама владетели са останали на власт по-дълго време — царете Петър I (927–970) и Иван Александър (1331–1371). Освен това Живков направи опит да увековечи властта си, като издигна последователно дъщеря си и сина си на високи държавни постове. Не случайно народът го наричаше с присмех цар Тодор.

Живков несъмнено е оказал влияние върху българската история. Причината да не го включим в първото издание на тази класация беше, че липсваше историческа дистанция, за да се оцени неговата роля. Дори сега, пет години след смъртта му, оценките за него все още са поляризирани. Едни го смятат за диктатор, чието сваляне означава края на тоталитарната комунистическа епоха в българската история. Други с носталгия си спомнят неговото управление като време на сигурност и спокойствие.

Нещо повече, оценката за него се променя. Когато той беше свален от власт, 95 на сто от българите одобряваха това. Датата на неговото падане се смята за начало на прехода към демокрация. Под натиска на общественото мнение той беше изправен пред съда. Няколко години по-късно беше оправдан не само юридически, но до голяма степен и реабилитиран

политически. По случай 90-годишнината от рождението му в родния му град Правец бе открит триметров паметник. От герой на политически вицове той минава в другата крайност — превръща се в мит.

Нека видим какви са фактите. Тодор Живков е роден на 7 септември 1911 г. Твърдеше, че е завършил право, но доказателства за това няма. Един от вицовете, които се разпространяваха за него по време на управлението му, беше, че археологическите разкопки в центъра на София имат за цел да открият неговата диплома. И това е само една от легендите, които Живков съчини за себе си, докато беше на власт.

Друга легенда беше, че Живков едва ли не е ръководил партизанския отряд „Чавдар“, а бойците му са превзели София на 9 септември 1944 г. Всъщност чавдарци влизат в София, няколко дни след като войската извършва преврат, а ролята на самия Живков в Българската комунистическа партия е съвсем скромна. Не случайно друг виц за него беше, че през Втората световна война е бил полулегален — криел се, но никой не го търсел. Макар да е комунист от 1932 г., Живков остава партиен деятел от регионален мащаб чак до 1950 г. Едва след смъртта на Георги Димитров новият комунистически вожд — Вълко Червенков, го издига за член на Политбюро и секретар на ЦК на БКП, а през 1954 г. го прави първи секретар.

През 1956 г. Живков сваля Червенков, като го обвинява във всички приписвани на Сталин грехове. Това е само пропаганден трик, който има за цел да му спечели подкрепата на новия съветски ръководител Никита Хрущов. Ето защо всички смятат, че той е преходна фигура. След свалянето на Хрущов през 1964 г. очакват да падне и неговата креатура в София.

Но тук Живков показва своето политическо предимство — умението да се нагажда към всички промени в Москва. Той разбира, че там се решава кой да ръководи България и другите страни съветски сателити, и гледа да се сближи с всеки нов шеф в Кремъл, да се нагоди към неговите политически идеи и дори към личните му вкусове. Така успешно съхранява властта си при управлението на петима генерални секретари на КПСС. По времето на Хрущов той като него ходи с каскет и държи публични речи. По времето на Брежнев слага бомбе, ходи на лов с него и говори само в зали. При Юрий Андропов, Константин Черненко и особено след издигането на Михаил Горбачов предлага реформи в комунистическата система.

„Култът към личността“ на Червенков е нищо в сравнение с култа, който самият Живков създава към себе си. След свалянето на Червенков постът му генерален секретар на ЦК на БКП се закрива и Живков фактически оглавява партията. През 1962 г. той отстранява министър-председателя Антон Югов и заема и неговото място като премиер. През 1971 г., укрепил властта си, Живков успява да прокара нова конституция, която провъзгласява върховенството на БКП над държавата. Той е избран от послушните си последователи за държавен глава. После възстановява поста генерален секретар на БКП и, естествено, е избран на него. Накрая стига дотам, че си издига приживе бюст-паметник, а родната му къща в Правец е обявена за музей.

Но историята неумолимо доказва, че плановата икономика, която стои в основата на комунистическата доктрина, губи съревнованието със свободното пазарно стопанство. В края на 80-те години на ХХ век България изпада в тежка икономическа криза. Страната задлъжнява на западни банки, за жилища, коли и дори за цветни телевизори се чака с години. Зараждат се опозиционни движения, които открито се съпротивляват на Живковия режим. Властта на комунистическата партия се удържа само със страха от репресии.

Освен това Живков прави друга груба вътрешнополитическа грешка, която продължава да влияе отрицателно на България до ден-днешен. През 70-те години насила са сменени мюсюлманските имена на българомохамеданите с християнски. През 80-те БКП прави същото с турското население, но този път съпротивата е много по-силна. Падат жертви. През 1989 г. стотици хиляди мохамедани настояват да се изселят в Турция заради насилственото преименуване. Опозицията в България се активизира.

Международната реакция също е негативна. Горбачов, който ръководи страна с многомилionenно мюсюлманско население, оттегля съветската подкрепа за българския диктатор. Министърът на отбраната ген. Добри Джуров, стар приятел на Живков от партизанския отряд, го съветва да се оттегли. Изгубил всяка опора, на 10 ноември 1989 г. той е принуден да подаде оставка от партийния си пост, а след седмица — и от държавния. Неговият приятел, румънският диктатор Николае Чаушеску, който не желае да отстъпи властта, само след месец е свален от народен бунт и разстрелян.

Новите български ръководители също са комунисти и се надяват така да притъпят народното недоволство. За тази цел са принудени да отстъпят и да възстановят имената на мюсюлманите, а после да се съгласят на свободни многопартийни избори. Живковата конституция от 1971 г. е сменена с демократична и така свалянето му слага началото на края на тоталитарната диктатура в България.

След вътрешнопартийния преврат Живков известно време е в затвора, а после години остава под домашен арест. Слуховете за големите му богатства, сметките му в чужди банки и злоупотребите му остават недоказани. Живков несъмнено беше прав, като се оплакваше, че го съдят не за престъпления, а за политика, а за това трябва да съди историята. Неговите собствени съмишленици се помъчиха да стоварят върху него цялата историческа отговорност на БКП и така да се оправдаят за всички неуспехи и репресии.

В края на живота си той е освободен и когато отива в родния си град, е посрещнат триумфално. Умира през 1998 г. в София. В сравнение с развихрилите се след него корупция и безработица управлението му започва да изглежда на част от хората като някакъв златен век. Забравени са преследванията на политическите противници, на мюсюлманите и на политемигрантите. За част от българите сигурността се оказва по-ценна от свободата. Това е в основата на мита за Тодор Живков.

Той наистина ловко използва близостта си със съветските ръководители, за да издейства облаги за България. Нефт, газ и други енергийни ресурси страната получава на цени далеч под международните. Това е възнаграждението за унижителното подчиняване на съветските интереси, довело родината ни до положението на държава с ограничен суверенитет. Помощта на Москва обаче само притъпява икономическите проблеми на комунистическата диктатура. Именно при Живков се натрупва огромният външен дълг, който България изплаща до днес. След разпадането на СССР Русия и другите бивши съветски републики поставят отношенията си с България на пазарна основа, заради което неспособното на конкуренция българско стопанство изпада в още по-тежка криза.

Леонид Брежнев и Тодор Живков.

Тодор Живков не случайно е поставен в края на тази класация, по-назад от всички други държавници. Той управлява по-дълго от Фердинанд и от своя предшественик Георги Димитров, но влиянието му върху историята е далеч по-малко от тяхното. Властта му е ограничена от Москва и той е по-скоро губернатор на съветска провинция, отколкото политик със собствена тежест и значение. Нито веднъж Живков не прекрочва границата на разрешеното от Кремъл и така укрепва в международните среди мнението, че България е най-верният съветски сателит. На това послушание той дължи и властта си, и нейната дълготрайност.

Наистина той не би могъл да промени реалностите. България беше поставена от победителите във Втората световна война в съветската зона на влияние. Всеки бунт срещу наложената от Москва система се смазваше. И през 1956 г. в Унгария, и през 1968 г. в Чехословакия съветската военна намеса предизвика възмущение, но не и съпротива от страна на Запада. Но и в тази ситуация имаше избор — или да бъдеш покорна марионетка, или да се оттеглиш, както направи Александър Дубчек в Чехословакия. Тодор Живков сам избра ролята на слугата-господар.

93. ПЕТЪР БОГДАН

1601–1674

Факсимиле от доклад на Петър Богдан от 5 септември 1658 г.

Би било жалко да си отида от тоя свят, без да изплатя докрай данъка, който с право се изисква от мен.

Петър Богдан

Името на Петър Богдан Бакшев, виден български католически архиепископ и политически деец от XVII столетие, дълго време бе премълчавано или окичвано с неласкавите определения „агент на чужди сили“ и „рушител на единството на българския народ“. Включвайки го в нашата класация, ние отдаваме дължимото не само на влиянието, което този политик и духовник е упражнил върху своите съвременници, но и върху цялостното присъствие на българите католици в нашето национално и духовно развитие. Въпреки безспорните традиции на източното православие сред българите, една част от тях и до днес са в лоното на католицизма и представляват културен мост между двете големи течения в християнската религия.

Седемнадесетият век има ключово значение за развитието и оцеляването на българщината. Прекъсването на българската държавност и самостоятелно развитие в периода XV–XVII век довежда до пълна стагнация в културното развитие и националнообразователните процеси сред българите. Точно в тази може би най-трудна и решителна за оцеляването ни епоха на културния небосклон се появява фигурата на Петър Богдан.

Той е роден в Чипровци. Завършва образованието си в Рим. През 1637 г. е назначен за помощник на софийския католически епископ, а от 1642 г. до смъртта си заема този пост.

Получил уникална за времето си възможност да се запознае с водещите културни постижения на Европа, той насочва усилията си в най-важното направление — отстояване правото на българите в Османската империя на самостоятелно културно и политическо развитие. Анализирайки състоянието на българите в рамките на империята, той достига до важния извод, че за тях няма бъдеще като част от нейната белязана от корупция и верска

нетърпимост система. Трябва да напомним, че това става през XVII век, когато процесите на национално осъзнаване или обезличаване имат почти еднакви шансове да се развият, вещаейки, разбира се, съвсем различна историческа съдба за българите. Ролята на Петър Богдан и неговите исторически трудове за подчертаване на необходимостта от отстояване на българското начало е безспорна и съвсем навременна. Неговата най-голяма заслуга за развитието на българската култура е създаването на българска историография и оттам — съхраняването на българската историческа памет.

Според теориите за развитието на единното национално съзнание общата историческа памет наред с езика играе една от главните роли в създаването на онази общност, от която през XIX век ще се родят модерните нации. Разбира се, действайки през XVII век, и то сред сравнително малкия кръг на българите католици, Петър Богдан има сравнително ограничен обхват. Но неговите интелектуални занимания се допълват и от дейността му в сферата на практическата дипломация, където няма равен сред българите от онази епоха. Цялата му политическа дейност е подчинена на една цел, желанието да види начело на България християнски владетел.

В името на тази цел Петър Богдан плете ходовете на своята дипломация, като предлага българската корона на различни европейски владетели. В неговите планове немалка роля играе и организацията на самите българи католици, които той разчита да вдигне на бунт за привличане на чужда помощ. Първото съзаклятие, организирано от него, е от 1645 г., когато той разчита на помощта на влашкия войвода Матей Бесараб.

Едни от ценните качества на Петър Богдан са реализмът и състраданието. През 1649 г. той спира организираното от него и Петър Парчевич движение в Северозападна България, осъзнавайки безнадеждността на ситуацията и възможните кървави последици. В периода 1654–1656 г. неговите планове включват все по-широки маси балканско население, а последното му съзаклятие от 1673 г. вече вижда възможността помощ да дойде и от православна Русия.

В цялостната си дейност като духовник, историк и дипломат Петър Богдан Бакшев, софийски архиепископ и водач на българите католици през XVII столетие, се води от една цел — културното и политическото освобождение на българите и възраждането на свободната българска държава.

94. СТОЯН ЗАИМОВ

1853–1932

Стоян Заимов не бе от случайните хора на нашата земя.
Проф. Асен Златаров

Стоян Стоянов Заимов е от големите и все още не напълно оценени фигури на новата българска история. Започнал в Чирпан на 12 август 1853 г. и завършил на 9 септември 1932 г., неговият живот обхваща най-бурния период от борбите на българите за национално освобождение и почти цялата история на Третото българско царство. По своеобразен начин в съдбата и в безкрайно колоритния му жизнен път се преплитат две от най-интересните епохи и два различни идейни свята.

Богат наследник на баща, убит още преди раждането му, прекарал юношеството си в охолство из просторните земи на втория си баща, Стоян Заимов би трябвало да представя онова възрожденско съсловие, чиито стремежи са насочени в умереното русло на църковната независимост, гражданското и езиковото равноправие в пределите на Османската империя. Но той тръгва по друг път. Едва 16-годишен е вдворен в родното си място заради пренасяне на комитетски писма между Стара Загора и Чирпан. През 1873 г. получава първата си присъда — доживотно заточение в Диарбекир, откъдето избягва през зимата на следващата година, преминавайки Араратските планини и Ерзерумските езера с паспорта на поляка Бенковски.

Свободен, но отхвърлящ личната свобода заради народната подчиненост, Заимов се отправя към Румъния и през 1875 г. се заема с възложената му от ръководството на Българския революционен централен комитет (БРЦК) задача да запали Цариград. Първ помощник му е Гаврил Хлътев, който заради конспирацията използва паспорта на Заимов, издаден на името на поляка Бенковски, и с това име остава завинаги в българската история.

През същата година Стоян Заимов участва в основаването на Гюргевския революционен комитет и е избран да организира и ръководи въстанието във Врачански окръг. По ред причини в този окръг то угасва още в зародиша си, а сред многобройните арестувани е и

самият Заимов, който получава смъртна присъда. Поради възшествието на новия султан Абдул Хамид присъдата му е заменена с вечно заточение в окови и той се отправя към Азия заедно със сто и деветдесетте оцелели Ботеви четници. В списъка на заточениците Стоян Заимов фигурира отделно, като единствения осъден от „въстанието в Западна България“. В далечната Акра той записва разказите на заточениците за четите от 1866 г. и въстанието от 1876 г., но след Освобождението преценява труда си като неподходящ и се отказва да го публикува.

След общата амнистия през март 1878 г. Заимов се завръща в свободна България и се насочва към сферата на българското образование. Завършва педагогическия институт в Москва (1882) и преподава в педагогическите училища в Шумен и Кюстендил, като заема последователно постове гимназиален директор, окръжен училищен инспектор, член на Постоянния учебен комитет и на Висшия учебен съвет към Министерството на народното просвещение.

Голямата заслуга и влиянието, които Стоян Заимов има за развитието на българската история, произтичат от факта, че наред със Захарий Стоянов слага основата на българската модерна мемоарна традиция и съхранява в народната памет освободителната борба и нейните жертви. *Написах книгата „Миналото“, защото трябваше да бъде написана* — отбелязва сам той в предисловието към второто ѝ издание. От първоначално замислените 15 части той успява да завърши само шест — по липса на средства в началото, а по-късно поради попадането си в политическия водовъртеж и многото обществени задължения: председател на Първия конгрес на българските журналисти и публицисти, на Върховния поборнико-опълченски комитет и неговите конгреси, на съюза „Юнак“ (наследник на румелийските гимнастически дружества) и на комитета „Цар Освободител“.

През 1889 г. първият „Сборник за народни умотворения“ включва Заимовата биография на Христо Ботев като критика на биографията, писана от Захарий Стоянов. Биографията на Левски, която Стоян Заимов публикува през 1895 г., е между книгите, избрани от Министерството на войната да се разпространяват на фронта през годините на Първата световна война.

В периода 1903–1908 г. той е директор на Народната библиотека и един от основателите на списание „Училищен преглед“.

Участието на Заимов в политическия живот след Освобождението противоречи на широко разпространеното мнение, че е бил убеден русофил. Въпреки че през 1886 г. Заимов като окръжен управител прилага твърдо Стамболовата политика в най-критичните за нея Шуменски и Старозагорски окръг и се обявява против преврата срещу Батенберг.

Появата на русофилството у Заимов (след като е бил твърд либерал) е продиктувана от българските държавни интереси. През периода 1895–1908 г. България се нуждае от помирение с Русия и самият Фердинанд е станал русофил. Той изпраща Заимов на княжески разноски в Русия през ноември 1901 г., за да осъществи контакти с руската дипломация. След тримесечни усилия Заимов докладва на княза, че ще бъде приет от императора през май 1902 г., а руските представители ще се явят на Шипченските тържества през есента.

Помирението с Русия става през 1907 г. при откриването на паметниците в нейна чест и е последвано след година от признаване на българската независимост. Датата съвпада с оттеглянето на Заимов от политическата сцена в знак на протест срещу неизпълнението на точка 2-ра от програмата на комитета „Цар Освободител“ — изграждане на музей на Българското възраждане, инвалиден дом и пансион за поборниците и опълченците. Синът

му, ген. Владимир Заимов, също има значително участие в българския обществен и политически живот и през 1942 година е разстрелян като съветски шпионин.

Като апостол на Априлското въстание, политик и мемоарист Стоян Заимов има сходна съдба със Захарий Стоянов. Поставяме го далеч по-назад, защото „Записките“ имат много по-висока стойност от „Миналото“ и оказват значително по-трайно влияние върху всички поколения българи до днес.

95. БАБА ТОНКА

1812–1893

Четирима сина загубих. Двамата не са живи, а другите полуживи. Но още четирима да имах, пак щях да ги накарам да носят българското знаме със златния лев.

Баба Тонка

Символите са странно нещо. Понякога те могат да направят от един обикновен и незначителен човек такава историческа личност, която поколения наред да почитат, без да разберат истинската ѝ същност. Друг път обаче попадат точно в целта и открояват нечие дело, издигайки го до размерите на национален подвиг, дори тогава, когато извършителят му не е имал намерение или желание да прави това. В нашата възрожденска история такъв символ безспорно е личността на Тонка Тихова Обретенова, останала позната като баба Тонка. Когато съставяхме стотицата, се натъкнахме на сериозен проблем — подчертано мъжкия състав в класацията на най-влиятелните българи. Това има своето обяснение в патриархалния (а за миналия и част от този век направо ориенталски) характер на българското общество и обществения живот, в който на жената се е падала единствено ролята на майка и домакиня. Ние нямаме своята Жана д'Арк, която би могла да възплъти силата на женското начало в миналото на нашата нация. Затова пък имаме баба Тонка, която по друг начин възплъщава и символизира виталността и силата на народа ни в трудните години на националното възраждане и борбата за политическо освобождение.

Родена през 1812 г. в село Червен, Русенско, тя е почти връстница на началото на Българското възраждане и на онова раздвижване на духовете, което в крайна сметка ще доведе до политическата еманципация на българите. Животът на Тонка Обретенова не се отличава по нищо от битието на хиляди български жени от онази епоха, в която тяхното бъдеще би могло да бъде единствено на добра стопанка и трудолюбива къщовница. Именно то я прави и подходяща за онзи символ, в който тя се превръща по-късно.

Много е говорено и се говори за демографския потенциал на българската нация, за нейното бъдеще и физическото ѝ оцеляване, за раждаемостта и възпитанието на подрастващите поколения. В епохата на Възраждането тези нелеки и съдбоносни за

оцеляването на нацията задачи са стоварени почти изцяло върху българската жена и майка, най-добрият символ на която си остава Тонка Обретенова. Може би звучи банално, дори малко преувеличено, но за да имаше хора за бесилките, четите и мрачните зандани на Диарбекир, някой трябваше да ги роди, отгледа и възпита.

Баба Тонка ражда седем деца^[105], пет момчета и две момичета — и всички те по-късно активно се включват в българското националноосвободително движение. Въпреки трудния си живот — смъртта на съпруга ѝ Тихо Обретенов^[106] и грижите за многобройната челяд, тя нито за момент не допуска да се отчужди от народните работи. От 1867 г. нейният син Петър Обретенов постъпва в Българската легия в Белград, а през 1868 г. заедно с по-големия си брат Ангел е сред участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. В акция на четата Петър Обретенов загива, а Ангел е заловен и осъден на заточение в Мала Азия.

Със съдбата на четниците е свързана и една от най-трагичните, но и най-достойни постъпки на баба Тонка, олицетворяваща почти незабележимото, но важно присъствие на българките в освободителните борби. Благодарение на нея останките на обесените от властите бунтовници са погребани по християнски, а черепът на Караджата е укрит и става национална реликва. Захарий Стоянов отбелязва, че в 1878 г., когато нейните синове и другарите им се завръщат от заточение, тя ги посреща с тази светиня от отминалите епични времена.

През 1875 г. вече е в ход подготовката на Старозагорското въстание и в борбата се включва още един от синовете на баба Тонка — Георги Обретенов.

Въпреки тежките удари семейството на Тонка Обретенова продължава да бъде в основата на освободителните борби от края на 60-те и началото на 70-те години. Никола Обретенов заедно с Тома Кърджиев, Георги Николов и др. са ядрото на оживената революционна и просветна дейност в русенското читалище „Зора“. В създадения през есента на 1871 г. там революционен комитет Никола Обретенов е централна фигура, а къщата на баба Тонка става главно скривалище и разпределителен център за революционната дейност в района. Освен синовете на Тонка Обретенова в националноосвободителната дейност се включва и нейната дъщеря Петрана. Когато започва подготовката на Априлското въстание, почти цялата кореспонденция от вътрешността с Гюргевския комитет минава през къщата и през ръцете на баба Тонка.

Във въстанието тя дава още една жертва — синът ѝ Георги загива в четата на Стоил войвода. Другият ѝ син — Никола, е сред Ботевите четници. След разгрома на четата той е заловен и осъден на заточение в Мала Азия. Така за по-малко от осем години четирима от петимата синове на Тонка Обретенова дават младостта или живота си за българската свобода.

Много е говорено и писано за приемствеността между поколенията в борбата за Освобождението. Няма по-ярък неин символ от онова, което направи за тази свобода баба Тонка със своите синове и дъщери.

96. ДИКО ИЛИЕВ

1898–1984

Няма селище, където да не е звучала неговата музика.

Проф. д-р Николай Кауфман

За въздействието на музиката върху историческото развитие или оформянето на националната психика на даден народ е доста трудно да се говори. Много редки са такива попадения като припокриването на зараждащия се германски национализъм с творчеството на Рихард Вагнер. По принцип политическите и нравствените послания се внушават много по-лесно и достъпно чрез словото. Литературата в определен смисъл е много по-влиятелна от музиката, затова в нашата класация нейните представители изпреварват и надвишават по брой музикалните дейци.

От многото изтъкнати български композитори избрахме един недотам известен самоук музикант — Дико Илиев. Той може би не е най-големият, но едва ли някой друг може да се мери с него по въздействие и популярност на творбите си. Няма сватба, народен събор или национален празник, на които да не звучат неговите хора. Те са така близки до сърцата ни, че неговото авторство често минава на заден план и ги възприемаме като чисто народно творчество, което в крайна сметка е най-голямото признание за Дико Илиев. Сам той казва: *Аз може би не съм много известен, но хората ми се знаят от цял народ и това ми стига.*

Дико Илиев е роден в с. Карлуково през 1898 г. Едва 13-годишен, той постъпва в 16-и Ловчански пехотен полк като ученик музикант и с него участва в Балканската война в състава на Първа българска армия. Своето първо хоро — „Искърското“, написва през 1917 г. на фронта при Серет. То става много популярно сред войниците, които веднага го заиграват.

След Първата световна война, през 1919 г., Дико Илиев постъпва като музикант във Военното училище в София, а от 1931 г. е капелмайстор на Военната музика в Оряхово. До пенсионирането си през 1957 г. остава военен музикант. Поради това често се мести и живее на различни места — в родното си село, в Ботевград, в с. Букьовци, в Сливен, но най-вече в Оряхово. Умира през 1984 г. в Монтана на 86 години.

Дико Илиев е истинско въплъщение на народния ни музикален гений. Той не е завършил консерватория. Написва десетки валсове, танга, румби, рапсодията „Танц на жетварката“ (1950 г.) и др. Неговият марш „Сливенци при Драва“, който написва като капелмайстор на Сливенския гарнизон след Втората световна война, се нарежда до „Велик завет“, „Бдинци“,

„Велик е нашият войник“. С този марш 15 години поред Радио София започва утринната си емисия.

В нашата класация Дико Илиев влиза главно заради своите хора, всичко 42 на брой. Той става създател на нов жанр — хорото за духов оркестър. Творчеството му носи музикалния почерк на северняка. Той пише главно хора, разпространени в тази част на България — прави, пайдушки, еленини, дайчови^[107]. Основната част от тях създава през периода 1932–1960 г. Най-известни са правите хора „Дунавско“, „Зиг-заг“ (1932) и „Наша гордост“ (1934), дайчовите „Булка“, „Лудо младо“ и „Скок“ (1937).

Необикновен е начинът, по който композира Дико Илиев. Както разказва проф. д-р Николай Кауфман, творбите му зреят в неговото съзнание и когато му прозвучат цялостно, дори аранжирани, *сяда пред нотния лист и записва завършената партитура на един дъх*. Особено интересна е историята на хорото „Александрийка“. То прозвучава в главата му през 1937 година във Видин, когато върви зад ковчега на първородната си дъщеря Александрия, починала на 14 години. И веднага след погребението за минути написва хорото, което става едно от най-известните му произведения.

Нашите композитори — негови съвременници, са се отнасяли донякъде пренебрежително към творчеството му, смятали са го за повлиян от румънската инструментална музика. Едва на 85-годишна възраст Дико Илиев, чиито хора десетилетия наред играе цяла България, става член на Съюза на българските композитори.

След пенсионирането си Дико Илиев се заема с организирането на духови оркестри и музикални школи в Оряховска околия и в цяла Северозападна България. *Бай Дико като Левски обикаляше* — пише проф. Кауфман. Всичко това той прави съвсем безкористно, дори композира за тях музикални произведения срещу символично заплащане. В едно писмо до негов колега четем: *Хорото за духовата ти музика... ще ти струва соленичко — 20 (двадесет) лева*.

Със своето творчество и просветителска дейност Дико Илиев оказва огромно влияние както върху музикантите, така и върху всички българи. В чест на големия майстор от 1987 г. в Монтана през година се организират Празници на духовите оркестри „Дико Илиев“.

*Назад! Аз изпълнявам заповедите само на цар и разводач.
Надпис на паметника на Гюро Михайлов в Пловдив*

За разлика от повечето личности в тази книга Гюро Михайлов извършва един-единствен акт, който слага край на житейския му път едва на двайсетгодишна възраст и който го обезсмъртява. През отделните периоди от нашата история извършеното от него е оценявано различно, но името му и до днес остава нарицателно за непрекословно изпълнение на служебните задължения.

Гюро Михайлов е роден около 1860 (според други източници през 1862) г. в с. Рахманлии, Пловдивско (днес Розовец). След Освобождението той отива войник с един от първите набори български младежи, повикани в милицията (така са се наричали въоръжените сили) на току-що създадената Източна Румелия. Зачислен е в Първа дружина.

На 24 декември 1880 г., точно на Бъдни вечер, избухва стихияен пожар в сградата на Главния щаб в Пловдив, където Гюро Михайлов бил на пост при трезора на третия етаж. Стражари и войници увещават застрашения войник да напусне поста си, за да се спаси, но той отказва да се отдалечи от трезора без лична заповед от началника на караула. По това време началникът и другите войници вече се били задушили в караулното помещение. Така Гюро Михайлов остава в сградата и става жертва на огнената стихия. Заедно с него загиват другарите му Никола Константинов от с. Мързян (днес Бенковски, Пловдивско), Константин Аргиров от с. Дермендере (днес Първенец), Илия Кръстев от с. Голямо Конаре (днес гр. Съединение) и Митю Петков от с. Петрич, Софийско.

Мъченическата смърт на петимата войници на времето си произвежда огромно впечатление както в Източна Румелия, така и в Княжество България. Тя е оценена като подвиг. В началото на 1881 г. Иван Вазов ги възпява в стихотворението „При гробът“:

*вам венец и от зло се не плаши,
таквиз синове честни дор ражда,
дор я кичат гробове кат ваший.*

Стихотворението е публикувано във в. „Народний глас“ на 13 януари 1881 г. и бързо става толкова популярно, че имало мелодия и се пеело. През 1937–1938 година им е издигнат паметник в центъра на Пловдив.

Постепенно имената на останалите войници избледняват и остава известно само това на Гюро Михайлов. Това е един от интересните случаи на митологизация на личности и постъпки, който често се среща и в настоящето. Възможно е Гюро Михайлов да е извършил подвига си от страх от огъня или от наказание. Това никога няма да узнаем. Потомците обаче обикновено съдят по резултата, а не по намеренията. Освен това за армията той става удобна илюстрация за безпрекословно изпълняване на заповедите, за безусловно спазване на уставите и на военната дисциплина — неща, които особено много се ценят в казармата. Не бива да се забравя и фактът, че за току-що създадените две български държави родната войска е била символ на свободата, а службата в нея — голяма гордост. Съвсем млада, без история, армията е изпитвала голяма нужда от образци за подражание. Затова в продължение на повече от седем десетилетия след смъртта му поколения войници и офицери в българската армия са възпитавани с примера на Гюро Михайлов.

В десетилетията след 9 септември 1944 г., когато в България се установява тоталитарният социализъм, започва известна преоценка на саможертвата на Гюро Михайлов. Много хора я смятат за безсмислена, за проява на ограниченост и дори на глупост. Изразът „стоя като Гюро Михайлов“ е станал почти идиом, който някои употребяват дори без да знаят кой е въпросният човек. Резултат на това негласно негативно отношение става демонтирането на паметника на Гюро Михайлов. Едва през 1994 година паметникът е върнат на мястото му пред Военния клуб в Пловдив.

Въпреки противоречивите оценки е безспорно, че Гюро Михайлов, съзнателно или не, е станал символ и е използван като пример в продължение на повече от един век. България е имала много видни военачалници, голяма част от които са извършили по-велики дела от него, но малко от тях са оказали такова трайно влияние върху следващите поколения. Затова решихме да включим в нашата класация вместо тях този прост войник.

98. МЕТОДИЙ КУСЕВ

1838–1922

*Методий Кусев е Светиня на българщината.
Из некролога на М. Кусев*

Тодор Йовчев Кусев, известен с духовното си име митрополит Методий Кусев, е един от големите дейци на Възраждането и борбата за обединението на българските земи. Роден в Прилеп, той е активен участник в Руско-турската освободителна война, непримирим борец срещу решенията на берлинския и ньойския диктат, а нека добавим и нещо по-земно, но твърде важно — основоположник на организираното залесяване в България.

Роден в Прилеп през 1838 г., Тодор Кусев извървява всички стъпки на пробуждането в Македония — учител и читалищен деец, опонент на гръцките духовници, един от първите водачи на българите. Като пълномощник на Битолска област (Пелагонийска епархия) на Първия църковно-народен събор в Цариград Методий Кусев успява да включи в Екзархията абсолютно всички епархии на Тракия и Македония, невписани в Султанския ферман от 1870 г. **По този начин за първи път са официално признати границите на българската народност в Османската империя.** По-късно тези етнически граници са международно признати на Цариградската посланическа конференция през декември 1876 г. и в Санстефанския мирен договор от 1878 г.

През 1873 г. Тодор Кусев се посвещава на духовното поприще и приема името Методий. И като свещеник той служи с равно усърдие на българското дело и на Бога. Като протосингел на Пловдивската митрополия и със съдействието на професорите от Робърт колеж той **първ** **направи достойние на световното обществено мнение истината за кървавото потушаване на Априлското въстание от 1876 г.** и определено допринася за последвалия благоприятен за българската кауза международен отзвук. Има и други заслуги в хода на Освободителната война и след нея, дори сътрудничи на Генералния щаб на руските войски.

Като заместник на отсъстващия от Цариград екзарх, Методий Кусев има основен принос за издействането на разрешение за откриването на Солунската и Одринската българска

гимназия, на Цариградската българска семинария, на училище, църква и читалище за всяко българско селище на Тракия и Македония. Като протосингел на екзарх Йосиф, ректор на българската семинария в Цариград и Старозагорски митрополит Методий Кусев извършва огромна дейност за укрепване устоите на новопризнатата Българска църква.

През 1903 г., когато по случай 25-годишнината от Освобождението на България се построява храм-паметникът в с. Шипка, сценарият за тържествата предвижда той да бъде осветен само от руски свещеници. Като владика на епархията, Методий Кусев се противопоставя остро на това решение и в крайна сметка се налага. Храмът се освещава в съвместно богослужение.

Писателят Димитър Талев увековечава владиката в знаменитата си летопис за българите в Македония и техните борби за освобождение, състояща се от романите „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“. Методий Кусев е прототип на един от главните герои — Лазар Глаушев.

Митрополит Методий Кусев е основоположник на организираното залесяване и върху 20 000 декара изгражда в Стара Загора прекрасния парк „Аязмото“, който съществува и до днес и е събрал дървесни видове от целия свят. Тук асоциацията с дейността на Климент Охридски се налага сама — истинският духовен пастир не отделя грижата за Спасението от земните проблеми. За цялостната си дейност през 1920 г. Методий Кусев е наречен Светиня на българщината.

Един от най-достойните духовници на България, оставил след себе си десетилетия съзидателна дейност, митрополит Методий Кусев умира на 1 ноември 1922 г. — Деня на св. Иван Рилски и на народните будители.

99. ЛАЗАР ДОБРИЧ

1881–1970

*Сеньор на цирковото изкуство за особени заслуги в развитието на световния цирк.
Титла, присъдена на Лазар Добрич през 1956 г.*

Цирковите артисти, фолклорните и оперните певци дълго време бяха единствените сигурни ориентири, които оправдаваха българското присъствие на световната карта. Сред цирковите артисти безспорно най-известен е Лазар Добрич, единственият официално титулуван „Сеньор на цирковото изкуство“, титла, присъдена за особените му заслуги за развитието на световния цирк.

Лазар Иванов Добрич е роден през 1881 г. в село Равно поле, Софийско. На пет години той за пръв път посещава представление на гастролация в София японски цирк „Ямамото“. Това е един от онези редки случаи, когато първата любов се превръща в съдба за цял живот. По-големият му брат Александър завършва гимнастическа школа в Прага и преподава в Русе и София, а в 1908 г. в Хамбург става неофициален световен шампион по борба. На 12 години Лазар вече също е активен член на гимнастическото дружество „Юнак“, с което участва и на първите олимпийски игри в Атина. Но истинската му циркова кариера започва през 1896 г. По онова време той е стипендиант на политехниката във френския град Ани, но зарязва учението си, за да стане цирков артист. Присъединява се към известната трупа на румънския гимнастик Думитреску, с която за първи път се представя пред публика на 1 октомври 1897 г. в Брюксел. В тази трупа той играе до 1901 г.

В анализите на българското и световното цирково изкуство Лазар Добрич е записан завинаги като автор на „Трапеца на смъртта“ — най-ефектния за времето си цирков номер в света, представен за първи път в Берлин през 1905 г. Трапецът, който се използва и до днес в цирка, всъщност е изобретен именно от Лазар Добрич. С този номер и измислените покрай него атракции той обикаля световните циркови сцени и оказва силно влияние върху развитието на българското и световното цирково изкуство, а и на цялата индустрия на развлеченията.

След войните (1912–1918) Лазар Добрич се завръща в България. Заедно с брат си Александър Добрич, който от 1903 г. създава своя циркова арена, построяват в София първия стационарен цирк в България — „Колизеум“. Той съществува до 1926 г. След това Александър емигрира в Ливан и Сирия, където става треньор по борба, а Лазар създава цирк

„Роял — Добрич“, който ръководи първо като собственик, а след национализирането му през 1948 г. — като директор.

Последното му лично представление е на 8 март 1937 г. в днешния Музикален театър в София. След това той развива извънредно плодотворна педагогическа дейност и повечето следвоенни циркови артисти у нас са негови възпитаници. Създава две акробатични трупни — женска и мъжка, които са едни от най-добрите в света и изпълняват невиджани дотогава номера. С това Лазар Добрич доказва, че е един от най-добрите циркови артисти не само у нас, но и в света. До смъртта си през 1970 г. той е безспорният доайен на българското цирково изкуство. Най-големият български цирк и до днес носи неговото име.

Несъмнено Лазар Добрич не е променил хода на българската история, но като най-виден цирков деятел е доставял в продължение на десетилетия развлечения на милиони българи от различни поколения. Затова го поставяме в стотицата.

100. ЛЕЛЯ ВАНГА

1911–1996

У хора като Ванга няма никакви свръхестествени способности за комуникация, а има само онова, което еволюцията на живата материя е създала през вековете.

Проф. Величко Добриянов

Вангелия Сурчева, по-известна като леля Ванга или Петричката врачка, е една от най-интересните, но и най-спорни личности от съвременния ни живот. Почти няма българин от втората половина на XX век, който поне да не е чувал за нейните умения, а хиляди са имали непосредствен контакт с изумителната ѝ ясновидска дарба. Способностите ѝ, макар че не са достатъчно изследвани, от години са обект на обществени дискусии, горещо възхвалявани или напълно отричани. Ясновидството винаги е било обвито в известна доза мистика, която пречи да се направи сериозна научна преценка (дали за някои неща тя изобщо е възможна?). Но това е класация на хора, повлияли със своята дейност на нашия живот и от тази гледна точка Леля Ванга е не само безспорен феномен, а и личност, която трябва да заеме място в стотицата.

Вангелия Сурчева е родена на 31 януари 1911 г. в гр. Струмица, Македония. От най-ранни години животът ѝ не е бил от лесните. Когато е едва 3-годишна, майка ѝ умира при раждане. Нейният баща, Пандо Сурчев, изкарва цялата Първа световна война в редиците на българската армия и малката Вангелия отраства при роднини. В 1923 г. по време на необикновено силна буря очите ѝ пострадват и след поредица неуспешни операции, които разоряват семейството, тя ослепява. След две години, прекарани в Дома за слепи в град Земун, през 1928 г. тя се връща отново у дома, за да се грижи за по-малките си братя и сестри^[108].

Първият случай на ясновидство при Ванга се проявява през пролетта на 1941 г.^[109] и за кратко време около нея се създава легенда, която я превръща в безспорен авторитет в Струмица. Случайте на т. нар. битово ясновидство много лесно се поддават на преувеличаване, а понякога са и чиста измислица на търсещи утеха хора. От този ранен

период случаите, в които Ванга е правила точни предсказания, са много, но трудни, а понякога и направо невъзможни за проверка. Според някои нейни биографи в онзи период тя е посещавана от българския цар Борис III, на когото с абсолютна точност е предсказала датата на смъртта му^[110]. В 1942 г. Вангелия се омъжва за българския войник Димитър Гущеров, дошъл при нея да му гледа. Семейството се премества да живее в Петрич и оттогава тя е известна като Петричката врачка. С годините популярността ѝ расте и пред нейния дом започват непрекъснато да се събират тълпи. След 1962 г. Ванга остава вдовица и изцяло се посвещава на хората, които не престават да идват при нея, за да търсят отговор на проблемите си, когато никой друг не може да им помогне. Нейното влияние и въздействие нараства в геометрична прогресия, особено като отчитаме официалната по онова време политика на премълчаване и подценяване.

За Ванга са написани доста книги, направени са няколко документални филма и един руски игрален сериал. Въпреки това феноменалните ѝ способности нито са обяснени, нито са аргументирано отхвърлени. От малкото, което самата тя е споделяла приживе, става ясно, че в процеса на контакт с отвъдното тя вижда образи и чува гласове, които очевидно са невидими и недоловими за останалите хора. Заклетите скептици я обвиняват, че използва елементарния трик на предварителното разузнаване и разчита на притеснението и априорната доверчивост на хората. Това обвинение обаче е голословно, тъй като нито е доказана някаква мрежа от информатори (а при хилядите хора, които я посещават с най-различни проблеми, тя бездруго би трябвало да е доста голяма), нито е налице користен или друг мотив.

Професор Величко Добриянов, автор на едно от най-сериозните изследвания^[111] върху феномена Ванга, е записал разговорите ѝ с много посетители, за които е абсолютно сигурно, че Ванга не ги познава. Като съпоставя фактите, догадките и налучкванията, той извежда един коефициент, валиден за всеки неин сеанс. Според него познаването на абсолютно всички факти за даден посетител трябва да се означава с 1, т. е. 100 на сто познаваемост. Забележителното е, че при Ванга този коефициент е винаги над 50 процента и се колебае от 58 до 86 процента. Същевременно в рамките на това изследване проф. Добриянов е използвал и друго, подставено лице, което, изпълнявайки ролята на гледачка, е работило със същите хора, опитвайки се да познава факти от живота им с просто налучкване. Коефициентът в тези случаи никога не се е качвал над 20 на сто. Базирайки се на тези впечатляващи разлики, проф. Добриянов достига до извода, че Ванга има извънредно силни телепатични способности, с помощта на които четете мислите на хората. За прекогниция (предсказване на бъдещи събития) липсват сигурни научни доказателства.

Няма съмнение обаче, че действителни или мними, нейните предсказания оказват огромно влияние в продължение на повече от петдесет години. Думите „Ванга е казала...“ или „Петричката врачка предсказа...“ се разпространяват като мълва и често имат ефекта на масова психоза. След свищовското земетресение в 1977 г. за един ден София се изпразни, защото според мълвата за тази дата Ванга била предсказала ново катастрофално земетресение^[112].

Едно от последните проявления на огромното влияние, с което се ползва сред съвременниците Ванга, е църквата ѝ в местността Рупите край Петрич, построена с нейни и на други хора дарения. Строежът на храм е сам по себе си акт с огромно влияние върху духовността, но храмът, построен със средствата на Вангелия Сурчева, привлича хората не на последно място и с нейното широко известно и почитано име.

В своята дълга, над половинвековна дейност Ванга има безброй срещи не само с хиляди обикновени хора, но и с видни политици — хора, които повлияни от нея, сигурно на свой ред са влияли върху съдбите на много други. Независимо от всички неясноти около нейните способности, които сигурно ще си останат завинаги неразгадани, тя несъмнено си остава най-популярният и влиятелен екстрасенс в България за всички времена.

ИМЕНА ОТ ВТОРАТА СТОТИЦА

Има още много българи, които могат да претендират за място в тази класация. Даваме имената на част от онези, които някои с основание биха поставили в първата стотица. Тук те не са класирани по влияние, а са подредени по азбучен ред на малките имена.

Алеко Богориди

Александър Екзарх

Андрей Луканов

Ген. Александър Протогеров

Асен Йорданов (авиоконструктор, създател на американския самолет ДС-3)

Полк. Борис Дрангов

Проф. Боян Пенев

Васил Гендов

Васил Коларов

Георги Бончев

Даме Груев

Димитър Гюдженев

Джон Атанасов (един от създателите на компютъра)

Димо Казасов

Добри Джуров

Добри Христов

Дора Габе

Елисавета Багряна

Ген. Иван Вълков

Иван Денкоглу

Илия Бешков

Индже войвода

Йоаким Груев

Йосиф Цанков

Поп Кръстьо

Д-р Кръстьо Кръстев

Кръстьо Сарафов

Людмила Живкова

Мара Белчева

Ген. Мих. Савов

Ген. Никола Бакърджиев

Ген. Никола Жеков

Ген. Никола Иванов

Арх. Никола Лазаров

Панайот Хитов

Петко Стайнов

Петър Парчевич

Райна Касабова (медицинска сестра, първата жена в света, летяла на боен самолет)

Райна Попгеоргиева (Райна Княгиня)

Райчо Николов (Капитан Райчо)

Ген. Рачо Петров

Сава Доброплодни

Ген. Сава Муткуров

Симеон Радев

СтеФан Баламезов

Ст. Л. Костов

Ген. СтеФан Тошев

Тодор Йончев (пионер на Физкултурата, спорта и олимпийското движение, създател на първата българска кооперация)

Тодор Павлов

Филип Тотю

Цола Драгойчева

Янко Сакъзов

А

- Аарон, брат на Самуил — 14
Абдул Хамид, султан — 81, 94
Адриан II, римски папа — 3, 10
Аксаков, Иван С. — 28
Алберик — 15
Алеко Богориди — 47, 65
Александров, Тодор — 30, 54, 60, 81
Александър I Батенберг — 19, 29, 30, 33, 34, 35, 44, 47, 62, 73, 87, 94
Александър I, руски император — 47
Александър III, руски император — 87
Александър Македонски — 6
Александър, син на Асен I — 52
Александър, югославски крал — 30, 61
Алъкгеоргиева, Гена — 46
Ангеларий — 10
Андреев, Киро — 89
Андрей II, унг. крал — 52, 52
Андроник III — 18
Андропов, Юрий — 92
Анна-Мария, дъщеря на крал Андрей II — 52
Антим I, екзарх — 27, 46
Априлов, Васил — 16, 38, 70
Аргиров, Константин — 97
Арнаулов, проф. Михаил — 5, 41, 69, 70, 71
Асен I (Белгун) — 12, 13, 52
Асенов, Кръстьо — 82
Аспарух — 1
Атанасий Атонски — 13, 21
Атанасов, Викентий — 83
Атанасов, ген Р. — 62
Атанасов, Георги — 54
Атинагорас, Вселенски патриарх — 69

Б

- Багряна, Елисавета — 68
Бакунин, Михаил — 81
Балабанов, проф. Александър — 54

Балдуин I Фландърски, латински император — 15
Балдуин II, латински император — 52
Балик, деспот — 18
Барнс, Мейнърд — 79
Бартус, Били — 89
Басов, проф. — 90
Батанджиев, Христо — 56
Бах, Йохан Себастиан — 85
Баязид I, султан — 21
Бела III, унг. крал — 13
Белаур (брат на цар Михаил III Шишман) — 18
Белчев, Христо — 68
Белчева, Мара — 23, 68
Бем, Йозеф — 40
Бенковски, Георги — 20, 40, 94
Берлайн, Хенри — 68
Беро, Атанас — 71
Берон, Петър — 43, 71
Биенидес, Метрофанес — 85
Бирюзов, ген. Сергей — 79
Благоев, Димитър — 34
Бобчев, Стефан — 65, 68
Богдан, Петър — 93
Богомил, поп — 17, 21, 37
Богориди, Стефан — 65
Богоров, Иван — 38, 71, 74
Бончев, Нешо — 16
Борил — 17, 52
Борис I Михаил — 2, 6, 10, 13
Борис II — 14
Борис III — 9, 23, 37, 64, 68, 72, 73, 77, 79, 80, 81, 100
Ботев, Кирил — 20
Ботев, Христо — 9, 11, 27, 28, 38, 41, 43, 60, 76, 94
Бояджиев, ген. Климент — 83
Бояджиев, Илиа — 36
Бояджиев, Никола — 83
Бояджийски, Нягул — 26
Браницки, епископ — 87
Брански, член на ВМРО — 82
Бреасон, фр. архитект — 43
Бриан, Аристид — 57
Буйнов, член на ВМРО — 82
Бурмов, Тодор — 70
Буров, Атанас — 48, 57, 79
Бурови, Димитър и Кина — 57

- Вагнер, Рихард — 96
Вазов, Иван — 7, 11, 20, 30, 34, 38, 40, 50, 60, 72, 74, 77, 97
 Ван дер Лубе — 25
Ванга (Вангелия Сурчева) — 100
 Василев, Алеко — 54
 Василев, Григор — 79
 Василев, Славейко — 26, 80
 Василий II, византийски император — 14
 Василий, първи български патриарх (примас) — 15, 52
 Василиса (дъщеря на Иван Александър) — 18
 Васкидович, Емануил — 8, 35
 Величков, Константин — 72
 Велчев, полк. Дамян — 36, 80
 Венизелос, Елевтериос — 80
 Велянов, Величко — Чичето — 26
 Венета (съпруга на Ботев) — 11
 Верди, Джузепе — 59
 Вилардуен, Жофроа дьо — 15
 Вихинг — 10
 Владимир (Расате) — 2, 6, 13
 Владислав Граматик — 13
 Влахов, Щерю — 54
 Войников, Добри — 42
 Волов, Панайот — 40
 Вретенаров, Динчо — 54
 Вълков, ген. Георги — 79, 80
 Вълкович, д-р Георги — 83
 Вълю, дядо — 40

- Габе, Дора — 68
 Габровски, Никола — 34
 Ганчев, Добри — 51, 51
 Ганчева, Анастасия — 75
 Гарванов, Иван — 54, 56, 61, 82
 Гарибалди, Джузепе — 11, 41, 76
 Генадиев, д-р Никола — 80, 83
Св. Георги Нови Софийски — 55, 63
 Георгиев, Боне — 83
Георгиев, Евлогий — 43, 45, 58, 71

Георгиев, Кимон — 36, 53, 79
Георгиев, Константин — 80
Георгиев, Христо — 43, 45, 58, 74
Герджиков, Иван — 81
Герджиков, Михаил — 81
Герджикова, Магдалина — 81
Георгий Акрополит — 15
Герман II, Вселенски патриарх — 52
Геров, Найдан — 11, 28, 32, 38
Гешов, Евстати — 45
Гешов, Иван Евст. — 45
Гешова, Мария — 45
Гичев, Димитър — 53, 77, 79
Глава, Поликсена — 69
Гогол, Николай В. — 68
Горазд — 10
Горанова, Мина — 11
Горбачов, Михаил — 92
Горки, Максим — 72
Горов, Димитър — 11
Греков, Александър — 81
Греков, Димитър — 51, 73
Григорий VI, патриарх — 46
Григорий, Доростоло-Червенски митрополит — 27
Григорович, Виктор — 11
Груев, Даме — 24, 54, 56, 81, 82
Груев, Йоаким — 28, 32, 42
Губиделников, Георги — 57
Гущеров, Димитър — 100
Гьоргей, Артур — 40
Гюдженев, Димитър — 6

Д

Давид, брат на Самуил — 14
Даев, Михаил — 82
Далчев, Атанас — 68
Дамаскин Студит — 47
Дамаскин, Йоан — 85
Данаилов, Г. — 33
Данев, д-р Стоян — 57
Данов, Христо Г. — 38, 26
Данови, Грую и Кита — 26
Даскалов, Никола — 51

Дебелянов, Димчо — 68
Деглан, Анри — 89
Дейвис, Норман — 79
Деливанов, Туше — 54
Делирадев, П. — 81
Делчев, Гоце — 24, 49, 54, 56, 59, 60, 61, 81, 88
Делчев, Стоян — 31
Делчеви, Никола и Султана — 24
Дембицки, Хенрих — 76
Денков, Гавраил — 79
Джуров, Добри — 92
Димитров, д-р Антон — 56
Димитров, Владимир (Майстора) — 88
Димитров, Георги, комунистически лидер — 23, 25, 34, 36, 53, 72, 79, 88, 92
Димитров, Георги М. (Гемето), земеделски водач — 53, 53, 77, 79
Димитров, Христо, иконописец — 63
Димитрова, Мария — 79
Димитър Зограф — 32, 63
Димитър Кашиша — 76
Димитър Общи — 4
Димков, Димитър — 67
Димков, Иван — 67
Димков, Петър — 67
Димов, Тодор — 76
Динев, Петър — 85
Добрич, Александър — 99
Добрич, Лазар — 99
Добриянов, проф. Величко — 100
Добромир Хриз — 15
Доброплодни, Сава — 87
Добротица, деспот — 18
Доганова, Неделя — 28
Дондуков-Корсаков, княз Александър — 31
Доспевски, Станислав — 63
Дочев, Иван — 9
Драгоманов, Михаил — 58
Дренкова, Иванка — 11
Дринов, проф. Марин — 31, 38, 68, 87, 91
Друмев, Васил (митрополит Климент) — 41, 87
Дрянков, д-р — 60
Дубчек, Александър — 92
Дуйчев, проф. Иван — 3
Димитреску, рум. гимнастик — 99
Дънов, Петър (Беинса Дуно) — 37

Е

- Евтимий Търновски, патриарх* — 13, 15, 21, 69
Елена, потомка на Асеновци — 12
Елин Пелин (Димитър Ив. Стоянов) — 7, 72
Енравота (син на Омуртаг) — 2
Етридж, Марк — 53

Ж

- Жана д'Арк — 95
Жантинзон, П. — 26
Жеков, ген. Никола — 9
Живков, Георги — 34, 58
Живков, Никола — 34
Живков, Тодор — 36, 92
Живкова, Виктория (Вела Благоева) — 34
Жинзифов, Райко — 16

З

- Заимов, ген. Владимир — 94
Заимов, Стоян — 4, 11, 94
Захарий Зограф — 63
Звеница (син на Омуртаг) — 2
Златаров, проф. Асен — 94
Златарски, Александър — 75
Златарски, Васил — 68, 75
Зоя-София, московска княгиня — 12

И

- Иван Александър* — 18, 92
Иван Асен (син на Иван Александър) — 18
Иван Асен II — 12, 52
Иван Асен III — 12
Иван Грозни — 12
Иван Давдата — 84
Св. Иван Рилски — 13, 21, 98
Иван Срацимир — 18
Иван Стефан — 18

Иван Шишман — 18
Иванко — 12, 15
Иванчов, Тодор — 66
Игнатиев, граф Николай — 48
Икономов, Васил — 81
Икономов, Стамат — 81
Иларион Макариополски (Стоян Михайловски) — 39, 48, 57
Иларион Мъгленски — 21
Иларион, Ловчански митрополит — 48
Илиев, Дико — 96
Илия, руски презвитер — 55
Ильо войвода — 41
Инокентий III, римски папа — 12, 15
Иречек, Константин — 32, 91
Ирина (внучка на Иван Асен III) — 12
Ирина Комнин (монахиня Ксения), жена на Иван Асен II — 52
Исаак II Ангел — 12
Исус Христос — 2

Й

Йоаким, Търновски патриарх — 52
Йоан Екзарх — 6
Йоан Кантакузин — 18
Йоан Кукузел — 85
Йоан Ставракий — 14
Йоан Хризостом — 6
Йоан Цимисхи, виз. император — 14
Йоаникий, патриарх — 21
Йоасаф Бдински — 21
Йовков, Йордан — 68, 78
Йосиф I, екзарх (Лазар Йовчев) — 9, 19, 27, 46, 64, 65, 98

К

Кабакчиев, Христо — 25
Каблешков, Тодор — 40
Казасов, Димо — 80
Калоян — 15, 52
Каниц, Феликс — 58
Кантарджиев, Чудомир — 82
Каравелов, Любен — 4, 11, 16, 28, 30, 33, 43, 48, 76, 87
Каравелов, Петко — 19, 30, 33, 35, 50, 60, 66, 90

Каравелов, Стойко — 28
Каравелова, Екатерина — 60
Каравелова, Лора — 60, 68
Караджов, Стоян — 36
Карл Велики — 6
Карол II, рум. крал — 23
Кауфман, проф. Николай — 96
Качарков, Андон — 61, 82
Кераца (дъщеря на Иван Александър) — 18
Кераца (майка на Иван Александър) — 18
Кирил, княз Саксбургготски — 9
Кирил, патриарх (Константин Марков) — 47, 64, 69
Кирил, Цариградски патриарх — 48
Киркегор, Сьорен — 68
Кирков, Г. Я. — 4
Кисимов, Пандели — 35
Китанчев, Трайко — 61
Кларк, Дж. — 42
Клери, Робер дьо — 15
Св. Климент Охридски — 6, 10, 37, 98
Клисуров, проф. Петко — 88
Ковачев, Йосиф — 54
Кожухаров, Къню — 79
Козма, презвитер — 17, 64
Коларов, Васил — 25
Колев, Данчо (Дан Колов) — 89
Колева, Деспина — 78
Колушев, д-р Н. — 61
Кольо Фичето (Никола Фичев) — 62, 84
Св. Константин Кирил-Философ — 2, 6, 10, 11, 26, 63
Константин IV Погонат — 1
Константин, презвитер — 6
Константинов, Алеко — 8, 58
Константинов, Георги — Динката — 34, 78
Константинов, Константин — 68
Константинов, Никола — 97
Костадинов, Стоян — 79
Костов, Трайчо — 53
Костова, Христина — 63
Кочо Муструка, макед. войвода — 61
Крейн, Джон — 88
Кремен, Михаил — 60
Кромвел, Оливър — 26
Кропоткин, Пьотр — 81
Крум — 14, 22

Кръстев, Илия — 97
Кръстев, д-р Кръстьо — 68
Кръстев, Никола — 76
Кръстевич, Гаврил (Гандьо Баев) — 39, 65
Кубрат — 1
Кузмов, Енчо — 76
Кунчев, Иван — 4
Кунчева, Гинка — 4
Кусев, Методий (Тодор), Старозагорски митрополит — 98
Кърджиев, Тома — 95
Кърничева, Мелпомена — 61
Кяев, Ичо — 89

Л

Лазаров, ген. Велизар — 80
Ламански, В. — 28
Ландос, Джим — 89
Ласкарис, Йосафат — 85
Лауренс, Джек — 89
Левски, Васил (Васил Иванов Кунчев) — 4, 11, 20, 24, 39, 41, 51, 67, 76, 94, 96
Лейард, англ. посланик — 45
Лекса, Владимир — 62
Лесинг, Готхолд — 59
Лилиев, Николай — 68, 88
Лоазингер, Йохана — 29
Лонг, Алберт — 30
Луи-Филип, френски крал — 9
Луканов, Андрей — 81
Луканов, Тодор — 81
Лулчев, Любомир — 23, 37
Лъв Граматик — 1
Лъв Дякон — 14
Лъв, римски кардинал — 15
Ляпчев, Андрей — 57, 86

М

Маджаров, Лазар — 81
Макарий, йеромонах — 5
Макгахан, Дженюариъз — 45
Макдоналд, англ. общественик — 33
Малинов, Александър — 8, 66, 77, 86

Мамарчев, Георги — 41
Манолев, Милан — 83
Мануил Комнин — 52
Маринова, Калина — 76
Мария Луиза, княгиня — 23, 68
Маркович, Светозар — 28
Маршалов, Серафим — 89
Матей Бесараб — 93
Матей Граматик — 55
Матей Палеолог Асен, византийски император — 12
Матов, Христо — 54, 56, 61, 82
Мах, Рихард фон — 83
Мацини, Джузепе — 4, 11
Метафраст, Симеон — 21
Св. Методий — 2, 6, 10, 11, 63
Мидхат, турски паша — 84
Миладинов, Димитър — 11, 16
Миладинов, Константин — 11, 16
Миланов, Йордан — 43
Милев, Гео — 80, 88
Милев, Петър — 83
Милев, проф. Никола — 54
Милетич, проф. Любомир — 32, 54, 56
Митов, проф. Антон — 88
Михаил II Рангаве, византийски император — 22
Михаил III Шишман — 18
Михаил Асен — 18
Михаил Воин — 21
Михаил Обретенович, сръбски княз — 32
Михайлов, Гуро — 97
Михайлов, Иван (Ванче) — 24, 39, 54
Михайлов, М. — 56
Михайловски, Никола — 48
Михайловски, Стоян — 48
Михневич, П. — 42
Мойсей — 22
Мойсей, брат на Самуил — 14
Моллов, д-р. Димитър — 67, 90
Мосагенов, Атанас — 42
Мохамед II Завоевателя, султан — 12
Муравиев, Константин — 26, 36, 57
Мусолини, Бенито — 23
Мустаков, Янко — 8
Мутафчиев, Петър — 75
Муткуров, Сава — 19

Мушанов, Никола — 53, 79
Мушек, Геро Добревич — 38
Мърквичка, проф. Иван — 88

Н

Найденов, Тодор — 89
Наполеон, Луи — 11
Наум — 6, 10
Начев, Гюро — 7
Недев, Георги — 43
Неофит Бозвели — 16, 39, 41, 47, 48
Неофит Рилски (Никола Бенин) — 32, 63, 63, 70
Нешова, Харитина — 45
Никита Хониат — 12, 15
Никифор I Геник, византийски император — 22
Никифор Уран — 14
Никифор, византийски патриарх — 1
Никифоров, Н. — 80
Ников, проф. Петър — 75
Никола (баща на Самуил) — 14
Николаев, ген. Данаил — 44
Николаев, подполк. Никола — 44
Николай II, руски император — 87
Св. Николай Софийски — 55, 63
Николай Мистик — 75
Николов, Георги — 95
Ницше, Фридрих — 68
Новалис — 5

О

Обретенов, Ангел — 95
Обретенов, Георги — 95
Обретенов, Никола — 11, 95
Обретенов, Петър — 95
Обретенов, Тихо — 95
Обретенова, Петрана — 95
Обретенова, Тонка (Баба Тонка) — 95
Омуртаг — 2
Осман Пазвантоглу, Видински паша — 47
Острогорски, Г. — 15

- Павел Асен, потомък на Асеновци — 12
 Павлович, Христаки — 35, 63
Паусий Хилендарски — 5, 16, 39, 47, 70, 71
 Палаузов — 70
 Панарет Пловдивски — 48
 Паница, Тодор — 61, 82
 Параскевов, Иван — 41
 Парчевич, Петър — 93
 Пастухов, Кръстю — 79
 Пачулари, Марко — 69
 Пеев, Петко — 44
 Пейо, поп — 55, 55
 Пенев, проф. Боян — 68
 Пенкова, Мария — 76
 Пенчев, П. — 61
 Св. Петка Епиватска — 21
 Петков, Ботю — 11, 27
Петков, Димитър — 51, 53, 53
 Петков, Митю — 97
Петков, Никола — 53, 77, 79, 89
 Петков, Петко Д. — 51, 53, 80
 Петров, Александър — 51
 Петров, Б. — 83
 Петров, ген. Рачо — 58
 Петров, Гьорче — 24, 44, 56, 61
 Петров, Никола — 89
 Петър I, руски император — 6
 Петър II, югосл. крал — 23
 Петър I, български цар — 92
Петър II, български цар (Теодор) — 12, 13, 14, 15, 17
 Петьофи, Шандор — 40
 Пиколо, Никола — 71
 Пилсудски, Йозеф — 80
 Пластирас, ген. — 80
 Поанкаре, Реймон — 57
 Погодин, Михаил — 28
 Поливотска, Филотея — 21
 Поливотски, Иван — 15, 21
 Попарсов, Петър — 56
 Попвасильов, Никола — 75
 Попиванова, Райна — 59
 Попйорданов, Йордан (Орце) — 81

Попов, Благой — 25
Попович, Райно — 43, 65
Попович, Стойко — 41
Попович, Христо — 50
Попрушов, Александър — 54
Пресиян — 2
Протогеров, ген. Александър — 30
Пулеков, Христо — 28
Пулиев, Никола — 43
Пулиев, Христо — 43
Пулиева, Евдокия — 43

Р

Радев, Пейо — 82
Радев, Симеон — 29, 33, 61
Радославов, Васил — 50, 57, 83
Раковски, Георги (Съби Стойков Попович) — 4, 11, 28, 30, 35, 38, 41, 48, 76, 87
Ранкова, Катерина — 68
Распутин, Григорий — 37
Рембо, Алфред — 6
Рем, основател на Рим — 22
Ризов, Колю — 61
Роберт дьо Куртене, латински император — 52
Роман — 14, 22
Ромул, основател на Рим — 6, 23
Ростислав (моравски княз) — 3
Румянцев, Сергей — 80
Русев, ген. Атанас — 80

С

Сава — 10
Савов, ген. Михаил — 62
Сакъзов, Янко — 72
Сакони, Райнер — 17
Самуил — 14
Сандански, Яне — 24, 56, 61, 82
Сантов, Христо — 83
Сара Теодора — 18
Сарафов, Борис — 54, 61, 82
Св. Павел — 21
Светослав Тертер — 12

Селимински, Иван — 71
Силянов, Христо — 24, 61, 81, 82
Симеон I — 2, 6, 13, 42, 75
Симеон II (Симеон Сакскобургготски) — 44
Скайлер, Юджийн — 45
Скилица, Георги — 13
Скрижевски — 82
Славейков, Пенчо — 30, 68
Славейков, Петко — 5, 11, 27, 30, 34, 35, 38, 39, 48, 68
Смилов, Боян — 80
Соболев, ген. Леонид — 73
Софроний Врачански (Стойко Владиславов) — 47
Спиридонов, проф. Жеко — 88
Срацимир, български деспот — 18
Ставрев, Михаил (Халю) — 83
Сталин, Йосиф — 23, 25, 53, 92
Саматови, Евгения и Никола (родители на Ст. Стамболов) — 19
Стамболийски, Александър — 23, 26, 36, 53, 57, 62, 66, 77, 79, 80, 81
Стамболов, Стефан — 9, 19, 19, 27, 29, 33, 51, 62, 66, 68, 73, 83, 87
Стамболова, Евгения — 19
Стефан Караджа (Стефан Тодоров) — 20, 28, 41, 46, 76, 95
Стефан, екзарх (Стоян поп Георгиев Шоков) — 46, 64, 69
Стоев, Хари — 89
Стоил войвода — 95
Стоилов, Константин — 7, 27, 73, 87
Стойчев, Димитър — 89
Стоун, Елен — 82
Стоянов, Васил — 31
Стоянов, Захарий — 4, 11, 20, 40, 43, 56, 76, 76, 94, 95
Стоянов, Людмил — 26
Стоянов, Н. П. — 42
Стоянов, Христо — 26
Стоянова, Красимира — 100
Страчиари, Рикардо — 59
Страшимиров, Антон — 24, 80
Страшимиров, Тодор — 80
Сурчев, Пандо — 100

T

Такев, Михаил — 8
Талаат, бей — 83
Талев, Димитър — 98
Танев, Васил — 25

Татарчев, д-р Христо — 54, 56
Тенев, Михаил — 45
Теодор Комнин — 52
Теодор Скутариот — 12
Теодоров, Александър — 31
Теодоров, Александър — Балан — 91
Теодоров, Теодор — 77
Теодосий Търновски — 21
Теофан Изповедник — 1, 22
Тефиков — 24
Титов, руски посланник в Цариград — 39
Тодор Студит — 13
Тодоров, Нено (Странджата) — 7
Тодоров, Петко — 68
Тодорова, Мина — 60
Толстой, Лев — 88
Торглер, Ернст — 25
Тотев, Филип (Филип Тотю) — 20, 41, 76
Тошев, Пере — 24, 56
Трувчев, Ячо — 26
Тулешков, Киро — 11
Тъпчилещов, Христо — 27
Тюфекчиев, Наум — 83

У

Украинка, Леся — 58
Умур бег — 18
Урумов, Иван — 67

Ф

Фердинанд — 6, 9, 18, 19, 23, 27, 29, 50, 62, 64, 66, 73, 81, 83, 86, 92, 94
Ферещанов, Петър — 89
Филаретов, Сава — 87
Филов, Богдан — 23
Фихте — 5
Фичев, ген. Иван — 62, 83
Фичев, Никола — виж Кольо Фичето
Фичева, Мара — 83
Фотинов, Константин — 30

Х

- Хадживълчев, Михаил — 5
Хаджи Димитър (Димитър Николов Кръстев) — 20, 41, 76, 95
Хаджидимов, Димо — 61, 80, 82
Хаджиев, член на ВМРО — 82
Хаджикалчев, Кочо — 73
Хаджиконстантинов, Иваница — 8
Хаджиниколов, Иван — 56
Хамурапи, вавилонски владетел — 22
Харлаков, Никола — 82
Хербст, Йосиф — 80
Хердер, Йохан Готфрид — 5
Хирфердинг, А. — 55
Хитлер, Адолф — 23
Хитов, Панайот — 4, 41, 51, 76
Христов, Борис — 59
Христов, Кирил (баща на Борис Христов) — 59
Христова, Цветана — 83
Хрох, М. — 5
Хрущов, Никита — 92

Ц

- Цамблак, Григорий — 21
Цанева, Милена — 7
Цанков, проф. Александър — 80, 86
Цанков, Драган — 30, 33, 35
Цветанов, Атанас (Талю) — 83
Церковски, Цанко — 77
Цончев, ген. Иван — 82

Ч

- Чакъров, Костадин — 92
Чалъкгеоргиев, Гена и Михаил — 46
Чалъков, Нешо — 45
Чапрашиков, Крум — 57
Чаулев, Петър — 54
Чаушеску, Николае — 92
Червенков, Вълко — 92
Черненко, Константин — 92

Черноземски, Владо — 30
Чернопеев, Христо — 54, 81, 82
Черноризец Тудор Доксов — 2
Черноризец Храбър — 3, 6
Чобанов — 81
Чомаков, д-р Стоян — 38, 39, 48
Чуклев, Пано — 81

Ш

Шаляпин, Фьодор — 59
Шатев, Павел — 81
Шишманов, Димитър — 58
Шишманов, проф. Иван — 16, 32, 42, 58, 68, 72
Шишманоглу, Емануил Йоан — 58
Шлайермахер — 5
Шнайдер — 45
Шопенхауер, Артур — 68

Ю

Югов, Антон — 53, 92

Я

Яворов, Пейо — 24, 60, 68, 82
Янков, Коста — 80
Ясенов, Христо — 80

Обработка: Patriot

ИНФОРМАЦИЯ ЗА ТЕКСТА

Издание:

Проф. Андрей Пантев, проф. Борислав Гаврилов
100-ТЕ НАЙ-ВЛИЯТЕЛНИ БЪЛГАРИ В НАШАТА ИСТОРИЯ

Трето издание

© Издателство „Репортер 7“

София, 2014 година

ISBN 978-619-7169-03-4

---

notes

Презид — насип. — Бел. ред.

Плюска — Плиска. — Бел. ред.

Спокойно може да се говори и за триализъм, тъй като освен славяните и българите налице са и романизираните траки, а вероятно и други етнически елементи. — Бел. авт.

Диоцез (гр.) — област, която се управлява от висше духовно лице; епархия. — Бел. ред.

Друнгарий — византийска военна титла; началник на друнга — област. — Бел. авт.

Има няколко версии: че това име му е дарено като юноша в Карлово, защото се отличил в момчешките игри; че удивил всички в легията с лъвския си скок; че прякора измислил Каравелов и че той си го избира сам. — Бел. ред.

Апостол (гр.) — вестител — Бел. авт.

В това отношение той идеално се вписва в традициите на европейските националноосвободителни и националнообединителни движения, олицетворявани от дейци като Джузепе Маџини и др. — Бел. авт.

Таксидиот (гр.) — монах, които пътува с поръката да събира помощи за манастир или да кани поклонници. — Бел. авт.

Някои учени (М. Хрох) открояват следните фази в развитието на модерния национализъм за всяка осъзнаваща се нация: **фаза А**, когато той е популярен само сред малка група от интелигенцията — т. нар. будители на националността, които изучават езика, литературата и историята на нацията; **фаза Б**, когато сред елита се появяват групи, които се заемат с преследването на общонационални цели, което довежда до ферментирането на националното самоосъзнаване и постепенно привлича масови последователи; във **фаза В** национализмът вече се проявява като едно организирано и масово движение, включващо всички нива на обществото в преследването на национални цели. Паусий и неговите непосредствени последователи се вписват класически в т. нар. фаза А. — Бел. авт.

Автокефална (гр.) — самостоятелна. — Бел. ред.

Известен е комичният случай, когато като председател на окръжния съд в Берковица Вазов осъжда на смърт едно куче, задето нападнало стадо чужди овце. Присъдата е изпълнена от пристава Гюро Начев, бивш гарибалдиец и Ботев четник. По-късно Алеко Константинов шеговито анализира това дело. — Бел. ред.

„Весела България“ — кръг от столични интелектуалци, предимно юристи, създаден от Алеко Константинов и Александър Малинов по време на Стамболовото управление. — Бел. ред.

Принц Фердинанд Максимилиан Карл Леополд Мария Саксбургготски произхожда от много стар аристократичен род. По майчина линия е внук на френския крал от Орлеанската династия Луи-Филип, а по баща е роднина на белгийския крал, германския император, английската кралица и редица други европейски монарси. — Бел. авт.

Тема — византийска военноадминистративна единица, област. В случая — земите на днешна Северна България. — Бел. авт.

Комит — средновековна българска административна титла, давана на управителя на т. нар. комитат (област). — Бел. авт.

Комит — средновековна българска административна титла, давана на управителя на т. нар. комитат (област). — Бел. авт.

Смята се, че е бил скопен от византийците по време на заложенничеството си в Константинопол. Целите на подобен акт не са ясни, но са възможни два варианта: защото е бил подготвян за висша духовна кариера, или за да се попречи на владетелските му амбиции. Според средновековната практика скопец и сляп не могат да застават на трона. — Бел. авт.

Тези 15 000 пленници не са избити, което само по себе си би било голяма загуба, а ослепени, което означава, че те трябвало да бъдат изхранвани, когато се завърнат по домовете си. Средновековната икономика, която позволява един работещ да изхрани най-много още 1–2 души, не би могла да поеме такъв удар. — Бел. авт.

consecravit me in patriarcham. — Бел. авт.

coronavit et benedixit imperatori Caloiohanni. — Бел. авт.

За тези събития черпим сведения от някои по-късни историци като Георгий Акрополит, Теодор Скутариот, Роберт дьо Клери, Алберик, „Чудесата на св. Димитър Солунски“ и житието на св. Сава. — Бел. авт.

Има се предвид Никејската империја в Мала Азија. — Бел. авт.

Ересиарх (гр.) — основател на секта, глава на ерес. — Бел. ред.

Исихазъм (гр.) — течение в православната религиозна мисъл, чиято най-съществена идея е, че вяващият може да потърси индивидуален път за спасението на душата си и да осъществи единение с Бога по време на земния си живот. — Бел. авт.

Партикуларизъм разделеност и обособеност на племенните общности в рамките на една слаба държавна организация. Бел. авт.

Хамурапи (ок. 1955 ок. 1913 г. пр. Хр.) владетел от първата вавилонска династия. Известен като един от първите законодатели, оставил след себе си писани законови норми, открити при археологически разкопки през 1901 г. Бел. авт.

Ромул (753 716 пр. Хр.) първият владетел на Рим. Според легендата той и неговият брат близник Рем основали Рим на Палатинския хълм (753 г. пр. Хр.). Първ законодател в римската история. Бел. авт.

Христо Силянов — автор на една от най-хубавите книги за историята на македонското движение „Освободителните борби на Македонија“ (1933) — Бел. авт.

Съществуват определени доказателства, че между германските и съветските власти е било постигнато съгласие за размяна на Димитров и другите двама българи за заловени в СССР германски шпиони. Това обаче не намалява заслугата му като блестящ оратор на процеса. — Бел. авт.

Коего само по себе си е абсурден термин. — Бел. авт.

Берат (тур.) — султански указ, осигуряващ на притежателя му определени административни права (в случая правото на митрополитите да упражняват пастирската си дейност в определените им епархии). — Бел. ред.

Неврокоп — град Гоце Делчев. — Бел. ред.

Клир (църк.) — духовенство — Бел. ред.

Бегликчия (тур.) — откупчик, който събира беглика, данък върху овцете и козите, в Османската империя. — Бел. ред.

Пловдив е символът на Съединението, а Дармицат — столицата на германската провинция Хесен, чийто принц е бил бащата на княз Александър. Смиълът на фразата е или признаване на Съединението, или отказ от княжеския трон. — Бел. авт.

Васил Димитров Стоянов (1839–1910) — деец на Българското национално възраждане. Получил образование в Прага, участник в Първата българска легия. Един от основателите на БКД. След Освобождението е вицегубернатор на Варна и главен секретар при Министерството на народното просвещение. — Бел. авт.

Според решенията на Берлинския конгрес Княжество България има статут на васална на турския султан държава. — Бел. ред.

Изкилвам (остар.) — осакатявам. — Бел. авт.

Пандели Хаджигеоргиев Кисимов (1832–1905) — виден деец на Българското възраждане, участник в борбите за национално освобождение. След Освобождението — журналист. — Бел. авт.

Униати — православни християни, които признават върховенството на папата. Първата уния с Рим е сключена от цар Калоян и продължава до 1231 г.; втората, в която участва и Драган Цанков, е от 1860 г. — Бел. авт.

Махзар (тур.) — молба. По време на кризата след абдикацията на Батенберг от българския престол (1886–1887). Драган Цанков е сред авторите на тази злополучна молба до формалния сюзерен на България — турския султан, в която се иска неговата намеса за уреждане на положението чрез окупация. — Бел. авт.

Карея — малко градче в Атон, където всички манастири имат свои представители и метоси. Сега там е духовното управление и седалището на гръцкия губернатор. — Бел. ред.

Йозеф Бем (1795–1850) — полски генерал, един от водачите на полското въстание срещу Русия от 1830-31 г.; Артур Гьоргей (1818–1916) — главнокомандващ унгарската революционна армия. Капитулира през август 1849 г.; Шандор Петьофи (Петрович) (1823–1849) — унгарски поет и националреволюционер, един от водачите на унгарската революция от 1848 г. — Бел. авт.

Бан — дребна румънска монета. — Бел. ред.

След смъртта му работата продължават неговите синове. През 1947 г. издателството е национализирано, а през 1960 г. се създава държавно издателство „Хр. Г. Данов“, което съществува и до днес. Бел. ред.

Общо название на групировката около Добродетелната дружина. — Бел. авт.

Петко Пеев — единственият биограф на ген. Николаев. Публикува биографията на бележития български воин през 1936 г. в излизащата тогава библиотека „Прослава“. — Бел. авт.

Милетбашия (тур.) — народен глава; църковен водач. — Бел. ред.

Дамаскини — литературни сборници с религиозно-поучителен характер, появили се по българските земи през XVI — XVII в., наречени по името на гръцкия писател Дамаскин Студит, автор на сборника „Съкровище“. — Бел. авт.

Въпреки че ферманът за българската Екзархия е бил вече в сила цели две години. — Бел. авт.

„Иван Михайлов, Избрани произведения“, С. 1993. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. — Бел. ред.

През януари 1904 г. Висшето училище става университет. — Бел. авт.

Добри Ганчев (1854–1927) — автор на мемоарната книга „Спомени за княжеското време“, която дава сведения за ранните години от управлението на Фердинанд. — Бел. авт.

На Шипка Димитър Петков загубва ръката си, заради което получава после прозвището Чолака, т. е. Едноръкия. Това събитие е увековечено на фотография, за която има съмнение, че е по-късна възстановка, правена в софийско ателие. — Бел. авт.

Той е със Стамболов, когато го настигат ятаганите на неговите убийци. — Бел. авт.

Съществуват съмнения, за жалост недоказани, за известна връзка на Александър Петров с някои кръгове от македонското движение, недоволни от политическата линия на Димитър Петков. — Бел. авт.

Според други автори раждането му трябва да се датира между 1190–1192 г. — Бел. авт.

Според някои автори тя не е била пълноправна съпруга, а само наложница. — Бел. авт.

Марк Етридж — съвременен американски журналист. — Бел. авт.

Такава е официалната версия. Съществува и друга, според която той е зверски инквизиран и умира в ръцете на палачите си. — Бел. авт.

„Дневник — Бележки от Първата световна война 1915–1918“ — Бел. авт.

Топос (гр. място) — стандартизирани формули и структури, които се появяват в житията на редица светци. — Бел. авт.

Тъй като в началото организацията се е схващала като съвкупност от революционни комитети (подобно на БРЦК преди Освобождението), възможно е първото ѝ име да е било Македонски революционни комитети (МРК). След Солунския конгрес от пролетта на 1896 г. Гьорче Петров и Гоце Делчев изработват устав и правилник, в които организацията е означена като Български македоно-одрински революционни комитети (БМОРК). През 1902 г. тези документи се преработват и тя вече се нарича Тайна македоно-одринска революционна организация (ТМОРО). Името Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) се налага след Рилския конгрес от 1905 г. и се употребява най-често за означаване на организацията в периода до Балканските войни. След Първата световна война възобновената организация носи името Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО). — Бел. авт.

Останалите основатели са Дамян Груев, Иван Хаджиниколов, Петър Попарсов, д-р Антон Димитров и Христо Батанджиев. — Бел. авт.

Солунска афера — голям провал в организацията, предизвикан от разкритията на М. Михайлов, прислужник при ЦК на ВМОРО в Солун, заловен от турците. Членовете на ЦК са заловени, а начело на организацията застава Ив. Гарванов. — Бел. ред.

„Revue diplomatique“ — едно от най-авторитетните френски списания по въпросите на външната политика и дипломацията. — Бел. авт.

Той е единственият български банкер, споменат като олицетворение на богатия човек в популярна по онова време песен: „Ах, защо не съм богатско чедо/ Буров да ми беше дедо!“ — Бел. авт.

Да не се смесва с поета Кирил Христов — Бел. ред.

Белканто (ит.) — стил в оперното пеене. — Бел. ред.

Днес тя е Български културен институт. — Бел. ред.

Служител на всички, но слуга на никого! — Бел. авт.

„Романът на Яворов“ от Михаил Кремен — роман в два тома, посветени на живота и драмата на поета. — Бел. ред.

Съществува мнение, че около името на Китанчев и репутацията му на активен деец на македонското движение има известен, напълно съзнателно създаден митологичен ореол. — Бел. авт.

„Усилие“ и „Македонско движение“ — Бел. ред.

Вж. Сялянов, т. I, стр. 150 и сл. — Бел. авт.

Военните оперативни планове за воденето на мащабни бъдещи кампании се изготвят с години напред и включват ангажирането на огромни резерви и дългосрочно планиране. В този смисъл влиянието на изработения от Фичев план се откроява още по-видимо. — Бел. авт.

По името на с. Доспей, откъдето е Христо Димитров. Сега то е част от с. Говедарци, близо до Самоков. — Бел. ред.

Ерминия (гр.) — ръководство по църковна живопис — Бел. ред.

Изнесени във Военния клуб и в читалище „Славянска беседа“. — Бел. авт.

Омилетика (гр.) — наука за правилата на църковното красноречие. — Бел. ред.

Икуменизъм (гр.) — движение за общност на християнските църкви. — Бел. ред.

Както отбелязват съвременници, с българските си поданици Алеко Богориди е разговарял на френски, за да не ги обиди, ако им заговори на турски или гръцки — езиците, които е владеел свободно. — Бел. авт.

За тази страна от неговата дейност вж. собствените му бележки в ЦДИА, фл. 1318, оп. 1, а. е. 31, л. 3 — Бел. авт.

Съществуват сведения, че през пролетта на 1920 г. е бил замесен в акция на леви групировки и се е наложило да емигрира, за да се спаси от преследванията. — Бел. авт.

1 Кор., 10:21 — Бел. авт.

Кондика (гр.) — летописна книга. — Бел. ред.

Наречен така заради изображениа на корицата делфин. — Бел. авт.

Медиевистика — дял от историческата наука, който се занимава със средните векове. — Бел. авт.

Народничество — обществено движение, зародило се в Русия, което пропагандира връщането на интелигенцията сред народа и представя самия народ като източник на всички морални ценности и добродетели. — Бел. авт.

Всъщност годината на неговото раждане е вероятно 1903, но баща му посочва 1899 г., за да избегне вписването на детето във военните списъци на турските власти. — Бел. авт.

Поради административни и финансови проблеми той завършва семестриално в Белград през 1929 г., а през 1930 г. му е признато правото да практикува медицина и в България. — Бел. авт.

Освен него самия тя включва Никола Петков, Димитър Гичев, Стоян Костадинов, Кимон Георгиев, Кръстю Пастухов, Никола Мушанов, Ат. Буров и Григор Василев.

Йозеф Пилсудски (1867–1935) — полски военен и държавен деец. Пръв президент на Полша след Първата световна война, диктатор. — Бел. авт.

Създадена е дори специална правителствена военна единица начело с майор Н. Никифоров, която да преследва македонските чети, потърсили убежище на територията на България. — Бел. авт.

През 1919–1922 г. Гърция води неуспешна война срещу Турция, в резултат на която загубва Източна Тракия и гр. Измир в Мала Азия, спечелени от нея през Първата световна война. — Бел. ред.

Според друга версия засадата е напълно случайна и анархистите всъщност не са знаели кого атакуват. — Бел. авт.

Става дума за убийството на Борис Сарафов и Иван Гарванов, организирано от Яне Сандански. — Бел. авт.

В тази акция, при която е убит министър Белчев, братът на Тюфекчиев — Денчо, е заловен и след жестоки инквизиции е убит. — Бел. авт.

Става дума за прочутия мост на река Янтра при Бяла, за чието построяване други архитекти искали 2,5 млн. гроша. — Бел. авт.

Ирмос (гр.) — вид църковна песен, която стои в началото на други песни. — Бел. ред.

Невма (гр.) — безлинейно нотно писмо, употребявано до X век. — Бел. ред.

Монодия (гр.) — едногласие, едногласово пеене без съпровод, характерно до IX век — Бел. ред.

Санджак (тур.) — окръг. — Бел. ред.

Сп. Български език, г. IV, 1954. — Бел. авт.

Нека само да напомним, че това става в епоха, когато раждането крие почти 50 на сто опасност за смърт на родилката. — Бел. авт.

Тихо Обретенков (1808–1869) — един от известните русенски занаятчии и търговци, възрожденски деец и дългогодишен училищен настоятел. — Бел. авт.

Право хоро — хоро в размер 2/4; Пайдушко — в размер 5/16; Дайчово — северняшко хоро в размер 9/16, разпространено из цяла България; Еленино — северняшко хоро в размер 7/8, след 1918 г. става популярно в цялата страна. — Бел. ред.

След смъртта на втората съпруга на баща ѝ.— Бел. ред.

Според сведенията на нейната племенница Красимира Стоянова. — Бел. ред.

Според сведенията на Красимира Стоянова предсказанието намеквало на царя да помни датата 28 август, на която щял да се събере в орехова черупка. Борис III умира на същата дата през 1943 г. и е погребан в орехов ковчег, но по-точно потвърждение за истинността на това предсказание не е възможно. Бел. ред.

В. Добриянов, „Феноменът Ванга“. София, 1995. — Бел. ред.

В интерес на истината подобно предсказание на Ванга няма. — Бел. ред.